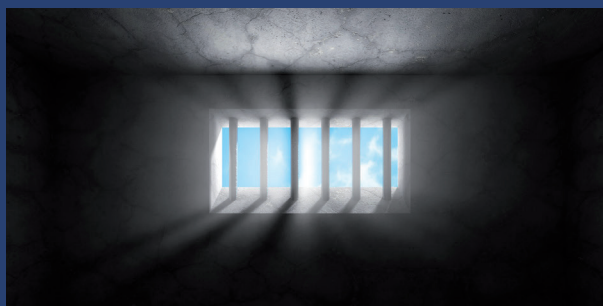

A párbeszéd hatalma

A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában

KEREZSI KLÁRA

Dialóg Campus

A PÁRBESZÉD HATALMA

A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában

Kerecsi Klára

A PÁRBESZÉD HATALMA

A HELYREÁLLÍTÓ
IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZEREPE
A KÖZPOLITIKÁBAN

DIALÓG CAMPUS KIADÓ ❖ BUDAPEST

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

Szakmai lektor
Tóth Mihály

© Kerezsi Klára, 2018
© Dialóg Campus Kiadó, 2018

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	9
I. rész Konfliktus és bizalom	13
1. A konfliktusok és a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés	13
1.1. A konfliktusok kezelése	16
1.2. A helyreállítás társadalmi feltételei: a társadalmi tőke és a bizalom	19
1.3. A bűnözési félelem és a bizalom	27
1.4. Bizalom az igazságszolgáltatásban	36
2. Háború és béke: konfrontáció és kiegyezés a kriminálpolitikában	44
2.1. Konszenzusra és konfliktusra épülő elméleti paradigmák	45
2.2. A retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás társadalomtörténete	47
2.3. A büntető igazságszolgáltatási reform peremfeltételei	55
2.4. Kriminálpolitikai cikcakkok a rendszerváltást követően	58
II. rész Igazságszolgáltatás: büntetés és/vagy helyreállítás?	65
1. Az érzelmek jelentősége a bűnözésben és a bűnözéskezelésben	65
1.1. A láthatatlan és a közösségi érzelmek	72
1.2. A társadalmi dráma elemei: krízis, rítus, katarzis	73
2. A helyreállító igazságszolgáltatás: elvek, értékek, fogalmak és gyakorlatok	77
2.1. Az igazság iránti szükséglet és a helyreállító igazságszolgáltatás	81
2.2. A jóléti kriminálpolitika reminiszcenciái	85
2.3. A helyreállító igazságszolgáltatás története	87
2.4. A helyreállító igazságszolgáltatás elvei és értékei	90
2.5. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalma és funkciója	93
3. Helyreállító kísérletek a tradicionális igazságszolgáltatásban	97
4. A kriminálpolitika és a helyreállító igazságszolgáltatás: belül vagyunk a rendszeren vagy kívül?	99
4.1. A formális/informális igazságszolgáltatási komplexum	101
4.2. A tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája	103
4.3. A helyreállító és a tradicionális igazságszolgáltatás garanciái	104
5. A helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciája	106
5.1. Amikor „nagyon nagy” a fájdalom...	109
5.2. ...és amikor „csekély” a sérelem	117
III. rész Háború vagy béke: a helyreállítás társadalmi környezete	121
1. A szociálpszichológia és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonya	123

2. A közösség helye és szerepe a helyreállításban	128
3. Makrotársadalmi konfliktusok: a kiszolgáltatottság és a társadalom kettészakítottsága	130
4. Mikrotársadalmi konfliktusok: hétköznapi konfrontációk és mikrokonfliktusok	135
4.1. Etnikai konfliktusok keleten és nyugaton	137
4.2. Interetnikai konfliktusok Magyarországon	140
4.3. A megbékélés lehetősége	147
5. Mit kellene tenni: a párbeszéd megkezdése	151
5.1. Miért? A büntető igazságszolgáltatás mint a párbeszéd kizárólagos terepe	154
5.2. Mit? A párbeszéd témakörei	157
5.3. Kikkel? A problémás helyzetű társadalmi csoportok	161
IV. rész Helyreállítás az igazságszolgáltatáson túl: a béketeremtés elvén működő társadalom	187
Irodalomjegyzék	213

Előszó

Évek óta foglalkoztat a helyreállító igazságszolgáltatás témaköre. Már a *Kontroll és támogatás* című könyvemben szerepelt egy rövid fejezetként, de ebben még csak az alternatív szankciókkal való kapcsolatát tekintettem át. Akkor nyílt ki számomra a kapu, amely egy másik világba, a helyreállító vagy konszenzuális igazságszolgáltatás témájához vezetett.

Érdeemes feltennünk azt a kérdést, hogy a globalizálódó világban a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek gyors elterjedésével miért éppen a természeti népek (például Új-Zéland: maorik; Argentína: mapucsek) hagyományaihoz nyúl vissza az igazságszolgáltatás? Magyarországon vajon miért nem épít a *Romani krisre*? Miért éppen akkor apellál a közösségre, és talál közösségi konfliktusmegoldási módszereket, amikor csak nyomokban fedezhetők fel a társadalmi feltételrendszernek azok az elemei, amelyek e módszerek alkalmazását indokolnák? Van-e ebben valamifajta „Árkádia-hatás”, amikor a régen letűnt aranykorba – amikor még minden jó volt – kíván az emberiség visszatérni? A hazai irodalomban lefolyt Árkádia-vita¹ is jól mutatta, hogy hányféle értelmezési tartománya lehet egy fogalom jelentésének, és azt is, hogy az eltérő értelmezések hányféle újabb konfliktust képesek gerjeszteni.

A kulturális antropológusoktól tudjuk, hogy a helyreállító szemlélet elterjedésének egyik oka a természeti népeknél, hogy ha nem egyeznek ki a felek, és a vérbosszú gyakorlata erős, akkor a törzs kihal. A kérdés viszont, hogy a fejlett társadalmakban, amikor több mint 7 milliárd ember él a Földön, miért van szükség a tradicionális igazságszolgáltatási formák újraélesztésére? Nem is beszélve arról, hogy a modern korban a közvetítés a fejlett országokban intézményesült. Hogy is van ez? A legfejlettebb és a legfejletlenebb népeknél van helyreállító igazságszolgáltatás? Van-e jelentősége annak, hogy akkor bukkan fel, amikor a hagyományos igazságszolgáltatás tehetetlen?

Érdeemes tehát megvizsgálunk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeiben a „bölcsek kövét” vagy csak „kised játékszert” talált-e a kriminológusszakma. A helyreállító igazságszolgáltatás újonnan felbukkanó elvei idegennek, naivnak és használhatatlannak tűnnek a hagyományos igazságszolgáltatásban szocializálódó jogászoknak, viszont kézenfekvőnek látszanak a társadalmi problémákkal foglalkozó más szakemberek számára.

¹ A Csokonainak állított síremlék kapcsán fejlődött ki az első magyar irodalmi vita, az úgynevezett Árkádia-pör 1806–1807-ben Kazinczy Ferenc, illetve Fazekas Mihály és Kis Imre között. Csokonai síremlékére ugyanis az „En is Árkádiában éltem” sírfeliratot terveztek felvésni. A feliraton szereplő Árkádia, a költészet hona az idillikus költészetben a boldogság, a gondtalan pásztorok országa (eredetileg pászturnép által lakott vidék Görögországban), de pusztán marhalegelőként is leírták már. Az Árkádia-pörnek elnevezett vita háttérében a presztízsokok mellett esztétikai, filozófiai és vallási nézetkülönbségek is felmerültek. A provincializmus és szűklátókörűség, valamint az általános emberi értékek és az európai „nyugatos” kultúra összecsapásaként is értelmezhető az irodalmi vita. A témáról lásd bővebben: LAKNER Lajos (2014): *Az Árkádia-pör fogságában. A debreceni Csokonai-kultusz*. Debrecen, Déri Múzeum.

Érdemes tehát végiggondolni – már csak a tudományterületek közelítése okán is –, hogy van-e relevanciája az új elgondolásoknak, és ha igen, akkor hol húzódnak az új megközelítés kompetenciahatárai.

Magam is gondolkodtam azon, hogy miért is szólított meg ennyire ez a téma. Talán azért, mert szakmai pályafutásom során sosem láttam még, hogy ennyire távol kerül egymástól a valóság, a szakmai elképzelések, a politikai szándékok és a közvélemény ismeretei a bűnözés jelenségéről. Nem vagyok tehát könnyű helyzetben a helyreállító igazságszolgáltatás propagálásával, bármennyire is alkalmasak lehetnek ezek az új eszközök az igazságszolgáltatás folyamatának átalakítására.

A szerző

Bevezetés

It is the spirit and not the form of law that keeps justice alive.
Earl Warren

Mindenkinek van véleménye a bűnről, a büntetésről és az igazságról. Ezek a megközelítések az átlagember számára általában nem dosztojevszkiji mélységűek, és jellemzően nem is közvetlenül tapasztalt tényeken nyugszanak. Inkább általánosságban jelzik az életviszonyokkal, életkörülményekkel, a társadalmi rendtelenséggel és rendezetlenséggel kapcsolatos aggodalmakat, semmint egyszerűen a bűnnel és a büntetéssel kapcsolatos megközelítéseket. Hasonlóan ambivalens módon viszonyulnak az átlagemberek a konfliktusokhoz is. Pedig egy konfliktus miatt került ki már az első emberpár is a Paradicsomból, hiszen Ádám mégiscsak beleharapott abba az almába. Nem viccnek szánom a példát, de az, hogy mit tekintünk konfliktusnak, mindig megállapodás kérdése, mint ahogy az is, hogy ezt bajnak tekintjük-e, vagy ellenkezőleg, azt gondoljuk, hogy a konfliktus része az emberi életnek, de meg kell tanulnunk kezelni azt.

Aki egy kicsit is közel van a kriminológusszakmához és a büntető igazságszolgáltatás területéhez, értesült arról, hogy „új szelek fújnak” arrafelé. Nem feltétlen a szigorodó és hidegedő kriminálpolitikai megközelítésekre gondolok, hanem azokra az új technikákra és problémakezelő módszerekre, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás vagy a közösségi bűnözéskezelés ernyője alá vonhatók.² Az elmúlt évtizedekben a büntető igazságszolgáltatásban, illetve határterületein a közösség eszméjének fokozatos térnyerése tapasztalható. Az olyan új fogalmak, mint a közösségi rendőrség (*community policing*),

² Lásd magyarul többek között: CHRISTIE, Nils (1991): *A fájdalom korlátai*. Budapest, Európa Kiadó; HERCZOG Mária szerk. (2003): *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Egyesület; BARABÁS A. Tünde (2004): *Börtön helyett egyezés?* Budapest, KJK-Kerszöv; TAMÁSI Erzsébet szerk. (2006): *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont; GÖRGÉNYI Ilona (2006b): *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest, HVG-Orac; KEREZSI Klára (2006): *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Budapest, CompLex; FLECK Zoltán – GYULAVÁRI Ágnes – NAVRATIL Szonja (2008): *Jogalkalmazói attitűdök a mediációval kapcsolatban*. In IVÁNYI Klára szerk.: *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, Partners Hungary Alapítvány. 199–218.; FELLEGI Borbála (2009): *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó; KERTÉSZ Tibor (2010): *Mediáció a gyakorlatban*. Miskolc, Bíbor Kiadó; NAGYPÁL Szabolcs (2011): *Párbeszédelmélet és mediáció*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE ÁJK; BÁNYAI Ferenc – NAGYPÁL Szabolcs szerk. (2014): *Vitarendezés jogi és vallási kultúrákban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó; KOZÁRY, Andrea ed. (2014): *Police – Minority Relations: Policing – Ethnic Minorities: Restorative Justice in Police Practice*. Budapest, L'Harmattan; SZABÓ Tünde – PILINSZKI Attila – HÉRA Gábor (2015): *Közösségi konfliktusok és konfliktuskezelési stratégiák. Egy Nógrád megyei kutatás eredményei*. In PILINSZKI Attila – SZABÓ Tünde szerk. (2015): *Családi és közösségi konfliktusok*. Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet. 81–97.

a közösségi ügyészség (*community prosecution*), a közösségi igazságszolgáltatás (*community justice*) vagy a közösségi szankció-végrehajtás (*community correction*) mind azt jelzik, hogy a közösség fogalma szorosabb kapcsolatba került a büntető igazságszolgáltatással. Ezek a szókapcsolatok azonban azt is mutatják, hogy olyan szereplők között jött létre viszony, amelyek összekötése a korábbi évtizedekben elképzelhetetlen volt. A büntetések körében a közösségi büntetések (*community penalties*) megfogalmazódása vagy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei (például a mediáció, a jóvátétel, a családi csoportkonferencia), amelyek a felelősségre vonás rendszerébe új szereplőket vonnak be, és korábban nem ismert problémamegoldó módszereket alkalmaznak, szintén azt jelzik, hogy a közösség központi fogalomává vált a büntető igazságszolgáltatásban. Érdemes megvizsgálni, hogy vajon más tartalommal telítődik-e a fogalom, mint az egyéb tudományokban, átrendeződik-e a viszony a büntető igazságszolgáltatás (hagyományos és új) szereplői között, illetve megváltozik-e ettől a büntető igazságszolgáltatás működése.

Új jogintézmények megjelenésének vagyunk tanúi. Az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB számú kerethatározata a tagállamok számára előírta a büntetőügyekben való közvetítés szabályozását, és hazai példa a 2006. évi CXXIII. törvény a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről. Más országokban és más földrészekben is intézményesültek, vagy az intézményesülés felé haladnak a helyreállító igazságszolgáltatás körébe tartozó megoldások, bár az európai kontinensen kívül nincs még egy földrész, ahol oly nagyszámú ország egy időben vezetett volna be egy a helyreállító igazságszolgáltatás területére tartozó jogintézményt. Érdekes lehet annak vizsgálata, hogy van-e „európai útja” vagy legalábbis speciálisan európai megközelítése az igazságszolgáltatási közvetítésnek, és ez a lehetőség a párbeszéd olyan hagyományaira épül-e, amelyek csak Európában találhatók. Értelmezhetjük-e például a bűnügyi közvetítéssel kapcsolatos EU kerethatározatot annak jeleként, hogy a tagországok új módon – ha tetszik: társadalmi kontextusában – értelmezik a bűncselekményt, és ezért alakítanak ki egy új, a felek részvételét biztosító módot a következmények kezelésére?

Új fejlemény, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elvei egész szervezet működésének alapjául szolgálnak.³ Belgiumban 1998-ban indult az a kísérleti projekt, amelynek eredményeként a helyreállító igazságszolgáltatás vált a belga büntetés-végrehajtási rendszer alapelvévé. Ma minden belga börtönben dolgozik egy ügynevezett *restorative justice consultant*, akinek az a feladata, hogy a sértett érdekeit képviselje a végrehajtás során, és megszervezték a büntetés-végrehajtás tartama alatti sértetti kárpótlás feltételeit is.⁴

Miközben a politikusok előszeretettel hangsúlyozzák a szigorúbb kriminálpolitikai fellépés szükségességét, nem tekinthetünk el attól az egyszerű tényről, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás az egyik legfontosabb szereplőjét, a sértettet „ültette kispadra” – bár a sértett eljárási helyzete az elmúlt évtizedben határozottan erősödik. Talán az sem véletlen, hogy régen a súlyos bűncselekmények elkövetőinek a nevét ismertük (például Hasfelmetsző Jack, Báthory Erzsébet), ma viszont inkább a sértettek nevét tudjuk (Kitty Genovese, Polly

³ BAZEMORE, Gordon (1994): Developing a Victim Orientation for Community Corrections: A Restorative Justice Paradigm and a Balanced Mission. *Perspectives*, Vol. 18, No. 3. 19–24.

⁴ PETERS, Tony (2001): *Restorative Prisons, the Belgian Experience*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium; EDGAR, Kimmett – NEWELL, Tim (2006): *Restorative Justice in Prisons: A Guide to Making it Happen*. Sheffield, Waterside Press.

Kolhaas, James Bulger, Szögi Lajos, Marian Cozma), és sokuk ügye összefonódott egy-egy szakmapolitikai irányváltással is. A sértettekről való gondolkodás változását segítették az 1980-as években az ENSZ égisze alatt meginduló nemzetközi viktimológiai vizsgálatok (ICVS – International Crime Victimization Survey), amelyek jelezték: az áldozatok az ismertté vált elkövetőknél sokkal nagyobb létszámú embercsoport, és az ő jogaikról és szükségleteikről az igazságszolgáltatás nem vesz tudomást.

A helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatát két pillérre építettem: a kriminálpolitikára és a közpolitikára. Az előbbinél a kriminálpolitika hatókörét és kompetenciáját, a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyát, illetve a regnáló kriminálpolitika és a jótételi igazságszolgáltatás kapcsolatát tanulmányozom. A jótételi igazságszolgáltatás közpolitikai hasznát keresem, azaz annak az eszközrendszernek az alkalmazhatóságát, amely a jog területén már nyolc jogágban igazolta alkalmasságát a problémakezelésre. Ezért lett az elemzés másik pillére a közpolitika, hogy felvázoljam azt a keretet, amelyben a hazai társadalmi problémák kezelése értelmezhető, és felmutassam a jótételi igazságszolgáltatásban a közhatalmi részvétel kitégítésének lehetőségét. A helyreállítás nem pusztán büntetőpolitikai, hanem a „háborúelvet” gyengítő társadalmpolitikai paradigma, a konfliktuskezelés és a hatalom működésének a hagyományostól eltérő kerete, amelyre a magyar társadalomnak inkább szüksége van, mint a konfliktusok állandó élezésére. Őszintén bevallom, hogy folyamatosan küzdöttem azzal, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál mikor beszélek az egyik, és mikor a másik területről, illetve eszközrendszeréről. Éppen ezért illesztettem be azt a szempontot is a vizsgálatba, hogy hogyan működnek az új szemléletű eszközök akkor, amikor a hagyományos igazságszolgáltatás keretrendszeréhez kell illeszkedniük. Ennek során figyelmem kellett arra is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásban megjelenik-e – a szankció fogalmi ismervei közé tartozó – *malum* okozása. Tény, hogy nemcsak a büntetési rendszer, de a büntetések tartalma is állandóan változik. Napjainkban alkotmányellenes a halálbüntetés és tilalmazott a kínzás és a testi fenyegetés. Az Európai Börtön szabályok önmagában elegendő hátránynak tekintik a szabadság elvonását. Akad olyan fogvatartott, aki a szabadságvesztés végrehajtása alatt jobb körülmények között él, rendszeresebben étkezik, mint a szabad élet körülményei között. Mi is akkor a *malum*? Csökkenthető-e a büntetési rendszer megtorló jellege? – kérdezi Bibó, majd válaszol is a kérdésre: „csak ott és annyiban lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak a fölháborodásra és megtorlásra való készsége csökkent”.⁵ Azaz, hogy mit tekintünk *malumnak*, az tértől, kortól, időtől és kultúrától függ. Éppen ezért a két rendszer kapcsolatának vizsgálatából azt a következtetést vontam le, hogy a jótételi megközelítés központi fogalma nem is a helyreállítás, hanem a felelősség elismer(tet)ése, a szembenézés. Vagyis azt a határt keresem, ahol a beismerésből szembenézés és megbánás, a tettért viselt felelősség valódi felvállalása lesz. Ezért fogalmaztam úgy, hogy nézetem szerint a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatás „pszichológiája”.

Jelen kötet a helyreállító igazságszolgáltatás elméletét és gyakorlatát olyan keretnek tekinti, amelyben a hazai társadalmi problémák kezelése értelmezhető. A konszenzuális megközelítésében rejlő hatalmas erő a társadalmi béke megteremtése érdekében mozgósítható. Nevezhetjük társadalmi béketeremtésnek is, bár ezt a fogalmat jellemzően a háborús

⁵ BIBÓ István (1986): Etika és büntetőjog. In BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. Első kötet. Budapest, Magvető. 161–182.

konfliktusok utáni békemisszió⁶ gyakorlatára alkalmazzák. A béketeremtés szóhasználatára annyiban helyénvaló, hogy igaz, nem fegyveres, de folyamatos és egyre mélyülő konfliktusokat és feszültséget tapasztalunk a különböző társadalmi réteghelyzetű, illetve különböző ideológiai álláspontot képviselő csoportok között.

John Paul Lederach szerint a béketeremtés „a mélyen megosztott, ellenséges és erőszakos kapcsolatokkal jellemezhető »háború-rendszert« olyan »béke-rendszerré« alakítja át, amelyben a méltóságot és függetlenséget tiszteletben tartó kapcsolatok erőszakmentes mechanizmust alakítanak ki a konfliktusok kifejezésére és kezelésére”.⁷ Meg kell jegyezzük, hogy a „háború elve” nem csak hadban álló országban tapasztalható, ez jellemzi a konstans konfliktusokkal küzdő, de erre megoldási rendszereket ki nem alakító társadalmakat is.

A céloom néhány megoldási módszer felkínálása a hazai társadalmi konfliktusok kezelésére. Ezért kezdtem a helyreállító igazságszolgáltatás társadalomalakító lehetőségeit vizsgálni. A helyreállító megközelítés több szakpolitikai területen is sikerrel kecsegtet. Ebben a kötetben arra vállalkozom, hogy megvizsgálom, hogy ez a módszer, technika, megközelítés – legyen akármi is a helyreállító igazságszolgáltatás – alkalmazható-e néhány égető hazai társadalmi probléma kezelésére, illetve a társadalmi béke erősítése érdekében lehet-e egy általánosan használható társadalomszervező modell.

⁶ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény a békeműveletek körében az alábbi tevékenységeket fogalmazza meg: békefenntartás; humanitárius művelet; külföldi hadműveleti területen végzett humanitárius tevékenység.

⁷ LEDERACH, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C., United States Institute for Peace. 84. Idézi: LEWELLYN, Jennifer J. (2008): *Restorative Justice and Peacebuilding in Post-Conflict Societies*. Presented at the International Studies Association Annual Convention, San Francisco, CA. March 26–29, 2008. 9.

I. rész

Konfliktus és bizalom

1. A konfliktusok és a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés

A konfliktus eredetileg fegyveres összeütközést jelentett, ma azonban „az ismert döntéshozatali mechanizmusok olyan zavarait jelöljük vele, amelyek egy egyén vagy csoport számára megnehezítik a megfelelő cselekvési alternatíva kiválasztását”.⁸ A szociológia mellett a személyiségpszichológia, a szociálpszichológia, a szervezetszichológia, a vezetés-tudomány, a kriminológia és még számos egyéb tudományterület foglalkozik a személyközi és a társadalmi konfliktusok értelmezésével. A konfliktus fogalma sokrétűbb, mint két vagy több eltérő célokkal és ideológiákkal rendelkező csoport közötti fizikai összeütközés. A konfliktus ugyanis különböző csoportok közötti értékek eltérését vagy az elérni kívánt célok inkompatibilitását jelzi. Ebben az értelemben a konfliktus keletkezhet az államok között, de interperszonális szinten is előfordulhat.

A konfliktus – akárcsak a bűn – mindig is foglalkoztatta a gondolkodókat, és kiemelt figyelmet kapott a konfliktus forrásának azonosítása. Thomas Hobbes a konfliktusokat az ember destruktív ösztöneiből vezeti le, és a *bellum omnium contra omnes*⁹ azóta is hivatkozási alap a konfliktusok következményeinek csökkentésére. Marx a gazdasági szempontot – a termelőeszközökhöz való viszonyt, pontosabban azok tulajdonlását – állította értelmezése középpontjába, és a társadalmi osztályok között keletkező érdekellentétek megoldását az osztályharcban látta. Pareto is a társadalmi történések alaptörvényének tekintette a konfliktust, amely a hatalmon lévő régi elit és a hatalom megszerzésére törekvő új elit között zajlik. Max Weber a konfliktus kialakulásának forrásaként három meghatározó dimenziót azonosított: a munkaerőpiaci helyzetet, a politikai hatalmat és a rendet vagy megbecsültséget. Durkheim a társadalmi szolidaritás gyengülésének patológikus hatását látta a konfliktusban.¹⁰ Clinton F. Fink szerint „konfliktusként értelmezendő minden társadalmi helyzet vagy folyamat, amelyben két vagy több társadalmi egységet legalább egyfajta ellentéteket hordozó pszichológiai kapcsolat vagy legalább egyféle ellenséges interakció köt

⁸ SIMON, Herbert A. (1982): Konfliktus a szervezetekben. In HAJNAL Albert et al. összeáll.: *Korlátozott racionalitás*. Budapest, KJK. Idézi: ORTHMAYR Imre (2007): Konfliktusok. *Világosság*, 48. évf. 4. sz. 71–89.

⁹ Mindenki háborúja mindenki ellen.

¹⁰ DURKHEIM, Émile (1980): *Nevelés és szociológia*. Budapest, Tankönyvkiadó.

össze”.¹¹ Csepeli a konfliktust a harmónia, a változás és a konfliktus hármis viszonyában értelmezi.¹²

Az egyes tudományterületek nemcsak a konfliktus forrását értelmezik másként, hanem azok osztályozását is más szempontból végzik el. A szociális konfliktusok mögött a forrásokért, a hatalomért, az egyéb javakért folyó versengés áll.¹³ Jelentősége van azonban a konfliktusok természetének is, ugyanis a jellegzetesen piacgazdasági konfliktusok a társadalmi terméknek a különböző osztályok, szektorok és térségek közötti elosztása körül zajlanak. A konfliktus kialakulásában alapvető jelentősége van az emberek vagy emberek csoportja közötti versengésnek.¹⁴ Hogy valamely konfliktushelyzetben a legjobb döntésre lehessen jutni, nem elég az egyik fél nyereségét kiszámítani – mondja Rapoport az emberi konfliktusok játékelméleti megközelítésével. Az „érdekkonfliktusok matematikai-logikai elemzésnek alávetése lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktusokat a szenvedélytől elhomályosult agyú, vak háborúskodás szintjéről az intellektuális játék szintjére emeljük”.¹⁵ A konfliktusok tudományos elemzéséhez meg kell tanulnunk a másik fél helyzetébe képelnünk magunkat, az ő szemszögéből látnunk a világot, hogy szavait is megérthessük.

A konfliktusok és válságok okozta veszélyek és károk mindig is olyan nyilvánvalóak voltak, hogy a társadalmi gondolkodás fő törekvése a rend, a béke, a harmónia és az egyensúly keresése, más szóval a rettegett és utált konfliktusok elkerülése volt. Az agresszió és a konfliktusmentes társadalom azonban fikció. Vajon lehetséges-e különbséget tenni társadalmi konfliktusok között aszerint, hogy azok az integrációt erősítik, vagy éppenséggel szétszakítják a társadalmat? – kérdezi Hirschman.¹⁶

Georg Simmel látta meg először a konfliktusokban a pozitív szerepet.¹⁷ Az összeütközések ugyanis nemcsak következmények, de kreatív eljárások maguk is. Coser osztja Simmel nézetét a konfliktus pozitív szerepéről, mivel a konfliktus segíti a társadalmi normákhoz és a szabályokhoz való alkalmazkodást, illetve ezek megújítását. Dahrendorf¹⁸ szerint a konfliktusok kellenek a társadalom állandó fejlődéséhez. Huntington a civilizációs konfliktust vezeti be a szakirodalmi fogalmak közé. A konfliktusok jellege megváltozik, és a nyugati ideológiák közötti konfliktusokat a civilizációk közötti konfliktusok váltják fel, amelyek három csoportba sorolhatók: 1. különböző civilizációjú domináns államok közötti, 2. különböző civilizációjú szomszédos államok közötti és 3. különböző civilizációs

¹¹ FINK, Clinton F. (1968): Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 12, No. 4. 412–445.

¹² CSEPELI György (2001): *A szervezkedő ember*. Budapest, Osiris. 276–288.

¹³ COSER, Lewis A. (1968): Conflict: Social Aspects. In SILLS, David E.: *International Encyclopedia of Social Sciences*. New York, Macmillan. 232–236.

¹⁴ BOULDING, Kenneth E. (1962): *Conflict and Defense*. New York, Harper Torchbooks.

¹⁵ RAPOPORT, Anatol (1973): Konfliktusok tudománya – stratégiák elmélete (II. rész). *Korunk*, 32. évf. 11. sz. 1746–1751.

¹⁶ HIRSCHMAN, Albert O. (1995): Közösség és konfliktus. Rác Judit ford. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 7. sz. 15–20. Elérhető: <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

¹⁷ SIMMEL, Georg (2001): A viszály. In SIMMEL, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Novissima Kiadó. 54–83.

¹⁸ DAHRENDORF, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat.

csoportok államokon belüli konfliktusai. Előrejelzése szerint növekvő összecsapások lesznek a nyugat és az iszlám, illetve a kínai/konfuciusus civilizációk között.¹⁹

Ritkán pattan ki úgy konfliktus, hogy nincs előzménye. Az ellentétek tudatosulása általában feltétele annak, hogy konfliktusról beszélhessünk, de az ellentétek felismerése vajon már a konfliktus része? Coser úgy véli, hogy a társadalmi konfliktusok mindig társadalmi interakciókat jelentenek, míg a magatartások vagy érzések csak előfeltételei a konfliktusoknak, de nem torkollnak feltétlenül konfliktusba.²⁰ Simmel szerint viszont a konfliktust állandóan jelen levőként kell felfognunk, ebből következően a tevékenységben kifejeződő összeütközés a konfliktus egészének csak egy része, és a konfliktus fennállt azt megelőzően is.²¹ A konfliktusok destruktívvá válásának strukturális okai vannak. Ezek ugyanis olyan struktúrákban válnak diszfunkcionálissá, amelyek nem tűrik és nem tolerálják a konfliktust, továbbá nem biztosítanak intézményesített keretet a konfliktusok lezajlására.²² A konfliktusok tehát fejlődnek, változnak, élettartamuk eltérő. Olzak²³ hívja fel a figyelmet a Park és Burgess által megfogalmazott tételre, amely szerint a városok faji viszonyai életciklus-állomásokon mennek keresztül. A kezdeti állapotok inváziót, versenyt és konfliktust keletkeztetnek, az etnikai konfliktus tehát az etnikai populációk (vagy faji csoportok) inváziója által felszított verseny eredményeként alakul ki. Ez a fajta konfliktus úgy enyészik el, ahogy a jövedelmi egyenlőtlenségek és a foglalkozási szegregáció eltűnik. Park és Burgess számára az asszimiláció a mutatója a végső (vagy egyensúlyi) állapotnak, amikor a beilleszkedést a konfliktus és verseny hanyatlása jellemzi.

A társadalmi konfliktusok értelmezése szempontjából kiemelt jelentősége van az egyenlőtlenségi elméleteknek, amelyek többsége a funkcionalista, illetve a konfliktus-elméletek körébe tartozik.²⁴ 1. A funkcionalista elméletek szerint a rétegek közötti jövedelem- és privilégiumkülönbségek a társadalom jó működéséhez szükségesek, azaz minimális szerepet tulajdonítanak az egyenlőtlenségi rendszernek a konfliktusok kialakulásában. 2. A konfliktuselméletek szerint viszont a társadalom egyenlőtlenségi rendszerének fő következménye a konfliktusok létezése. „Ahol a funkcionalisták a társadalom tagjainak közös érdekeit hangsúlyozzák, ott a konfliktuselmélet írói a megosztó érdekekre teszik a hangsúlyt” – mondja találón Lenski,²⁵ aki maga egyébként a funkcionalizmus és a konfliktus-elméletek szintézisére törekedett. Úgy vélte, hogy bár a konfliktus a társadalmi együttélés alapvető jellemzője, a társadalmi rétegződés alján elhelyezkedő csoportok kizsákmányolása mégsem léphet túl egy határt, mert működésképtelenné teszi a társadalmat. A hatalmon lévő osztálynak ezért el kell érnie a legitimitáció bizonyos minimumát, vagyis biztosítania kell egy minimális szintű társadalmi integrációt.²⁶ A konfliktusok tehát a társadalmi törésvonalak

¹⁹ HUNTINGTON, Samuel P. (2000): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Kiadó.

²⁰ COSER, Lewis A. (1965): *Theorie sozialer Konflikte*. Neuwied am Rhein, Luchterhand Verlag. 43–44.

²¹ SIMMEL, Georg (1955): *Conflict*. Glencoe, The Free Press. 57–58.

²² COSER, Lewis A. (1967): *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York, The Free Press.

²³ OLZAK, Susan (1993): Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom*, 4. évf. 1. sz. 159–182.

²⁴ LENSKI, Gerhard E. (1999): Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. In ANGELUSZ Róbert szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 302.

²⁵ LENSKI 1999, 302–340.

²⁶ LENSKI 1999, 302–340.

mentén is megközelíthetők.²⁷ Nem újdonság, hogy az alapvető törésvonal általában a munkával rendelkezők és a munkával nem rendelkezők (vagy a munkahelyekről kiszoruló) között húzódik. A munkaerőpiacon belül a nők, az etnikai kisebbségek és az idősek kerülnek hátrányos helyzetbe. A társadalmi törésvonalak mentén kialakult és nem kellőképpen kezelt konfliktusok súlyosan veszélyeztetik a társadalom integrációját. Az integráció lehetőségét a globalizációs folyamatok keretezik, és a bizonytalanság befolyásolja, amiben szerepet játszik a marginalizálódás, az úgynevezett identitásproblémák, a migráció, de befolyásolják a vallási és etnikai konfliktusok is.²⁸ Ezek a körülmények és feltételek együttesen határozzák meg a társadalmi részvétel feltételeit és lehetőségét.

A személyes konfliktusoktól a társadalmi részvétel lehetőségét meghatározó társadalmi ellentétekig jutottam az előző gondolatmenetben. Nem véletlen, hiszen a helyreállító igazságszolgáltatást az a konfliktus hívta életre és élte, amely a „formális” legalitás és az „informális” szociális és társadalmi körülmények között feszül. Egyesek szerint e miatt a feszültség miatt újra kell értelmezni a kapcsolatot a közösség és a tagjai között, és ehhez illeszkedően kell új informális felelősségre vonási módozatokat alkalmazni, míg mások szimplán úgy fogalmazzák, hogy ez egy lehetőség arra, hogy a kulturálisan érzéketlen „egy méret mindenkinek jó” jogalkalmazás víziójától meg lehessen végre szabadulni.²⁹

1.1. A konfliktusok kezelése

Az igazságfelfogások különbsége akkor válik jelentőssé, ha társadalmi konfliktusok megoldása szükséges. Az sem kétséges viszont, hogy az igazságtalanság kimondása további konfliktusokat gerjeszthet, és a diskurzus során alkalmazott retorika a vitában részt vevő felek egyikének pozícióját erősítheti. De ha lefektetjük az alapértékeket és az igazság szolgáltatásának szabályait, ez már önmagában is segítheti a konfliktusfeloldás módjának megtalálását. Nemkülönben maga az elnevezés, azaz, hogy valamely eljárást konfliktusfeloldónak nevezünk, ez is a konfliktusok oldódását eredményezheti.³⁰

A helyreállító igazságszolgáltatás témakörében 1977-ben Nils Christie norvég kriminológus írta az egyik legnagyobb hatású cikket *A konfliktus mint tulajdon* címmel.³¹ Azzal érvelt, hogy a (bűncselekményben manifesztálódó) konfliktust a formális büntető igazságszolgáltatás „eltulajdonította” a közösségtől. Ez az „eltulajdonítás” nemcsak azt akadályozza, hogy a közösség maga állítsa helyre a bűnelkövetéssel kibillent egyensúlyt, de a sértettek is elvesztették a jogukat arra, hogy részt vegyenek a konfliktus feloldásában.

²⁷ SPÉDER Zsolt (é. n.): *Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban*. Elérhető: www.szociologia.eu/sites/default/files/hir_csatolmanyok/speer_zsolt_szegenyseg_a_tarsadalomelméletben_szegenyek_a_tarsadalomban.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

²⁸ BOCZ János (2002): *Társadalmi integráció?! De ez mit jelent?!* Elhangzott: Magyar Szociológiai Társaság konferencia, Szeged 2002. december 12–13. Elérhető: www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

²⁹ BRAITHWAITE, John (2003): Principles of Restorative Justice. In HIRSCH, Andrew von et al. eds.: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford, Hart Publishing. 17.

³⁰ MIKULA, Gerold – WENZEL, Michael (2000): Justice and Social Conflict. *International Journal of Psychology*, Vol. 35, No. 2. 126–135.

³¹ CHRISTIE, Nils (1977): Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*, Vol. 17, No. 1. 1–15.; CHRISTIE, Nils (1991): *A fájdalom korlátai*. Budapest, Magvető.

A konfliktus megoldásának a közösségen belül maradása és konszenzuális eszközökkel történő megvalósítása – mondja Christie – nagyobb valószínűséggel vezet sikerre, mint a formális igazságszolgáltatás közösségen kívüli és kényszereszközökkel megvalósuló konfliktuskezelése.

Christie új szempontot hozott a bűnelkövetés értelmezésébe, amikor azt állította, hogy fontosabb a bűncselekménynek az az eleme, hogy embert, illetve emberek közötti viszonyokat sért, mint az, hogy a cselekmény a formális büntetőjogi normákat sérti. E gondolat forradalmi újdonsága alapvetően kérdőjelezte meg a hagyományos igazságszolgáltatás elveit. A modern jogrendszerek ugyanis a bűncselekményt a büntetőtörvényekkel védett jogtárgy elleni támadásként értelmezik, amelyben az állam – mint a büntetőhatalom kizárólagos gyakorlója – joga és kötelessége felelősségre vonni a tett elkövetőjét. A sértett tehát kimarad a folyamatból, és nem tudja érvényesíteni a saját értelmezését sem a cselekménnyel, sem az alkalmazott következményekkel kapcsolatban, bár a bűncselekmény konkrét elszennvedője ő volt. A helyreállító igazságszolgáltatás tehát átértelmezi a bűnelkövetéssel keletkező viszonyrendszereket, és a bűncselekményt személyek közötti olyan konfliktusként értelmezi, amely kárt okozott a sértettnek, a közösségnek, de magának az elkövetőnek is. A sértett központi helyzetének deklarálása kétségtelenül háttérbe szorítja az állami szereplőket (bíró, ügyész), és az eljárásban nem a hagyományos igazságszolgáltatásban megszokott alá-fölé rendeltségi, hanem mellérendelő viszonyok érvényesülnek.

A konfliktusnak értéke van – mondja Nils Christie –, benne rejlik a lehetőség az aktív részvételre.³² Ha ezt a konfliktust az állam eltulajdonítja, akkor a sértett jár a legrosszabbul, hiszen a saját ügyében veszíti el a lehetőséget a részvételre. De veszít a közösség is, hiszen elveszítettünk egy lehetőséget a norma tisztázására, illetve megerősítésére. Erről (is) beszél Tamás Gáspár Miklós, amikor azt mondja, hogy „az »aktív«, azaz politikai és szociális »jogok« a szó klasszikus értelmében nem jogok, hanem a közhatalmi részvétel aspektusai».³³

Úgy látom, hogy a közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségének ösztönzése a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének igazi értelme. Kétségtelen, hogy az igazságszolgáltatás korlátozottabb terület, mint az állampolgári részvétel egyéb lehetőségei, de a „felelősség” szempontjából mindenképpen tisztább. A bűnelkövető felelősségvállalásának léte vagy hiánya egyértelmű, a bűncselekmény következményeivel való szembenézés, a károk helyreállításának szándéka a társadalmi tagság akarásának bizonyítéka, a személyiség érettségének jeleként is értelmezhető. A konfliktuskezelésben való részvétel tehát elengedhetetlen a következmények helyreállító típusú kezelése szempontjából.

A konfliktus kezelésének módja sokféle szempontból lehet lényeges. Fellegi azt vizsgálta, hogy a helyreállító megközelítésben milyen módon kapcsolódnak össze az egyes társadalmpolitikai területek, van-e mögöttük közös szemlélet- és eszközrendszer. Feltárta a kapcsolatot a szociálpolitika és az igazságszolgáltatás között, megfogalmazása szerint „a szociálpolitika rendszere mintegy keretbe foglalja a büntető igazságszolgáltatás területét”.³⁴ Felleginek igaza van a két terület szoros kapcsolatának feltételezésével, valóban

³² CHRISTIE 1977, 1–15.; CHRISTIE 1991.

³³ TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS (2011): A filozófiáról, a világo sságról és a sötétségről. *Magyar Narancs*, 2011. február 3. 50.

³⁴ FELLEGI BORBÁLA (2008): *Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE TáTK Szociális Tanulmányok Intézete. Elérhető: doktori.tat.k.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

vannak átfedő területek a két rendszer között. Az átfedő területek mellett én azonban fontosabbnak tartom az időrendi sorrendet. Azaz ha nem működnek más társadalompolitikai területek kezelőrendszerei, akkor a konfliktust végső soron a büntetőjognak kell kezelnie. Azaz a konfliktusokból az egyes területen nem feltétlenül azt kezelik, ami racionálisan „rájuk tartozik”, hanem a „probléma kezeletlenül nem maradhat” követelménye alapján – és ha más kezelőrendszerek nem lépnek sorompóba – akkor végső eszközként (*ultima ratio*) a büntetőjog kezeli ezeket a konfliktusokat.³⁵ Értelmezés kérdése, hogy mit jelent a „végső eszköz” alkalmazása. Azt kell jelentse, hogy minden mást ki kell előtte próbálni? De mi van akkor, ha a közösségi megoldásokat a büntetőjog úgy abszorbeálja, hogy azokat az eszközöket is a büntetőjog eszközeiként fogalmazza meg, amelyek önmagukban nélkülözik a büntetőjogi megoldások szigorúságát? Szigorúnak kell-e egyáltalán lennie a büntetőjogi következménynek? Vagy értelmezhetjük a szigorúságot relatív módon akként, hogy annak az igazság felismerése, a felelősség elvállalása a lényeges tartalma?

A konfliktusok kezelésénél fontos kérdés, hogy van-e/lehet-e párbeszéd az ellenérdekű felek között. Kinek a feladata a párbeszéd kezdeményezése? A megtorló igazságszolgáltatási rendszer nevezhető „harci” modellnek, hiszen nem épít a dialógusra. A resztoratív szemléletnek ezzel szemben alapeleme a dialógus.³⁶ Nagypál szerint a közösségi párbeszéd valamilyen módon mindig az igazságra irányul, amelynek a párbeszéd szempontjából különösen három felfogása fontos: 1. az igazság mint létező, 2. az igazság mint ismeret, illetve 3. az igazság mint személyesen megélt. Mivel a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul, e három felfogás közül az utolsó játszik döntő szerepet a közösségek közti párbeszédben.³⁷ Nagypál Szabolcsnak igaza van, amikor azt állítja, hogy „a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul”.³⁸ Ebben az esetben fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a hagyományos igazságszolgáltatási eszközök és technikák alkalmazása az igazság kiderítésére irányul-e, és a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöknek mi a funkciója ebben a rendszerben.

A szakirodalmi hivatkozások szerint az a három fogalom, amellyel a továbbiakban foglalkozom, szoros kapcsolatban áll egymással. A társadalmi kohézió az, amely a társadalmi tőke (hiányának) és a konfliktusok (megjelenésének) viszonyát elsimíthatja. A társadalmi kohézióval rendelkező közösség két általános és összekapcsolódó jellemzőt tudhat magáénak. 1. Hiányoznak azok a látens konfliktusok, amelyek jövedelmi/vagyoni, etnikai, vagy a társadalmi részvétel egyenlőtlenségeiben jelennek meg, vagy más formáit jelentik a polarizációnak. Emellett 2. szoros társadalmi kötődés mérhető, amely a bizalom szintjében, a viszonyossági gyakorlatokban, a civil társadalom működésében, továbbá a konfliktuskezelésre alkalmas szervezetek (például részvételi demokrácia, független igazságszolgáltatás, független média) működésében jelenik meg.³⁹ Minél több a vertikális és a horizontális kapcsolódás egy társadalomban, annál könnyebben tudja rendezni a konfliktusait.

³⁵ Ezzel a problémával már a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elemzése során is találkoztam. Lásd: KERESZSI Klára (1995a): *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban*. Budapest, KJK.

³⁶ SCHWEIGHARDT Zsanett (2009): Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás. *JURA*, 15. évf. 2. sz. 153–164. Elérhető: http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2009_2.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

³⁷ NAGYPÁL Szabolcs (2010): *Párbeszédelmélet és mediáció*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE ÁJK.

³⁸ NAGYPÁL 2010, 118.

³⁹ BERKMAN, Lisa F. – KAWACHI, Ichiro eds. (2000): *Social Epidemiology*. New York, Oxford University Press. 175.

1.2. A helyreállítás társadalmi feltételei: a társadalmi tőke és a bizalom

„Az emberi kapcsolatok számítanak...” kezdi tanulmányát a társadalmi tőkéről Orbán Annamária és Szántó Zoltán. Mint megállapítják, „elméletileg és empirikusan egyaránt bizonyítottnak látszik, hogy mind a modern piacgazdaságok, mind a stabil és demokratikus politikai rendszerek, mind pedig az integrált társadalmak működésének nélkülözhetetlen eleme a társadalmi tőke”.⁴⁰ Az egyes tudományterületek más-más jellemzőjét tartják fontosnak: az antropológiai megközelítés a bizalomra épít; a szociológiai megközelítés a társadalmi normákból és az emberi motivációból indul ki; a közgazdaságtan a gazdasági előnyeit hangsúlyozza; a politikatudomány pedig a demokrácia, a társadalmi szolidaritás és a fenntartható fejlődés megalapozásában látja elengedhetetlennek létezését.⁴¹

Nem lehet társadalmi tagságról, kohézióról, szolidaritásról, helyreállításról beszélni anélkül, hogy szót ne ejtenénk a társadalmi tőkéről. Putnam megfogalmazásában a társadalmi tőke olyan „ragasztó”, amely „összetartja” a társadalmat. A társadalmi kohézió és a társadalmi tőke között szoros a kapcsolat, de ez nem jelenti a két fogalom azonosságát. A társadalmi tőke elsősorban a forrásokra utal, különösen a szociális hálózatok és társadalmi normák rendszerére, amelyek segítik a társadalmat abban, hogy közös céljait elérje. A társadalmi kohézió alatt általában a közös értékekre és szimbólumokra alapozott közös nemzeti identitást értjük.⁴²

1.2.1. Az élhető társadalom és a társadalmi tőke

A társadalmi tőkével kapcsolatos kutatások egy adott társadalom mentális állapotát írják le, és feltárják azokat a feltételeket, amelyek között az élet élhetőbb, és az emberek boldogabbnak érzik magukat. Hazai terepen Utasi Ágnes vizsgálatai alapvetőek az életminőség alapkérdéseinek elemzésénél. Kutatásai jelezték, hogy a vagyoni gazdagodás, a sikert hajszoló jóléti spirál nem hagy időt a kapcsolatok ápolására, a bizalom kötelekeinek építésére, a boldogságra. Mint Utasi őszintén bevallja, bár különbséget tesz a helyreállítás társadalmi feltételei és társadalmi környezete között, nem mindig lehet pontosan elhatárolni egymástól e két kategóriát.⁴³

A szociológiai szakirodalom társadalmi tőke fogalma közelebb vihet minket e feltételek azonosításához, bár tény, hogy sokan és sokféle módon definiálták már a fogalmat. Egyes szerzők társadalmi tőkének tekintik mindazt, ami a hétköznapi életben fontos: a jóakaratot, a barátságot és az egymás iránti kölcsönös érzékenységet.⁴⁴ Mások szerint a társadalmi tőke a tényleges vagy lehetséges forrásoknak olyan összessége, amelyek a kölcsönös

⁴⁰ ORBÁN Annamária – SZÁNTÓ Zoltán (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 3. évf. 2. sz. 55–70.

⁴¹ SKRABSKI Árpád – KOPP Mária (2008): A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. *Vigilia*, 73. évf. 10. sz. Elérhető: www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

⁴² FIELDHOUSE, Ed (2008): Social Capital and Ethnic Diversity. In JOHNSON, Nick ed.: *Citizenship, Cohesion and Solidarity*. London, The Smith Institute. 22.

⁴³ UTASI Ágnes szerk. (2006b): *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.

⁴⁴ HANIFAN, Lyda Judson (1920): *The Community Center*. Boston, Silver Burdett. Idézi: ORBÁN–SZÁNTÓ 2005, 55–70.

ismeretségi viszonyban lévő személyek között meglévő tartós vagy többé-kevésbé intézményesült hálózattrendszerhez kapcsolódnak. A társadalmi tőke magánjellegű – mondja Bourdieu –, mert azokat az erőfeszítéseket foglalja magába, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki. James Coleman tette a társadalmi tőkével kapcsolatos elképzelést a társadalomelmélet elfogadott kategóriájává. Az oktatás társadalmi kontextusát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a társadalmi tőke személyek közötti viszonyokban megtestesülő egyfajta erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer.⁴⁵ A fogalom a Robert Putnam által definiált változatban vált ismertté szakmai berkeken kívül is, amely a társadalmi tőke kulcselemének a bizalmat és a kölcsönösséget tekintette.⁴⁶ Mint írja: „a társadalmi tőke a társadalmi szervezetek olyan jellemzőiből származik, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a társadalom hatékonyságát azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket”.⁴⁷ A közös cselekvés tehát elengedhetetlen a társadalmi tőke működéséhez, a kapcsolatok létezése pedig elengedhetetlen a részvétel elvének gyakorlati megvalósulásához – azaz működő társadalmi hálózatok nélkül nem jöhet létre társadalmi tőke.

A társadalmi tőke különféle kapcsolatokkal jellemezhető: a megkötő (*bonding*) kapcsolatokban erős a kötés, ilyenek például a családi, a vallási és egyéb személyes hálózatok. Az áthidaló (*bridging*) kapcsolatokat a gyenge, de a csoporthatárokat átlépő kötés jellemzi, míg az összekötő (*linking*) kapcsolatokat az jellemzi, hogy a társadalmi hierarchiában eltérő helyzetben lévő személyek és csoportok között teremthetnek összeköttetést.⁴⁸ „A gyenge kötések ereje tehát abban rejlik, hogy az efféle relációk a társadalmak egyébként fragmentált részei között teremtenek kapcsolatot, azaz integrálják azokat.”⁴⁹ A társadalmi tőke növelése a csoportok közötti kapcsolatok fejlesztésére fordított külső erőforrások növelésével érhető el, mivel az összetartó társadalmi tőke többnyire magától is létrejön.⁵⁰

Az 1990-es évektől, amikor egyre fontosabb felismeréssé vált, hogy mind a szűkebb értelemben vett gazdasági növekedésnek, mind pedig a széles értelemben vett fenntartható társadalmi fejlődésnek nélkülözhetetlen feltétele a társadalmi tőke, egyre határozottabban merült fel a társadalmi tőke mérhetőségének kérdése.⁵¹ Bár nincs általánosan elfogadott módszer a mérésre, a társadalmi tőke operacionalizálására kétféle technikát alkalmaznak: a cso-

⁴⁵ COLEMAN, James (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán szerk.: *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó. 17. Idézi: ORBÁN–SZÁNTÓ 2005.

⁴⁶ PUTNAM, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster. 19.

⁴⁷ PUTNAM, Robert D. (1993b): The Prosperous Community. *The American Prospect*, Vol. 4, No. 13.

⁴⁸ HARDIN, Russell (2002): *Trust and Trustworthiness*. New York, Russell Sage Foundation; TÓTH István György szerk. (2005): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest, Társ. Idézi: ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária (2009): „... és bízza bízál!”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária szerk.: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas Kiadó.

⁴⁹ ORBÁN–SZÁNTÓ 2005.

⁵⁰ PUTNAM, Robert D. – FELSTEIN, Lewis (2003): *Better Together: Restoring the American Community*. New York, Simon & Schuster. Idézi: SIK Endre (2009): Hátrányos helyzet, diszkrimináció és társadalmi tőke a tervezésben. In SOMLAI–SURÁNYI–TARDOS–VÁSÁRHELYI 2009, 474.

⁵¹ FUKUYAMA, Francis (2000b): Social Capital and Civil Society. *IMF Working Paper*. Elérhető: www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Social-Capital-and-Civil-Society-3547 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

portok és csoporttagok száma, illetve a társadalmi szintű bizalom mérésével. A társadalmi tőke nagyságát és az informális társadalmi kontroll működését általában azzal a kérdéssel mérik, hogy a megkérdezett kitől kaphat segítséget a szomszédai közül (például kölcsönzés, gyermekfelügyelet, háziállatok ellátása, problémamegoldás, egyéb szívességek stb.). Fontos kérdés, hogy milyen gyakran jön össze a szomszédjaival (látogatás, partik rendezése stb.), illetve beavatkoznának-e a szomszédai, ha szükség lenne rá (például gyerekek civakodása, graffiti megakadályozása, betörés vagy drogárúsítás megszakitása). Általában megkérdezik azt is, hogy mennyire elégedett a megkérdezett a szomszédjaival (például tervezi-e, hogy elköltözik, a szomszédok pozitív jellemzői stb.).⁵² A társadalmi tőke a kapcsolatrendszeren keresztül egyfelől támogat, de ugyanígy a társadalmi kontrollt is biztosítja. A „helyi közösség olyan közösségi értékek realizálódásának terepeként fontos, mint a közbiztonság, a civilizációs normák és a kölcsönös bizalom, a hatékony civil mozgalmak működése vagy a fiatalok közösségi szocializációja” – mondja Robert J. Sampson.⁵³ A társadalmi tőke fogalma interdiszciplinárisra vált, és társadalmi funkciója a társadalmi integráció és kohézió előmozdítása. Fukuyama úgy látja, hogy azok a csoportok vagy társadalmak, amelyek a „nagy szétbomlás” állapotába kerültek, éppen sajátos társadalmi-tőke-elemeiket veszítették el.

A szakirodalom jellemzően háromféle funkciót⁵⁴ tulajdonít a társadalmi tőkének: 1. gazdaságit, amely az úgynevezett tranzakciós költségeket csökkenti, 2. politikait, amely a civil társadalmat erősíti, és 3. társadalmi, amely a társadalmi integrációt és kohéziót biztosítja. Nem véletlen tehát az összefüggés a biztonság és a bizalom között. Az egyik leginkább elfogadott indikátora a társadalmi tőke létezésének, illetve minőségének az az „általános bizalom”, amely jelzi, hogy a népesség tagjai mennyire bíznak másokban. A bizalom ugyan meghatározó eleme a társadalmi tőke létezésének, de nincs egységes álláspont abban, hogy a bizalom eredménye-e az erős társadalmi tőkének, vagy annak csupán egyik összetevője. Az erős társadalmi tőke a közös értékek elfogadásán alapul, ezért az anómiás állapotban lévő országokban gyengébb a társadalmi tőke – amely megállapításnak kiemelt jelentősége van a hazai helyzet értékelése szempontjából. Magyarországon a társadalmi bizalom mértéke igen alacsony, az emberek nem bíznak sem egymásban, sem az intézményrendszerekben.⁵⁵ A társadalmi tőke erőssége még az egyéni életet is befolyásolja: a társadalmi tőke elsősorban a bizalom, a várható élettartam és az egészségi állapot számos

⁵² DELBERT, S. ELLIOTT – WILSON, Julius W. – HUIZINGA, David – SAMPSON, Robert J. – ELLIOTT, Amanda – RANKIN, Bruce (1996): The Effects of Neighborhood Disadvantage on Adolescent Development. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 33, No. 4. 389–426.; SAMPSON, Robert J. – MORENOFF, Jeffrey D. – EARLS, Felton (1999): Beyond Social Capital: Spatial Dynamics of Collective Efficacy for Children. *American Sociological Review*, Vol. 64, No. 5. 633–660. Idézi: KURKI, Leena – PRANIS, Kay (2000): *Restorative Justice as Direct Democracy and Community Building*. Saint Paul, Minnesota Department of Corrections. Elérhető: www.doc.state.mn.us/rj/documents/rjdirectdemocracy.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

⁵³ SAMPSON, Robert J. (1999): What ‘Community’ Supplies. In FERGUSON, Ronald F. – DICKENS, William T.: *Urban Problems and Community Development*. Washington, D.C., Brookings Institution Press. 247.

⁵⁴ FUKUYAMA 2000b, 13–14.

⁵⁵ Lásd: SKRABSKI Árpád (2003): *A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Budapest, Corvinus Kiadó; KOPP Mária – RÓZSA Sándor – SKRABSKI Árpád (2008): Az esélyerősítés és életminőség mérésére alkalmazott kérdőíves vizsgálati módszerek, a Hungarostudy 2002 és a Hungarostudy 2006 követés vizsgálat kérdőívei. In KOPP Mária szerk.: *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, Semmelweis Kiadó. 34–43. UTASI Ágnes (2006a): Társadalmi tőke és bizalom. *Kritika*, 35. évf. 6. sz. 6–9., 7–8. sz. 22–25.

mutatójának független előrejelzője is.⁵⁶ A társadalmi tőke és a bizalom gyengesége miatt a nagyváros lakói hatalmas összegeket költenek a biztonságukat szavatoló rácsokra, biztonsági berendezésekre, biztonsági őrök hadseregére. Egyet lehet érteni Utasival, hogy „ezek a pozíciók, üzletágak az egyenlőtlenségek növekedésével erősödő bizalmatlanság és bűnözés termékei”.⁵⁷

1.2.2. A bizalom jelentősége a társadalom életében

A bizalom kezelhetővé teszi a világ komplexitását – mondja nagyon egyszerűen Giddens.⁵⁸ A mással kapcsolatos bizalomnak három szintje van: az egyéni vagy pszichológiai szint, amikor az ember „általános bizalmat” érez másokkal szemben; jellemzőbb azonban a „különös szintű bizalom”, amelyben az ember a hozzá hasonlóknak bíz, és definiálhatunk egy „stratégiai bizalmat”, amelyben, bizonyos helyzetekben és bizonyos témakörökben támaszkodunk másokra.⁵⁹

A bizalommal kapcsolatos teóriák nemcsak az emberek közötti kapcsolatokról mondanak sokat, de arról is, hogy a bizalomnak központi szerepe van a racionális döntések meghozatalában. A bizalom makroszinten teszi kiszámíthatóvá a rendszer működését. Azt is mondhatjuk, hogy egyfajta áru, amely az egyén számára megszerzendő egyéni vagy közjó, illetve olyan társadalmi tőke, amely segíti az egyén érvényesülését. A bizalom megtanulható, tehát van kognitív aspektusa, de morális aspektusai legalább ilyen fontosak. Uslaner mutat rá, hogy a bizalom kultúrája alapvetően egalitáriánus.⁶⁰ Ezt Inglehart is megerősíti, azaz a polgárok egymás iránt érzett bizalma a demokrácia feltétele, a mások iránti bizalom és a demokratikus intézmények összetartoznak.⁶¹

Különbő módon a bizalom irányát és intenzitását is mérni tudjuk. A bizalom mértékéről három szint informál: 1. a rendszert működtető elvek, 2. az intézmények, és 3. a társadalom szereplői vagy azok bizonyos csoportjai.⁶² Az értelmezést azonban bonyolítja, hogy a bizalom tekinthető személyes jellemvonásként pszichológiai jelenségnek; de tekinthető

⁵⁶ SKRABSKI, Árpád – KOPP, Mária – KAWACHI, Ichiro (2003): Social Capital in a Changing Society: Cross Sectional Associations with Middle Aged Female and Male Mortality. *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 57, No. 2. 114–119. Idézi: SKRABSKI–KOPP 2008.

⁵⁷ UTASI 2006a.

⁵⁸ GIDDENS, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity; LUHMANN, Niklas (1979): *Trust and Power*. New York, Wiley.

⁵⁹ SMITH, Sandra S. (2010): Race and Trust. *Annual Review of Sociology*, Vol. 36. 453–475. Idézi: JACKSON, Jonathan et al. (2011): Developing European Indicators of Trust in Justice. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 267–285.

⁶⁰ USLANER, Eric M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge, Cambridge University Press. Hivatkozik rá: ÖRKÉNY–SZÉKELYI 2009, 507.

⁶¹ INGLEHART, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press; KOPASZ Marianna (2005): Bizalom, önkéntesség és a közügyek iránti érdeklődés. In MEDGYESI Márton – TÓTH István György: *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest, Társ. 92.

⁶² CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária – BARNÁ Ildikó (2005): Sikervakság. Szociálpszichológiai akadályok a piaccgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In KORNAI János – ROSE-ACKERMAN, Susan szerk.: *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a poszt szocialista átmenet időszakában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 228.

morális kérdésnek, hiszen a bizalomban az értékkomponens is jelen van; továbbá tekinthető az egyén számára mobilizálható társadalmi „jóságnak”, s végül – makroszintű megközelítésben – bizalom nélkül elképzelhetetlen a társadalom morális integrációja.⁶³

Számos hazai vizsgálat elemezte már a bizalom és a társadalmi tőke kapcsolatát, és ezek mindegyike azt igazolja, hogy a bizalom az egyének és társadalmi csoportok közötti kapcsolatokban formálódik, és a közösségi kohézió fontos eleme. A bizalom hazai állapotról nem rajzolnak biztató képet a felmérések. Utasi Ágnes a más országoknál is nagyobb hazai bizalmatlanságot a sokszerű változással járó új gazdasági rendszer kiépítésére vezeti vissza. „Szükség lett volna a társadalmi integráció érdekében egy új típusú organikus szolidaritásra, hiszen csak az gátolhatta volna meg a munkaerőpiacról kiesők, állandó váltásra kényszerülők lecsúszását. E helyett a gazdasági átalakulás szinte teljes költségét áthárították a forráshiányos többségre, illetve a megoldást a majd valamikor szélesedő-gazdagodó középosztálytól várták.”⁶⁴ A kelet-európai gazdasági és társadalmi átalakulások vizsgálatánál a figyelem főként a gazdasági dimenzióra irányult, a morális és lélektani tényezők vizsgálatára alig került sor – mondják más kutatók is – annak ellenére, hogy „a sikeresség és a gazdagság delegitimációja szociológiailag polarizálta a poszt-socialista társadalmakat, aminek következtében a sikeresek és a sikertelenek, a nyertesek és a vesztesek között kognitív szakadék is keletkezett. Míg az előbbiek meritokratikus, utóbbiak az egalitarius igazságosságfelfogás irányába mozdultak el.”⁶⁵ A Csepeli és munkatársai által kidolgozott útmodell a piacgazdaság elvei iránt megmutatkozó bizalmi tőkét, illetve annak hiányát magyarázza a megkérdezettek szociológiai helyzete és kognitív képességei szerint. A meritokratikus értékekkel kapcsolatos modell „egy kettészakadt társadalom képét vetíti elénk [...] a magas státusúak a meritokratikus értékek fokozódó elfogadása és a növekvő politikai legitimációs hajlandóság által megnövekedett bizalommal néznek a jövőbe, míg a leszakadók a meritokratikus értékek tagadásával és magas politikai delegitimációs potenciáljukkal egyre kevésbé bíznak az érvényesülés és a siker lehetőségében.”⁶⁶

Úgy tűnik, hogy Magyarországon a bizalom egyre szűkebb körre koncentrálódik. Korábban a szomszédságra, a munkatársi kapcsolatokra, a távolabbi rokonságra is kiterjedt, ma azonban csak a szűk családra, esetleg a legközelebbi barátokra.⁶⁷ A mai magyar társadalomban tehát elsősorban a racionális versenygazdasággal járó, egyéni teljesítményt kikényszerítő, nagyon rapid átalakulás kényszere redukálta a közösségi köteléket, fokozta az atomizálódást, építette le a hagyományos közösségi szolidaritást, s mindezek együtt szűkítették a bizalom hálóját.⁶⁸

A magyar társadalmat az anómia, az értékvesztés és a jövőkép-nélküliség jellemzi, s ez kihat a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettségre is. „A szabálysértő magatartás, az, hogy »aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon«, már 2002-ben is magas arányban volt jellemző, a megkérdezettek 80 százaléka válaszolta ezt. 2006-ban ez az arány 84 százalékos volt. Érdekes módon, míg a többi anómiaváltozó egyértelműen rosszabb egészségi állapottal, életminőséggel jár együtt, a szabálysértő

⁶³ ÖRKÉNY–SZÉKELYI 2009, 506.

⁶⁴ UTASI 2006a.

⁶⁵ CSEPELI–ÖRKÉNY–SZÉKELYI–BARNA 2005, 231.

⁶⁶ CSEPELI–ÖRKÉNY–SZÉKELYI–BARNA 2005, 248.

⁶⁷ UTASI Ágnes (2002): *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 77.

⁶⁸ Uo.

magatartás inkább egészségvédő faktorként jelent meg. Ez arra mutat, hogy a mai magyar társadalomban, bizonyos értelemben még ma is a túlélés feltétele egyes szabályok áthágása. [...] A 2002-ben is már igen magas anómiaértékek 2006-ra tovább növekedtek, ami a magyar társadalom igen súlyos erkölcsi és lelki állapotára utal” – írja Skrabski és Kopp.⁶⁹ Tóth Mihály a folyamat okaival is foglalkozott az egyik előadásában, megállapítva, hogy a 20. század második felében Magyarországon szinte ismeretlen volt például a gazdasági morál tradicionális tőkés viszonyok között többé-kevésbé kiszámíthatóan funkcionáló fogalomköre. Mint mondja, nem is volt igény a kialakítására, hiszen a gazdaságirányítási rendszer működtetésének filozófiája egyszerűen feleslegessé tette. A rendszerváltás után a gazdaság erkölcsi szabályainak, az üzleti etika íratlan normáinak hiánya azonban már nyomasztó módon nehezedett a külső és belső gyámság alól felszabaduló hazai gazdaságra. S mint minden hiány, ez is gyorsan kitermelte a haszonélvezőit, akik ma is meghatározó szereplői a gazdasági életnek. „Nem etikai kódexekből rakták össze azt a lépcsőt, ami a spontán privatizáció kapuihoz vezetett” – állapítja meg Tóth.⁷⁰ A társadalom előnyös helyzetű csoportjai politikai helyezkedések révén jutnak gazdasági előnyökhöz, a többség pedig az élni és (túl)élni hagyás elvének reményében belenyugvóan alkalmazkodik a helyzethez. Mindennapjainknak így egyre kevésbé van morális háttere, ezért a jogi intézményrendszernek sincs erkölcsi fedezete. Közös (vagy inkább közös volt) a hasonló tettekben, hogy egyfajta (nem feltétlenül és nem mindig jogi konzekvenciákat is felvethető) negatív társadalmi értékítélet kötődött hozzájuk, ám egy részük idővel sajnos fokozatosan sajátos közmegegyezés tárgyaként kikerült ebből a körből.⁷¹ Mondhatjuk azt is, hogy a gazdaság nem az erkölcsről, hanem a versenyről szól. De jó, ha tudjuk, hogy a siker- és eredményorientált piacon a gazdasági morál játékszabályainak betartása képes tisztességes keretek között tartani a versenyt. Az ilyen problémák okozzák, hogy a korábban is alacsony bizalomszint⁷² a legfrissebb felmérések szerint sem növekedett.⁷³ Egy friss kutatás eredményei szerint „alapvető probléma, hogy a bizalmatlanság az egész társadalomban egyöntetűen jelen van, azaz az idősök ugyanakkora mértékben bizalmatlanok, mint a fiatalok, a férfiak ugyanúgy, mint a nők, a magas végzettségűek ugyanúgy, mint az alacsony végzettségűek, a szegények ugyanúgy, mint a gazdagok”.⁷⁴

A hazai kriminológiai kutatások területén jellemzően a viktimizációs felmérések eredményeiből következtethetünk a bizalom és a bűnözés, illetve a bűnözéskezelés összefüggéseire, amely eredmények összecsengeni látszanak Skrabski és Kopp kutatási eredményeivel. Az első hazai országos reprezentatív mintán végzett viktimizációs felmérés adatait elemző tanulmányban magam is foglalkoztam a kérdéskörrel.⁷⁵ Később célzott

⁶⁹ SKRABSKI–KOPP 2008.

⁷⁰ TÓTH Mihály (2016b): *Morális deficit és paternalizmus (Régi-új irányok a hazai gazdasági bűnözés határain)* címmel tartott előadása 2016. november 18-án az MTA TK Jogtudományi Intézetben. Elérhető: www.youtube.com/watch?v=1UH2Nm0sazk (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

⁷¹ TÓTH Mihály (2015): A gazdasági bűnözés és bűncselekmények néhány aktuális kérdése. *MTA Law Working Papers*, 2015/4. 1–21.

⁷² TÓTH István György (2005): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest, Tárki.

⁷³ CSUHAJ Sándor szerk. (2016): *Jelentés a Jó Állam Véleményfelmérésről, 2016*. Budapest, Dialóg Campus.

⁷⁴ CSUHAJ 2016, 57.

⁷⁵ KEREZSI Klára (2005): A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In IRK Ferenc szerk.: *Kriminológiai Tanulmányok 42*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 11–40.

felméréssel is vizsgáltam a hazai népesség, illetve egy hivatásrend képviselőinek (ügyész, ügyészségi titkár és fogalmazó) mások iránt megnyilvánuló bizalmát. A kutatásban⁷⁶ azokat az attitűdöket mértem fel, amelyek az emberek közötti bizalom érvényesülését, a jogkövetéshez, illetve a jogsértéshez való viszonyt mutatják. Kutatási eredményeim megerősítik a fenti kutatások által már leírt helyzetet. A lakossági megkérdezettek kevesebb, mint fele (38,7%) érzett bizalmat az emberek többségével szemben, 45,1%-uk az embereknek csak egy kisebb részében bízott meg, míg 16,2%-uk erősen szelektálva, kivételesnek tartotta azokat az embereket, akikben meg lehet bízni. Ugyanakkor szembetűnő volt, hogy a feltételezhető „foglalkozási ártalom” ellenére az ügyészi mintában válaszolók nagyobb arányban bíztak másokban (az emberek többsége megbízható: 47,1%; az emberek kisebb része megbízható: 44%), mint a lakossági minta megkérdezettjei. Az életkori bontásban történő vizsgálat a lakossági mintában azt mutatta, hogy a 18–29 éves korosztály „bizonytalan”, ugyanis mindegyik kategóriában nagyobb volt a tényleges előfordulásuk a várt eredményeknél. A középgeneráció (30–49 évesek) tagjai jellemzően „szelektív módon” bíznak az emberekben, csupán az 50–59 éves korosztálynál tapasztaltunk magasabb bizalmi szintet. A 60 éven felüli népességben a biztonságérzet-hiány kifejezettebb: a mért és a várt eredmények különbsége a „szinte alig van megbízható ember” választásnál volt a legnagyobb. Az ügyészségi mintában az életkori megoszlás szerinti vizsgálat azt mutatta, hogy a 39 év alatti korosztályban a leginkább jellemző a bizalomhiány, míg az 50 éven felüliek körében a várt gyakoriságokat is meghaladó mértékben vélekedtek a megkérdezettek úgy, hogy az emberek többsége megbízható.

⁷⁶ *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében* című kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta (nyilvántartási szám: T 03785). Az empirikus adatfelvételre 2006 tavaszán került sor 1200 fős reprezentatív lakossági mintán kérdezőbiztosok általi megkérdezéssel. Az empirikus adatfelvételt az ország felnőtt lakosságának összetételét a nemek, a korcsoportok aránya, valamint a lakóhely településtípusa szerint pontosan tükröző – többlépcsős, rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott – mintán, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet végezte el. A minta kisebb torzulásait – a KSH adatait felhasználva – matematikai eljárással, úgynevezett súlyozással korrigálták, és így a minta pontosan tükrözte a szavazókorú lakosság településtípus, nem, életkor és iskolai végzettség szerinti összetételét. A közölt adatok hibahatára az adott kérdésre válaszolók számától függően ± 3 –5 százalék volt. A kutatási téma továbbfejlesztése érdekében az ügyészségen (ügyészként, titkárként vagy fogalmazóként) dolgozó szakemberek körében is sor került az attitűdvizsgálat lefolytatására. A postai módszerrel lefolytatott kérdőíves felmérés keretében 512 ügyész, ügyészségi titkár, illetve fogalmazó válaszolt – név nélkül – a kérdőív kérdéseire. Hangsúlyozni szükséges, hogy az ügyészi minta nem reprezentatív, jóllehet a 2003. évi adatok szerint az ügyészi szervezet létszáma 1423 fő volt. Az empirikus adatfelvétel során 38 + 24 kérdésből álló kérdőív lekérdezésére került sor, amelynek első blokkja az empirikus vizsgálatok során szokásos demográfiai és területi jellemzőkkel, továbbá a megkérdezettek politikai preferenciáival, vallásgyakorlásával, konzervatív/liberális, illetve jobboldali/baloldali felfogásával kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. A kérdőív speciális részét képezte a 24 – többségében összetett – kérdésből álló kérdőívblokk. A kérdésekre adott válaszokat egy adatbázisba rendeztük, és az adatokat matematikai, statisztikai módszerekkel elemeztük.

Az európai etnikai sokszínűség és az általános bizalom összefüggéseivel kapcsolatos felmérés⁷⁷ húsz európai országban hasonlította össze az emberek fajtabéli változatosságát és az általános bizalom viszonyát. A nők és az idősek nagyobb általános bizalommal vannak mások iránt, mint a férfiak és a fiatalabb generáció. Az általános bizalom szintjére hatással van az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság és a pénzügyi helyzet, valamint a vallásosság. Az országok szintjén bizonyítást nyert a várt erős kapcsolat a GDP és az általános bizalom között. A korábbi kutatások következtetéseit megerősítette a felmérés: a bizalom szintjét a társadalmon belüli kereseti egyenlőtlenségek is befolyásolják.⁷⁸ Az etnikai kapcsolatokkal foglalkozó vizsgálatok azt feltételezték, hogy az állam által keltett bizalom egyenlő mértékben oszlik meg a társadalomban, és nem vizsgálták azt, hogy az egyes társadalmi csoportok között milyen eltérések lehetnek a bizalom megoszlása szempontjából. Herreros és Criado⁷⁹ hangsúlyozzák, hogy e szempontnak különös jelentősége van a modern, etnikailag és kulturálisan heterogén társadalmak esetében. A korábbi vizsgálatok szerint a társadalmi bizalom szintje az etnikai kisebbségben alacsonyabb, mint a többségben. Ugyanakkor a többségnek kisebb a bizalma a kisebbséggel szemben, mint fordítva.⁸⁰ A kisebbség ugyanakkor az állammal szemben mutat nagyobb bizalmatlanságot. A szerzők ezért két hipotézist fogalmaztak meg: 1. az állami hatékonyság növeli a bizalom szintjét, és 2. az állami hatékonyság nagyobb hatással van a többség, mint a kisebbség bizalmi szintjére. E hipotéziseket a kutatók egy 22 európai országban felvett kutatás eredményein tesztelték. Az eredmények az első hipotézist erősítették meg, tehát azt, hogy a hatékonysággal nő a bizalom, és rávilágítottak arra, hogy ahogy nő a bizalom az egyes országokban, úgy növekszik a bizalmi különbség eltérése a többség és a kisebbség között.

A társadalom bizalmi viszonyainak vizsgálata nem öncélú. A fenti eredményekből számunkra is adódik következtetés: bár az állami hatékonyság növelése növelheti a társadalmi bizalom mértékét, önmagában erre hagyatkozni elégtelen, mivel a kedvező hatás elsősorban a többség bizalomindexét növeli. Ami azt is jelenti, hogy a kisebbség bizalmának növelése érdekében célzott és speciális megoldások alkalmazása szükséges. Az emberek közötti bizalom erősödése minden kétséget kizáróan jó hatással van a társadalom működésére. A bizalom a sikeres közpolitika-csinálás lényegi, bár gyakran mellőzött összetevője.⁸¹ Boda szerint a bizalom logikája olyan mechanizmus, ami – egyéb tényezők mellett – magyarázhatja

⁷⁷ A felmérés az Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata (European Social Survey, ESS) mérésén és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) kivándorlási sémákról szóló adatainak összevetésén alapult. Lásd: HOOGHE, Marc – REESKENS, Tim – STOLLE, Dietlind – TRAPPERS, Ann (2009): Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe – A Cross-national Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, Vol. 42, No. 2. 198–223. Lásd: *Kisebbségkutatás*, 2009. évi 2. sz.

⁷⁸ HOOGHE–REESKENS–STOLLE–TRAPPERS 2009.

⁷⁹ HERREROS, Francisco – CRIADO, Henar (2008): The State and the Development of Social Trust. *International Political Science Review*, Vol. 29, No. 1. 53–71. Lásd: *Kisebbségkutatás*, 2009. évi 2. sz.

⁸⁰ A hazai migránsokat vizsgálva hasonló következtetésre jutott Örkény Antal és Székelyi Mária is. Lásd: ÖRKÉNY–SZÉKELYI 2009.

⁸¹ *Government at a Glance* (2013). Paris, OECD. 20. Idézi: BODA Zsolt (2016b): Intézményi bizalom és a közpolitikák eredményessége. In BODA Zsolt szerk.: *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Budapest, Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet.

a közpolitikák alakulását.⁸² Kornai János⁸³ konkrét javaslatokat is tesz a bizalomépítés lépéseire. 1. Partecipáció a törvényjavaslatok előkészítésében. A törvény iránti bizalmat ugyanis erősíti, ha a lakosság úgy érzi, hogy részt vett a törvények előkészítésében. 2. Pártatlan és semleges intézmények létezése, mint például a központi bank, a bankrendszert felügyelő szerv, az állami számvevőszék stb. Ezeknek az intézményeknek távol kell maradniuk a belpolitika mindennapos küzdelmeitől, és kizárólag szakmai szempontok alapján hozhatnak döntéseket. A szervezetekkel kapcsolatos bizalom egyik feltétele az elszámoltathatóság, de csak akkor bizalomerosztó tényező, ha nem válik üres formalitássá. 3. A társadalmi bizalmat erősíti a közvetlen demokrácia intézményének alkalmazása. 4. A civil szervezetek léte és működése az egyik legfontosabb elem a bizalom építésében – mondja Kornai. Ezt a szempontot már Robert Putnam is igazolta az észak-olaszországi demokratikus intézményekkel kapcsolatosan. Úgy találta, hogy szoros pozitív korreláció van a civil szervezetek és társadalmi egyesületek száma és aktivitása és a társadalom tagjai közötti kölcsönös bizalom között. Ennek az a magyarázata, hogy az általános bizalom „társadalmi tőkét” képez, s ez annál nagyobb, minél több egyesületben és nem kormányzati szervben minél tevékenyebben kerülnek egymással kapcsolatba az állampolgárok.⁸⁴ Kornai János a bizalomerosztó lehetőségek sorában ötödikként 5. a nemzetközi szervezetekkel tartott kapcsolatokat, Magyarország esetében mindenekelőtt az EU-val tartott kapcsolatok kiegyensúlyozottságát hangsúlyozta, de kiemelte a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, illetve az ENSZ és szakosított intézményeivel tartott kapcsolatokat fontosságát a bizalom építésében.

A bizalomépítés folyamat. A tisztesség és bizalom követelményrendszerének érvényesítése „nem villámháború, hanem olyan hadjárat, amelyben folytonosan valamennyi fronton támadni kell” – mondja Kornai János.⁸⁵ A jogszabályok társadalmi érvényesítése szempontjából fontos (kedvezőtlen) állampolgári attitűdök nem csak a jogkövetési hatások miatt lényegesek – mondja Sajó András. Ezek kihatnak a társadalmi s ezen belül az állam iránti bizalomra, mivel a normák kijátszhatósága és ennek állami eltérése a bizalomhoz nélkülözhetetlen hitelességet ássa alá. Bizalom nélkül a legígéretesebb államreformot sem fogadják el a társadalmi szereplők.⁸⁶

1.3. A bűnözési félelem és a bizalom

Minden társadalom tolerál bizonyos mértékű bűnözést, illetve a büntető igazságszolgáltatás bizonyos mérvű hatástalanságát. Kutatások sora jelzi, hogy a bűnözéssel kapcsolatos toleranciaküszöb áthelyeződését egyrészt nem a bűnözés alakulása, hanem sokkal inkább a jelenség értékelése határozza meg, másrészt e folyamatban jelentős szerepe van az állammal szembeni bizalomvesztésnek.

⁸² BODA 2016b, 8.

⁸³ KORNAI JÁNOS (2003): Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében. *Beszélő*, 8. évf. 6. sz. 20. A projekt összefoglaló kötetei: KORNAI–ROSE–ACKERMAN 2005.

⁸⁴ PUTNAM, Robert D. (1993a): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.

⁸⁵ KORNAI 2003, 20.

⁸⁶ SAJÓ ANDRÁS (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 7–8. sz. 690–711. Elérhető: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

Az Egyesült Királyságban a British Crime Survey 1996 óta tartalmaz két kérdést azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak a megkérdezettek az országos és a helyi bűnözés alakulásáról. A megkérdezettek nagy többsége rendszeresen azt válaszolta, hogy a bűnözés országos szinten folyamatosan emelkedik. Ezzel szemben a tény az, hogy a bűnözés folyamatosan csökken: a British Crime Survey adatai szerint például 1995 és 2008/2009 között nem kevesebb, mint 45%-kal.⁸⁷ A sajátos „észlelési rés” abban is megjelenik, hogy a megkérdezettek nagy többsége szerint országosan ütemesen emelkedik a bűnözés, de csak kis hányaduk gondolja ugyanezt a helyi bűnözés alakulásáról. Úgy tűnik, hogy a megkérdezettek nagyobb bizalommal vannak a bűnözés helyi kezelőintézményei iránt, és kevésbé pesszimisták a helyi biztonságot illetően, mint gondolják ezt az országos helyzettel kapcsolatosan.⁸⁸

A bűnözés hatására kialakuló reakciók vizsgálatánál elengedhetetlen – mondja Korinek –, hogy végig ne gondoljuk azokat az összetevőket, amelyek az ember biztonságérzetét alakítják.⁸⁹ Magam is ezt tettem eddig azt a gondolatmenetet követve, hogy a társadalmi bizalom növeli az emberek biztonságérzetét, és csökkenti a bűnelkövetőkkel szembeni punitivitást. Korinek figyelmeztet arra is, hogy meg kell különböztetni egymástól a biztonsági helyzetet és a biztonság érzését, és igen láttató példát hoz, amikor a biztonsági helyzet és a biztonság érzése közötti különbséget az objektív és a szubjektív betegségtudathoz hasonlítja. Napjainkban a bűnözéssel kapcsolatosan megnyilvánuló attitűdök mintha súlyos hipochondriaként lennének értelmezhetők... Az értékelési és észlelési zavar csakis információadással kerülhető el: ugyanis „az egyén minél többet és hitelesebbet tud a bűnözés valóságáról, annál kevésbé diffúz, irracionális és érzelmi a bűnözési félelme”.⁹⁰

Talán nem meglepő, hogy a bűnözési félelemnek is van költségvonzata. Az Egyesült Királyságban a bűnözés ára évente 60 milliárd angol font. Ebből a számításból azonban kimaradt a bűnözési félelem „árának” mérése, illetve annak mérése, hogy ez milyen hatást gyakorol az életminőségre. Nem kétséges, hogy a bűnözési félelem jelentős társadalmi következmény, hiszen a British Crime Surveyben a megkérdezettek 44%-a jelezte, hogy a bűnözési félelem érzése hatással van/volt az életminőségükre. Ez az érzés két szinten is szükségtelen kiadással jár: egyéni szinten, ahol az elkerülő magatartások és a sértetté válás megelőzése érdekében tett védelmi kiadások merülnek fel, és társadalmi szinten, amikor a politikusok a feltételezett vagy valós bűnözési félelemre a büntető igazságszolgáltatás kiadásának növelésével válaszolnak. Ma azonban csak részlegesen állnak rendelkezésre ilyen típusú információk, mivel nem csupán a bűnözési félelem „árának”, de magának a bűnözéssel kapcsolatos költségek mérésének módszertana is kialakulatlan még – bár az USA és az Egyesült Királyság jelentősebb előrehaladásról tett tanúbizonyságot, mint a többi ország.⁹¹

⁸⁷ MOON, Debbie – WALKER, Alison et al. (2009): Perceptions of Crime and Anti-social Behaviour: Findings from the 2008/09 British Crime Survey. Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2008/09. *Home Office Statistical Bulletin*, November 2009.

⁸⁸ DUFFY, Bobby – WAKE, Rhonda – BURROWS, Tamara – BREMNER, Pamela (2008): *Closing the Gaps: Crime and Public Perceptions*. London, Ipsos Mori. Idézi: MOON–WALKER et al. 2009, 2.

⁸⁹ KORINEK László (2010): *Kriminológia I*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 328.

⁹⁰ KORINEK 2010, 329.

⁹¹ Lásd részletesen: KEREZSI Klára – KÓ József – ANTAL Szilvia (2011): A bűnözés társadalmi költségei. In VIRÁG György szerk.: *Kriminológiai Tanulmányok 48*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 168–195.

Magyarországon ritkán és rendszertelenül mérik a bűnözési félelemmel és a lakókörnyezet biztonságával kapcsolatos lakossági attitűdöket. Ebben a körben Korinek végzett úttörő munkát a Baranya megyei viktimológiai felmérés két körének lefolytatásával.⁹² Az OKRI által 2003-ban végzett *Áldozatok és vélemények* című kutatás⁹³ eredményei is azt mutatják, hogy a magyarországi lakosok túlnyomó többsége biztonságosnak tartja lakókörnyezetét.

1. táblázat
OKRI-felmérés a biztonságról

K33: Mennyire tartja biztonságosnak a lakókörnyezetét?		
	Esetszám	Százalék
Nem tudja	32	0,3
1= egyáltalán nem	288	2,9
2	529	5,3
3	2 461	24,6
4	4 257	42,5
5= teljes mértékben	2 449	24,4
Nincs válasz/adat	4	0
Összesen	10 020	

Forrás: IRK 2004

2016-ban az állampolgárok közterületen tapasztalt biztonságérzetét mérte 2100 fős lakossági reprezentatív mintán a Jó Állam Jelentés Véleményvizsgálat. Az eredmények szerint a közterületeken tapasztalt biztonságérzet esetében a megkérdezettek majdnem 70%-a inkább biztonságban érzi magát. A biztonságérzetre nagyobb befolyással vannak a demográfiai jellemzők (különösen a megkérdezett neme), a munkaerőpiaci helyzet és a megkérdezett iskolai végzettsége.⁹⁴

1.3.1. Közérzetváltozás és biztonságérzet

Az ICVS-felmérés adatai rendre azt jelzik, hogy az általános viktimizációs ráta alacsonyabb a kelet-európai országokban, mint a kontinens nyugati részén.⁹⁵ Ennek ellenére a nem EU-tagállamok lakosai sokkal áthatóbb biztonságérzet-hiányról számoltak be, sokkal gyakrabban vélték azt, hogy betöréses lopás áldozatává válnak, és kedvezőtlenebbül vélekedtek a rendőrség munkájáról. A megkérdezettek saját biztonságáról alkotott képe jelentősen eltér Európa keleti és nyugati térfelén, noha a tényleges viktimizációs veszélyeztetettségben távolról sincs ekkora különbség.

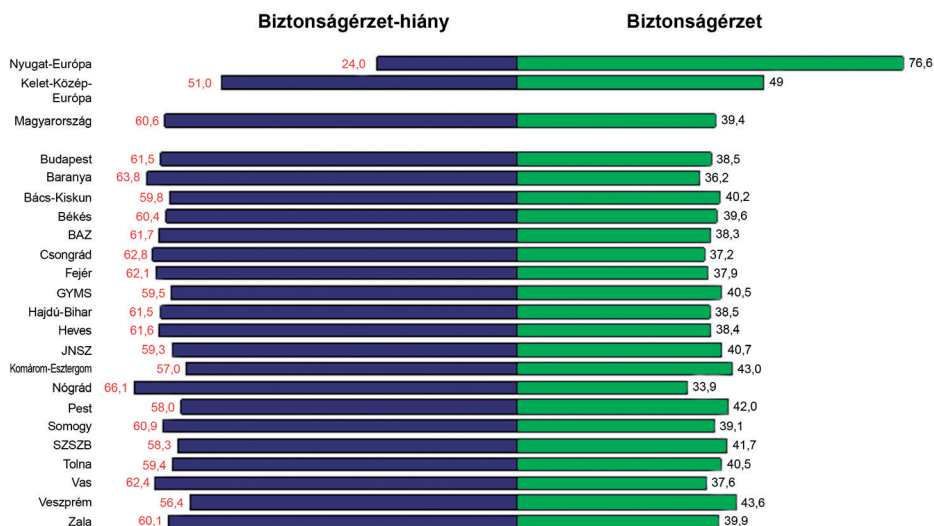
⁹² KORINEK László (1988): *Rejtett bűnözés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; KORINEK László (1995): *Félelem a bűnözéstől*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁹³ Lásd: IRK Ferenc szerk. (2004): *Áldozatok és vélemények 1–2*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet.

⁹⁴ CSUHAI 2016, 25.

⁹⁵ Lásd: ALVAZZI DEL FRATE, Anna – VAN KESTEREN, John (2004): *Criminal Victimization in Urban Europe. Key Findings of the 2000 International Crime Victim Surveys*. Turin, UNICRI. Elérhető: www.unicri.it/icvs (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

Alvazzi del Frate és van Kesteren az európai városi bűnözés összehasonlító vizsgálatakor kidolgozták a biztonságérzet, illetve biztonsághiány mérésének mutatóit.⁹⁶ A mutatószám kidolgozásánál három kérdéskört vettek figyelembe: 1. viktimizációs vizsgálatban a sértetté váltak számát; 2. a bűnözési félelemmel kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat, és 3. a megkérdezetteknek a rendőrséggel kapcsolatos véleményét arról, hogy az mennyire képes garantálni az állampolgárok biztonságát. Mivel ezek a kérdések az OKRI hazai nagymintás viktimológiai felmérésben (N=10 020) is szerepeltek,⁹⁷ a biztonságérzet alakulása (és a megkérdezettek közérzetének alakulása) a hazai adatok alapján is vizsgálható volt.

1. ábra

OKRI-felmérés a magyarok biztonságérzetéről

Forrás: IRK 2004

A korábbiakban már utaltam arra, hogy a magyar lakosok túlnyomó része biztonságosnak érzi lakókörnyezetét. Magyaráztatot igényel, hogy mi okozhatja a fenti – nyugat-európai összehasonlításban igen kedvezőtlennek tűnő – képet. Az OKRI viktimizációs kutatásában az adatok elemzésénél a biztonsági helyzet alapvetően kedvező megítélése minden olyan kérdésnél pozitív maradt, ahol a személyes biztonságról (például a sértetté válás mutatói, a betörés valószínűsége, az éjszakai közlekedés biztonsága) számoltak be a megkérdezettek. A fenti grafikonon látható megoszlásokat meghatározó módon az befolyásolja, hogy a megkérdezettek miként vélekednek a rendőrség közbiztonság-garantálási képességéről.

⁹⁶ Lásd: ALVAZZI DEL FRATE – VAN KESTEREN 2004.

⁹⁷ Azoknál a válaszoknál, ahol a megkérdezettek egytől ötig terjedő skálán helyezhették el a válaszaikat, az adatok feldolgozásánál az 1–2-es, illetve a 4–5-ös válaszokat összevontam, és az adatok értékelésénél mindig figyelmen kívül hagytam a hármas, azaz az 'is-is', vagy 'semleges' típusú válaszokat, valamint a 'nem tudja', illetve a 'nincs válasz' típusú adatokat. Ennek megfelelően a fenti kérdésekre adott válaszoknál csak azokat az adatokat vettem figyelembe, amelyeknél a markáns 'igen', illetve 'nem' válaszok fogalmazódtak meg.

2. táblázat

Felmérés a rendőrség közbiztonság-garantálási képességéről

K5. Ön szerint ma Magyarországon a rendőrség mennyire képes garantálni a közbiztonságot?	Elemiszám	A válaszok			
		Igen (4–5 válaszok)	Nem (1–2 válaszok)	Igen %	Nem %
Magyarország	4808	1696	3112	35,3	64,7
Budapest	922	272	650	29,5	70,5
Baranya	189	47	142	24,9	75,1
Bács-Kiskun	223	79	144	35,4	64,6
Békés	197	64	133	32,5	67,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	345	160	185	46,4	53,6
Csongrád	204	70	134	34,3	65,7
Fejér	214	64	150	29,9	70,1
Győr-Moson-Sopron	158	66	92	41,8	58,2
Hajdú-Bihar	267	99	168	37,1	62,9
Heves	172	80	92	46,5	53,5
Jász-Nagykun-Szolnok	163	54	109	33,1	66,9
Komárom-Esztergom	154	51	103	33,1	66,9
Nógrád	110	22	88	20,0	80,0
Pest	525	156	369	29,7	70,3
Somogy	137	56	81	40,9	59,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	262	126	136	48,1	51,9
Tolna	107	41	66	38,3	61,7
Vas	137	48	89	35,0	65,0
Veszprém	173	81	92	46,8	53,2
Zala	149	60	89	40,3	59,7

Forrás: IRK 2004

Ennél a kérdésnél is azt tapasztaltuk, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos attitűdöket alapvetően a megkérdezettek közérzetének alakulása befolyásolja. A közérzetüket romló tendenciájúnak minősítő megkérdezettek háromnegyede szerint a rendőrség nem képes erre, és alig egynegyedük vélte úgy, hogy erre a rendőrség alkalmas és képes. Ugyanakkor a közérzetüket javulónak minősítő megkérdezettek nagyjából fele-fele arányban osztották egyik, illetve másik nézetet.

3. táblázat

Közvélemény-kutatás a rendőrség közbiztonság-garantálási képességéről

N=2698	Nem képes vagy alig	Nagyon vagy teljes mértékben	
Közérzete javult	53,2%	46,8%	100%
Közérzete romlott	75,5%	24,5%	100%

Forrás: BODA – MEDVE-BÁLINT 2016

A rendőrség iránti bizalomnak két fő determinánsa van: az észlelt rendőri hatékonyság (mennyire ítélik úgy az emberek, hogy a rendőrség sikerrel tartja fenn a rendet) és a méltányosság (mennyire tartják az emberek méltányosnak, jogosnak és észszerűnek azt, ahogyan a rendőrök az emberekkel bánnak).⁹⁸ Sajátos paradoxon, hogy a magyar állampolgárok bizalma a rendőrség intézményében magas, és ez az elmúlt évi felmérésben is változatlan (átlag: 6,67)⁹⁹ – miközben tevékenységének eredményességéről nincs jó véleményük. Feltehetően megáll a Boda Zsolt és Medve-Bálint Gergő szerzőpáros magyarázata, hogy a polgárok nem ismerik a valós tendenciákat sem a bűncselekmények előfordulását, sem a rendőrség tevékenységét illetően, így a bizalommal kapcsolatos attitűdjeiket téves észleletek befolyásolták.¹⁰⁰ Fleck is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a „szokásos intézményes bizalmi indexekkel mért rendőrséggel kapcsolatos meglepően pozitív vélemény (amely szinte általános a posztkommunista társadalmakban) inkább válságtünet és a rend iránti diffúz vágyból ered, a vágyott szigor megjelenése. A mindennapos, tömeges normasértés, illetve az erőszakos bűnözéstől való félelem növeli a vágyat az erős rendőrségre.”¹⁰¹

1.3.2. Biztonságérzet és bizalom

Finnországban az elmúlt húsz évben az erőszakos bűncselekmények viktimizációs rátája állandó volt, miközben – ugyanezen időszak alatt – a bűnözéstől való félelem drasztikusan megnövekedett.¹⁰² Az európai kutatások azt mutatják, hogy a bulvárújságok olvasói nagyobb arányban tanúsítanak elkerülő magatartást, és komolyabb az aggodalmuk az erőszakos bűncselekmény áldozatává válással kapcsolatban. Ugyancsak az a tapasztalat, hogy azokat a személyeket, akik sokféle forrásból értesülnek bűncselekményekkel kapcsolatos híradásokról, inkább jellemzi a bűnözési félelem. A kutatási eredmények azt is jelzik, hogy a munkanélküliek körében kifejezetten erős a bűnözéstől való félelem.¹⁰³ Az Euro-Justis projekt eredményei szerint a bűnözéssel kapcsolatos információk fogyasztása (akár tényleges bűnözéssel kapcsolatban, akár a krimik és egyéb ismeretterjesztő műfajok formájában), illetve a tömegkommunikációs eszközök – különösen a televízió – jelentős időtartamban történő élvezete kapcsolatban vannak a bűnözési félelem növekedésével.¹⁰⁴

⁹⁸ Lásd részletesen: BODA ZSOLT – MEDVE-BÁLINT GERGŐ (2016): A rendőrségbe vetett bizalom tényezői. In BODA ZSOLT szerk.: *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Budapest, Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet. 75.

⁹⁹ Sajnos a jelentésből nem derül ki, hogy melyek voltak a kutatásba bevont egyéb intézmények, a kutatási jelentés ugyanis csak szelektált adatot közöl. Lásd: CSUHAJ 2016, 51. és 76.

¹⁰⁰ BODA – MEDVE-BÁLINT 2016. 78.

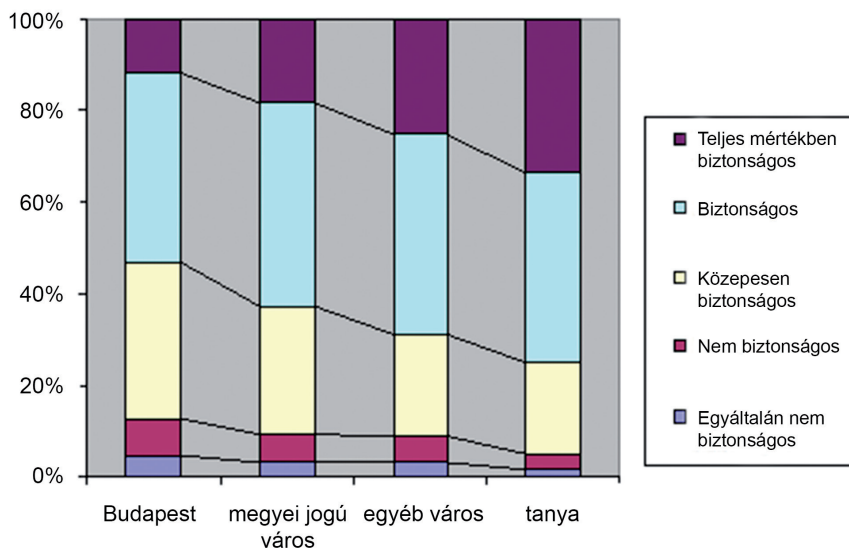
¹⁰¹ FLECK ZOLTÁN (2006): Társadalmi zavarok – jegyzetek egy kutatási jelentéshez. In CSEMÁNÉ VÁRADY ERIKA szerk.: *VI. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 13–20.

¹⁰² AROMAA, KAUKO – MARKKU, HEISKANEN (2000): *Crime Risks in Finland 2000: Finnish Results of the 2000 Sweep of the International Crime Victims Survey*. Helsinki, National Research Institute of Legal Policy.

¹⁰³ SMOLEJA, MIRKA – KIVIVUORI, JANNE (2006): The Relation Between Crime News and Fear of Violence. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 7, No. 2. 211–227.

¹⁰⁴ BODA, ZSOLT – MEDVE-BÁLINT, GERGŐ – SZABÓ, GABRIELLA (2011): Exploring Trust in Justice and Fear of Crime Through Media Consumption. In HOUGH, MIKE – SATO, MAI eds.: *Trust in Justice: Why it is Important for Criminal Policy, and How it can be Measured. Final Report of the Euro-Justis Project*. Helsinki, HEUNI. 31.

Nem kétséges, hogy a szubjektív életminőséget és a biztonságérzettel kapcsolatos attitűdöket a helyi közösség összetartó ereje is meghatározza. Ez jól látható, ha az *Áldozatok és vélemények* című kutatásban megkérdezettek (N=10020) a helyi lakóköznyezet biztonságával kapcsolatos válaszait településtípusonként hasonlítjuk össze.

2. ábra

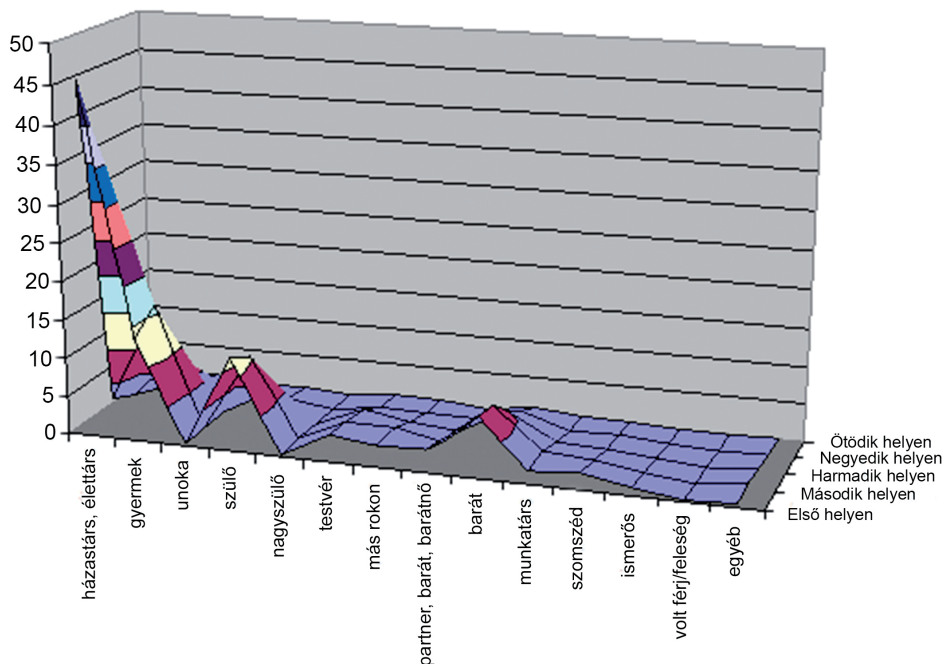
A lakóköznyezet biztonsága településtípusok szerint (%) (K33. kérdés)

Forrás: IRK 2004

Tagadhatatlan, hogy látható a „biztonságérzet-lejtő” a települések lélekszámának növekedésével, de az is érzékelhető, hogy még a nagyobb városokban is meghatározó a helyi szomszédsággal kapcsolatos biztonságérzet. A biztonságérzet és a bizalom összefüggéseinek vizsgálatára úgynevezett „bizalomindexet” is képezhetünk. Magam az OKRI viktimizációs felmérésének két kérdését¹⁰⁵ használtam a „bizalomindex” kidolgozására. A felmérésben négy olyan személyt lehetett megnevezni, akivel a megkérdezett a fontosabb személyes dolgait, problémáit megbeszéli. Már az is figyelmeztető jel, hogy a megkérdezett tízezer ember közül mindössze 3000 (29,9%) adott választ a fenti kérdésre. Ha csak azokat a válaszokat vizsgáljuk, amelyben a megkérdezett megjelölte, hogy ki az a személy, akivel a személyes dolgait megbeszéli, akkor az alábbi százalékos megoszlást tudjuk ábrázolni.

¹⁰⁵ K22: „...kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”

K23: „Kik azok az emberek, akikkel védelemért fordulhatna, ha valamilyen veszély fenyegetné, ha másoktól fenyegetve érezné magát?”

3. ábra

A megkérdezett kivel beszél meg a személyes problémáit (%)

Forrás: saját szerkesztés

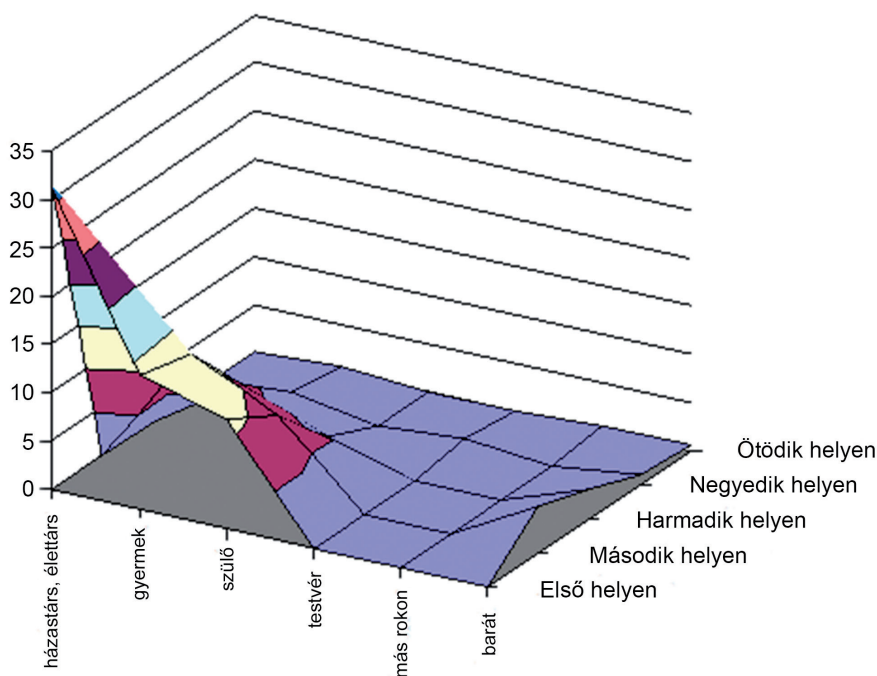
Mint látható, valóban a legszorosabb családi kapcsolatok dominálnak, de az is feltűnő, hogy a családi kapcsolatok csak két generációra terjednek ki. A nagyszülők és az unokák szerepe a bizalmi kapcsolatokban elhanyagolható gyakoriságú, nagy valószínűséggel annak is köszönhetően, hogy jellemzően két (és nem három) generáció él napjainkban együtt. Ezek a következtetések egybecsengenek Utasi kutatási tapasztalataival. A rendszerváltás folyamatában megbomlott makrotársadalmi integráció, az újraprofitizálás lebontotta a felülről kötelezővé tett teljes foglalkoztatottságot és az újraelosztó állami szociálpolitikát. S történt mindez akkor, amikor csökkent a társadalmi csoportok, rétegek önvédelmi összekapcsolódása is, visszaesett a kapcsolathálókon keresztüli forrásáramoltatás.¹⁰⁶ Az átalakulással terjedő általános bizonytalanságérzés még azoknak a szubjektív életminőségét is rontotta, akiknek volt munkájuk, akiknek anyagi helyzete, életszínvonala stagnált, netán emelkedett.¹⁰⁷ Utasi kutatási eredményei a századfordulón azt jelezték, hogy az emberek a magánszférájukkal (ház, lakás, lakókörnyezet) sokkal elégedettebbek voltak, mint a tágabb társadalmi környezet életminőségéhez köthető tényezőivel (demokrácia működése,

¹⁰⁶ UTASI 2002, 74.

¹⁰⁷ Uo. 76.

környezetvédelem, közbiztonság).¹⁰⁸ Az emberek közötti bizalom és mindennapi szolidaritás ma is működik, ám egyre szűkebb körre koncentrálódik.

A bizalomindexhez hasonló módon a felmérés K23-as kérdése alapján a „védelem-indexet” is ki tudjuk dolgozni. A válaszokból kirajzolódik az a személyi kör, az a szűkebb emberi közösség, akikhez a megkérdezett védelemért fordulhatna, ha valamilyen veszély fenyegetné, vagy ha másoktól fenyegetve érezné magát. A leggyakoribb említések alapján kirajzolódik az a „védelmi háló”, amely alá a megkérdezett „beállhat”, ha bajba kerül vagy segítségre szorul. Mint az alábbi grafikonból látható: elsődlegesen ismét a legszűkebb családi körből származó személyeket említették meg a megkérdezettek. A felnőttkori kapcsolatban a vártnál kisebb súllyal szerepelnek a testvéri kapcsolatok, ugyanakkor a második, harmadik említések között megtaláljuk a baráti kapcsolatokat, mint a lehetséges védelem forrásait.

4. ábra

Kik azok a személyek, akikhez védelemért fordulna a megkérdezett (%)

Forrás: saját szerkesztés

Az elmúlt években kutatások sora irányult a bizalom, az igazságszolgáltatás és a normakövetés összefüggéseinek feltárására. Napjaink globalizálódása erősíti a helyreállító igazságszolgáltatási, a közösségi rendőrségi, a bűnmegelőzési és a szituációs bűnmegelőzési programok más országokban és más kultúrákban történő elterjedését, de egyre nyilvánvalóbbá

¹⁰⁸ Uo. 77.

válík az is, hogy az átvétel és a végrehajtás folyamatát alapvetően azok a jellegzetességek alakítják, amelyek a programot „importáló”, illetve „exportáló” ország kontrollgyakorlási mechanizmusait jellemzik.¹⁰⁹ Karstedt szerint „bár a globalizáció világméretű cserét tesz lehetővé, a büntető igazságszolgáltatási rendszerek és a kriminálpolitikák határozottan lokálisak, beágyazódnak a helyi tradíciókba és a nemzetállamok jellemző szervezeti rendszereibe.¹¹⁰ Éppen ezért további vizsgálatot kíván, hogy az állampolgárok hogyan tekintenek az igazságszolgáltatás működésére és annak szereplőire, mi az, ami ebből helyi és hazai sajátosság, és mi az, ami átvehető és honosítható.

1.4. Bizalom az igazságszolgáltatásban

1.4.1. Bizalom és jogkövetés

Bizalom alatt azt az egyéni várakozást értjük, amely szerint a bizalom tárgya (személy vagy intézmény) az elvárt, illetve elvárható módon fog viselkedni egy adott helyzetben.¹¹¹ A kutatások azt mutatják, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos lakossági bizalom vizsgálata mindig a jogkövetés viszonyában, a jog iránti engedelmességgel kapcsolatosan merül fel. A környezeti megerősítések pozitív beállítódást válthatnak ki újabb jogszabályok elfogadása tekintetében.¹¹² A jogkövetés iránti elkötelezettség függ a norma tartalmától, az elérhető előny nagyságától, a szituációtól, a normasértő személyétől – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Az emberek jogkövető magatartását biztosíthatja a társadalmi normák iránti elkötelezettség, de szerepet játszhatnak benne azok a hatások is, amelyeket a formális társadalmi kontroll intézményei a társadalmi normakövetésre gyakorolnak. Ez utóbbinál szerepe van az eljárási méltányosság elméletének, amely arra a hipotézisre épül, hogy az igazságszolgáltatás intézményeinek fair és tisztességes eljárása¹¹³ erősíti az emberekben az igazságszolgáltatás iránti bizalmat, ezáltal erősödik az intézmények legitimitációja és a jogkövetés iránti elkötelezettség.

Az emberek hosszabb ideig nem fogadnak el egy olyan elosztást, amelyet igazságtalannak vélnék, és azt akarják, hogy a társadalmuk legyen igazságos, és tűnjék is igazságosnak.¹¹⁴ Ha a rendszer működése még csak nem is tűnik igazságosnak, ez jelentősen rongálja a polgárok jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettségét. A normakövetés feltételrendszerében kiemelkedő jelentőségű a norma, illetve megalkotójának tekintélye és legitimitása. Tagadhatatlanul erősíti a normakövetést az is, ha ez a viselkedés megfelel a személy érdekeinek, és normakövetésre ösztönöz, ha a normának „belső moralitása” van,

¹⁰⁹ KARSTEDT, Susanne (2001): Comparing Cultures, Comparing Crime: Challenges, Prospects and Problems for a Global Criminology. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 36, No. 3. 285–308.

¹¹⁰ KARSTEDT, Susanne (2002a): Durkheim, Tarde and Beyond: The Global Travel of Crime Policies. *Criminology and Criminal Justice*, Vol. 2, No. 2. 111–123.

¹¹¹ BODA 2016b.

¹¹² SAJÓ Andás (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 250.

¹¹³ A fairness és a tisztességes eljárás részletes elemzését lásd: BÁRD Károly (2007): *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 317.

¹¹⁴ NOZICK, Robert (1974): Distributive Justice. In NOZICK, Robert: *Anarchy, State and Utopia*. New York, Basic Books. 7.

azaz a norma erkölcsi követelménynek felel meg. De nem feledkezhetünk meg arról az egyszerű helyzetről sem, hogy a norma követésére ösztönöz, ha mások is ezt teszik, azaz ha a normakövetés a szokásos viselkedés. A hagyomány szentesítette viselkedésminta erejét az adja, hogy más viselkedési alternatívák fel sem vetődnek a cselekvő tudatában – írja Sajó András.¹¹⁵ S mint folytatja, a normák megtartására ösztönöznek a normaszegés negatív következményei: az állami szankciótól és a közösségi megvetéstől, kiközösítéstől való félelem, esetleg szégyen.

Egy korábbi kutatásban¹¹⁶ magam is vizsgáltam, hogy mit gondolnak az emberek a jogkövetésről, az erkölcsi szabályok orientáló tartalmáról. Azt is vizsgáltam, hogy a jogkövetésről alkotott véleményt milyen tényezők befolyásolják, illetve körülhatárolhatók-e valamilyen attribútum mentén olyan személycsoportok, akik hasonló nézeteket vallanak. A lakossági minta válaszai alapján a jogkövető magatartás tanúsítását alapvetően három tényezőre vezették vissza a megkérdezettek:

1. a félelemre („... mert félnek attól, hogy elkapják és megbüntetik őket”),
2. a kényszerre („... mert a jogszabályokat követni kell”), és
3. a meggyőződésre („... mert az emberek a helyes utat akarják követni”).

Szinte elhanyagolható arányban (0,7%) gondolták úgy a megkérdezettek, hogy egyéb ok miatt tartják be az emberek a törvényeket, és viszonylag alacsony (4,0%) volt azoknak a válaszadóknak a megoszlása, akik pusztán pszichológiai okot („... mert el akarják kerülni a lelkiismeret-furdalást”) választottak a jogkövetés motívumaként. A jogkövetés motívumait tekintve a vizsgált lakossági minta megoszlásai nem mutattak jelentős különbséget a karakteres nézeteket vallók és a „semlegesek” között: mindhárom csoport szerint alapvetően a félelem tartja az embereket a jogkövetés útján.

A megkérdezettek a család szerepét látják elsődlegesnek a szabályok interiorizálásában. Feltűnően sokan hisznek a jog erejében (17,4%), és csak kevesen a vallás erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében (1,9%). Ebben közrejátszik az életkor: minél idősebb volt a megkérdezett, annál nagyobb valószínűséggel gondolta úgy, hogy az erkölcsi szabályok követésére tanítás elsődleges színtere a család. A fiatalabb korosztályok (18–29, illetve 30–39 évesek) a vártnál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a jogi eszközöknek ebben a folyamatban. A vallás erkölcs-erősítő szerepét a megkérdezettek körében különösen a legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (60 éven felüliek) tartották fontosnak.

Karstedt és Farrall 2007-ben 25–65 év közötti személyek megkérdezésével folytatott kutatása szerint az illegális, tisztességtelen és etikátlan magatartáshoz vezető attitűdök a működő piac gazdasági etikájában gyökereznek. A kutatók igen jó példával szemléltetik a problémát: „amikor a BBC feltette a kérdést, hogy »Mi a különbség egy szoftver letöltése és a bolti lopás között?«, akkor a válaszolók semminemű hasonlóságot nem találtak a két magatartás között”. Ugyanakkor a megkérdezettek „34%-a készpénzzel fizet, hogy elkerülje az adózást. 32%-uk megtartja a visszajáró többletpénzt, ha rosszul adtak neki vissza a pénztárban. Minden öt megkérdezettből egy (18%) hazavitt már olyan

¹¹⁵ SAJÓ 2008, 690–711.

¹¹⁶ Lásd: KEREZSI Klára (2006): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In TAMÁSI Erzsébet szerk.: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta, nyilvántartási szám: T 03785.

dolgot a munkahelyéről, ami nem volt az övé. Minden 10 emberből egy (11%) nem fizet tévé-előfizetési díjat. A megkérdezettek 8%-a adott már el úgy használt dolgot, hogy nem világosította fel a vevőt a tárgy hibáiról. 7%-uk érvényesített már hamis biztosítási követelést. 6%-uk kérte már meg barátját arra, hogy járjon közben a bürokratikus eljárás »felgyorsítása« érdekében, és 5%-uk már nyújtott be olyan igényt, amelyről tudta, hogy nem illeti meg”.¹¹⁷

Úgy tűnik tehát, hogy az a jogkövető többség, amelyre a politikusok oly előszeretettel hivatkoznak, csupán fikció. A „jogkövető” többség nemcsak hogy nem követi a jogot, de sokszor nem is hisz a jog és a szabályok értékében, és csupán a vállát rándítja a jogsértésre, ha érdekei úgy kívánják. A szociálpszichológusok szerint a társadalmi viselkedést a környezeti hatások és a társadalmi értékek formálják. E két alapmotívum érvényesülése határozza meg, hogy az emberek a jogkövetés vagy a normasértés eszközeit alkalmazzák-e konfliktusaik megoldására. A jogkövető társadalom alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy az emberek bíznak abban, hogy 1. a jog az erkölcsileg megfelelő viselkedést önti jogi formába, és 2. abban, hogy a hatóságok legitim módon működnek, ezért az általuk kiadott szabályokat indokolt és javallt követni.

De mi történik akkor, ha nemcsak az állampolgárok, de az állam sem jogkövető, ha az állami normák tömeges társadalmi megszegése az államműködés része, s nem egyszerűen esetleges következmény? Az állam működési zavarait vizsgáló kutatás¹¹⁸ szerint a magyar állam olyan pályára állt, amelyben az állam a jóléti szolgáltatásokban menthetetlenül összefonódott a társadalommal, a gazdasági folyamatokkal és szereplőkkel, és – ennek az összefonódásnak a foglyaként – magával az egyre kevésbé fenntartható jóléti szolgáltató rendszerrel. Az államműködési zavarok ebből az összefonódásból következnek. Ez összefügg az állami szervek körében érvényesülő, gyakran következmény nélküli normasértéssel, beleértve a normák – sokszor szelektív – nem érvényesítésében álló jogsértést.

1.4.2. Bizalomhiány és „biztonságérzet-deficit”

Az EU Eurobarometer vizsgálatai évről évre mérik, hogy mit gondolnak az emberek a büntető igazságszolgáltatásról, mennyire bíznak országuk jogrendszerében, mennyire érzik biztonságban magukat stb. Azt tapasztaljuk, hogy a közép-kelet-európai régióban nagyobb a bizalomhiány és „biztonságérzet-deficit”, mint azt a biztonsággal kapcsolatos objektív (legalábbis a véleményvizsgálatoknál objektívebbnek tűnő) adatok indokolnák. A kutatási eredmények azt is jelzik, hogy e biztonságérzet-hiány forrása elsősorban nem a bűnözés alakulása, hanem a megélhetési problémák, a szociális körülmények, a munkaerőpiaci kiszolgáltatottság. Az 50 éven aluliak az ország legfontosabb problémáinak a szociális vagy gazdasági kérdéseket látják. Főként a 60 éven felüli korosztályra jellemző, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos kérdéseket az ország legfontosabb problémájaként határozzák meg.¹¹⁹

¹¹⁷ KARSTEDT, Susanne – FARRALL, Stephen (2007): Law-Abiding Majority? The Everyday Crimes of the Middle Classes. *Centre for Crime and Justice Studies Briefing*, No. 3. Elérhető: www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/Law_abiding_Majority_FINAL_VERSION.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹¹⁸ SAJÓ 2008, 690–711.

¹¹⁹ KEREZSI Klára (2004): A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In IRK Ferenc szerk.: *Áldozatok és vélemények I.* Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 121–155.

Ezeket a jellegzetességeket a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatásunk eredményei is megerősítik: a 60 éven felüliek korcsoportjában a jog és a rend fenntartása a legfontosabb elvárás a lehetséges választások között. (Bár a második helyen szereplő választásoknál már nagyobb arányban tekintették az időskorúak is a magasabb életszínvonalat a legfontosabb értéknek.) Érdekes, hogy ugyanez a tendencia az ügyészi mintában is megjelenik: minél idősebb a válaszoló igazságügyi szakember, annál valószínűbb volt, hogy a jog és rend fenntartását az első és legfontosabb kérdésnek tekinti. Úgy tűnik tehát, hogy a biztonsággal kapcsolatos attitűdöket – az esetleges szakmai kötődések mellett – alapvetően a megkérdezettek életkora befolyásolja.

Az általános bizalomhiány jelentheti az egyik legnagyobb társadalmi problémát, és a magyarok ráadásul nem bíznak sem egymásban, sem a közintézményekben. Ez a helyzet hosszú évek óta változatlan, és a 2016. évi *Jó Állam Jelentés*hez készített véleményfelmérés is megerősítette, hogy „a társadalmi intézményekkel szemben rendkívül alacsony az általános bizalom”.¹²⁰ A magyarok felemásan gondolkodnak a normakövetésről: míg az egyes emberek a kisebb-nagyobb bűnöket elítélik, azt gondolják, hogy a többség megszegi a legfontosabb szabályokat. Borúlátóak a társadalmi előrelépés lehetőségeit tekintve is: 80%-uk úgy gondolja, hogy csak a szabályok megszegésével lehet előbbre jutni. Huszonöt évvel a rendszerváltás után a magyar társadalom értékszerkezete egy zárt, magába forduló társadalom képét mutatja, amely erősen bizalomhiányos állapotban van, különösen a közintézmények iránti bizalom vonatkozásában. A bizalomhiány és a másokhoz fűződő kapcsolatok gyengesége jelenik meg abban is, hogy élesen szétválik a saját megítélés és a másokra vonatkozó percepció a normakövetés és a normaszegés megítélésében. Tóth István Györgynek valószínűleg igaza van, amikor azt mondja, hogy önvizsgálat, kooperáció és előrelátás szükséges a helyzet megváltoztatásához, továbbá türelem, mert a bizalom visszanyerése hosszabb ideig tart, mint annak elvesztése.¹²¹

1.4.3. Az intézményekbe vetett bizalom és az intézményes diszkrimináció

Az elmúlt években a kutatók és a politikusok figyelme, amellyel a közvéleménynek a bűnözéssel és az igazságszolgáltatással kapcsolatos reakcióit értékelték, általánosabb megközelítésűvé vált – mondja Julian Roberts a kanadai trendeket elemezve.¹²² A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy a kanadai polgárok közül többen vannak, akik bíznak az igazságszolgáltatásban, mint akik nem. Igaz ugyan, hogy a bízók aránya sem éri el a megkérdezettek között az 50%-ot. Egy nemrégiben lefolytatott vizsgálat eredményei szerint a kanadaiak 46%-a bízik és 32%-a nem bízik az igazságszolgáltatásban. A kanadaiak a rendőrségben bíznak a leginkább, kevésbé a bíróságban és a pártfogó felügyeletben. Ha szakmák szerint vizsgáljuk a bizalom erősségét, akkor a büntető igazságszolgáltatásban

¹²⁰ CSUHAI 2016, 52.

¹²¹ *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében.* Tóth István György előadása a Szabad Európa Társaság 2010. február 2-i rendezvényén, Merlin Színház. Elérhető: www.szet.eu/?p=2596 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹²² ROBERTS, Julian V. (2005): *Public Confidence in Criminal Justice: A Review of Recent Trends 2004–05. Report for Public Safety and Emergency Preparedness Canada.* Ottawa, Public Safety Canada. Elérhető: www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/2004-05-pub-conf-eng.pdf (A letöltés dátuma: 2009. 05. 01.)

dolgozó szakemberek viszonylag magas bizalomindexszel rendelkeznek, de közülük is kiemelkedően pozitív visszajelzéseket a rendőrök kaptak.¹²³

A társadalmi igazságosság és a méltányos és korrekt eljárás az igazságszolgáltatás rendszerében egyaránt feltételei egy jól szabályozott társadalom működésének. Az intézményekkel kapcsolatos bizalom mérése lehetőséget adott az eljárási méltányosság (*procedural justice*) vizsgálatára, amelynek alap gondolata szerint, ha igazságos az eljárási rendszer, igazságos lesz a végeredmény is. Tom Tyler azt állítja, hogy az emberek elsődlegesen nem azért engedelmeskednek a törvényeknek, mert félnek a büntetéstől, hanem mert bíznak a jogban és a hatóságokban, és a bizalmat elsősorban a procedurális méltányossági megfontolások kondicionálják.¹²⁴ A bizalom normatív alapjai közül az eljárási méltányosság elve az emberek számára különösen fontos morális elvárás.¹²⁵ Az eljárási méltányosság követelményét megfogalmazó elméletek a normakövetés elméleteinek általánosabb keretében helyezhetők el, és voltaképpen a társadalmi rend alapjairól szóló durkheimi és weberi megállapításokig vezethetők vissza.¹²⁶ Nem véletlen tehát, hogy a kriminológia területén is megjelentek. Lawrence Sherman magyarázata szerint az, hogy az amerikai polgárok az általános bizalomvesztés ellenére bíznak a rendőrségben, arra vezethető vissza, hogy a bizalomvesztés a hierarchikus kapcsolatokba vetett bizalom általános csökkenését jelenti. Nem véletlen tehát, hogy az igazságszolgáltatási szervezetekkel kapcsolatosan csökken a bizalom, hiszen az itt érvényesülő egyenlőtlenség szimbólumát jelentik azok az eljárási formák, amelyek megkövetelik, hogy az ügyfelek felálljanak, amikor a bíró belép a terembe, vagy a polgártól elvárják, hogy azoknak a rendőri utasításoknak is eleget tegyen, amelyet az eljáró rendőr udvariatlanul követel meg. Ezek a szabályok azt üzenik – mondja Sherman –, hogy a tisztviselő fontosabb, mint az állampolgár, és ez inkább a joggal szembeni bizalmatlanságot erősíti. Ebből következően az eljárás alá vont polgárokkal szembeni egyenlő bánásmód fokozza a bizalmat az eljáró hatóságok iránt, mivel az emberek az egyenlőségre épülő kapcsolatok kiépítését igénylik az élet minden területén.

Sherman állításait továbbgondolva, vegyük sorra, hogy mit állít, és milyen szempontokat hagy figyelmen kívül az első pillanatban igen meggyőzőnek tűnő magyarázata. Sherman azt mondja, hogy az állampolgárok nem fogadják el a hierarchiát a közéletben, amire az utal, hogy minden állami intézménnyel kapcsolatos bizalom csökken. Nota bene, az amerikai polgárok hisznek a rendőrségben annak ellenére, hogy az szintén a közhatalmi rendszer intézménye. Sherman a jelenség magyarázatát az egalitáriánus kultúrában és a konszenzusos eljárási egyenlőség érvényesülésében találja meg, amelyet arra vezet vissza, hogy a rendőrség viszonya az állampolgárokhoz megváltozott: odafigyel a helyi problémákra, szolgáltató szerepet játszik, tevékenységét a konszenzusos modellben értelmezi. Mindez hihetően hangzik. Az érvelés azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy az állami hatalom és az állampolgár viszonya nem értelmezhető egyszerűen az egyenrangúság szempontjából. Különösen azért nem, mert az emberek az egymáshoz való és egymás közti viszonyaikban

¹²³ ROBERTS 2005.

¹²⁴ TYLER, Tom R. (2006): *Why People Obey the Law?* Princeton, Princeton University Press.

¹²⁵ Lásd a témáról részletesebben: BODA Zsolt (2016a): Bizalom, legitimitás és jogkövetés. In JAKAB András – GAJDUSCHEK György szerk.: *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK Jogtudományi Intézet. 837–854.

¹²⁶ HOUGH, Mike – RUUSKANEN, Elina – JOKINEN, Anniina (2011): Trust in Justice and the Procedural Justice Perspective: Editors' Introduction. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 249–253.

távorról sem tartják magukat egyenrangúnak, hiszen a vagyoni egyenlőtlenség létét nem kérdőjelezi meg. Az emberek többsége nem csupán a vagyoni egyenlőtlenséget fogadja el, de az egyéb különbségeket is. Például a másság tiszteletét a szexuális irányultságban vagy az atipikus családi együttélési formákban. A vagyoni különbség az, amely valódi különbséget tesz az emberek között, nem csupán a jövedelmi viszonyokat tekintve, de az ahhoz kapcsolódó esélyeket, érdekérvényesítési lehetőségeket is figyelembe véve. Azaz a vagyoni egyenlőtlenségek elfogadása már nem illeszthető bele abba a konszenzusos egyenlőségi modellbe, amelyről Sherman beszél. A büntető igazságszolgáltatásban érvényesülő szimbolikus jelek pedig nem a bírói talárt vagy rendőri egyenruhát viselő személynek mint embernek szólnak, hanem annak a tartalomnak, amit a szerep megjelenít. Ilyen a varázsló is, akit nem személyében tisztel a természeti ember, hanem azt a funkciót respektálja, amely képes összekötő kapcsot teremteni az istenekhez, a földöntúli hatalmakhoz. A különleges elbánás ennek a szerepnek, illetve a szerepet megtestesítő személynek szól. Ebből következően, ha az emberek nem akarnak felállni, amikor a bíró belép a terembe, vagy nem akarják követni a rendőr utasításait, akkor ez nem azt jelenti, hogy egyenrangúnak tartják vele magukat, hanem azt, hogy nem tisztelik azt a szerepet, amit megtestesít, és nem követik azt a szabályt, amit a szerep megjelenít. Az eljárási méltányosság teóriája tehát egy fontos kezdeti lépésről nem vesz tudomást, nevezetesen arról, hogy csak azokkal kapcsolatosan merül fel a méltányos és egyenlő bánásmód szükségessége, akiket már kiválasztottak. Az eljárási igazságosság teóriája ismét visszatér tehát a törvény előtti egyenlőség fogalmához, amelyet kétségtelenül „felvirágoz” néhány új elemmel, de megválaszolatlanul hagyja azt az igen fontos kérdést, hogy ez összefügg-e az esélyegyenlőséggel. A Sherman által hivatkozott konszenzusos egyenlőségi modell működése valóban fontos lehet a büntető igazságszolgáltatásban, és valóban jelentős hozzájárulás lehet a bűncselekmények kezelésében, elsősorban a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjesztésének segítségével. Úgy látom, hogy a „konszenzusos egyenlőségi modell” mellett létezik egy „konszenzusos egyenlőtlenségi modell” is, amelynek értelmezéséhez ki kell lépni az igazságszolgáltatás rendszeréből, a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerek vizsgálatához. Az elemzés vizsgált témánkhoz illeszkedik, és a későbbi fejezetekben foglalkozom ezzel a kérdéssel.

A bizalmat és megelégedettséget mérő vizsgálatok tehát azt is jelzik, hogy mely tényezők erősítése lenne szükséges ahhoz, hogy az emberek jobban bízzanak a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerében.¹²⁷ Néhány évvel ezelőtt a HEUNI (European Institute for Crime Prevention and Control) vezetésével érdekes összehasonlító vizsgálat indult az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom témakörében Európában. A kutatók célja egy olyan mérőeszközkészlet kidolgozása, amellyel meg lehet mérni az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat, az intézmények legitimitását, a bűnözési félelem mértékét stb. A kutatás hipotézise szoros kapcsolatot feltételezett az igazság érvényesülésére vonatkozó közeledés, a bűnözési félelem és az igazságszolgáltatás minőségi paraméterei között.¹²⁸ Az Euro-Justis¹²⁹ projekt felvállalta annak a hipotézisnek a tesztelését is, hogy az igazságszolgáltatás intézményeivel kapcsolatos bizalom valóban erősíti-e a jogkövetést.

¹²⁷ Például Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.

¹²⁸ HOUGH-SATO 2011.

¹²⁹ Elérhető: www.eurojustis.eu (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

Az Euro-Justis projekt eddigi eredményei még tágabb összefüggésbe helyezték az igazságszolgáltatásba vetett bizalom problémáját. A „jó társadalom” kérdései ugyanis eddig politikai kérdésként fogalmazódtak meg – és politikai megítélés alá is estek. A kutatás eredményei azonban azt igazolják, hogy a politikai bizalom a jóllét kérdéskörével van szoros összefüggésben, és ahogy Mike Hough fogalmaz: „a jövedelmi egyenlőtlenség a bűnözés barátja, és a társadalmi bizalom ellensége”.¹³⁰ Ebből az is következik, hogy az intézményekbe vetett bizalom csak akkor képes a kriminálpolitika jogállami modelljét működtetni, ha a jogok tisztelete, a hatékonyságra törekvés közös elfogadása és a közösen vallott értékek legitimálják az intézmények működését. Nem tud működni azonban a bűnözéskontroll jogállami modellje akkor, ha a bűnözés olyan szintet és formát ölt, hogy nem kulturálisan, hanem gazdaságilag meghatározott és ösztönzött a bűnelkövető magatartás. Az igazságszolgáltatásba vetett bizalom tehát korrelál a társadalmi igazságosság megítélésével, erősíti a jogállam működését, és csökkentheti a punitivitás felé hajló közvélekedést.

A kriminálpolitika alakításánál tehát az intézményekbe vetett bizalom kérdéseivel is számolni kell. Sajnálatos tehát, hogy napjaink kriminálpolitikájának alakítói és a laikus közvélemény is a bűnözéskontroll leegyszerűsített modelljében gondolkodnak. Abban, amely úgy véli, hogy az emberek észszerű gazdasági számítást végeznek, hogy elkövessék-e a jogsértő cselekményt, vagy sem. Abban, amelyben az elrettentés a büntető igazságszolgáltatás fő fegyvere. Abban, amely úgy gondolja, hogy az elkövetők száma – és közvetve a bűnözési ráta – elsősorban a büntetéssel fenyegetéshez igazodik, amely veszélyt biztosan bekövetkezően kell megígérni, és annál hatékonyabb, minél súlyosabb a fenyegetés. Abban a leegyszerűsített modellben gondolkodnak, amelyben a büntetés kiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása logikus válasznak tűnik a bűnözésre, és amelyben a bűnelkövetők jogai a büntető igazságszolgáltatás hatékony működését akadályozó feltételekként fogalmazódnak meg.¹³¹ Fel kellene már hagyni a bűnözés és a büntetés populista narratívájával. Különösen arra tekintettel, hogy jelentős számú vizsgálat igazolta már, hogy a közvélemény távolról sem annyira punitív, mint amennyire ezt a politikusok vélik.¹³² Ez régebben is így volt, amint azt már Angyal Pál is megállapította a *A közvélemény-büntetés* című monográfiájában.¹³³ Napjainkban is hasonló a helyzet, mint azt a joghallgatók körében végzett vizsgálatok is igazolják.¹³⁴ Hack Péter már 2009-ben jelezte, hogy „a közeljövőben a politikai döntéshozók súlyosítani fogják a büntetéseket, függetlenül attól, hogy valójában növekszik-e a bűnözés, és attól is, hogy mit gondolnak a bűnözés valódi okairól. Ugyanis a politikusok nem az objektív közbiztonságra reagálnak, hanem a saját maguk által gerjesztett közhangulatra.”¹³⁵

Az egyes európai országok által követett szigorú kriminálpolitika és az erősödő politikai türelmetlenség gyöngíti az emberi jogok tiszteletét. Hough szerint a nehézség abból ered, hogy a politikusok hajlamosak bedőlni annak a hibás feltételezésnek, hogy a visszaeső bűnelkövetők csupán gazdasági okokra tekintettel döntenek. A normasértés leegyszerűsített

¹³⁰ HOUGH–SATO 2011.

¹³¹ Uo.

¹³² Például: HOUGH, Mike – ROBERTS, Julian (1998): *Attitudes to Punishment: Findings from the British Crime Survey*. London, Home Office. 69. (Home Office Research Study, 179.)

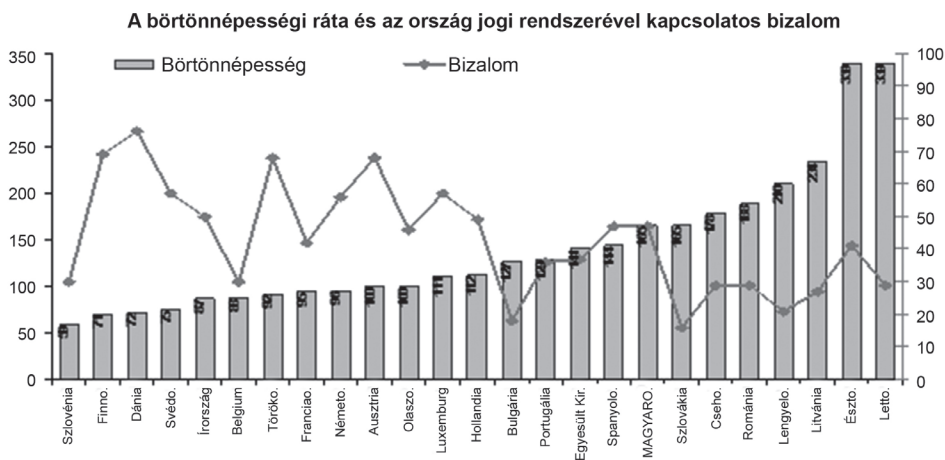
¹³³ ANGYAL Pál (1933): *A közvélemény-büntetés*. Budapest, MTA.

¹³⁴ KELEMEN László (2009): *Joghallgatók a jogról. Szociálpszichológiai kutatás*. Budapest, Sprinter Kiadó.

¹³⁵ HACK Péter (2009): Bűn és büntetés. *ATV.hu*, 2009. 04. 21. Elérhető: www.atv.hu/szines/090421_hack_peter_bun_es_buntetes (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

gazdasági magyarázatával szemben kutatások sora igazolja, hogy a kontroll fokozásával ösztökélt normakövetés költséges és kevésbé hatékony módja a jogkövetés erősítésének.¹³⁶ Állandó és jellemző különbség van abban, hogy a kisebbségek és a többségi társadalom tagjai bíznak-e a rendőrségben. Az USA-ban az afroamerikai polgárok mindössze 20%-a van bizalommal a rendőrség iránt. Tyler – kutatások sorára hivatkozva – bizonyítja, hogy az intézmények erős legitimitása van kapcsolatban a bűnelkövető magatartással, és nem annak a veszélye, hogy a személyt elkapják és megbüntetik.¹³⁷

Lappi-Seppälä a nyugat-európai országok adataival igazolta a börtönnépességi ráta alakulása és a saját ország jogrendszerébe vetett bizalom közötti összefüggést.¹³⁸ Azokban az országokban, amelyek a normakövetést nem a félelemre és az elrettentésre, hanem a bizalom és a legitimitáció fenntartására alapozzák, enyhébb súlyú jogkövetkezmények alkalmazásával is el tudják ezt érni.

5. ábra

A börtönnépességi ráta és az ország jogi rendszerével kapcsolatos bizalom

Forrás: Eurobarometer 61/2004.

Ha Lappi-Seppälä adatait a kelet-európai országok hasonló adataival egészítjük ki,¹³⁹ akkor még inkább nyilvánvaló, hogy a szabadságvesztés alkalmazása nem a legsikeresebb út a jogrendszerbe vetett bizalom és a legitimitáció erősítésére. Ugyanis éppen azokban az országokban magas a börtönnépességi ráta, amelyekben az emberek a legkevésbé bíznak saját országuk jogrendszerében.

¹³⁶ HOUGH–RUUSKANEN–JOKINEN 2011.

¹³⁷ TYLER, Tom R. (2011): Trust and Legitimacy: Politicing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 254–266.

¹³⁸ LAPPI-SEPPÄLÄ, Tapio (2004): *Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland*. Kézirat. Elérhető: [www.optula.om.fi/uploads/anfhave10\(1\).pdf](http://www.optula.om.fi/uploads/anfhave10(1).pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹³⁹ A kelet-európai országok adataival magam egészítettem ki a fenti grafikont. Az adatok forrása a www.pri-sonstudies.org honlap.

A fenti kutatási eredményeket célszerű szem előtt tartani. Az elemzések ugyanis azt mutatják, hogy sokkal könnyebb a kriminálpolitikai irányvonalat a nagyobb punitivitás és szigor zsákutcájába bekormányozni, mint onnan kihátrálni, és a hibás kriminálpolitikai irányvonal következményeit igazságos és humánus jogszabályokkal kijavítani. Ez még akkor is igaz marad, amikor a jog igazságtalan vagy szándékolatlan következményeit szeretnénk helyrebillenteni. A tanács a kriminálpolitika alakítójának tehát morális pánik idejére sem lehet más, mint a „Maradj józan!” felszólítás.

2. Háború és béke: konfrontáció és kiegyezés a kriminálpolitikában

Hezitáltam e fejezetnél, hogy honnan kezdjem a „háború és béke” folyamatainak áttekintését, és csak a hazai vagy az európai helyzetet is bevonjam-e a vizsgálódás körébe. Kérdés volt az is, hogy vizsgáljam-e, hogy a kriminálpolitika¹⁴⁰ irányváltásai összefüggnek-e a tudomány – jelesül a kriminológia – eredményeivel.

Ez utóbbi kérdéskörrel már korábban is foglalkoztam,¹⁴¹ amikor is arra jutottam, hogy a kriminológia fejlődéstörténetét meghatározzák a hozzá szorosan kapcsolódó más tudományágak eredményei, amelyek megtermékenyítették, vagy – éppen a hasznosítható új ismeretek hiánya miatt – lassították a kriminológiai gondolkodás fejlődését. Az a kérdés foglalkoztat már elég régen, hogy a történeti fejlődés során a kriminológia és az egyéb tudományterületek hogyan, mikor, és miért éppen akkor találhatnak egymásra, illetve a kriminológia közvetítésével vagy éppen a kriminológia tudományának megkerülésével hogyan befolyásolják a kriminálpolitikát, és miként alakítják a bűnözéskontroll rendszerét. A kriminológia mint társadalomtudomány soha nem képes elérni az egzaktágnak (és ezzel a meggyőző erőnek) azt a szintjét, amelyet az euklideszi geometria vagy a leibnizti matematika jelent. Azt is tudjuk azonban, hogy még a természettudományokban is gyorsan csökken a predikció pontossága az összetettebb rendszerek vizsgálata esetén. Tehát nem csak a társadalomtudományokban okoz nehézséget a komplex jelenségekkel kapcsolatosan tehető megállapítások pontossága.

A kriminológia alkalmazott tudomány, s a kriminálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás számára való hasznossága éppen ebből a jellegzetességéből ered. A kriminológia tudománya és a büntető igazságszolgáltatás működése közötti kapcsolat problémáit azonban nem az elméleti tudomány és az alkalmazott kutatás közötti konfliktusban látom. Sokkal inkább abban, hogy a kriminológia napjainkban szembesül nagyon határozottan azzal, hogy 1. a kriminálpolitika képes kilépni a bűnözés oksági összefüggéseire való reagálás rendszeréből, és 2. a bűnözéskontroll tisztán politikai és/vagy üzleti kérdésként is felfogható.

¹⁴⁰ A kriminálpolitika meghatározásával kapcsolatosan lásd: LIGETI Katalin (2006): Kriminálpolitika és pönológia. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest, CompLex. 599–626.

¹⁴¹ KEREZSI Klára (2009): A büntető igazságszolgáltatás és a kriminológia kapcsolata: „költészet” vagy „technika”? In KORINEK László – FINSZTER Géza szerk.: *Évtizedek a kriminológiában: Szabó Dénes 80 éves*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság. 88–98.

2.1. Konszenzusra és konfliktusra épülő elméleti paradigmák

A konfrontáció és a kiegyezés két olyan paradigma, amelynek emberképe és az ember és környezetének viszonyáról alkotott felfogása merően különböző. Denis Szabo „konszenzusos” és „konfliktusos” modellbe sorolja a kriminológiai elméleti megközelítéseket, hangsúlyozva, hogy a két paradigma alapján inkább szellemi áramlatokról lehet beszélni.¹⁴² Ezek az elméleti paradigmák befolyásolják a bűnös emberi magatartás okairól vallott felfogásokat, és emberképük meghatározza a bűnözéskezelés tartalmát. Nem a bűnözéskezelés kereteire vannak hatással ezek az elméleti paradigmák, mert azokat sokkal inkább egy adott ország jogi hagyományai vagy a nemzetközi minták határozzák meg. Ezt igazolják korábbi vizsgálataim¹⁴³ azzal kapcsolatosan, hogy az alternatív szankciók tartalma a kriminálpolitika adott szándékainak megfelelően alakítható, azaz a végrehajtás során akár kontrollal, akár támogató tartalmú eszközrendszerrel kitölthető.

1. A kiegyezés (konszenzus) modellje az emberi természet nagy fokú átalakíthatóságát feltételezi, és jelentős hatást tulajdonít a környezeti feltételeknek. Az ember megváltoztathatóságát valló és a büntetéssel hatást elérni kívánó megközelítésben a büntetés fő célja a megelőzés. A közösségi érdekekre helyezett hangsúly megnöveli az állam lehetőségeit is arra, hogy nagyobb mértékű beavatkozással éljen a kívánatos cél elérése érdekében, és jóléti elemekkel kombinálja a büntetőrendszert. Megmondhatjuk, hogy a bűncselekmény mely elemei károsak ténylegesen vagy potenciálisan: s ennek fényében okozhatunk az elkövetőnek „rosszat” a büntetés által, hogy megelőzzük azt a nagyobb kárt, amely a további bűncselekmény elkövetése által keletkezne. Szabo ezt az emberképfelfogást *homo socius*nak nevezi.

2. A konfrontáció (konfliktus) modelljét talán *homo moralis*nak nevezhetjük, ez ugyanis szkeptikus az ember változásra való képességeit illetően, s vallja, hogy a cselekedet és a magatartás az emberi szervezet biológiai és pszichológiai határai által behatárolt. A büntetés igazolását nem a lehetséges kimenetek oldaláról közelíti meg, nem tekint a büntetés feltételezhető jövőbeni hatására. A múltban elkövetett cselekményt értékeli, amely önmaga adja meg a szükségszerűen punitív reakció mértékét. A büntetőjogi büntetés mértéke az erkölcsi felháborodás mértékétől függ – mondja Denis Szabo. Az erkölcsi felháborodás mérete viszont nagyrészt azon múlik – teszi hozzá nagyon gyakorlatiasan –, hogy a népesség mennyire bíz a közbiztonsági szervek hatékonyságában.¹⁴⁴

A két fogalom igazságszolgáltatási rendszerekre történő alkalmazásánál a legfontosabbnak a szembesítés és szembesülés fogalom párt tartom, s úgy gondolom, hogy elsősorban ebben ragadható meg a két igazságszolgáltatási rendszer eltérése. Bár a hagyományos igazságszolgáltatás szembesíti a tettel az elkövetőt (van is ilyen eljárásjogi jogintézmény), de azzal már kevésbé törődik, hogy valóban szembesül-e az elkövető tettének súlyával, illetve következményeivel. Kooperációt, ha formálisat is, kíván meg, és „jutalmaz”. Megelégszik például a formális beismeréssel, és ezt enyhítő körülményként értékeléssel honorálja.

¹⁴² SZABO, Denis (1981): *Kriminológia és kriminálpolitika*. Budapest, Gondolat. 45.

¹⁴³ KEREZSI 2006b.

¹⁴⁴ SZABO 1981, 26.

Azonban a szembenézés és szembesülés elmaradása esetén is megfelelően tud működni a rendszer – legalábbis a saját eredményességi kritériumai szerint –, hiszen a jogalkalmazó „kimérheti” a szankciót.

Jobban meg tudjuk értetni e két rendszer mibenlétét, ha a játékelméletet hívjuk segítségül, amely a stratégiai helyzeteket három nagy csoportra osztja: 1. a teljes érdekellentétben alapuló, állandó összegű játékokra (minden játékos csak azt nyerheti, amit a többi elveszít); 2. az érdekellentét és érdekazonosság elemeit egyaránt tartalmazó játékokra (a résztvevők együttműködő vagy dezertáló stratégia választásának összeredményétől függően járnak jobban vagy rosszabbul mindannyian és külön-külön, de nem ugyanolyan mértékben). Vagyis ezekben a játékokban a cselekvők választása mind az elosztható nyeremények nagyságát, mind a nyeremények megoszlását befolyásolja. Közös érdekük, hogy az össznyeremény minél nagyobb legyen, összeütköző érdekük, hogy mindegyik magának szeretné ebből a legnagyobb részt. 3. A harmadik stratégiai helyzet jellemzője a tiszta érdekazonosság, amelyben minden játékos csak akkor nyer, ha a többi is nyer.¹⁴⁵ Játékelméleti megközelítéssel a hatóság és az elkövető a 2. pontban jelzett stratégiai helyzetben van, hiszen az együttműködés előnyeinek várható haszna egyáltalán nem nyilvánvaló, járhatnak mindketten „jól”, és mindketten „rosszul”. Mivel az igazságszolgáltatási hatóság az eljárásban megelégszik a feltételek formális teljesítésével (például a beismerés nem feltétlenül jelent őszinte megbánást), a terhelt könnyebben ki tudja számítani, hogy számára mi a nyerő taktika. Talán ebből is ered, hogy a terhelt számára a leginkább kifizetődő taktika, ha formálisan nem konfrontálódik, de nem mond semmit a hatóságnak, azaz nem tesz vallomást.

A helyreállító igazságszolgáltatásban viszont – különböző megnevezésekkel – a szembesülés, a megbánás a központi fogalom, ennek elérése nélkül nem lehet eredményes a folyamat. Azzal természetesen a továbbiakban még foglalkozom, hogy az egyes helyreállító igazságszolgáltatási technikáknál milyen valószínűséggel várható a tettel való szembesülés.

Sokan és sokféle módon leírták már, hogy miért volt szükségszerű a helyreállító igazságszolgáltatás felbukkanása, és sokan elemezték már a két rendszer közötti kapcsolatot.¹⁴⁶ „Nem véletlen – írja Győry Csaba –, hogy e szemléletváltás épp azokban az országokban indult meg, amelyekben éltek még viszonylag intakt őslakos közösségek. A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének kialakulásához az első impulzusokat ugyanis nem kriminológiai eredmények adták, hanem egyrészt a hatvanas-hetvenes évek kulturális antropológiája, másrészt azok a jogszociológiai kutatások, amelyek a volt gyarmati országokban a gyarmattartók által meghonosított jogrend és a hagyományos tradicionális jogrend konfliktusával foglalkoztak.”¹⁴⁷ Magam tehát nem általános történeti áttekintésre vállalkozom, inkább annak összefoglalására, hogy hol vannak azok a fordulópontok és elemek részben a két rendszer kapcsolatában, részben a helyreállító igazságszolgáltatás fejlődéstörténetében, amelyeknek témám kifejtése szempontjából jelentőségük van.

¹⁴⁵ ORTHMAYR 2007.

¹⁴⁶ DALY, Kathleen (2000): Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. In STRANG, Heather – BRAITHWAITE, John eds.: *Restorative justice: Philosophy to practice*. Burlington, Ashgate; BRAITHWAITE 2003; ZEHR, Howard (2000): Journey to Belonging. Conference Paper. *Restorative Justice as a Challenge for the New Millennium*. Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles. Tübingen, Germany, 1–4 October 2000.

¹⁴⁷ GYŐRY Csaba (2009): Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite. *Jog, Állam, Politika*, 1. évf. 1. sz. 108–128.

Talán kezdhethük azzal, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése szükségszerű volt, mivel a modern társadalom alapító mítoszainak egy része elkopott. Mi is kophatott el az évszázadok alatt a társadalmi szerződésből? Mindenekelőtt az a mítosz, hogy a szuverén állam képes megvalósítani az „igazságot és a rendet”, és képes kontrollálni a bűnözés mértékét a saját szuverén területi határain belül.¹⁴⁸ Ebben a részében tehát „átíródik” az állam és az állampolgár között „kötött volt” társadalmi szerződés. Napjaink kriminálpolitikái azt jelzik, hogy állam és állampolgár – különböző mértékben és különböző szándékokkal – éppen hogyan írják át ezt a szerződést.

1. Az állam részben azzal az új szerepfelfogással, hogy hajlandó a sértettől korábban elorzott hatalom egy részét visszaszámaztatni, és ha már nem tudta megelőzni a polgár áldozattá válását, legalább a helyreállításban vállal nagyobb kötelezettséget.

2. Tagadhatatlan viszont az is, hogy a polgár is átírja e szerződést – értelmezésem szerint eléggé pesszimista megközelítéssel. A biztonságipar kialakulása ugyanis nem következhetett volna be anélkül, hogy az állampolgárok nagyobb szerepet ne vállaltak volna a saját biztonságuk – vagy inkább biztonságérzetük – erősítésében. A biztonsági ágazat¹⁴⁹ léte a bizonyíték arra, hogy az állampolgár „saját kezébe vette” a saját biztonságáról való gondoskodást, s ezzel „visszavette” a korábban általa áttestált jogot az államtól.

Bár, mint a továbbiakból kitűnik, sem a nagyobb állami kötelezettségvállalás, sem az állampolgárok szerepfelfogásának megváltozása nem magyarázható egyértelműen, hiszen sokféle módon értelmezhetjük az állami hatalomgyakorlást.

2.2. A retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás társadalomtörténete

A büntetés eszköz, a helyreállítás cél – lehetne nagyon egyszerűen is összefoglalni a hosszú társadalomtörténeti folyamatot. Ennek kapcsán csak utalok a jogtörténeti előzményekre, mivel a jóvátétel különféle formái korábbi jogrendszerekben is léteztek. A „helyreállító igazságszolgáltatás” – igaz, a maitól részben eltérő értelemben használt, tartalmilag azonban a megsértett jogrend helyreállítását jelentő – kezdeti gyökerei a római jogi *suppliciumban* találhatók meg, amely sajátos kiengesztelésként, később a feláldozás helyetti elégtételként funkcionált.¹⁵⁰ Tanulságos és Európában gyakran merésznek is minősíthető adalékokat találhatunk a magyar jogtörténetben is. Az Árpád-házi királyaink által alkalmazni rendelt kompenzáció később sem tűnt el teljesen hazai jogunkból. A sértettel való kiegyezést a *Hármaskönyv* is bizonyos körben megengedte (I. 16; I. 105.), a *Praxis Criminalis* pedig lopás esetén is lehetővé tette (Art. 84.). A 18. század elején készült első

¹⁴⁸ GARLAND, David (1996): The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society. *British Journal of Criminology*, Vol. 36, No. 4. 445–471.

¹⁴⁹ A biztonságipar az elmúlt 20 évben alakult ki. 1996 végére a 15 európai uniós tagállamban majdnem 600 ezer alkalmazott dolgozott a biztonságiparban. A magánbiztonság a védelem második forrása az európai országokban, azonban Kanadában, az USA-ban és Ausztráliában már az első helyen szerepel. Az abszolút „bajnok” a biztonságipar területén azonban Dél-Afrika. Lásd: WAARD, Jaap de (1999): The Private Security Industry in International Perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 7, No. 2. 168–169.

¹⁵⁰ Lásd NÓTÁRI Tamás (2011): *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó. 318.

büntetőtörvény-javaslatunk előírta ugyan, hogy „az ítéletet végre kell hajtani akkor is, ha az elítélt a károsulttal megegyezett”, hangsúlyozta azonban, hogy a „bűnös nem csupán a társadalmat és az isteni törvényt, hanem a sértettet is megbántotta”.¹⁵¹ A 18. század második felének büntető ítélkezésében szinte általános gyakorlat, hogy a büntetésen kívül a sértetteknek is kártérítést kellett fizetni.¹⁵² Szlemenics és Vuchetich a reformkor hajnalán szintén határozottan állást foglalt abban, hogy a bírónak ne csak az igazságos ítéletre, a megfelelő büntetésre legyen gondja, hanem arra is, hogy a tettes a sértett kárát megfelelően megtérítse, jóvátegye az általa okozott sérelmet. Az utalás csupán annak érzékeltetésére szolgál, hogy a sértett kiengesztelése, kárának megtérítése soha nem volt teljesen idegen a hazai igazságszolgáltatás rendszerétől.¹⁵³

E jogtörténeti tények ellenére a korábbi korokban még azoknak a jogintézményeknek is, amelyek kárjövátételt foglaltak magukba, vagy amelyek figyeltek a sértetti szükségletekre, voltak más olyan elemeik, amelyek miatt erősen kétséges, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás 20. századi jogintézményének előfutárai lehetnének. Csak megemlítve néhány ilyen jellemzőt: „az ítéletet végre kell hajtani akkor is, ha az elítélt a károsulttal megegyezett”, „a bírónak ne csak az igazságos ítéletre, a megfelelő büntetésre legyen gondja, hanem arra is, hogy a tettes a sértett kárát megfelelően megtérítse, jóvátegye az általa okozott sérelmet” – azaz a jóvátételt elrendelik. A legfontosabb érv, amely kétségessé teszi, hogy a korábbi korok jogi jóvátételi megoldásai a modern kori helyreállítás elődei lennének, az a nagyobb hatalommal rendelkező sértett más elbánásban részesítése, mint a szegény és alávett áldozat kezelése. Nem szabad meglepednünk ugyanis arról, hogy a 19. század közepén az egységesülés irányába mutató hatalmas változás indult meg a jog területén. Ez a folyamat a jogi partikularizmus felszámolására és az egységes jogrendszer megteremtésére irányult. Ez volt az 1848-as áprilisi törvények lényege is. Megkezdődött tehát a jog horizontális (helyi) és vertikális (társadalmi) tagoltsága felszámolásának folyamata, és a 20. század jogrendszerére már az egységes jog a jellemző. A század második felében kialakuló helyreállító igazságszolgáltatás számára például a felek egyenlősége már fel sem merül, hisz olyannyira természetes a törvény előtti egyenlőség elve. Az új megközelítés tehát elsősorban a modern formális igazságszolgáltatás hiátusaira reagált, bár tagadhatatlanul említendő néhány olyan jogintézmény a korábbi korokból, amelyek akár „visszhangként” is hallhatók. Számos olyan jogintézménye van a büntetőjognak, amelyek működése jobban megérthető a jogtörténeti gyökerek feldolgozásával, de vannak olyanok is – és a helyreállító igazságszolgáltatást ebbe a körbe sorolom –, amelyeknél csupán érdekességként vizsgálhatók a jogtörténeti előzmények.

A hagyományos igazságszolgáltatás büntetéstannal foglalkozó szakirodalmának gazdagsága, de az eszköz vagy cél problémájával foglalkozó jelentős számú forrás a helyreállító igazságszolgáltatás területén is azt mutatja, hogy a kérdés nem is olyan egyszerű.

¹⁵¹ BÓNIS György (1934): *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, Sárkány. 24–25.

¹⁵² „...a bilincsből előbb nem vehetők ki, csak akkor, ha a fentebb meghatározott pénzüsszeget megfizették”. HAJDU Lajos (1996): *Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 167.

¹⁵³ Lásd Tóth Mihály Kerezi Klára akadémiai doktori értekezésével kapcsolatos opponensi bírálatát: Tóth Mihály (2013a): *Opponensi vélemény Kerezi Klára „Konfrontáció és kiegyezés” című doktori értekezéséről*. Kézirat. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/492/33/T%C3%B3th%20Mih%C3%A1ly%20b%20b%C3%ADr%C3-%A1lata.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)

Trevelyan¹⁵⁴ definíciója a társadalomtörténet fogalmáról úgy szól, hogy az „történelem, kihagyva a politikát” (*history with the politics left out*). A következő alfejezetben ezen a határterületen fogok egyensúlyozni, mert „az igazságszolgáltatás, még inkább a bűnözés-kezelés könnyen kerül kapcsolatba a politikával, különösen a modern társadalmakban”.¹⁵⁵

Kétségtelen, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás központi fogalma a büntetés, amelynek társadalmi funkcióját sokan elemezték már.¹⁵⁶ Magam is foglalkoztam azzal a folyamattal, amelyben egyenes rajzolatú út vezet a testen jelet hagyó, előbb a sértettnek, majd a köznek szóló büntetéstől a modern szankcióig, s amelynek formája nem csupán a hatalomgyakorlás módjának változását jelzi, de azt is, hogy elsődlegesen kinek szól a büntetés. A folyamat egyes állomásait a szankciók szemszögéből értékelve látható, hogy az elmúlt évszázadokra visszatekintve konzekvens folyamat rajzolódik ki. A történelem hajnalán a sértett volt az ügy ura, döntött az eljárás megindításáról, és ő szabta meg az alkalmazandó szankciót is, kezdetben a talióelv alapján, később a bűncselekménnyel okozott károk következményeit enyhítő kompenzáció követelésével. Kétségtelenül ez volt az első lépés a sérelem más mércével történő értékelésére, ahol a bűncselekmény következményeit már nem csak az azonos súlyú sérelemkockázással lehetett orvosolni.

A középkori büntetőeljárásban a titkosság uralkodott, a büntetés végrehajtásának nyilvánossága (akasztás, kínzás, testi büntetések) viszont az elrettentést szolgálta. Még az 1700-as években is a halálbüntetés volt a súlyos bűncselekmények általános büntetési formája. A kivégzés mint népnépszerű, a felnagyelt test darabjainak vagy a levágott fejnek a városkapura szögezése és az „egyszerű” nyilvános lefejezés között azonban már jelzésértékű különbség is van.

A 19. századtól bekövetkező társadalmi változások a büntetések formalizálódását eredményezték. A meginduló büntetőjogi reformok egyik következményeként az igazságszolgáltatás „belépett” az átlagember életébe.¹⁵⁷ Az állami büntetőhatalom kialakulása csökkentette a krudélis reakciókat, mivel a személyi bosszút állami büntetéssé transzformálva bele tudta építeni a garanciákat is a folyamatba. Míg a korábbi időszakra az eljárás, erre az időszakra a büntetés-végrehajtás „rejtőzködése” vált jellemzővé (zárt helyen akasztás, szabadságvesztés stb.). A büntetés személyes dologgá vált, ami lényegében megfelelt az individualista társadalom igényeinek, amelyben a testi büntetések helyét átvette az intézményes büntetés. A folyamatot gazdasági szükségszerűség is erősítette, az intézményes elhelyezéssel ugyanis lehetővé vált a munkáltatás. A modern társadalomban fegyelmező hatalom működik – mondja Foucault –, a test szoktatása, fegyelmezése, társadalmi célokhoz igazítása a kisgyermekkortól kezdve. Az erre szolgáló intézmények: iskolák, kórházak, menhelyek,

¹⁵⁴ Elérhető: www.historycambridge.com/default.asp?contentID=743 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹⁵⁵ KEREZSI 2006b; GÖNCZÖL Katalin (2009): A kriminológia viszonya a hatalomhoz. In KORINEK–FINSZTER 2009, 84–88.

¹⁵⁶ GARLAND, David – DUFF, Antony eds. (1994): *A Reader on Punishment*. Oxford, Oxford University Press; GARLAND, David (1990): *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford, Clarendon Press; SAVELSBERG, Joachim (1994): Knowledge, Domination, and Criminal Punishment. *AJS*, Vol. 99, No. 4. 911–943.; SZABÓ András (1993): Megelőzés és arányos büntetés. Megjegyzések a büntetéstán újabb fejleményeihez Európában és az Egyesült Államokban. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára szerk.: *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, ELTE Szociálpolitikai Tanszék – T-Twins Kiadó; KÖVÉR Ágnes (1996): A büntetés elméletének kritikai megközelítése I. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 1. évf. 86–115.

¹⁵⁷ TAYLOR, David (1998): *Crime, Policing and Punishment in England, 1750–1914*. New York, St. Martin's Press.

javítóintézetek, börtönök. A totális intézmények kialakítása a hatalomgyakorlás módjának megváltozását jelezte.¹⁵⁸ A társadalom működésére potenciálisan veszélyes népszerűség ellenőrzésének „cizelláltabb” eszközei alakultak ki: megjelentek a dologházak, a menhelyek, de bizonyos szempontból az iskolakötelezettség megfogalmazódása is e körbe sorolható.

A folyamat következő állomásaként a generális prevenció megvalósulása érdekében a közösség először a tárgyalás nyilvánosságának jogát „kapta vissza”, hiszen az eljárásról és a büntetés alkalmazásáról szerzett információk feltehetően másokat is visszatartanak a bűnelkövetéstől. További lépésként a közösség a büntetés, pontosabban a megbüntetett-ségről való észlelés jogát is visszakapja, azaz „kinyílik”, „megismerhetővé” válik a börtön, működni kezd a börtönlátogatói rendszer. A jóvátétel újra megjelenése a büntető jogkövetkezmények között jelzi, hogy megváltozott a szankció címzettje, s a szankció immár a közvéleménynek szól. Ez az az időszak, amikor a közösségi megoldások egyre inkább teret kapnak a büntető igazságszolgáltatás végrehajtási fázisában, nem csupán a reintegráció biztosításának igényével, de a közösségi problémamegoldás eszközeinek átvételével is. Értékelésem szerint a legutóbbi évtizedekben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek és a közösségi büntetések elterjedésével a büntetés „végrehajtásának” jogát is megkapja, illetve visszakapja a közösség. Ebben a fázisban jut szerephez a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere.¹⁵⁹

A fenti folyamatot – legalábbis a modern igazságszolgáltatási rendszerek működésének időszakában – jól jelzik a különböző kriminálpolitikai irányok. A bűnözés okainak vizsgálata a pozitivista iskola képviselőinek nézeteiben jelent meg először a kriminológiában. A pozitivista felfogás – amely a bűncselekmény helyett az elkövetőt helyezte a középpontba – először „szakította el” a bűnelkövetőt a büntetőjog formális jogi kategóriáitól, de a klasszikus büntetőjogi iskola által megfogalmazott garanciáktól is. Mégis a 20. század első felének büntetőpolitikája „funkcionálisnak” nevezhető, legalábbis abból a szempontból, hogy megteremtette a tudományos eredmények és a bűnözéskontroll összhangját. Újabb és újabb kutatási eredmények születtek az emberi viselkedéssel és a társadalom működésével kapcsolatosan. A 20. század első harmadában meghonosodott új vizsgálati módszerek és a nagymintán végzett kutatások olyan meggyőző erőt kölcsönöztek a társadalomtudományoknak, hogy az általuk adott ismeret a kormányzati területek mind-egyikén szerephez jutott. A bűnözés tudományos megközelítése és magyarázatai – legyenek azok bármely szaktudomány eredményeit felhasználók – általánosan elfogadottá váltak. Ezek a megközelítések ugyan eléggé eltértek előfeltételezéseikben, de mindegyiknek helye volt az akkori büntetőpolitika által kínált rugalmas keretben, amely a bűnözés okaira kívánt hatni, és a reszocializációt szolgálta.

¹⁵⁸ Lásd: FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Fázsy Anikó és Csűrös Klára ford. Budapest, Gondolat.

¹⁵⁹ Elindulhat ugyanakkor egy másik fejlődési vonal is, amelyet Fiáth Titanilla ír le a *Terápiás börtön* című munkájában. Fiáth ugyanis azt mondja, hogy az egyének irányítása immár nem az állam által közvetlenül gyakorolt hatalmon keresztül történik, hanem olyan szervek, szakértők és intézmények tevékenységeinek segítségével, amelyeket arra hatalmaztak fel, hogy definiálják és irányítsák az emberek viselkedését, és előáll az a helyzet, amikor a személy maga is részt vesz a saját fegyelmezésében. Lásd: FIÁTH Titanilla (2015): *A „terápiás börtön”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola.

A politikai szféra felé a tudományos eredményeket a kriminológia közvetítette, amelyet éppen az ekkor benne érvényesülő jóléti-büntető (kettős) paradigma¹⁶⁰ tett képessé arra, hogy a különböző megközelítéseket és elméleti vitákat mederben tartsa. Szerepe volt ebben annak is, hogy a szociális szakma sikeresen depolitizálta a bűnelkövetők kezelését. A jóléti állam ideológiája nem tételezett fel alapvető érdekellentétet az állam és az egyén viszonyában, a bűnözés okaira kívánt hatni, és a reszocializációt kívánta szolgálni. Így a társadalmi problémákat jelző területeken tevékenykedő szakmák (elsősorban a szociális munka) az egyén/család/kiscsoport és az állami hatalom közötti pufferként rugalmasan aktív szerepben definiálhatta önmagát.¹⁶¹ Ennek tudható be az 1950–60-as években a szociális szakma prosperálása, de „ajánlkozása” a társadalmi, s különösen a bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldására azzal a hátránnyal is járt, hogy „elmaszatolta” a határokat a szakmai és a politikai felelősség között. A „társadalmi mérnökösödés” időszakában úgy tűnt, hogy a társadalomtudós „ura a helyzetnek”, már ami a társadalmi folyamatok alakulásának ismeretét és befolyásolásának eszközeit illeti. A szakmai tudásba vetett hit miatt az 1960-as évekig nem is kérdőjeleződött meg az, hogy a kriminológia által javasolt kriminálpolitikai megoldások és eszközök valóban alkalmasak-e a bűnözés kezelésére. Az 1970-es évek közepén kibontakozott gazdasági recesszió hatására azonban az állam felelőssége átértékelődött, és fokozatosan felismerte korlátozott képességét a bűnözés és a devianciák kontrollálására. Az 1970-es években kezdődött bűnözési boom gyors kiábrándulást hozott, és egy racionálisabb kriminálpolitika megfogalmazódását eredményezte.

Az elsősorban az Egyesült Államokban megfogalmazódó új büntetési filozófiák egyszerűbb és átláthatóbb racionalitást képviseltek. Az 1980-as évekre a reszocializáció eszméje, illetve a szociálprevenció elmélete, amelyek hosszú ideig vezérelték a kriminálpolitikát, tartalékaikat tekintve kimerültek.¹⁶² A kriminológia a kivezető utat a „hétköznapi (napi élet) kriminológiájában” találta meg, legalábbis az Egyesült Államokban. A megközelítés a bűnözést normális, rutin magatartásnak tekinti, amely része a modern társadalomnak, és azok, akik a cselekményeket elkövetik, egyébként minden tekintetben átlagosan viselkednek. Ezt a kriminológiai megközelítést a gyakorlatiasság és a nagyra törő teória hiánya jellemzi. Ez azonban semmit sem von le meggyőző erejéből, hiszen a „racionális választásra” és a szituatív bűnmegelőzésre koncentráló irányzatok komoly befolyást gyakorolnak a napjainkban érvényesülő kriminálpolitikákra. Egyre kevésbé tartják a bűnelkövetőt az igazságtalanul működő társadalom áldozatának. A „kriminálpolitika expresszív, emocionálisabb és direkter lett, a közbiztonság és a társadalmi biztonságérzet kialakításának eszközévé vált.”¹⁶³ A bűnözéskontroll átpolitizálódott.¹⁶⁴ A tudomány és a szakpolitika

¹⁶⁰ Lásd: GARLAND, David (2001): *The Culture of Control. (Crime and Social Order in Contemporary Society)*. Oxford, Oxford University Press.

¹⁶¹ KEREZSI Klára (1995): *A védtelen gyermek. (Erőszak és elhanyagolás a családban)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 28.

¹⁶² ALBRECHT, Hans-Jörg (2000): A büntetőjog europaizálása és a belső biztonság Európában. *Belügyi Szemle*, 48. évf. 3. sz. 17–41.

¹⁶³ DINGES, Martin – SACK, Fritz (2000): Unsichere Großstädte? In DINGES, Martin – SACK, Fritz Hrsg.: *Unsichere Großstädte? Vom Mittelalter bis zur Postmoderne*. Konstanz, Universitätsverlag Konstanz. 9–66. Idézi: ALBRECHT 2000.

¹⁶⁴ BORBÍRÓ Andrea (2016): Kriminálpolitika. In BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZŐL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós szerk.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer. 711–764.

közötti korábban szoros összefüggés meggyengült, mivel csökkent az igény a bűnözéssel és a bűnelkövetőkkel kapcsolatos, tudományosan megalapozott megállapításokra.

Az elmúlt húsz évben a szociális kérdéseknek egyre szélesebb körét rendelték alá a biztonság kérdésének. A paradigmaváltás egy új biztonsági mentalitás megszületését jelzi. Ezt segíti, hogy a gyors technikai fejlődésnek köszönhetően a társadalomtudós ismét olyan helyzetben érezheti magát, amelyben „ura lehet a helyzetnek”, ha nem is az okok befolyásolhatóságát (mint ezt gondolta a *treatment* idején), hanem a kezelőrendszer alkalmasságát illetően. A területfelügyeleti eszközök és a személyi biztonság eszközeinek gyors elterjedése ugyanis megint csak azt ígéri, hogy kontroll alatt lehet tartani a bűnözést. (Arról – ebben a gondolatmenetben – nem szól a kérdés, hogy a bűnözés állított növekedése milyen viszonyban van a valósággal.) A biztonságiasítás mentalitása (*surveillance*) mozgatja a kriminálpolitikát az USA-ban és az Egyesült Királyságban, azon azonban vita van, hogy ez igaz-e más európai országokra.¹⁶⁵ Az elmúlt években a kriminológiai szakirodalomban igen gyakran elemzik az „új” punitivitást, és a kutatások azt jelzik, hogy a punitivitás mértéke jelentősen különbözik az egyes országok között. A jóléti ellátórendszer színvonala és a gazdaság teljesítőképessége határozza meg, hogy a különböző demokratikus politikai struktúrákban kialakul-e populista büntetéspártiság és az emberi jogok és az emberi méltóság fontosságának eltérő értékelése.¹⁶⁶ Michael Tonry szerint a kriminálpolitika nem vált szigorúbbá. Az európai büntetőpolitikákat megóvó faktor például a frankofon országokban, hogy egy-egy állami ünnep még ma is széles körű amnesztiával párosul; fontosnak tartják a szakmai felkészültséget; és az ügyészeket nem választják, mint az amerikai kontinensen. Mint Tonry mondja, egy rossz kérdésfeltevés önbeteljesítő jóslattá válhat, ugyanis tovább rontja a közvélekedést, miközben a legfontosabb kérdés, hogy „milyen társadalmat akarunk?”¹⁶⁷

A büntetési filozófiák megváltozását jelezte a helyreállító gondolkodás eszközrendszerének megjelenése, amely számos tényező egymásra hatásának eredménye volt. Erősítették 1. a sértetti mozgalmak, 2. a börtönnépesség növekedése miatti emelkedő költségvetési kiadások, és 3. a hagyományos igazságszolgáltatás hatástalansága a bűnelkövetés és a visszaesés valódi okainak kezelésére. A folyamatban fontos szerepe van a fejlett társadalmakban zajló, a „gondozó” társadalomból a „biztonsági” társadalomba vezető átalakulásnak. A társadalmi kontroll intézményei arra töreksenek, hogy újabb és újabb megoldásokkal ellenőrizzék és szabályozzák a lehetségesen felmerülő veszélyek legszélesebb körét.¹⁶⁸ A civilizálatlan magatartások és az enyhe súlyú jogsértő cselekmények elleni küzdelem témájának beemelése a politikai diskurzusbba a jogi szabályozás területének kiterjedéséhez vezetett, s – paradox módon – egyre több alkalmat is teremtett a helyreállító eszközrendszer alkalmazására. A pergazdaságossággal kapcsolatos elvárások

¹⁶⁵ GARLAND 2001; MORRISON, Wayne (2005): Rethinking Narratives of Penal Change in Global Context. In PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne eds.: *The New Punitiveness, Trends, Theories, Perspectives*. Cullompton, Willan. 290–307.

¹⁶⁶ SNACKEN, Sonja (2010): Resisting Punitiveness in Europe? *Theoretical Criminology*, Vol. 14, No. 3. 273–292.

¹⁶⁷ TONRY, Michael (2005): *Contemporary Criminological Theory and Penal Reality*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján. Krakko, 2005. szeptember 1. Elérhető: www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_2005_Programme_100920.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹⁶⁸ IRK Ferenc (2012): *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 438.

pedig azzal segítették a helyreállító eszközök terjedését, hogy formális keretet biztosítottak alkalmazásukra. A modern jogrendszerek mindegyike alkalmaz a büntetőeljárás menetét „gyorsító” vagy a bizonyítás kötött rendszerét „lazító” olyan jogintézményeket, amelyek a terhelten való „megegyezést” célozzák. Ilyen például a vádalku vagy a beismerés szerepének különleges értékelése az angolszász rendszerekben. Ilyen a hazai közvetítői eljárás, amely Erdei Árpád értékelése szerint „egészen különös hatást gyakorol a bíróság igazság-megállapítására. [...] Az ügyésznek ugyanis azért kell vádat emelnie, hogy a korlátlan enyhítést a bíróság elvégezze, ám annak feltételét az ügyész állapítja meg a számára. Mivel azonban a határozatot a bíróság hozza, az igazságot is ugyebár meg kell állapítania. Ki tudja, milyen igazságról van itt szó. Bizonyosak csak abban lehetünk, hogy ez nem a bíróság által megállapított és nem is materiális igazság.”¹⁶⁹ A közvetítés valóban egyszerre anyagi és eljárásjogi jogintézmény, a problémát azonban az okozza, hogy amikor a korlátlan enyhítés lehetősége merül fel, az ügyésznek minden esetben vádat kell emelnie [Be. 221/A § (7) bek.], mert a korlátlan enyhítés lehetőségét a büntetés kiszabása során csak a bíróság érvényesítheti. Az értelmezés kereteit azonban már az ügyész eldöntötte, mintegy „kényszerhelyzetbe” hozva a bírót. Erdei példája jó mintát ad a mostanra igen bonyolulttá vált viszonyrendszerre. Magam is rámutattam már, hogy az elmúlt évtizedek legjelentősebb változása a szankcióalkalmazási hatalom reallokációja, az a folyamat, amelyben nem bírósági szervezeteket „kvázi büntető” hatáskörrel (vagyis azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált”) ruház fel a jogalkotó. Miközben – ahogy erre Tóth is rámutat – számos jel van arra, hogy más módon is sérti a jogalkalmazó integritását például a bíró mérlegelési lehetőségének korlátozásával vagy elvonásával.¹⁷⁰ További példaként említhetjük a „vádemelési elhalasztása” jogintézményét, amelyben az ügyészség határozata értelmében – a vádemelés elhalasztásának keretében – gyakorlatilag ugyanolyan pártfogó felügyelet alá kerül a gyanúsított, mint amikor a bíróság rendeli el a pártfogó felügyeletet. Európában különösen azokban az országokban erős a szankcióalkalmazási hatalom „újraelosztása”, ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására. Az ügyész szerepe felértékelődik, s kétségtelen, hogy ennek lehetőségét a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök terjedése is segíti. Láthatóan felértékelődött a büntetőeljárás bemeneti szakasza, és jelentősen megerősödött az ügyész pozíciója. Voltaképpen ez tette lehetővé, hogy az 1980-as évek során elterjedjenek a rugalmas és a sértett szempontjainak érvényesítésére különös hangsúlyt helyező diverziós formák: a helyreállítás, a jóvátétel, a kárpótlás, a sértett-áldozat egyezség.

A folyamat jól követhető a belga jogalkotásban és gyakorlatban. Belgiumban az 1970-es évektől komoly krízisben volt a bíróságok iránti bizalom. A jogalkotó ezt a bizalmi válságot úgy oldotta meg, hogy néhány új jogintézményt illesztett be az eljárásba,

¹⁶⁹ ERDEI ÁRPÁD (2014): Az igazságon alapuló büntetőítélet ideálja és a valóság. In ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi szerk.: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke. 75–85. Lásd hasonlóan: ERDEI ÁRPÁD (2016): Kodifikációs kölcsönhatások a tág értelemben vett büntetőjog területei között – szükségszerűek-e, s ha igen, akkor miért nem. In HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter szerk.: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 76.

¹⁷⁰ TÓTH Mihály (2016a): Hol az igazság mostanában? Kodifikációs kölcsönhatások. In HACK–HORVÁTH–KIRÁLY 2016, 22.

és ezek alkalmazását az ügyész hatáskörébe utalta. A közbírók tradicionális szerepe korábban annak eldöntésére korlátozódott, hogy az ügy vádemelésre alkalmas-e, vagy sem. 1994-től kezdődően a belga ügyészeket a jogalkotó kiterjesztett hatalommal ruházta fel, és erős szerepük lett az ügyek bíróságon kívüli kezelésében, mindenekelőtt a jótételteli eljárásokban. Ez az eljárás egy egyoldalú kötelezésre felszólítás, amelyben az ügyész azt javasolja az elkövetőnek, hogy meghatározott összeget meghatározott időtartam alatt fizessen meg a sértettnek. Ebbe a körbe tartozik a bűnügyi mediációval kapcsolatos eljárás is, amelyben az ügyész javasolja a mediáció lefolytatását a tettesnek és az áldozatnak, és/vagy javasolja a tettesnek, hogy vesse alá magát kezelési eljárásnak, vagy kapcsolódjon be egy képzési programba. Ezek az eljárási elemek jól jellemzik a belga büntető igazságszolgáltatás átalakulását a „klasszikus” modelltől a „részvételi, konszenzuális és szerződési” modellre. Mivel az új megoldásokban a részvétel, a beleegyezés és az egyezkedés döntő szerepet játszik, párbeszéd és résztvevő igazságszolgáltatásnak is nevezik.¹⁷¹

Napjainkban tehát határozottan felerősödött a „megegyezés” elem a büntető igazságszolgáltatásban, és egyre erőteljesebb a civiljogi megoldások „beszivárgása” a büntetőjog, illetve a büntetőeljárás-jog területére. A hatást tovább erősítik a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. Egyre indokoltabbnak tűnt tehát, hogy az anyagi jog is tudomást vegyen az új fejleményekről, és megtalálja a módját annak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás módszereit és technikáit abszorbeálja. Az igazságszolgáltatási rendszer is nyertese lehet¹⁷² a resztoratív szemlélet terjedésének, „hiszen az tehermentesíti a bíróságokat, így a bírák a súlyosabb ügyekre fókuszálhatnak; hatékonyan lezárja a büntetőeljárásokat; a polgári eljárások is csökkennek, hiszen az áldozatot kártalanítják a resztoratív eljárásban; és végül nincs aránytalan költségvonzata, sőt költségkímélőnek mondhatjuk a hagyományos eljáráshoz képest”.¹⁷³ Az Európai Unióban 2001-ben a sértettek eljárási jogait erősítő kerethatározat (European Union Council Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings) adott jogi erőt a helyreállító igazságszolgáltatás egyes módszereinek. Új-Zélandon a fiatalok bűnelkövetőkkel kapcsolatosan már korábban, de a felnőttkorúak igazságszolgáltatási rendszerében 2002-ben kaptak először állami elismerést a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások a *Sentencing, Parole and Victims Rights Acts* törvény elfogadásával. 2004-ben az új-zélandi igazságügyi minisztérium kiadta a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások legjobb gyakorlatának gyűjteményét, amely az Új-Zéland-szerte használt 19 programot tette hivatalosan is a büntetőbíróság előtti eljárás részévé.¹⁷⁴

¹⁷¹ RAES, AN (2005): *The Role of the Public Prosecutor in Contemporary Punishment*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 3.10. Krakkó, 2005. szeptember 1. Elérhető: www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_Abstracts_100920.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)

¹⁷² Figyelnünk kell azonban arra is, hogy a pragmatikus szempontok nem feltétlen a helyreállító igazságszolgáltatás szellemiségének abszorbeálását jelentik. A hazai rendszerben a tárgyalás mellőzésével alkalmazott szankció vagy a büntetőparancs nem tartoznak a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerébe még akkor sem, ha valódi „gyógyírt” jelentenek a bírói kar leterheltségére.

¹⁷³ BÁRD Petra (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás. In KEREZSI Klára – BORBÍRO Andrea szerk.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Budapest, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium. 191–221.

¹⁷⁴ PAULIN, Judy – VENEZIA, Kingi (2005): *Evaluations of Two Community Managed Restorative Justice Programmes in New Zealand*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 1.7. Krakkó, 2005. szeptember 1.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az 1990-es évekre az igazságszolgáltatás megérett a változásokra. A változás igénye a társadalom egyéb területein zajló változásokkal párhuzamosan jelent meg – bár Magyarországon némiképp másként, mint a fejlett demokráciákban. A részvételi demokrácia megfogalmazódása, technikáinak és jogintézményeinek megjelenése átalakította a hatalomgyakorlás formáit, és az érdekérvényesítés korábban bejártatott csatornáit. A részvételi demokrácia kiszélesítette, ha úgy tetszik, popularizálta a hatalomgyakorlás folyamatát. Álláspontom szerint a hatalomgyakorlás kiszélesítésének igénye megjelent a büntető igazságszolgáltatás területén. Az első jelek egyike a közösségi rendőrség koncepciójának megfogalmazása volt. Ez az elképzelés nagyon határozottan ment szembe azzal a megoldással, amely a rendőrség szolgáltatási és hatalomgyakorlási formáit és technikáit korábban jellemezte, amely az „eszi, nem eszi, nem kap mást” hozzáállással csak a rendőrség (időnként önös) intézményi érdekei érvényesülésének adott teret. A polgárbarát rendőrség megfogalmazta azt a vágyképet, amilyennek az állampolgár szerette volna látni a „saját rendőrt”: aki ismeri a területet, és akit ismer a helyi közösség is, aki nem száguld egyik tethelyről a másikra, hanem tanácsokat ad, és meghallgatja az embereket, és figyel a helyi közösség olyan problémáira, amelyek áttételesen vannak kapcsolatban a helyi biztonsággal. A Neighbourhood Watch a részvételi demokrácia hatásának egy másik szempontját tudatosította: azt a szándékot, hogy a helyi közösség nemcsak elvárásokat fogalmaz meg a biztonsággal kapcsolatban, hanem hajlandó tenni is érte, rááldozni az éjszakáját az őrökösésre, időt szánni a szervezet alakítására és működtetésére. A közösséget tehát nem is kellett olyan nagyon bevonni a problémamegoldásba az igazságszolgáltatás területén, mivel önként jelentkezett a részvételre.

A fenti – és csupán vázlatosan összefoglalt – folyamat jelzi, hogy erősödik az igazság „szolgáltatására”, és a „részvételi igazságszolgáltatásra” vonatkozó közösségi, társadalmi igény. A helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében egyfajta szintézis. Összegzi és különféle elemekből egységbe ötvözi a történeti fejlődés eredményeit. Felmutatja azokat a célokat, kidolgozza és használatra alkalmassá teszi azokat az eszközöket, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási eljárásában elsikkadnak. Ezért képes a helyreállító igazságszolgáltatás közvetlenebbül szólni a felekhez, és foglalkozni a helyreállító igazságszolgáltatás központi fogalmával, a felelősséggel.

2.3. A büntető igazságszolgáltatási reform peremfeltételei

Evezzünk hazai vizekre, és vizsgáljuk meg, hogy bízhatunk-e abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás képes megreformálni az igazságszolgáltatás hazai rendszerét! Ennek érdekében érdemes áttekinteni, hogy vajon egységes reformfolyamatként értékelhető-e a harmadik Magyar Köztársaság kriminálpolitikája. Az elemzés során számba kell venni a büntető igazságszolgáltatási reform feltételeit és összetevőit. A büntető igazságszolgáltatási reformnak ugyanis *három* összefonódó komponense van: 1. a jogalkotási, 2. a szervezeti reform és 3. a szakmai gondolkodás, azaz a gyakorlat átalakítása.

A jogalkotási reform. Mindannyian tudjuk, hogy a büntető igazságszolgáltatási reform sokkal többet jelent, mint a jogszabályok megváltoztatását. Tény, hogy e nélkül el sem indul a folyamat, de a jogszabályok megváltoztatása mégis a legegyszerűbb és legkönnyebb kezdeti lépése bármilyen reformnak. Ugyanis ha a jogszabályok változnak, de a szervezeti

struktúra és a jogalkalmazás napi gyakorlata változatlan marad, akkor a reform megakad és visszafordul. Sajnálatos, hogy a hazai reformszándékok legtöbbször már ebben a fázisban elvéreztek.

A szervezeti reform. A szervezet átalakítása természetesen pénzügyi forrásokat igényel, de a kormányzati és jogalkotói elkötelezettséget sem nélkülözheti. Tudnunk kell azonban, hogy a szervezet sajátos érdeke és működése felülírhatja a szervezeti struktúrát. (Egy frivol példával élve: a király ágyasa többet tudott az udvarban elérni a kinevezett tanácsnokoknál.) A büntető igazságszolgáltatás megreformálásánál minden olyan szereplő tevékenységét értékelni kell, amelynek szerepe van a bűnözéskontrollban. A szervezeti reform során nem csupán a rendőrség, az ügyészség, a bíróság és a büntetés-végrehajtási szervezetek, de a szatelliteszervezetek (pártfogó szolgálat, jogi segítségnyújtás, áldozatsegítő szervezet) tevékenységét is minősíteni kell. Figyelembe kell venni azt a jellegzetességet, hogy az igazságszolgáltatás rendszerként működik, és az egyik szervezet tevékenységének kimeneti eredményei meghatározzák a soron következő szervezet lehetséges teljesítményét.¹⁷⁵

A gyakorlat reformja. Ez a lépés igényli a legtöbb időt és energiát. Eltekintve attól, hogy ez is költségekkel jár, ebben a fázisban kell a szakemberek hozzáállását, szokásait és beidegződéseit „átprogramozni”. A szakemberek gondolkodásának átformálása történhet képzéssel, tréningekkel, szakmai sztenderdek kialakításával, monitorozással, értékeléssel, széles körben elfogadott szakértői hálózattal.

A büntető igazságszolgáltatási reform csak akkor lehet eredményes, ha ez a három kritérium folyamatosan teljesül. Tényszerűen megállapíthatjuk, hogy ezektől a kívánalmaktól jelentősen elmaradtak a hazai eredmények. Van azonban további nehézség is. A büntető igazságszolgáltatási reform égisze alatt számos olyan átalakítás történhet, amelyet reformlépésnek nevezünk, de köze sincs semmilyen reformhoz. Amint azt a nemrégiben megváltoztatott svédországi büntetéskiszabási törvénnyel kapcsolatosan mondták a svéd kollégák: „Forradalmi változások történtek, és minden úgy maradt, ahogy volt.”

Napjaink büntető igazságszolgáltatási reformjai, illetve reformkísérletei sokféle kényszerpályán mozognak. A következőkben néhány olyan szempontt emelek ki, amelyek megítélésom szerint alapvetően behatárolják a választott kriminálpolitikai irányvonal tartalmát és az igazságszolgáltatási reformok sikerét.

1. A bűnözéskontroll szóhasználatában – a szakmai szókészlet és megfontolások helyett – általánossá vált az érzelmileg színezett, populáris és kirekesztő megfogalmazások alkalmazása. Ettől nem függetlenül a polgárok félelme a bűnözéstől jelentős mértékben növekedett, miközben a tényleges bűnözési és viktimizációs adatok folyamatosan mérséklődtek. Kiemelt kormányzati szándékká vált a polgárok bűnözési félelmének csökkentése.

2. A bűnözéstől való félelem mérséklésének szándéka ugyanakkor – paradox módon – más félelmek felkeltésével kapcsolódott össze. Mint arra Hörnqvist is rámutatott, e helyzetet a büntetőjog kettős irányú fejlődési folyamata alakította, amely „felfelé” is, és „lefelé” is

¹⁷⁵ FARKAS Ákos (2002): *A falra akasztott nádpalca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Budapest, Osiris.

átlépte kompetenciahatárait.¹⁷⁶ A „területfoglalás” következtében igen széles olyan terület alakult ki, ahol az állam és a privát szervezetek együtt tudnak működni, és olyan elvek alapján tudnak kényszerrel alkalmazni, amelyet nem vagy nem kellő garanciális biztosítékokkal szabályoz a jog.

- a) A „fölfelé” történő területfoglalással például a terrorizmus elleni küzdelemben a „háború” és a „bűnözés” közötti határok mosódnak el. A terrorizmus ugyanis nem háború, és a súlyos bűncselekmények elleni küzdelemtől is különbözik, mert politikai-ideológiai szándékok, érdekek vannak a háttérben. Ugyanakkor a küzdelem ellene – amelyet a politikai szóhasználat talán nem véletlenül a *háború* szóval jelöl – összemosza a rendészet és a honvédelem feladatkörét. Folyamatosan állami vészhelyzetet implikál, mintha ez hagyományos háború lenne, és kirívó mértékben alkalmaz kényszereszközöket.
- b) A büntetőjog „lefelé” történő helyfoglalására a helyi bűnmegelőzés, illetve a zéró tolerancia kínálkozik példának, amely szintén elmosza a bűnözés és a nemkívánatos vagy civilizálatlan magatartások befolyásolása közötti határvonalat. Ezen a területen a rendőrség és a szociális szolgálatok közötti kompetenciahatárok válnak bizonytalanná. Ugyancsak erre példa a büntetett előélettel kapcsolatos nyilvántartás adatainak egyre szélesebb körű felhasználása. Ennek során például a gyermekek elleni erőszak kezelésében egyre általánosabbá válik, hogy munkavállalásnál gyermekgondozó intézményekben a munkáltató ellenőrizheti a munkavállaló előéletét.¹⁷⁷

3. A 20–21. század fordulóján a csúcstechnika közvetlenül is megjelent a bűnözéskontrollban. A világpolitikai helyzet megváltozásával a csúcstechnológiák fejlesztésének kiváló terepévé vált a bűnözéskontroll. Egyrészt, mert a terrorizmus elleni küzdelem folyamatosan olyan új eszközök kifejlesztését és alkalmazását igényli, amelyek önmagukban is indokolják a további fejlesztéseket (íriszdiagnosztika, Echelon-rendszer); másrészt, mert a büntető igazságszolgáltatás egyéb területei (szankció-végrehajtás, kockázatértékelés) is felvevőpiacul szolgálhatnak. Így jelenik meg az elektronikus személykövető rendszer eszközei között a mobiltelefonra és a műholdas követésre alkalmas személyellenőrző eszközök újabb és újabb nemzedéke. A csúcstechnológiai fejlesztések emellett kiemelten hasznosulnak a biztonságiparban és a vagyonvédelemben.

4. A büntető igazságszolgáltatás jelentős költségekkel működtethető állami rendszer. Az előbbi pontokban felsorolt jellegzetességek tovább növelhetik a rendszer működésével kapcsolatos költségeket. A gazdasági nehézségek azonban a költségek mérséklését indokolják, ezért egyre többféle diverziós forma jelenik meg a büntetőeljárásban.

Az egyik oldalon tehát jelentős – főként technikai – fejlesztések, a másik oldalon pedig a költséghatékonyság szempontjaira is tekintettel lévő új jogintézmények jellemzik a bűnözéskontroll eszközrendszerét.

¹⁷⁶ HÖRNQVIST, Magnus (2003): Repression and Empowerment in Post-liberal Societies. In *Crime and Crime Control in an Integrating Europe: Nordiska Samarbetsradet för Kriminologi (NSfK)'s 45th Research Seminar*. Helsinki, Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. 105–110.

¹⁷⁷ GRIER, Angela – THOMAS, Terry (2001): The Employment of Ex-offenders and the UK's New Criminal Record Bureau. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, No. 4. 459–469.

2.4. Kriminálpolitikai cikcakkok a rendszerváltást követően

A jogalkotó – annak ellenére, hogy igen hektikusan alakult az az irányvonal, amelyet a különböző kormányok bűnözéskontroll címén követtek az elmúlt húsz évben – kifejezte azt a meggyőződését, hogy a kriminálpolitikát a társadalompolitika részének tekinti. A társadalompolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika nemcsak azt határozza meg, hogy milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani, illetve hogy a büntetendő cselekmények bűnös elkövetőit milyen mértékben kell megbüntetni, hanem kijelöli a bűnözéssel szembeni állami fellépésnek, a védekezésnek a büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívüli feladatait is. A társadalompolitikaként működő kriminálpolitika a büntető igazságszolgáltatási rendszer részének tekinti a bűnüldözést, a büntető ítélezést, a büntetőjogi mediációt, a büntetés-végrehajtást és pártfogást. Éppen azért, mert a kriminálpolitika a társadalompolitika része, hatnak rá az egyéb közpolitikai, illetve társadalmi változások. Ezek sorában mindenekelött:

1. A szociálpolitika területén tapasztalható paradigmaváltást kell megemlíteni, amely az integráltsággal, a kohézióval és a létbiztonsággal jellemezhető társadalomkép elhalványulását tükrözi. A posztmodern szociálpolitika társadalomképe az egyenlőtlenségek korlátlan elfogadása felé tendál, s a társadalmi újratermelés egészéért vállalt közfelelősség helyébe az egyéni felelősség lépett.¹⁷⁸

2. A „megérdemelt büntetés” elvére épülő büntetésmodell, azaz a tetтарыыos büntetés visszatérése jelentősen befolyásolja a kriminálpolitikai célok megfogalmazását. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tetтарыыosság csupán látszólag általános értékmérő a tett súlyának értékelésére. A tett súlyának megítélése ugyanis függ az adott társadalom közösségi-kulturális hagyományaitól, a bűnözés alakulásától és nem utolsósorban a nemzetközi hatásoktól is. A tetтарыыosság – vethető ellene az előbbi állításnak – nem azonos az azonossággal, mivel a talió alatt az azonos mérvű megtorlás joga és az ennek alapján alkalmazott bíráskodás értendő.¹⁷⁹ S bármennyire is igaz az az állítás, hogy „az arányosság elve, vagyis hogy a szankciók súlya és szigora arányban álljon az elkövetett bűncselekménnyel, annak súlyával, ez az igazságszolgáltatás általános elvárásának tekinthető”, nekem inkább azt jelzi, hogy az arányosság sok szempontból vizsgálható, térben és időben változó tartalmú szempontrendszer. Úgy gondolom ugyanis, hogy „az azonos mérvű megtorlás joga” egy olyan mércének a meglétét is feltételezi, amelynek a mértékegységeit is ismerjük. A beugrató fizikapélda azt kérdezi a diáktól: „Mi a nehezebb? 1 kg toll, vagy 1 kg vas?” A megoldás természetesen az, hogy egyforma nehezek, mert tömegük azonos. Súly szerint tehát összemérhetők. Térfogatban és sűrűségben azonban jelentős különbség van közöttük. Ha tehát találunk olyan mértékegységet, amelynek objektivitása nem kérdőjelezhető meg, akkor még a vas és a tollpely is összemérhető. Éppen erre tekintettel állítom, hogy a tetтарыыosság mércéje bármennyire is objektívnek tűnik a büntetőjogi joglogika szempontjából, társadalmi, kulturális értelemben azonban nem az, mert az adott

¹⁷⁸ FERGE Zsuzsa (1996b): *A szociálpolitika paradigmaváltása – A társadalom individualizálása*. Kézirat. Budapest, Phare Szociálpolitikai Fejlesztési program.

¹⁷⁹ Eltérő tartalmú érvelésre lásd: NAGY Ferenc (2010): *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-Orac. 24–25.

társadalom története, hagyományai, kultúrája alakítja. Azaz távolról sem egyértelmű, hogy milyen szankciót tekintünk a tettel arányos jogkövetkezménynek. Ezt igazolja a kompozíció példája, amely – a szemet szemért egyszerű elvével szemben – az első szankció volt, amely már másként mérte a sérülést, a kárt, azaz előbb pénzre „váltotta át”, majd később szabadságvesztésre.

Felhívom a figyelmet arra is, hogy a *ius talionis* önkorlátozást is magában foglal: az „elég”-tétel azt is jelenti, hogy „egy szemet egy szemért”, és nem többet. A napjaink kriminálpolitikai irányzataiban megjelenő semlegesítésre törekvés ebből a szempontból is határozottan sérti a proporcionalitás elvét.

3. Határozottan megerősödött a sértettre irányuló figyelem a büntető igazságszolgáltatásban. Ez a növekvő figyelem változatos kormányzati aktusokban ölt testet. Valóban, napjainkban politikailag lehetetlen nem tudomást venni a sértettéről. Ez a helyzet nagymértékben köszönhető a megindult látenciakutatásoknak, amelyek kimutatták, hogy a hivatalos kriminálstatisztikában regisztrált bűncselekmények többszörösét követik el, s ezek jó része nem jut a hatóságok tudomására. Az áldozattá válás érzésének általánossága annak ellenére vált áthatóvá, hogy a kutatási eredmények szerint a sértettek (és elkövetők) egyre erőteljesebben a nagyvárosok belsővárosi részeiben lakó kisebbségi csoportokra koncentrálnak.¹⁸⁰

4. Az állampolgárok biztonság iránti igénye olyannyira erőteljes, hogy a biztonság iránti igény a mások, de akár még saját szabadságjogaik korlátozásával szemben is elfogadóbbá tette az embereket. Ezt jelzi például, hogy egy skóciai vizsgálatban a megkérdezettek 67%-a úgy nyilatkozott, hogy nem bánja, ha az utcai kamerák megfigyelik.¹⁸¹

5. Az állami szférában is megjelent a menedzsmentszemlélet. Piaci elvek hatják át az állami közszolgáltatás intézményeinek és a büntető igazságszolgáltatási szervek tevékenységét¹⁸², egyre jellemzőbb a tevékenységértékelés és a költség-haszon elemzés. És végül nem maradhat említés nélkül:

6. A tömegkommunikáció befolyása, amely egyre meghatározóbb hatást gyakorol a kriminálpolitika alakulására.

A reformfolyamatok értékelésénél látnunk kell azt is, hogy változik a büntető igazságszolgáltatási szereplők közötti viszony is, és a büntető igazságszolgáltatási intézményrendszer egyes elemeinek kiegyensúlyozásával csökkenthető a rendszer egészére nehezedő nyomás. Erre már csak azért is szükség van, mert a büntetőjog „devalválódásának” veszélye ellenére az országok többsége igen szorgalmasan újabb és újabb magatartásokat fogalmaz meg

¹⁸⁰ NISKANEN, William A. (1994): Crime, Police, and Root Causes. *Policy Analysis*, No. 218.

¹⁸¹ HENDERSON, Sheila (2002): Evaluation of the Zero Tolerance “Respect” Pilot Project. Scottish Executive Central Research Unit. *Crime and Criminal Justice Research Findings*, No. 59. Elérhető: www.scotland.gov.uk/cru/resfinds/crf59-00.asp (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)

¹⁸² GÖNCZÖL Katalin (2001): A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Kritika*, 30. évf. 12. sz. 16–21.

bűncselekményként, ezzel is növelve a büntető igazságszolgáltatásra háruló terheket.¹⁸³ Ha a hazai büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos jogalkotás teljesítményét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a hazai jogalkotó sem vette figyelembe Vámbéry Rusztem óvó figyelmeztetését a büntetőjog által üldözendő magatartások körének mértéktartó körülhatárolásáról. Vámbéry ezt írja: „[...]az állam lehetőleg óvakodjék a büntetéssel sújtott cselekmények felesleges szaporításától. Mindenkor veszéllyel jár a büntető hatalom túlfeszítése, nemcsak azért, mert a büntetés kétélű fegyver, amelynek alkalmazása az államra is terheket ró, hanem azért is, mert a kard, amelyet favágásra használunk, megtagadja a szolgálatot a háborúban.”¹⁸⁴ E figyelmeztetés ellenére az elmúlt huszonöt évben – az igen kisszámú és rövid tartamú békés időszaktól eltekintve – a kormányok folyamatos háborús helyzetet vizionáltak a bűnözéskezeléssel kapcsolatosan, miközben erre – a rendszerváltást követő két-három évtől eltekintve – semmi okuk nem volt, és nincs ma sem. Szükség lenne tehát egy világos és koherens kriminálpolitikai irány meghatározására, olyanra, amely lefekteti a büntető igazságszolgáltatás stratégiai céljait, és meghatározza az egyes rendszerlemek funkcióját. Ezzel szemben folyamatosan azt látjuk, hogy jogalkotó politikusaink azt a népmesei hőst alakítják, aki az elveszett tűt nem ott keresi, ahol elveszítette, hanem a lámpa alatt. Csak azért, mert ott könnyebb megtalálni, hiszen ott világos van.

De mintha nem lenne ez másként más országokban sem.¹⁸⁵ Az emberek biztonsághiányára építő kriminálpolitika „használja és kihasználja” az emberek bűnözési féltelmét – mondja az angol helyzetet elemezve Adam Crawford, aki szerint a *what if* megközelítéssel jól leírható az a kormányzati kriminálpolitikában megjelenő hozzáállás, amely a legrosszabb scenárióra úgy készül fel, mint ha az 100%-os biztonsággal következne be. E rizikóelkerülésre és bizonytalanságra építő megközelítési modellekben a *what if* kérdés elválasztja egymástól a tényeket és a róluk alkotott veszélyességi értékelést. Mindez új adatgyűjtési szükségletek és formák kialakulásához vezet – mondja Crawford.¹⁸⁶

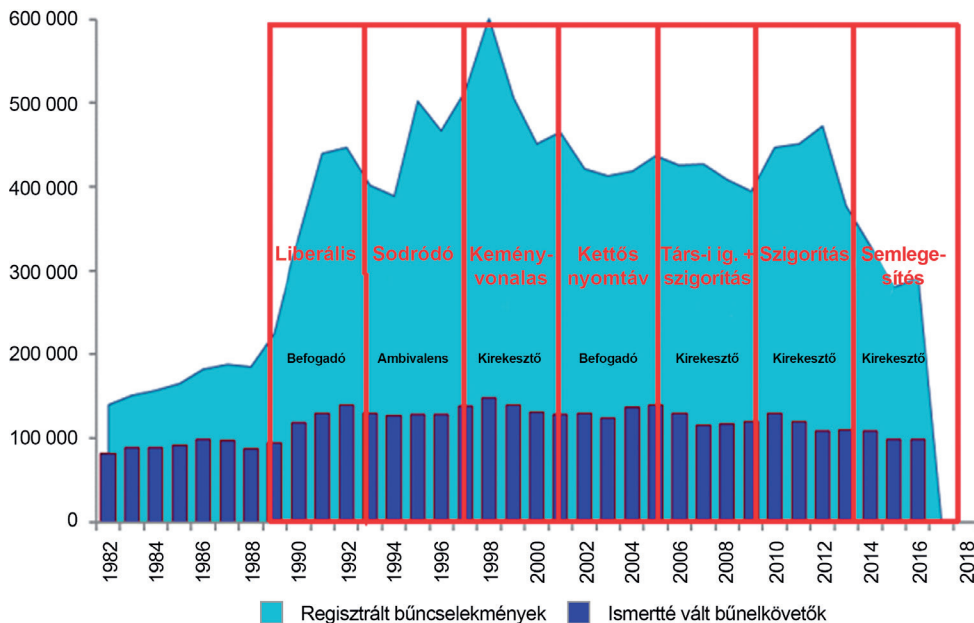
A rendszerváltást követő években a kriminálpolitika alakítója kettős kihívással nézett szembe: a) a bűnözés növekedése a közösségi biztonságérzet csökkenésével párosult; b) az ország demokratikus átalakulása egyes jogintézmények megszüntetését (például halálbüntetés, szigorított őrizet) és a büntető igazságszolgáltatási rendszer átláthatóságának biztosítását követelte. A grafikon mutatja, hogy nem a bűnözési adatok alakulása az a tényező, amely közvetlenül meghatározza a bűnözéskezelés rendszerbe állított eszközeit.

¹⁸³ NAGY Ferenc (2013b): *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó; NAGY Ferenc (2013a): Gondolatok a hosszú tartamú szabadságvesztésről és az európai börtönnépességről. *Börtönügyi Szemle*, 1. sz. 1–16.

¹⁸⁴ VÁMBÉRY Rusztem (1986) [1907]: 8. §. Büntetőpolitika. In KÓNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin szerk.: *Vámbéry Rusztem emlékkötet*. Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság. 19.

¹⁸⁵ KRAJEWSKI, Krzysztof (2016): Sentencing in Poland: Failed Attempts to Reduce Punitiveness. *Crime and Justice. A Review of Research*, Vol. 45, No. 1. 175–219.

¹⁸⁶ Adam Crawford előadása a CRIMPREV konferencián, 2009. június 17–19., Milton Keynes, UK.

6. ábra

A büntetőpolitika modelljei Magyarországon (1990–2018)

Forrás: saját szerkesztés

1990–1994 között az első szabadon választott kormányzat racionális és liberális kriminálpolitikai irányt követett (például a prostitúció dekriminalizálása, a szabadságvesztés generális minimumának csökkentése, az alternatív szankciók alkalmazási körének szélesítése) annak ellenére, hogy a bűnözés a többszörösére növekedett.

1994–1998 között a regnáló kormányzat a hatékonyabb büntető igazságszolgáltatás feltételeit kívánta megteremteni, és folytatni a büntető igazságszolgáltatási reformokat, bár ellentmondó üzeneteket küldött arról, hogy hogyan viszonyul a szabadságvesztés-büntetés alkalmazási gyakoriságához, ugyanis korlátozta a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét, bár megteremtette a drogdiverziót is.

1998–2002 között az időszak kriminálpolitikáját meghatározta, hogy az 1998. évi választásnál vált a közbiztonság kérdése kiemelt választási témává. A „jog és rend” választási ígéreteit követte a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézménye, a „látható rendőrség” koncepciója és a börtönépítési program megkezdése, összességében a bírói hatalom jelentős korlátozása.

2002–2006 között ismét új irányt vett a kriminálpolitika, és a kettős nyomtáv elvét követve új célokat fogalmazott meg. A reformok a büntető igazságszolgáltatás szatelliteszervezeteinek megreformálásával indultak, és létrejött a bűnmegelőzés szervezeti rendszere. Az első országos nagymintás áldozattá válási felmérés fontos adalék volt az új irányok

kijelöléséhez.¹⁸⁷ Párhuzamosan azzal, hogy célzott szigorításokat alkalmazott, megreformálta a pártfogó szervezetet. A korszakra „egyszerre jellemző, ha hullámzó erősséggel is, a neoliberalizmus, valamint az alapvető iránytűhiány, a vészhelyzetekre való koncepciótlan reagálás”.¹⁸⁸

2006–2010 között az időszak a társadalmi igazságosság érvényesítésének szándékával jellemezhető. A jogi segítségnyújtás szabályozása, a távoltartás, a családi erőszak elleni küzdelem jogi eszközeinek kialakítása, valamint a rossz helyzetű társadalmi csoportok társadalmi tagságának megerősítése jellemzi az időszak első éveit. Ebben a ciklusban a cikcakkok már a kormányzati cikluson belül is megjelentek: a 2008. évtől kezdődően újra átértékelődött a kriminálpolitika eszközrendszere, és a szigorítás határozott szándéka körvonalazódott. Nagyjából 2010-ig „az egymást váltó kormányzatok majdnem folyamatosan fejlesztették a modern, »kétvágányú« igazságszolgáltatást, amely egyszerre veszi figyelembe a tetтарыos büntetés szükségességét és az elkövető körülményeit, egyedi helyzetét, és ezzel utat nyit alternatív büntetésformákhoz, valamint a megsértett közösségnek nyújtott jóvátételhez. Ez a folyamatosság 2010-ben a »második vágánnyal« együtt eltűnt. A kormányzat a fennálló feszültség megoldására az okok kezelése helyett a büntetőpolitika technikáit és eszközeit javasolta”.¹⁸⁹ Ekkor került sor az erőszakos többszörös visszaeső kategóriájának törvénybe foglalására, illetve a megelőző jogos védelem szabályainak megalkotására.

2010–2014 között jelentős szigorításokra került sor részben az új Btk. megfogalmazása kapcsán, részben már létező szabályok feltételeinek korlátozóbbá alakításával. Ekkor vált lehetővé a fiatalkorúak, illetve a kis elkövetési értékű cselekmények elzárással büntetése, a drogelterelés egyszeri elterelésre korlátozása, a társadalombiztosítási ellátással visszaélés bűncselekményként megfogalmazása, a sporthuliganizmus és a rendbontás szankcionálása. A jogalkotó „a szabálysértést átpozicionálta, a közigazgatási és büntetőjog határára lévő jogterületből áttolta a büntetőjogba [...] annak anyagi és eljárásjogi garanciarendszere nélkül”.¹⁹⁰ Ez utóbbi állásponttal kapcsolatosan vita van a szakmában, hiszen tény, hogy a szabálysértési jogot mindig kevesebb garancia jellemezte, mint a büntetőjogot, ennek ellenére nem egyszer az ott bekövetkezett változások „ágyaztak meg” a büntetőjogi szigorításoknak.

2014–2018 között a – világszerte és hazánkban – jelentősen és tartósan csökkenő bűnözési ráta ellenére a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés szabályai belekerültek az új Alaptörvénybe. Egyet kell értenünk Ferge Zsuzsával: „A hatalom úgy tesz, mintha a populista többségi követeléseknek demokratikus módon alárendelné magát, miközben ő maga szítja a megtorlást és rendet követelő »népi« populizmust.”¹⁹¹

Domokos Andrea szellemes megfogalmazása szerint¹⁹² a kriminálpolitikai irányváltások más-más következménnyel jártak a kormányzatok számára. Az 1998. évi módosításokkal a kriminálpolitika elveszítette szakmaiságát, de képes volt megszólítani

¹⁸⁷ IRK Ferenc szerk. (2004): *Áldozatok és vélemények I–II*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet.

¹⁸⁸ FERGE Zsuzsa (2017): *Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)*. Budapest, Osiris.

¹⁸⁹ FERGE Zsuzsa (2014): A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig. In BORBÍRÓ Andrea – INZELT Éva – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós – PODOLETZ Léna szerk.: *A büntető hatalom korlátainak megtartása. A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 134.

¹⁹⁰ NAGY Marianna (2016): A kihágástól a kihágásig. In HACK–HORVÁTH–KIRÁLY 2016, 198.

¹⁹¹ FERGE 2014, 117–136.

¹⁹² DOMOKOS Andrea (2009): *A magyar büntetőpolitika reformja*. 2009. április 15-én tartott előadás az Országos Kriminológiai Intézetben.

a közvéleményt – értékeljük ezt a következményt bárhogyan is. 2003-ban a kriminálpolitika 180 fokos fordulatot vett, és ismét visszanyerte szakmaiságát, cserébe azonban elveszítette a közvélemény támogatását. A 2008-as újabb módosítás a jogalkotó számára a lehetséges legrosszabb helyzetet állította elő: elveszítette a szakmaiságát, és elveszítette a közvélemény támogatását is. A 2010. évtől tartó időszakban a kriminálpolitika alakítója a „tisztá beszéd” elvének megfelelően egyre erősebben épít az érzelmekre, és egyre kevésbé van tekintettel a büntetőjogi garanciákra. Egyre határozottabban érvényesíti azt a megközelítést, amely szerint a garanciák érvényesülése rontja a hatékonyságot a büntető igazságszolgáltatásban.

Ha végignézzük az elmúlt huszonöt évet, a hazai reformok közül sikertörténetként a büntető igazságszolgáltatási szatellitszervezetek átalakítását értékelhetjük: a pártfogó szolgálat reformját, a bűnmegelőzés rendszerének kialakítását, a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés, valamint a mediáció feltételeinek megteremtését. Hozzá kell azonban tennem, hogy e „sikertörténetekként” említett reformelemek nem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét jelentik – bár kétségtelenül igen fontos elemei a rendszer működésének. Egy kórházi példával lehet érzékeltetni a különbséget. Ha a kórterem koszos és rendezetlen, ha a nővérek nem dolgozzák le a munkaidejüket, ha gorombák a betegekkel és a hozzátartozókkal, egészen biztos, hogy a kórházi osztály nem megfelelően működik. Mindamellett ha tisztaság van a kórtermekben, ahol elkötelezett és udvarias nővérek dolgoznak, akik ráadásul még figyelmesek és udvariasak is a látogatókkal, nem biztos, hogy a kórház kielégítően működik. Viszont ez az az időpont, amikor el kell kezdenünk megvizsgálni, hogy mi történik a műtőben, hogy az orvosok felkészültek-e, és elegendő gyógyszer áll-e rendelkezésre. Sajnálattal kell tehát megállapítanunk, hogy az igazságszolgáltatás hatékony működésében meghatározó erővel rendelkező egyéb szervezeti reformok elakadtak – azaz a „műtőben” a helyzet változatlan. Mint tudjuk, a valódi rendőrségi reform papíron létezik – ott azonban több változatban is. Az ügyészségi és bírósági szervezeti reform sajnálatosan kevésbé érintette a polgárok jogérvényesítési lehetőségeinek erősödését, az eljárások tartamának csökkentését, a szervezetek és a döntéshozatali folyamatok átláthatóságának biztosítását.

Bizonyos szempontból nem meglepő, hogy két évtized sem volt elegendő a reform eredményességéhez. A büntető igazságszolgáltatási reformokhoz nem (négy) évek kellenek, hanem évtizedek – már akkor, ha valóban elkezdődnek. A kivándorlás példája jó párhuzamot kínál a folyamat leírására. Ha egy család kivándorol, nyilvánvaló, hogy a szülők nemzedéke nehezen találja meg a helyét az új országban, az új feltételek között, hiszen nem ismerik sem a nyelvet, sem a kultúrát. A következő nemzedék már beszéli a nyelvet, ismerős számára a kultúra, és valamennyit a hagyományokból is tud már. Igazából azonban csak a harmadik nemzedék tagjai érezhetik magukat otthon az új körülmények között, hisz tökéletesen beszélnek az új nyelvet, ismerik az ország történelmét, és már saját családi hagyományaik is kialakultak az új helyen.

Ralf Dahrendorf is valami hasonlót fogalmazott meg a kelet-közép-európai rendszerváltásról: „a politikai rendszerváltást meg lehet valósítani hat hónap alatt, a gazdasági rendszerváltás pozitív hatásainak érezhetővé válásához hat évre lesz szükség, de a piacgazdaság és a demokrácia hatékony működéséhez és stabilizálásához szükséges állampolgári kultúra kialakításához legalább hatvan évre lesz szükség [...]”.¹⁹³

¹⁹³ DAHRENDORF, Ralf (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat.

Vákát oldal

II. rész

Igazságszolgáltatás: büntetés és/vagy helyreállítás?

An eye for an eye makes the world blind.
Gandhi

Vagy mondhatnánk: mindkettő – attól függően, hogy ki mit gondol a címben foglalt fogalmakról. Már az előző fejezetben is foglalkoztam kriminálpolitikai kérdésekkel, ezt a fejezetet azonban a helyreállító igazságszolgáltatásnak szánom, amelyből természetesen nem maradhatnak ki a kriminálpolitikai vonatkozások sem. Egyben nagyon remélem, hogy a fejezet címe nem megtévesztő, ugyanis nem csupán a következményekkel foglalkozom. A bevezetőben említettem, hogy jelen kötet két pillérré épül: a kriminálpolitikára és a társadalompolitikára. Ezért bár – és főként a következő fejezet társadalompolitikai kapcsolódásai miatt – érintőlegesen foglalkoztam a hazai kriminálpolitika egyes kérdéseivel, jelen fejezetet szánom a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintésére, különös figyelmet szentelve a hazai alkalmazás lehetőségének és szükségességének.

A kriminálpolitika az a tudományterület, amely „sokat tud” az érzelmek kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, felkorbácsolhat érzelmeket, de ki is használhatja például a morális pánik keltette társadalmi felháborodás érzelmi expresszivitását. Nem véletlen tehát, hogy az érzelmek elemzése egyre nagyobb teret nyer az elméleti kriminológia vitáiban.¹⁹⁴

1. Az érzelmek jelentősége a bűnözésben és a bűnözéskezelésben

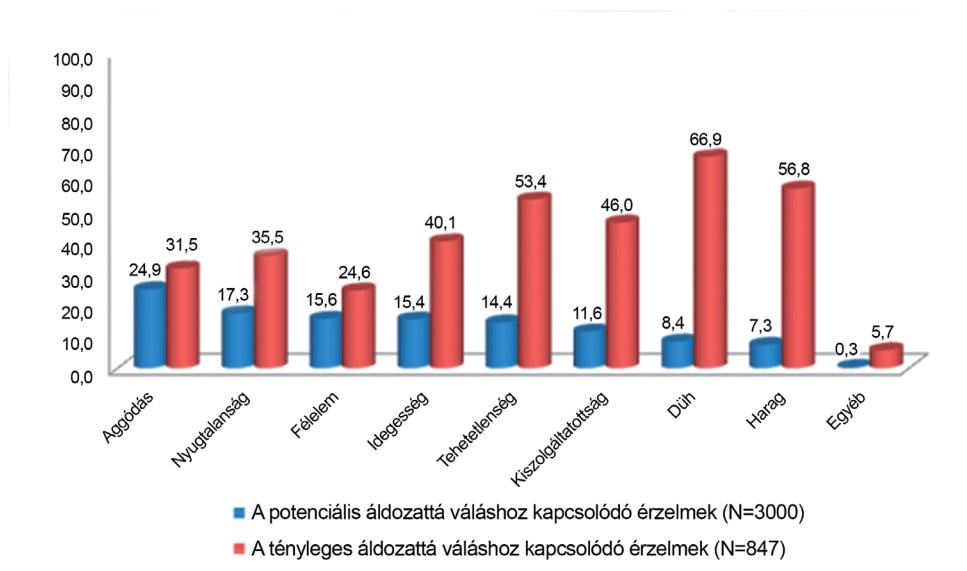
Több évvel ezelőtt olvastam egy 68 éves asszony vallomását, aki rendőrségi feljelentést tett a sérelmére elkövetett utcai rablás miatt – írja Willem de Haan. „Egy kb. 22 éves fehér férfi követett, és utolért. A kezében egy 20 cm-es kést tartott, és azt mondta nekem: »Add a pénzt, vagy megszúrlak!« Kivettem a pénztárcámat a kabátom baloldali zsebéből, és megmutattam neki, hogy csak két db tízdolláros és egy huszonöt dolláros bankjegy van nálam, és odaadtam neki a 45 dollárt. A nyakláncomat is akarta, de azt mondtam neki, hogy ez disznóság. Ekkor nekidőlt a falnak, sírni kezdett, és azt mondta: »Soha nem tettem ilyet

¹⁹⁴ HAAN, Willem de – LOADER, Ian (2002): On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control. *Theoretical Criminology*, Vol. 6, No. 3. 243–254.; KARSTEDT, Susanne (2002b): Emotions and Criminal Justice. *Theoretical Criminology*, Vol. 6, No. 3. 299–317.; SHERMAN, Lawrence (2003): Reason for Emotion: Reinventing Justice with Theories, Innovations and Research – The American Society of Criminology 2002 Presidential Address. *Criminology*, Vol. 41, No. 1. 1–37.

korábban, de kell 100 dollár az anyámnak.« És visszaadta a pénzemet. Ekkor adtam neki 20 dollárt és bementem a lakásomba.»¹⁹⁵

Természetesen ritkábban találkozunk ennyire „érzelemdús” rablással a gyakorlatban, de az nem tagadható, hogy az érzelmek és a bűnelkövetés szoros kapcsolatban vannak egymással. Valószínűleg az előbb említett esetben leírt érzelmi állapot jellemzi az összes elkövetőt akkor, amikor az első bűncselekményt elköveti. A későbbiek során az érzelmi viharok csitulnak. Magam – sokszor interjúzva fiatalos bűnelkövetőkkel – szomorúan tapasztalom, hogy ezek a szabályszegéshez kapcsolódó érzelmi viharok már régen lecsengtek náluk. Az esetek többségében érzelm nélkül, közömbösen gondolnak vissza a cselekményre és a sértett személyére.

Azt, hogy az áldozati oldalon is érzelmek kavarnak a bűncselekmény kapcsán, az OKRI viktimológiai vizsgálata is igazolja.

7. ábra

*A potenciális és a tényleges áldozattá váláshoz kapcsolódó érzelmek megoszlása (%)*¹⁹⁶

Forrás: IRK 2004

Mint látható, más típusú érzelmeket hív elő a tényleges áldozattá válás, mint az áldozattá válás lehetőségének elképzelése. Az érzelmek konkrétabbá, úgy is fogalmazhatunk, hogy célzottabbá válnak: az általános aggódás és nyugtalanlás helyét átveszi a konkrét düh, harag és kiszolgáltatottság érzése. A képet tovább árnyalja, hogy a ténylegesen áldozattá vált személyeknél az érzésekbe kibogozhatatlanul beleépülhetnek az intézményrendszer

¹⁹⁵ DE HAAN – LOADER 2002, 243.

¹⁹⁶ Lásd az *Áldozatok és vélemények* című kutatás eredményeit, bár a sértettek érzelmeivel kapcsolatos kérdések feldolgozásának publikálására nem került sor. In IRK 2004.

működésével kapcsolatos kedvező és kedvezőtlen tapasztalatok. A bűncselekmények kapcsán ugyanis sokszor nem is az elszenvedett anyagi kár a legjelentősebb sérelem, ami az áldozatokat éri. A vagyoni elleni bűncselekmény áldozatává válás is erős emocionális hatásokkal jár. A köznapi hiedelemmel ellentétben, amely csak a félelemérzet megélését feltételezi, a sértetté válással kapcsolatos érzelmek igen sokfélék. Az áldozatsegítéssel kapcsolatos kutatás is vizsgálta a bűncselekmény kapcsán a sértett oldalán megjelenő érzelmeket.¹⁹⁷

4. táblázat

A sértett érzelmei a bűncselekménnyel kapcsolatban

Érzelem	Érezte-e		Nem válaszolt %
	igen %	nem %	
Idegességet	80	19	1
Tehetetlenséget	79	19	2
Kiszolgáltatottságot	78	20	2
Nyugtalanságot	70	29	1
Dühöt	65	32	3
Haragot	63	35	2
Félelmet	60	39	1
Aggódást	59	39	2
Egyéb:.....	18	77	5

Forrás: KEREZSI-KÓ 2004

Nem a félelemérzet a legjellemzőbb érzelem a bűncselekményekkel kapcsolatosan. Az idegesség, a tehetetlenség és a kiszolgáltatottság vezetik a gyakorisági rangsort. A bűncselekmények után az áldozatokban leggyakrabban felmerülő kérdés, hogy „Miért éppen én?“, „Miért velem történt?“. S ez után rögtön megjelenik a tehetetlenség, kiszolgáltatottság érzése, nincs segítség, nem lehet visszafordítani és meg nem történné tenni a dolgot.

Az érzelmi állapot – öröm, félelem, szomorúság, undor, lelkiismeret-furdalás, nehez-
telés, szégyen, büntudat stb. – vizsgálata sokféle módon felbukkan a kriminológiai kutatásokban. Megjelenhet mint az elkövető motivációja a gyűlölet-bűncselekmények vagy a családi erőszak dinamikájában, a bűnözési félelem következményeinél, a nagy publicitást élvező súlyos bűncselekmények tömegkommunikációs bemutatásánál vagy a megfélemlített átlagpolgárnak a rend utáni igényében. Nem is nagyon lehet elképzelni a bűncselekmény és az igazságszolgáltatás lefolytatását az érzelmek figyelembevétel nélkül. Amint Norbert Elias is rámutat: „Minden olyan vizsgálat, amely csak a cselekvő tudatosságát vizsgálja, az okokat vagy az ideákat, miközben megfélemlít az ösztönző erők, az emberi tényezők és szenvedélyek vizsgálatáról, csak korlátozott értékű következtetésekre ad lehetőséget.”¹⁹⁸

Számos, az érzelmeinket bántó bűncselekmény szerepel a hatályos büntető törvénykönyvben is, de a büntetőjogban is használatos fogalmaink is tele vannak érzellemmel. Már

¹⁹⁷ KEREZSI Klára – KÓ József (2008): *Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata*. 36. Elérhető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/ald_seg_szolg_hatekonysagvizgalata.doc (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)

¹⁹⁸ ELIAS, Robert (1994): Official Stories: Media Coverage of American Crime Policy. *The Humanist*, Vol. 54, No. 1. 486. Idézi: DE HAAN – LOADER 2002, 243–253.

maga a megtorlás mint a büntetés funkciója sem tekinthető érzelemmentesnek. Sem pedig a törvényi tényállás elemei, mint például a célzat, amely egyes bűncselekményeknél az aljasság minősítő körülménnyé emelésével jelzi, hogy melyek a releváns érzelmek a büntetőjog számára. Az érzelmek fontosságát az érzelmek kizárása is jelezheti, így például az eljárásjogban, amely megköveteli az eljáró hatóságok képviselőitől az elfogulatlanságot, azt, hogy érzelmektől mentesen hozzanak határozatot. Mi, ha nem az érzelmek kifejeződése az eljárásjogban az elfogultsági kifogás szabályozása? Érzelmeket mozgat meg, hogy van-e diszkrimináció az igazságszolgáltatásban. S végül miként, ha nem érzelmekre apellálásként értelmezhetjük a kriminálpolitikában a „három csapás” szabályozását, és a zéró tolerancia felbukkanását? Hatalmas érzelmek aktivizálódnak a bűnözési félelem kifejeződésében, a morális pánik jelenségében, vagy a „cigánybűnözés” szóhasználatában. Úgy tűnik tehát, hogy a bűnözéskezelés nem neutrális, az érzelmeknek lehet szerepük a jogban. Kérdés, hogy kaphatnak-e az érzelmek helyet az egyes jogintézmények működésében? És ha szerepet kapnak, akkor ez mekkora lehet? Ha a büntető igazságszolgáltatás elveit nézzük, akkor nem a válasz, hiszen a „tettarányosság”, a „független és pártatlan bíróság” és egyéb elvek mellé nehezen képzelhetők el az érzelmek. Ne haladjunk azonban ilyen gyorsan, hanem lépünk vissza a szak- és jogirodalom területére annak ellenőrzésére, hogy valóban annyira érzelemmentes-e az igazságszolgáltatás, mint amennyire első pillanatban gondoljuk!

Egy adott bűncselekmény – az arra hivatott szervek formális eljárása mellett – érzelmi reakciót is kivált a közösségből, ami aztán informális büntetésben nyilvánul meg: ez a szégyenkeltés eredendően kirekesztő mechanizmusa. A büntetőpolitika célja hosszú időn keresztül az volt, hogy ezeket az érzelmi mechanizmusokat semlegesítse, a büntetést pedig professzionalizálja. „A kegyetlen és különleges büntetések koncepciója az elutasító érzelmekben gyökerezik. A törvény egyszerre próbálja szabályozni az érzelmeket (annak érdekében, hogy megelőzze a status quo megváltozását) és befogadni az elterjedt (vagy előnyben részesített) érzelmeket (ez a nehézsége egy nem-bosszú alapú büntetőpolitika kialakításának).”¹⁹⁹ A szégyen fogalmát a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés helyezte új megvilágításba. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis másként viszonyul az érzelmekhez, mint a hagyományos igazságszolgáltatás. Braithwaite szerint a szégyenkeltésnek két formája van. Az egyik a reintegratív szégyenkeltés, ahol a „közösség rosszsallását [...] a jogkövető polgárok közösségébe való visszafogadás gesztusa követi.”²⁰⁰ A másik a stigmatizáció, amely a normasértő cselekmény elkövetőjét hosszú távra, a visszafogadás szándéka nélkül a deviáns státuszába helyezi.²⁰¹ Az egyik esetben a rosszsallás tárgya inkább a magatartás, nem az ember, a másik esetben maga az elkövető személye. A szankció mindkét formája határozottan expresszív, érzelemmel teli és nyilvános. A különbség nem a büntetés intenzitásában van: a reintegratív szégyenkeltés is lehet kegyetlen vagy gonosz.²⁰² A reintegratív szégyenkeltést a kirekesztés tartama (az, hogy véges) és annak a szándéknak a megléte különbözteti meg a stigmatizációtól, hogy az elkövető a közösség tagja maradjon.²⁰³

¹⁹⁹ SAJÓ, András (2006): Constitutional Sentiments. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 47, No. 1. 1–13.

²⁰⁰ BRAITHWAITE, John (1989): *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, Cambridge University Press. 55.

²⁰¹ BRAITHWAITE 1989, 55.

²⁰² Uo. 101.

²⁰³ GYÓRY Csaba (2009): Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite. *Jog, Állam, Politika*, 1. évf. 1. sz. 108–128.

A bűnelkövetés hagyományos felfogásában a bűn valamilyen kivételes esemény, cselekmény, amelynek nincs köze a napi élet konfliktusaihoz, és a büntetés is „valahonnan felülről” jár és jön érte. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az emberek egy része a bűnelkövetésért járó büntetést „purgatóriumi szenvedésként” tudja csak elképzelni, amely tökéletesen kirekeszti a sértett szempontjainak érvényesítését a rendszerből. A gondolat azt sugallja, mintha a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kizárólagosan a keresztény büntetés-bűnhődés relációjában működhetne. Ott, ahol van egy közvetítő személy (például a pap = laikus bíró), aki Isten nevében értékeli a tettet, és kiszabja a penitenciát. A keresztény vallás is hisz azonban abban, hogy a bűnre adott válasz nem feltétlenül „arányos”, hiszen például a paráznságért vagy egyéb keresztényi erkölcsöt sértő bűnökért elfogadja a bűnbánatot mint a bűnbocsánat elnyerésének feltételét. Nyilván azért, mert az az alapfeltételezése, hogy a bűnbocsánatért esedező valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Úgy látom, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatásból éppen ez az előfeltételezés hiányzik, ezért a lelkiileg és lelkiismeretileg „ellenálló” – értsd: a bűntét be nem látó – tettet „purgatóriumi” eszközökkel akarja megbüntetni. Éppen ebben áll a helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága azzal, hogy ezt a „lelkiismereti/pszichológiai elemet” erősíti a büntetésben. Abban bízunk, hogy fel lehet kelteni a tettesben az elkövetett tett miatti szégyenérzetet és a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt, mondhatnánk azt is, hogy az igazságszolgáltatás „lelkiismerete”. Jól illeszkedik ahhoz az igényhez, amely az emberi érzelmek és a bűncselekmény, a büntetés, illetve a társadalmi kontroll közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozza.

A sértett „megjelenése” a büntető igazságszolgáltatás aktorai között megteremti annak a lehetőségét, hogy értelmezhetővé váljon a bűncselekmény elkövetésében manifesztálódó konfliktus, és a kezelő rendszer erre a konfliktusra (is) reagálhasson az alkalmazott jogkövetkezménnyel. Bianchi így érvel: „a bűncselekményt a szenvedés és a vita fogalmaiban kell értelmezni. A büntetőjogot a helyreállító joggal kell helyettesíteni. Ez a folyamat kevésbé figyel a kontrollra, a megelőzésre és a büntetésre, viszont képessé tesz és felhatalmaz a helyreállításra”.²⁰⁴ Willem de Haan orvoslás (*redress*) fogalma hasonló tartalmú. Kiterjeszti a „jótett, az elszenvedett rossz helyreállítása” fogalmakkal jellemezhető formális meghatározást, olyannyira, hogy abba beleférjen a „javítás, a megváltoztatás, a reform, vagy a rossz, illetve hibás cselekedetekkel történő felhagyás”. Ez az a kapu, amelyen de Haan kilép a társadalmi problémákkal és konfliktusokkal (mint például a bűnözés) foglalkozás területére, s ahol a szomszédságnak nagyobb szerepe van, mint a formális büntető igazságszolgáltatásnak. A folyamat célja szerinte a megbékélés, a kiegyezés, és nem a bűnössé nyilvánítás.²⁰⁵ Duff szerint a helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is a helyreállítás a központi fogalma – elsősorban azzal a kapcsolattal foglalkozik, amely a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény között van. A reakció sem arra a következményre reagál, amit a bűncselekmény okozott, hanem inkább a jogsértő személyére. Álláspontja

²⁰⁴ BIANCHI, Herman (1986). Pitfalls and Strategies of Abolition. In BIANCHI, Herman – VAN SWAANINGEN, René eds.: *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime*. Amsterdam, Free University Press. Idézi: MUNCIE, John (2000): Decriminalising Criminology. In MAIR, George – TARLING, Roger eds.: *The British Criminology Conference: Selected Proceedings*, Vol. 3. Elérhető: <http://britsoccrim.org/volume3/010.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)

²⁰⁵ DE HAAN, Willem (1990): *The Politics of Redress*. London, Unwin Hyman. Idézi: MUNCIE 2000.

szerint ezért a jogsértőnek az általa elkövetett cselekményhez fűződő viszonya a központi kérdés annak érdekében, hogy az elkövetőben felébresszék a kár őszinte elismerésének a képességét, annak a felismerését, hogy ezzel sérelmet okozott, és felkeltsék benne a helyreállítás szándékát. Csak ez a folyamat képes ugyanis arra – mondja Duff –, hogy az elkövető viszonyulását megváltoztassa, nem csupán a sértetthez, de a közösség többi tagjához is.²⁰⁶

Bár az előbb sorolt nézőpontokat beépítettem a saját megközelítembe, egy ponton meghatározó a különbség a felfogásunk között: nem gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás helyettesítheti a jogi megközelítést, és felválthatja a tradicionális igazságszolgáltatást. A hagyományos igazságszolgáltatás 200 éves garanciarendszerét olyan értéknek tartom, amelyet semmilyen cél érdekében nem szabad eliminálni. Az viszont tény, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás nem nagyon kíváncsi az érzelmekre, vagy ha igen, megelégszik azok formális kifejeződésével. Az érzelmek az ember kognitív viselkedésstruktúrájához tartoznak, és a sértettnél is, és az elkövetőnél is dinamikájukban változnak. Ez a jellegzetesség „kihasználatlanul” marad a hagyományos igazságszolgáltatásban.

Vannak tehát előnyei annak, ha az érzelmek átjárják a büntető igazságszolgáltatást. Szerte a világon a „jog érzelmentelítettsége” vagy az „érzelmek visszakövetelése a jogba”²⁰⁷ tapasztalható, és ez meghatározó módon változtatta meg a büntető igazságszolgáltatás működését. Érzelmek korábban is kapcsolódtak a büntető igazságszolgáltatáshoz – elég csak a középkorban népünnepélyként megszervezett autodafékra gondolnunk.

A bűnözéshez való viszonyban a düh, a felháborodás, a szégyen akár tekinthetők a társadalmi erkölcsiség érzékelő barométerének is. Az érzelmek megjelenése alapvetően két formában érzékelhető a büntető igazságszolgáltatás és a kriminálpolitika területén. Egyrészt jelzi ezt a bűnözésről és az igazságszolgáltatásról zajló közbeszéd érzelmekkel és indulatokkal telítettsége, másrészt a szankciók végrehajtásának új jellemzői. Nem elképzelhetetlen ugyanis ma már, hogy egy büntetőjogi szankció sérti az emberi méltóságot – ez ugyanis még akkor is előfordulhat, ha ebbe az elítélt beleegyezett. A – különösen a szexuális – bűncselekmény miatt elítéltek jelentkezési kötelezettsége, adott esetben a szomszédok értesítése a szabadulásukról azt mutatja, hogy a közösségi érzelmek kifejezésének nagyobb teret enged a kriminálpolitika. Az Egyesült Államokban a bíróság ezért rendelhette el „tolvaj vagyok” feliratú trikó viselését az elkövetőnek. Ezért kellett egy fiatalos bűnelkövetőnek térdén állva bocsánatot kérnie úgy, hogy a helyi közösség tagjai is jelen voltak,²⁰⁸ de az érzelmekre apellálás jelenik meg a helyi lakóközösség kötelező értesítésében, ha szexuális bűncselekményt elkövető személy szabadul ki, és költözik a szomszédságukba (*Megan's Law*).

A szégyen, a lealacsonyítás és a stigmatizáció közötti megkülönböztetés fontosságáról mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jogalkotó és a jogalkalmazó. Mondhatnánk azt is, hogy nincs új a nap alatt. Megszégyenítő szankciókkal korábban is találkozunk a történelemben. A szökött rabszolga fejét leborotválták, a tolvaj kezét levágták, a rabra lábbilincset csatoltak, a közszemlére tett elítéltet kalodába zárták. A civilizáció előrehaladásával, a modern társadalmakban úgy tűnt, mintha mérséklődtek volna azok az indulatok, amelyek a bűnelkövetők megbélyegzését kívánták. Úgy tűnt, hogy az emberi jogok

²⁰⁶ DUFF, Antony (2001): *Restorative Punishment and Punitive Restoration*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium.

²⁰⁷ LASTER, Kathy – O'MALLEY, Pat (1996): Sensitive New-age Laws: The Reassertion of Emotionality in Law. *International Journal of the Sociology of Law*, Vol. 24, No. 1. 21–40.

²⁰⁸ KARSTEDT 2002b, 299–317.

megfogalmazódása még a „szőnyeget is kihúzta” a megbélyegző szankciók alól, és a jóléti állam sikerrel állt ellen a punitivitás kísértésének. Természetesen azt nem mondhatjuk, hogy a jóléti állam idején nem kapcsolódtak érzelmek az igazságszolgáltatáshoz, de ezek kontroll alatt tartását – ebből a szempontból – józan kriminálpolitika biztosította.

Az érzelmek „szabadjára engedése” az elmúlt két évtizedben vált jellemzővé a büntető jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban. Az Egyesült Királyságban különösen a fiatalokkal kapcsolatosan alkalmazható jogkövetkezmények körében tapasztalhattuk a jelenséget, amit a „Nincs több kifogás” (*No more excuses*)²⁰⁹ szlogenje is jelzett, s ez lett annak a minisztériumi anyagnak is a címe, amely a fiatalokkal kapcsolatos új politikát megfogalmazta. A semlegesítés kriminálpolitikai elvére épülő és a hatékonyabb bűnözéskontrollt szolgáló „rovástörvények”²¹⁰ nyitottak új fejezetet az bűnözéskezelés és az érzelmek kapcsolatában. A rovástörvények azonban már túlléptek a megtorlás filozófiáján, és már nem a megsértett jogrend helyreállítását tűzték célul a bűncselekmény súlyához illeszkedő proporcionális büntetés alkalmazásával, hanem a tetтарыósságon messze túlterjeszkedve közömbösíteni, semlegesíteni akarják a bűnelkövetőt.²¹¹ Az érzelmek „eleresztése” a bűnelkövetők demonizálásának folyamatába is beilleszkedhet. Ezt szolgálja – a média számára igen jól használhatóan – a biológiai eredetű címkék alkalmazása is. Tudjuk, hogy a címkézésnek nagy a hatalma, gondoljunk csak a *soft on crime* szlogenre, amellyel a liberális bűnözéskontrollt illetik, vagy a *juvenile predator* címkére, amely a fiatalkorú bűnelkövetőknek jár napjaink Amerikájában,²¹² de idetartozik a hazai „cigánybűnözés” címke használata is. Még egy program elnevezése is milyen beszédes tud lenni! A Philadelphióban indított közérdekű munkaprogramot – amelynek keretében a csekély súlyú bűncselekményt elkövetők a közterületeket tartják tisztán – mozaikszóval „könnyed ütésnek” nevezték el (SLAP – Sheriffs Labor Assistance Program).²¹³

Valóban nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, és ma nem ugyanolyan a hatása az érzelmeknek a büntető igazságszolgáltatásban, mint a középkorban. A kalodába zárt embert látta a közösség (a falu, a város), de a hír ennél tovább nem terjedt. Napjainkban a modern technikai eszközök felerősítik az érzelmek hatását. A mai fejlett technikák egy pillanat alatt röpitik a hírt szerte a világon, s úgy tűnik, hogy a büntető jogalkotás

²⁰⁹ *No More Excuses. A New Approach to Tackling Youth Crime in England and Wales* (1997). London, Home Office. Elérhető: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.homeoffice.gov.uk/documents/jou-no-more-excuses?view=Html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

²¹⁰ A *three strikes* kifejezést a „harmadik rovás” fogalmával jelöltem. A kifejezés pontosabb fordítása a „hiba”, ugyanis az amerikai baseball szabálya szerint, ha az adogatójátékos (*pitcher*) képes az ellenfél ütőjátékosa (*batter*) mellett úgy eldobni a labdát, hogy az közvetlenül az ütőjátékos mellett, úgynevezett *strike*-zónában halad el, és az ütőjátékos nem képes beleérni, akkor hibapontot kap. Ezt a hibapontot nevezik a baseballban *strike*-nak, és három ilyen hibapont után az illető kiesik a játékból. A rovás azonban a magyar nyelvben nagyon érzékletesen fejezi ki ezt a szabálysértési hibát, erre utal a „sok van a rovásán” kifejezés is. Ennek ellenére a hazai jogirodalomban a „három csapás” vagy a „három dobás” szóhasználat kezd általánossá válni.

²¹¹ Lásd részletesen a folyamatot: KERESZSI 2006b; BORBÍRÓ Andrea (2011): *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE ÁJK.

²¹² Ez sem előzmény nélküli: Rieder írja, hogy New York Canarsie-ban a középosztályi és munkásosztályi fehér lakónegyedekben azoknak a szegény feketéknek a megjelölésére, akikkel szemben erősen elfogultak voltak, az „elem” és az „állat” szavakat használták. Lásd: RIEDER, Jonathan (1985): *Canarsie. The Jews and Italians of Brooklyn Against Liberalism*. Cambridge, Harvard University Press. Idézi: GANS, Herbert J. (1995): *The War against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*. New York, BasicBooks. 13.

²¹³ DI IULIO, John J. Jr. (1997): Reinventing Parole and Probation. *Brookings Review*, Vol. 15, No. 2. 40–42.

és a kriminálpolitika tudatosan operál az érzelmekkel, és nagy jelentőséget tulajdonít a publicitásnak. Ahogy Kleinman mondja: „Ne csak üsd a követ, beszélj is róla!”²¹⁴ Jó példát hoz Karstedt is: „Mikor megkérdeztem egy filmrendezőt, hogy az emberek miért sírnak a moziban, és a színházban miért nem, a válasza pontos volt és egyértelmű: „a közelképek miatt”.²¹⁵ A technikai eszközök tehát „közel hozzák”, felnagyítják, és ezzel fel is erősítik az érzelmek hatását. Ebben a helyzetben a büntető igazságszolgáltatás feladata jelentősen leegyszerűsödhet: az áldozatoknak szolgáltatott igazság azt jelenti, hogy az elkövetőt a lehető legkeményebb büntetéssel kell sújtani.

Korábban úgy gondoltam, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjaitól nincs mit elvenni, csak a szabadságukat, ha bűncselekményt követnek el. Később rájöttem, hogy van még valami „kincsük”: az emberi méltóságuk. A siker hagyományos lehetőségei ugyanis nem állnak számukra rendelkezésre, de a bűnelkövetés mint illegális, de nagyon hatékony eszköz a pénzszerzésre: létezik. A technikai fejlődés pedig „megnyitott” előttük egy másik „mobilitási” csatornát is: a média *trash*-műsorait. Ezek a műsorok hívják őket, a siker és a pénzszerzés lehetőségét kínálják azért, ha önként feladják méltóságukat.

1.1. A láthatatlan és a közösségi érzelmek

Az érzelmeknek – mint minden testi működésnek – biológiai alapjai vannak. Az orvos- és a neurológiai tudományok fejlődésével egyre többet tudunk az érzelmek neuropszichológiájáról. A pszichológia területén az érzelmek sokféle csoportosítása létezik, de abban nagyjából meg tudnak egyezni, hogy hat olyan – biológiailag meghatározott – alapérzelem van, amelyek minden kultúrában egyetemesen jelen vannak (öröm, bánat, harag, félelem, meglepetés, undor). Az érzelem mindig is kommunikációs forma volt, de mivel a közösségek a hat alapérzelemmel kapcsolatosan azonos érzéseket írnak le, az érzelmek „beemelése” az igazságszolgáltatásba nem társadalom- vagy jogrendszerfüggő. Vannak természetesen olyan érzelmeink, amelyek ugyan nem biológiai meghatározottságúak, mint az alapérzelmeink, mégis minden közösségben jelen vannak. Ilyen a szeretet, szerelem, büntudat, szégyen, zavar, büszkeség, irigység és féltékenység. Ezeknek a kognitív érzelmeknek a kialakulási helye a neocortex, ezért erősebb bennük a tudatosság, de nagyobbak a kulturális különbségek is értelmezésükkel kapcsolatosan.

A társadalom működését vizsgáló és témánk szempontjából releváns megállapításokat tévő elméletalkotók közül Durkheim és Elias tulajdonított kiemelt jelentőséget az érzelmeknek. Mindketten hangsúlyozták, hogy a büntetőjog szoros kapcsolatban van a társadalom érzelmi kultúrájával, és bonyolult összefüggésrendszeren keresztül kapcsolódik a társadalom strukturális és intézményi mintáihoz. Következésképp a társadalmi „moralitás” (Durkheim) és a „mentalitás” (Elias) meghatározó változásai összhangban vannak a büntetőjog és a büntetés történeti formáinak alakulásával, ezáltal a büntető igazságszolgáltatás működésének átalakulása utal a társadalom érzelmi kultúrájában bekövetkezett fordulópontokra is. Nem véletlen, hogy a tradicionális társadalomból a modern társadalomba

²¹⁴ KLEIMAN, Mark A. R. (1999): Getting Deterrence Right: Applying Tipping Models and Behavioral Economics to the Problems of Crime Control. In *Perspectives on Crime and Justice: 1998–1999 Lecture Series*. Washington, D.C., NIJ.

²¹⁵ KARSTEDT 2002b, 299–317.

vezető utak történelmi változásait mindkét elméletalkotó egy olyan ösvényként értelmezte, amely folyamatosan és kitartóan korlátozza és formálja az érzelmek szerepét a közsférában, és ennek eredményeként módosítja a büntetőjog és a büntetés különböző formáit.²¹⁶

Egy adott társadalom érzelmi kultúrája tehát sokféle tényezőtől függ. Érdekes szempontra hívja fel Karstedt a figyelmet, amikor az érzelmek láthatatlanságáról beszél. Az érzelmek láthatatlansága a helyreállító igazságszolgáltatás területén különös fontossággal bír. Számtalan esetben merül fel ugyanis a kérdés, hogy lehet-e hinni a megbánásnak. Igaz-e a bűnbocsánat kívánása, valóban szégyent érez-e az elkövető a helyreállító igazságszolgáltatás különféle eljárásaiban, és így tovább. Nem csupán az érzelmeknek, de az érzelmek autenticitásának is jelentősége van a modern társadalomban.

A jogalkotás, a jogalkalmazás és a kriminológia mind az egyéni, mind a közösségi érzelmeknek jelentőséget tulajdonít. Nemkívánatos közösségi érzelmek megjelenését szankcionálja például a büntetőjog a gyűlölet-bűncselekmények megfogalmazásával, a futballhuliganizmus, a garázdaság vagy a rendbontás szankcionálásával. Úgy tűnik, hogy a modern társadalmakban a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás rendszere tökéletesen reflektál az érzelmek kettős természetére: részben nagyobb teret enged az egyéni érzelmek kifejeződésének, részben folyamatosan reagál a közösségi érzelmek megjelenési formáira. A büntető anyagi és eljárásjogban alapvetően az érzelmek kognitív megközelítése dominál. A felelősségre vonás eljárásrendje azoknak a szabályoknak az érvényesülését biztosítja, amelyekben az igazság és a méltányosság szempontjai érvényre juthatnak. Az eljárási szabályok feladata annak megelőzése is, hogy az áldozatban a bosszú, a visszavágás érzése alakuljon ki, hogy úgy érezze, hogy a „saját kezébe kell vennie az igazság szolgáltatását”. Az eljárási szabályok feladata annak erősítése is, hogy mind a tettes, mind a sértett fogadja el a jogalkalmazó döntését.

1.2. A társadalmi dráma elemei: krízis, rítus, katarzis

A szabálykövetés evolúciósan új típusú viselkedés, és hozzájárult az ember állati mivoltának levedléséhez – mondja Csányi Vilmos.²¹⁷ A szabálykövetés legősibb formájának a rítusok tekinthetők, amelyek egy-egy a közösség számára fontos, érzelmekhez kapcsolt akció lezajlását alakították. A rítusok generációkon keresztül biztosságot, állandóságot adtak a közösség számára. Ha a társadalomban több generáción keresztül stabilitás uralkodik, megjelenik a szabálykövető viselkedés magasabb rendű formája, az erkölcsös viselkedés, amely nem pusztán törvény- és szabálykövetés, hanem egy olyan képesség, amely azokban az esetekben is megtalálja a törvénykonstrukció egészének megfelelő egyéni viselkedést, amelyeket konkrétan nem is szabályoznak. A viselkedést nem a jutalom vagy a büntetés lehetősége irányítja, hanem a felismert jó.²¹⁸

A krízis, rítus, katarzis fogalmak tehát nem csupán a helyreállító, de a hagyományos igazságszolgáltatás fogalomtárában is helyet érdemelnek. A hagyományos büntetőeljárás folyamata egyébként is számtalan példával szolgál a rituális viselkedésre: a bírósági tárgya-

²¹⁶ KARSTEDT 2002b, 299–317.

²¹⁷ CSÁNYI Vilmos (2010): Hatalom és erkölcs. *Népszabadság*, 2010. november 27. Elérhető: www.nol.hu/lap/hetvege/20101127-hatalom_es_erkoles (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

²¹⁸ Uo.

lóteremben zajló drámától az elkövető deperszonalizációjáig, például a büntetés-végrehajtási hospitalizáció során vagy a befogadás/kirekesztés következményével járó beavatási szertartásig a börtönök világában. Mint korábban említettem, a helyreállító igazságszolgáltatás a lélek jelenségeire figyel, lett légyen az a sértett, az elkövető vagy az egész társadalom lelke. A helyreállító igazságszolgáltatás megtalálta és kidolgozta azokat a kereteket és formákat, amelyek ki tudják fejezni a változást, a megújulást és a megtisztulás katartikus rítusait.

A társadalom nem létezhet a morális rend integráló szerepe nélkül, és ebben különleges jelentősége van a rítusoknak. A rítus fogalma alatt ugyanis nem egyetlenfajta cselekvés érthető, hanem végtelen számú, típusú és funkciójú cselekvés, amelyek szervesen kapcsolódnak a társadalmi élet különböző elvárásaihoz.²¹⁹ A rítusok fontos szerepet töltenek be a társadalom dinamikájában. Durkheim konceptuális sémájában a vallás volt a hely, ahol a különböző társadalmi szférák között kapcsolatot lehetett létrehozni.²²⁰ Érthetetlen ezért, hogy a kriminológia és a szociológia eddig miért nem fordított nagyobb figyelmet a rítusokra, hiszen a vizsgálendő kérdést már a klasszikusok is fontosnak találták. Maruna szerint nem igaz, hogy a modern világ a bizalom és a közösségi érzés csökkenése miatt kevésbé fogékony a rituálékra. Mint mondja, az USA-ban átlagosan 30 ezer dollárt költenek esküvői ceremóniára. A futballszurkolók, a rockbandák rajongóinak viselkedése, de a születésnap bulik gyakorlata sem azt mutatja, hogy az emberek ne lennének fogékonyak a rituálékra.²²¹ Valóban, akár életkori sajátosságnak is tekinthetjük a kamaszok vonzódását a rituálék iránt, amikor találkozásokor bonyolult rituális kézfogással, öleléssel üdvözlik egymást, amely üdvözlési mód a csoport tagjait is megkülönbözteti a kortársaiktól. A felnőttek körében is elterjedt – valamely kis siker rituális megerősítésére –, hogy „Adj egy ötöst!” felkiáltással egymásnak ütik a tenyerüket. Nem kérdéses, hogy a rítusok és rituálék összetartó kapcsolatot jelentenek, és kommunikációs szerepük továbbra is működik.

Ahogy a bűnelkövetés, úgy a rítus is kötődéseket hoz létre, közösségi identitást teremt – mondja Shadd Maruna. A sikeres rituálék „érzelemtranszformerek”, s ez az érzelmi energia biztosítja a résztvevőknek spirituálisan, pszichológiailag és szociálisan az erőt és a bizalom érzését.²²² A rítus feladata annak elérése, hogy a résztvevők kognitív, morális és érzelmi átalakuláson menjenek keresztül, azaz a rítus után másként érezzék, lássák, kezeljék a világot – és benne magukat –, mint előtte tették.²²³

Számos kutatás jelzi, hogy a börtönbüntetés maga is rítusképző folyamat a hátrányos helyzetű fiatal férfiak számára. A rítusoknak és a rituáléknak kitüntetett szerepük van e korcsoport életében. S kedvezőtlen fejlemény, hogy a fiatalokú kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára a szabadságvesztés letöltése antropológiai erejű beavatási szertartássá vált. Magyarországon hagyományosan a sorkatonai szolgálat jelentette a fiatalok és a felnőttek közötti határ átlépését: a „katonaviselt ember” házasodhatott,

²¹⁹ ALEXANDER, Jeffrey C. (2009): A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. In HORVÁTH Kata – DEME János szerk.: *Társadalmi performansz*. Káva Kulturális Műhely – anBlokK Egyesület. (Színház és Pedagógia, 2.). 26–69.

²²⁰ NÉMEDI, Dénes (1998): Change, Innovation, Creation: Durkheim's Ambivalence. In ALLEN, N. J. – PICKERING, W. S. F. – WATTS MILLER, William: *On Durkheim's Elementary Forms of Religious Life*. London, Routledge. 162–175. Idézi: Császi Lajos (2002): *A média rítusai*. Budapest, Osiris.

²²¹ MARUNA, Shadd (2011): Reentry as a Rite of Passage. *Punishment & Society*, Vol. 13, No. 1. 3–28.

²²² COLLINS, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton, Princeton University Press. 7. Idézi: MARUNA 2011, 7.

²²³ Császi 2002, 18.

belépett a felnőtt férfiak világába. Mivel évekkel ezelőtt megszűnt a sorkatonai szolgálat, egyre inkább úgy tűnik, hogy a roma fiatal férfiak között a börtönbüntetés kezdi betölteni azt az antropológiai „beavatási szertartás” szerepet, amely igazolja, hogy férfivá vált, hiszen „kiállta a próbát”, letöltötte a szabadságvesztés-büntetést a tököli börtönben. Ezt az értelmezést támasztja alá az is, hogy a javítóintézeti nevelésnek – noha az is szabadság-elvonás – távolról sincs ilyen „beavatási szertartás” funkciója. A gyakorlati szakemberek mindeközben jól érzékelik a fiatalkorú bűnelkövetők körében jellemző macsó viselkedés-mintát, amelyet a filmek, a reklámok, a számítógépes játékok is erősítenek. Találóaan nevezi ezt a jelenséget Tony Jefferson „keményfiú-kontextusnak”,²²⁴ utalva arra, hogy a fiatalkorú bűnelkövetők a saját maguk számára a hátrányos helyzet elemeit a keménység fogalmaiban értelmezik. Ez az értelmezési keret azért lehet olyan jellemző a – főként deprivált – fiatal férfiakra, mert nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, de egy olyan kultúrában élnek, amely a patriarchális hatalom értékeit közvetíti a számukra.

Amikor egy társadalom komplexebbé válik, olyan társadalmi terek nyílnak meg, amelyekben a társadalmi folyamatok esetlegesebbé válnak, és sokkal nyitottabbak lesznek a konfliktusra és a vitára. Victor Turner több mint harminc évvel ezelőtt vezette be a társadalomtudomány szótárába a társadalmi dráma fogalmát.²²⁵ A társadalmi dráma nem egy másik formája a rítusnak, hanem a rítus utódja. A performansz sikere azon múlik, hogy sikerül-e a pszichológiai azonosulást és a kulturális kiterjesztést létrehozni. A cél az, hogy egy profi és meghatározó performanszon keresztül megvalósuljon a közönség azonosulása a szereplővel és a szöveggel, és ez által megteremtődjenek azok a feltételek, amelyek között a performansz kulturális jelentéseket közvetíthet a közönség számára. A sikeres performanszban a jelek valóban azzá válnak, amit jelentenek: a szimbólumok és referenciáik eggyé válnak. A forgatókönyv, a rendezés, a szereplő, a háttérkultúra, a színrevitel (*mise-en-scène*), a hallgatóság, a szimbólumteremtés eszközei – a performansz mindezen különálló elemei szétválaszthatatlanná és láthatatlanná válnak. A szimbolika megtelik étellel, és a színész Hamletté válik, az esküt tévő ember pedig elnökké.²²⁶

Voltaképpen ebben látom a helyreállító igazságszolgáltatás és a rítus kapcsolatának erejét. A büntetés ugyanis egy „státuszdegradáló ceremónia”.²²⁷ A rituális interakciók folyamán a személy az „állampolgári státusz” helyett egy teljesen eltérő entitást kap – a „tettes” vagy a „bűnöző” kategóriáját. A bűnelkövetés mint dráma tehát szakaszolható. Az első szakasza a konfliktus, azaz a bűnelkövetés (amely a norma által vezérelt társadalmi viszonyok megbomlását is jelzi). A második szakasz a helyzet válságként definiálása, azaz különleges kilengésként, rendszeridegen tetteként, és nem szokásszerű viselkedésként lehet értelmezni a bűnelkövető magatartást. A harmadik rész a helyreállítási törekvés segítése, ösztökélése, és végül az egység újra megteremtése, a be- és visszafogadás demonstrálása.

Durkheim szerint a mindennapi életben állandóan összekeverednek a szent és a profán elemek, ezért állandóan szükség van arra, hogy a rítusok segítségével a közösség rendet

²²⁴ JEFFERSON, Tony (1996): „Gyere ki a óra!” Mike Tyson és a destruktív férfivággyak. *Thalassa*, 7. évf. 1. sz. 77–94. Elérhető: www.c3.hu/scripta/thalassa/96/1/06jeff.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

²²⁵ ALEXANDER 2009.

²²⁶ Uo.

²²⁷ GARFINKEL, Harold (1956): Conditions of Successful Degradation Ceremonies. *American Journal of Sociology*, Vol. 61, No. 5. 420. Idézi: MARUNA 2011, 3–28.

teremtsen köztük. A rítusok végső soron a szent és a profán (morálisan a jó és a rossz, szimbolikusan a tiszta és a tisztátalan, kozmológiailag a rend és a káosz) megkülönböztetésére és elhatárolására szolgálnak. Ezért használható a rítus fogalma a modern társadalmak vizsgálatakor is. Ha viszont a jogalkotó elképzelései nem kiforrottak a „jó” és a „rossz” határvonalairól, akkor az integráló rítusok is funkciójukat veszíthetik. Ekkor ugyanis a korábbi számkivetett visszafogadása nem képes elérni azt a katarzist, hogy „helyreállt a rend”, „megbocsátottam a véték”, mivel nem is mindenki gondolja úgy, hogy a véték valóban véték volt, a veszély (például a személyben rejlő) elhárult, a morális rend helyreállt. Ezért (is) van nagy jelentősége annak, hogy a jogalkotó „óvatos duhaj” legyen a törvények alkotásában. A társadalmi visszafogadás folyamatának sem azonosíthatók jól meghangszerelt ismerős rituáléi. A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai azt a hiányzó formát kínálják, amely azonosíthatóvá teszi a társadalmi reintegráció folyamatát és egyes állomásait, illetve amely demonstrálja a szolidaritást mind a szabályszegés következményeit elszenvedők, mind a szabályokat megszegők számára. A rítusoknak ezért tulajdonítok különös jelentőséget a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerében.

A visszafogadás rítusainak nemcsak az igazságszolgáltatásban, hanem a társadalmi élet bármely területén is jelentősége van. „Ellenállhatatlan igény él az emberekben a katarziszra – mondja Hankiss Elemér.²²⁸ Arra a hitre, illúzióra, hogy bármennyi baj és szenvedés van is a világban, végül mégiscsak minden jóra fordul majd, mégiscsak van remény. E nélkül a hit vagy illúzió nélkül nehezebb volna az élet. Hinni akarunk abban is, hogy a jóság, a tisztesség, a szépség, a teremtés, az élet végül diadalmaskodik a gonoszság, a romlás, a rútság, a rombolás, a halál fölött. És ebben a hitben megerősít minket a tragikus katarzisz is.” Mi kell ahhoz, hogy létrejöjjön a katarzisz? A finn Henrik Elonheimo szarkasztikusan mondja: „A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete valóban csodálatos. Mi több a nemzetközi szakirodalomban is gyakran hivatkoznak a helyreállító igazságszolgáltatás olyan sikeres rituális ceremóniáira, amelyekben a bűncselekménnyel érintett felek találkoznak, és megtapasztalják, hogy milyen eljutni a gyűlölet érzésétől az empátiáig és az együttműködés érzésének megtapasztalásáig. Sikeresen elérték a »win-win« szituációt, tehát mindkét fél győzött. A felek akár meg is ölelhetik egymást, barátokká lehetnek, és meghívhatják egymást egy ebédre stb. Megtörténhet ez Finnországban?” – kérdezi Elonheimo. A hivatkozott finn felmérés azt mutatja, hogy nagyon sok előnye van a mediációnak: megszületik a megegyezés, és a felek elégedettek. Az elkövetők helyre akarják állítani az okozott kárt. A feleknek hangja lesz, és van lehetőségük arra, hogy elmondják a történet általuk igaznak tartott verzióját. A kezdeti feszültség valóban mérséklődik, és az állam érdekeinek érvényesülésével szemben a sértetti jogoknak jut elsőbbség. Ugyanakkor – jegyzi meg Elonheimo – azt is le kell szögezni, hogy ellentét van az elmélet és a gyakorlat között. Nehéz a fiatalok elkövetőket igazán bevonni, és az érzelmek sem mindig őszinték. A bűncselekmény maga és a hozzá kapcsolódó kérdések morális vetülete jórészt érintetlenül marad, mert a legnagyobb figyelem a megegyezés elérésére irányul. Az előkészítő eljárásnak és a támogató személyek részvételének nem sok látható jelentősége van, mi több a megállapodások sem túlságosan kreatívak. A kompenzáció szinte kizárólagosan anyagi jóvátétel, és a mediáció

²²⁸ KORNYA István (2015): Katarzisz-igény és szerephiány. Hankiss Elemér a néző jóistenségéről, a nevetés csömöréről, ezeréves trükkökről és a reményről. *Nemzeti*, 2. évf. 5. sz. 50–52. Elérhető: https://nemzetiszinhaz.hu/uploads/files/folyoirat/nm_II_5.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 05.)

lefolyása jórészt egyetlen gyakorlati szakember hozzáállásán múlik, a mediátorén.²²⁹ A finn kutatás megállapításai nagyon hasonlatosak a mediáció körében lefolytatott vizsgálat hazai eredményeihez.²³⁰ Ilyen körülmények között még a finn helyzetben sem nagyon várható, hogy egy ellaposodó, kevésbé kreatív helyzet olyan katarzisélményt nyújtson, amely megváltoztatja a bűnelkövető viszonyulását addigi életéhez, illetve a bűncselekményhez...

A helyzet kulcsa – úgy vélem – a katarzis élményében van, a megrendült, emelkedett, megtisztult lelkiállapotban és az erkölcsi megtisztulásban. A dráma kialakulása elválaszthatatlan a megtisztító szokásoktól, azok etikai és esztétikai közösségi jellegétől. Igen, a drámától, mert a bűnelkövetés dráma, és mindenki számára az: a sértettnek, az elkövetőnek és a közösségnek is. Nem esztétikai, hanem morális katarzusra van szükség, amelyben a szubjektum megrázkódtatása, önkritikája, az egyéniből a nembeliségbe emelkedése következik be. Ugyanakkor felszabadítóknak kell lennie az aktusnak, hiszen csak ez eredményezi majd a társadalmi visszafogadást. Valami hasonlóról ír Bibó az etika és a büntetőjog összefüggéseit elemző tanulmányában: „Nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben, hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség felháborodásával való szolidaritás.”²³¹

2. A helyreállító igazságszolgáltatás: elvek, értékek, fogalmak és gyakorlatok

A bűnözéskezelésről folytatott viták alkalmat teremtenek arra, hogy azonosítsuk a bűnözés felhajtóerőiként működő és a változásban szerepet játszó társadalmi folyamatokat. Látnunk kell, hogy például a „cigánybűnözés” (diszkrimináló volta miatt egyébként megengedhetetlen) szóhasználatát alkalmat teremt arra is, hogy diagnosztizáljuk a problémát, és végiggondoljuk, hogy vajon jól működik-e az a társadalmi feltételrendszer, amelyben emberek sokasága gondolja úgy, hogy megsértheti egy másik ember vagy embercsoport emberi méltóságát.

A helyreállító igazságszolgáltatás értékészlete a stratégiákon, taktikákon és alkalmazott programokon túl is újradefiniálja a rendőrséggel és az igazságszolgáltatással kapcsolatos nézeteket. A jóvátételi megközelítés értékei és módszerei ugyan elsődlegesen a bűnelkövetésben megjelenő konfliktus kezeléséhez kapcsolódnak,²³² de nem csupán jogi vagy személyi konfliktus megoldására alkalmasak, hanem képesek más súlyos társadalmi konfliktus rendezésére, oldására is. Nevezhetjük ezt egy olyan átfogóbb megközelítésnek, amelyben a társadalmi konfliktusok és igazságtalanságok kezelhetők, s amely

²²⁹ ELONHEIMO, Henrik (2003): Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. In *NSFK's Research Seminar Proceedings Book "Crime and Crime Control in an Integrating Europe"*. 3rd Annual Conference of the European Society of Criminology. 27–30 August 2003, Helsinki.

²³⁰ IVÁNYI Klára szerk. (2008): *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, Partners Hungary Alapítvány. 258.

²³¹ BIBÓ István (1993): Etika és büntetőjog. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára szerk.: *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, ELTE Szociálpolitikai Tanszéke – T-Twins Kiadó. 24.

²³² Pontosabban fogalmazva, a hazai jogrendszerben nyolc olyan jogterület van, amelyben jogszabály rendezi a mediáció jogintézményével kapcsolatos eljárást.

az erőszakmentes konfliktuskezelésre és a kárjótételre épül. A legújabb szakirodalom holisztikus megközelítésként írja le a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletmódját. A definíciós kísérletekből és a helyreállító igazságszolgáltatás erényeiről és gyengeségeiről folyó vitákból egyértelműnek tűnik, hogy e megközelítés a társadalom átfogóbb magyarázatára irányul.

A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának gyökerei a kommunárius mozgalomig,²³³ a befogadó megszegyenítésig²³⁴ nyúlnak vissza, de jelentős hatást gyakorolt rá a hagyományos bennszülött törzsi közösségek konfliktusfeloldási gyakorlata is. A szociológiai elméletek közül a 20. századi címkézési teória sorolható az elméleti előzmények közé, valamint a konfliktuselméletek közül a béketeremtő kriminológia.

Az 1990-es években a helyreállító igazságszolgáltatás szakmai elfogadottsága erősödött, és az országok jelentős része nyitottabbá tette büntető anyagi és eljárásjogi rendszerét a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök befogadására. A változás sürgette, hogy az elmélet is fogalmazza meg azokat a speciális elveket és értékeket, amelyeknek a gyakorlati eszközök alkalmazását jellemezniük kell. E jellemzők megfogalmazásának elmaradása ugyanis azt a veszélyt hordozta, hogy a helyreállító eszközök újdonsága egysíkúan, csak a büntetés oldaláról értelmeződik, azaz csak a hagyományos igazságszolgáltatás problémáinak orvoslására áll rendszerbe. Az elméleti alapok megfogalmazásának igénye – különösen Európában – összekapcsolódott a jóléti állam lebontása során felmerült kérdésekkel, így a közösség újrafogalmazásának szükségességével, nem kevésbé a befogadás/kirekesztés problémájával. Crawford, Newburn, Braithwaite, McCold, Shearing, Pelikan, Weitekamp, Wright és számos más kriminológus és társadalomtudós tett hozzá ahhoz az elméleti alaphoz, amelyre a helyreállító igazságszolgáltatás épül. Ezek a megközelítések kiindulópontjukban és fogalomértelmezésükben eltérnek egymástól, az azonban közös bennük, hogy a hagyományos igazságszolgáltatáshoz viszonyítva fogalmazzák meg az új igazságszolgáltatás területét.²³⁵ A megérdemelt büntetésre építő igazságszolgáltatási modell a bűncselekményben és az elkövető megbüntetésében

²³³ Fő képviselője Amitai Etzioni, aki a közösség fogalmának meghatározásánál a kapcsolatok szorosságát és a közös kultúra közösségét tekinti lényegesnek. A közösséget két tulajdonsággal jellemzi: a közösségen belül a tagok csoportjai közötti kapcsolati hálózatok kiépülésével (szemben az egyszerű páros kötődésekkel vagy az egyéni kapcsolatok láncolatával) és az elköteleződéssel, amelyet a közösség által képviselt értékek, normák és megközelítések elfogadására alkalmaz. Megközelítése szerint az egyén és a társadalom viszonyában tehát folyamatosan két hatóerő érvényesül: 1. a közösségbe besodró „centripetális” erő és 2. az egyéni autonómia kisodró „centrifugális” ereje. Lásd: ETZIONI, Amitai (1993): *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*. New York, Crown; ETZIONI, Amitai (1995): *The Attack on Community: The Grooved Debate*. *Society*, Vol. 32, No. 5. 12–17.

²³⁴ Legjelesebb képviselője John Braithwaite, aki a legismertebb elméleti szakember a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó kriminológusok közül. Braithwaite a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékének a másik iránti tiszteletet megadó párbeszédet tekinti. Legnagyobb hatású koncepciója reintegratív szegyenkeltés elméletének megfogalmazása, amelyben a szegyenkeltés pozitív (reintegratív vagy befogadó megszegyenítés) és negatív (stigmatizációs vagy kirekesztő) megszegyenítés között tesz különbséget. Lásd: BRAITHWAITE, John (2002): *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford, Oxford University Press. 14–15. Braithwaite munkásságáról lásd részletesebben Györy 2009, 108–128.

²³⁵ Többek között lásd: CRAWFORD, Adam – NEWBURN, Tim (2003): *Youth Offending and Restorative Justice: Implementing Reform in Youth Justice*. Cullompton, Willan; BRAITHWAITE, John (1989): *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, Cambridge University Press; BRAITHWAITE 2002.; WEITEKAMP, Elmar G. M. – KERNER, Hans-Jürgen (2002): *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Cullompton, Willan.

gondolkodik, a rehabilitációs ideológia pedig az elkövető reintegrációjára koncentrál. A harmadik igazságszolgáltatási paradigma, a helyreállító igazságszolgáltatás viszont ismét életre kelti azokat az eszközöket, amelyeket a régebbi kultúrák alkalmaztak a normasértésre. A „helyreállítás” felismeri, hogy a cél a kapcsolatok restaurálása, és nem egyszerűen a bűnösség kimondása. Ezért központi fogalmai a felelősség és a kötelezettségvállalás: a bűncselekmény elkövetése ugyanis kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására.

Kétségtelen, hogy az elmúlt 10–15 évben a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata világosabban illeszkedik a kriminológiai gondolkodásba, ugyanakkor több kérdést vetett fel, mint ahányat megválaszolt. Kezdvé attól, hogy mit jelent a helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében a helyreállítás vagy a reintegráció, addig a vitáig, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás vajon folyamat-e vagy kimenet, számos kérdés vár még tisztázásra. A hagyományos igazságszolgáltatáshoz való viszony tisztázása helyett – mondja Froestad és Shearing – szélesíteni kell azokat az utakat, amelyek a büntető igazságszolgáltatáson kívülre vezetnek.²³⁶ Azt ajánlja, hogy lépünk túl olyan kérdések definiálásán, mint a megszegyenítés, a helyreállítás vagy a reintegráció, e helyett arra figyeljünk, hogy hogyan alakítható ki a béke a jövőben. Az egyedi esetben megjelenő általános problémát kell megtalálni, és olyan helyreállító fórumokat szervezni, amelyekben az állami alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatási szereplők helyett a helyi közönségnél és a laikusoknál marad a felelősség, az erőforrás és az ellenőrzés. Ugyanakkor olyan eljárási szabályok felállítása és áttekintő mechanizmusok kialakítása szükséges, amelyek határokat szabnak, és biztosítják az alapértékek érvényesülését.²³⁷ Ezzel – számomra úgy tűnik – úgy oldják meg a kérdést, mint Nagy Sándor a gordiuszi csomót: átvágják ahelyett, hogy kibogoznák.

Az új terület képlékenységét az is jelzi, hogy követői még arról sem gondolkodnak egyformán, hogy milyen vonatkozásokban jelent tartalmi különbséget az új megközelítés a hagyományos igazságszolgáltatáshoz viszonyítva. Az alábbi táblázat Kathleen Daly elképzeléseit tartalmazza a két rendszer közötti különbségről.²³⁸

²³⁶ FROESTAD, Jan – SHEARING, Clifford (2007): Beyond Restorative Justice – Zwelethamba, a Future-focused Model Using Local Capacity Conflict Resolution. In MACKAY, Robert – BOŠNIAK, Marko – DEKLERCK, John – PELIKAN, Christa – VAN STOKKOM, Bas – WRIGHT, Martin eds.: *Images of Restorative Justice Theory*. Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft. 16–34.

²³⁷ FROESTAD–SHEARING 2007, 22–23.

²³⁸ DALY, Kathleen (2000): Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. In STRANG, Heather – BRAITHWAITE, John eds.: *Restorative Justice: Philosophy to Practice*. Burlington, Ashgate. 36. Idézi: *Inquiry into Alternative Dispute Resolution and Restorative Justice*. Final report of the Victorian Parliament Law Reform Committee, May 2009.

5. táblázat

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás különbségei

<i>Hagyományos (megtorló és reszocializációs) igazságszolgáltatás</i>	<i>Helyreállító igazságszolgáltatás</i>
Az áldozat az eljárás peremére szorul.	Az eljárás középpontjában az áldozat áll.
A középpontban az elkövető megbüntetése vagy reszocializálása áll.	A középpontban a sértett és az elkövető közötti egyeztetés alapján a sérelem helyreállítása áll, és kiterjedhet még az elkövető és a szélesebb közösség helyreállítására is.
A közösséget az állam képviseli.	A közösség tagjai vagy szervezetei aktív szerepet játszanak a folyamatban.
A folyamatot a felek közötti eljárási kapcsolatok jellemzik.	A folyamatot a párbeszéd és a felek közötti egyeztetés jellemzi.

Forrás: DALY 2000

Didaktikus szempontok is indokolják, hogy a fenti táblázat szembeállítását szándékosan túl merev. Nem kétséges, hogy az Európai Unió (EU) az elmúlt húsz évben jelentős erőfeszítéseket tett azért, hogy a jogalkotás és a szakmapolitika támogassa a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazását nemzeti és regionális szinten. Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan a jogi biztosítékok, sztenderdek és szabályok egész sorozata segítette a helyreállító igazságszolgáltatás elfogadtatását, és a sértett eljárási helyzete a hagyományos igazságszolgáltatás keretei között is folyamatosan bővült. Példa erre a pótmagánvád jogintézménye, amikor a sértett vádlóként léphet fel, s ebben a pozíciójában ügyészi jogosítványokkal van felruházva, azaz egyfajta közhatalmi funkciót is betölt.²³⁹ Az Európai Bizottság jogi és szakpolitikai reformokat indított a sértett jogi helyzetének átpozicionálására. A tagállamoknak 2015 novemberéig kellett átalakítaniuk a hazai jogszabályaikat annak érdekében, hogy azok a sértettek védelmével, támogatásával és jogaik biztosításával kapcsolatos minimumszabályoknak megfeleljenek (Irányelv 2012/29/EU).²⁴⁰

A táblázat két oszlopának az összehasonlítása érzékelteti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatástól három vonatkozásban különbözik: 1. a helyreállító igazságszolgáltatás átfogóan tekint a bűncselekmény elkövetésére, és nem csupán jogellenes cselekményként definiálja azt, hanem a lényegét abban a sérelemkezésben látja, amelyet az elkövetők a sértetteknek, a közösségnek, de akár még maguknak is okoztak. 2. Több szereplőt von be a bűnözés kezelésébe: ahelyett, hogy szerepet jellemzően csak az államnak és az elkövetőnek adna, bevonja az áldozatokat és a közösséget is a folyamatba. 3. Végül különbözőképpen méri az eljárás sikerességét: ahelyett, hogy az alkalmazott büntetés szigorúságával mérné a sikerességet, azt tartja fontosnak, hogy az okozott kárt és sérelmet milyen mértékben sikerült helyreállítani.

A helyreállító igazságszolgáltatás a konfliktusmegoldás alternatív eljárásainak ki-munkálásával alapvető lényegét tekintve tér el a hagyományos igazságszolgáltatástól. Megközelítése másfajta kérdéseket tesz fel, másfajta igazságosságelméletre épül, másként

²³⁹ KARSAI Krisztina (2017): *Az alapelvek rendszere az európai büntetőjogban*. MTA doktori értekezés kézirat. 54.; GAVRIELIDES, Theo (2015a): Repositioning Restorative Justice in Europe. *Victims & Offenders*, Vol. 11, No. 1. 71–86.

²⁴⁰ GAVRIELIDES, Theo (2015b): The Victims' Directive and What Victims Want From Restorative Justice. *Victims & Offenders*, Vol. 12, No. 1. 21–42.

tekint a folyamatban részt vevő szereplőkre, és mások a céljai is. Nem egy új országút tehát „régí úti célokhoz”, hanem új úti célokhoz vezető új útvonal.

2.1. Az igazság iránti szükséglet és a helyreállító igazságszolgáltatás

Nem kétséges, hogy az igazság iránti szükséglet kielégítésének funkciója egyértelműen azonosítható a hagyományos igazságszolgáltatásban, hiszen a bűncselekmény elkövetésével helyéről „kibillent rend helyretolása” a célja. A helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál számomra az az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy igaz-e, hogy más igazságelmélet az alapja, mint a hagyományos igazságszolgáltatásnak. Nem kétséges, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ugyanúgy feladatának tekinti a „rend helyreállítását”, mint a tradicionális igazságszolgáltatás: azaz az igazság iránt megnyilvánuló szükségletben nincs különbség a két megközelítés között. Van viszont abban, hogy a két megközelítés miként definiálja a „kibillent rend” fogalmát, és abban, hogy hogyan és milyen eszközökkel akarja helyretolni azt.

2.1.1. Morál, etika, igazságosság

A bűnelkövetés erkölcsi kérdés (is). A bűnözéssel kapcsolatos diskurzusok szükségszerűen térnek ki a jó és a rossz, a megfelelő és a megengedhetetlen, a morális és immoralis kérdéseire. Az erkölcs történelmileg kialakult képződmény, olyan szabályok összessége, amely nem vihető át minden további nélkül más csoportok tagjaira, s amely együtt változik az ember történelmileg kibontakozó szabadságfelfogásával.²⁴¹ A morálemléteket két meghatározó vonala, a liberális irányzat (Kant, Rawls, Habermas), illetve a kommunikatív (közösségelvű) morálemélet (Hegel, Jhering, Hartmann) segíthet jobban megérteni a helyreállító igazságszolgáltatás tartalmát.

A jó és a rossz közötti különbségtétel, a tetteink és/vagy ezek indítékainak számonkérhetősége és az érte viselt felelősség a közfelfogás szerint elválaszthatatlan az ember erkölcsi méltóságától. Az erkölcsi felelősség kérdése a hagyományos igazságszolgáltatást *in concreto* kevésbé érdekli, hiszen az már megjelent a büntetendővé nyilvánítás jogalkotói döntésében, és nyilvánvaló módon kifejeződik az alkalmazott szankcióban. Nem azoknak a büntetőjogi bűnösségi körülményeknek az értékeléséről beszélek, amelyek a jog szempontjai szerint alapozzák meg a felelősségre vonást. Sokkal inkább arról a fajta felelősségről és számonkérhetőségről beszélek, amely a lényegét adja a helyreállító igazságosságnak: a tettel való szembenézés és az erkölcsi felelősségvállalás elengedhetetlenségéről. Még azt is megkockáztatom, hogy ebből a szempontból a helyreállító igazságszolgáltatás is „tettarányos”, hiszen „érdem szerint” mér: olyan mértékű lelkiismeret-furdalást és olyan szintű megkövetést vár el, amelyet az okozott sérelem indokol. Irodalmi példát hozok, amely erre az elvárt tartalomra, a bűnbánatra és a bűnhődésre utal. Arany János *Ágnes asszony* című

²⁴¹ NYÍRI Tamás (2003): *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat. 17. POKOL Béla (2005): Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban. *Jogelméleti Szemle*, 6. évf. 3. sz. Elérhető: <http://jesz.akj.elte.hu/pokol23.html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

balladájának első szakasza így szól: „Ágnes asszony a patakban / Fehér lepedőjét mossa; / Fehér leplét, véres leplét / A futó hab elkapdossa. / Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.” A ballada nem a bűnről, hanem a bűnhődésről szól, és ez utóbbi súlyát még jelentősebbé teszi, hogy a büntetés kikerül a földi igazságszolgáltatás kezéből. Már régen nem Ágnes asszony leplén van a vérfolt, hanem a lelkében. Lelki bűnhődése igazodik a bűn súlyához. Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődés* című regényében szintén ilyen etikai élethelyzetet vázol fel: átléphetők-e a társadalmi-erkölcsi normák? Mit tehet az egyén a nyomor, a kiszolgáltatottság ellen? Szabad-e bűn által kitörni a társadalom pereméről? Átléphetők-e a határok büntudat nélkül, és milyen a büntudat által okozott szenvedés? Nekem – már jó ideje – a Raszkolnyikov melletti három kulcsfigura a helyreállító igazságosság lényegét jeleníti meg: Szonya a főszereplő lelkét, Razumihin a testét mentené meg, Porfirij pedig a gondolkodásmódját szeretné megváltoztatni, helyes útra terelni. Voltaképpen erre vállalkozik a helyreállító igazságszolgáltatás is...

Az erkölcs a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást meghatározó normák összessége. A közös normák elfogadására irányuló racionális cselekvés-egyeztetés igénye a társadalmi együttélés természetéből következik. Az erkölcsi cselekvés iránti igény pedig a konfliktushelyzetek megalapozott megítélésén alapul. A konfliktusok morális megoldása eleve kizárja az erőszakot és az elvtelen kompromisszumot. A morálisan megalapozott cselekvés alapja a diszkurzivitás és a megértés. A diskurzusetika értelmében tehát az minősül helyesnek, amit egy torzítás- és uralommentes vitában az érintettek helyesnek fogadtak el. A folyamatban kiemelt jelentősége van a szolidaritásnak, amelynek alapja a másik fél nézőpontjának átvételére való képesség, az empátia.²⁴² A morális tudat, a cselekvésperspektíva és a cselekvéskoordináció összefüggéseinek szintézisével kialakított hat morális fok egyre átfogóbb igazságossági koncepciókat jelenít meg.²⁴³ A habermasi diskurzusetika középpontjában az uralommentes kommunikáció áll, és három követelmény biztosítja, hogy a diskurzusban szabad etikai konszenzus jöjjön létre. A hozzáférés követelménye szerint mindenkinek egyenlő esélye van a párbeszédben való részvételre, ha megfelel a kommunikációs készség minimális elvárásainak. A közös nyelv használata a közös értelmezést, és így egymás szándékainak megértését teszi lehetővé. Az érvelés követelménye szerint mindenkinek lehetőséget kell kapnia véleménye elmondására, illetve más vélemények vitatására. Az indoklás követelménye szerint az egyetemes érvényesség elvárása mindenkit kötelez: az etikai állításokat az igazolja, hogy elfogadják azok, akik ebben megegyeznek, valamint mindazok, akikre hatással vannak.²⁴⁴

A diszkurzív fogalomnak²⁴⁵ (vagy a fogalom tartalmi megfelelőjének) a mai társadalomtudományok többségében jelentősége van. A diszkurzív megközelítésnél persze a legtöbbször az is kiderül, hogy a leíró megközelítés nem elégséges, normatív szempontokat

²⁴² HABERMAS, Jürgen (1983): *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, MIT Press. Idézi: SZEKSZÁRDI Júlia – HORVÁTH H. Attila – BUDA Marianna – SIMONFALVI Ildikó (2000): A serdülők erkölcsi szocializációja. Útkeresés a labirintusban. *Magyar Pedagógia*, 100. évf. 4. sz. 473–494.

²⁴³ SIK Domonkos (2007): Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In NÉMEDI Dénes – SZABARI Vera szerk.: *Kötő-jelek*. Budapest, ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola. 47–67. Elérhető: www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-830/kotojelek2007/TPUBL-A-830.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

²⁴⁴ HABERMAS 1983, 473–494.

²⁴⁵ A diskurzus intézményes gyakorlatokkal összeshövődő nyelvi cselekvések hálója, amelyben a kategóriák, jelentések nem rögzítettek, hanem a társadalmi kapcsolatokban konstruálódnak.

és értékeket is figyelembe kell venni. A posztmodernen túllépő „új-modern” gondolkodás megjelenésével, amelynek középpontjában az igazságosság kérdése áll, „lezárult, vagy legalábbis gyors ütemben közeledik a végéhez a társadalomelmélet leíró-szociológiai korszaka, amikor a társadalomelméleti paradigmák [...] szociológiai nagy elméletekként (*grand theory*) jelentek meg. Az igazságosságnak az erkölcs, a jog és a gyakorlati filozófia iránt nyitott normatív elveinek elemzése mint a társadalmi integráció és az együttműködés formáit és intézményeit alakító szabályok megalapozása, érvényesítésének, működésének feltételei és következményei, illetve mindezek elemzése, messze túlmutat a leíró jellegű szociológiai elmélet bármily tágra értelmezett lehetőségein”.²⁴⁶

A fejezet címének megválasztása nem jelenti azt, hogy vállalkozom a diszkurzív helyreállító igazságszolgáltatás elméletének kidolgozására. Már csak azért sem, mert az eddig elmondottak is azt bizonyították, hogy maga a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmköre is képlékeny. Ráadásul az általa vallott új paradigmát szembeállítani csak a hagyományos igazságszolgáltatás paradigmájával lehet, ugyanis a helyreállító igazságszolgáltatás csak módszereiben indult különböző vágányokon, önmagában is kidolgozatlan elméletalkotásában még nem. A diszkurzív elemzés lehetőségének beemelésével inkább csak azt kívánom nyomatékositani, hogy a bűnelkövetésről folyó diskurzus – lett legyen az formális, igazságszolgáltatási keretekben folyó vagy egyéb formájú – egyszerre tartalmaz leíró és normatív elemet, és mindig felkínál egy lehetséges módot a különféle szerepek, ügyek, feladatok megértésére és a viselkedés hozzáigazítására ehhez a megértett valósághoz. Mivel az igazságszolgáltatás is társas tevékenység, és mindig jelen vannak benne – legalább potenciálisan – rivalizáló értelmezési lehetőségek, az alternatív normák szüntelen konfrontációja egy folytonos alakulásban lévő, heterogén, többértelmű társadalmi valóságot teremt.²⁴⁷ A vita mint mechanizmus, tehát az a folyamat, amelyben a jelentésadás megtörténik, társas jellegű. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ez a jelentésadás alig-alig terjed ki az igazságszolgáltatásban szereplők önreflexióira, tapasztalataira. A hagyományos igazságszolgáltatás vonatkozásában ez talán még helyénvaló is lehet. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban más paradigmát állít a középpontba. A diszkurzív elemzés a helyreállító igazságszolgáltatás hermeneutikai aspektusát emeli ki: azzal foglalkozik, miként értik és teremtik meg egyidejűleg egymással, a valósággal, valamint az általuk megélt valóság leírására csekély mértékben alkalmas jogi nyelvvel folytatott párbeszédben az érintettek az igazság elérésének folyamatát. Itt is szembe kell néznünk azonban az igazság alapproblémájának kettősségével: annak meghatározásával, hogy mihez viszonyítunk, és azzal, hogy miben áll az igazság maga, azaz mi az igazság természete.

Az igazságosság a modern társadalom egyik alapértéke és normatív követelménye. A társadalom ugyanis magáévá tette azt a felfogást, hogy az elfogadható – vagy még inkább a támogatásra érdemes – társadalmi berendezkedésnek igazságosnak kell lennie, meg kell felelnie az igazságosságra vonatkozó társadalmi képzeteknek. Hogy az adott társadalmi berendezkedést az emberek többsége igazságosnak minősíti-e, az rendkívül erőteljesen befolyásolja a hatalom legitimációját, az embereknek a rendszerhez való viszonyát, társadalmi közérzetét és a társadalmi kohézió állapotát. A fogalom az idők folyamán a közbeszéd

²⁴⁶ BALOGH István (2006): *Igazságosság és politika*. Budapest, L'Harmattan. 72.

²⁴⁷ SZÜCS Zoltán Gábor (2008): *A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet*. Miskolc, Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet. Elérhető: <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

részévé vált, és az emberek rendszerint a közvetlen társadalmi tapasztalatok alapján formálnak értékelő véleményt arról, hogy az a társadalom, amelyben élnek, mennyiben felel meg az igazságosság követelményeinek. A társadalmi igazságosságokra vonatkozó képzeteket erőteljesen differenciálja az emberek szocioökonómiai státusa, a társadalom sokdimenziós megosztottsága, a világi és vallási ideológiák hatása. Az igazságosság tudományos igényű fogalma a társadalmi berendezkedés és működésmód értékszempon্তু leírását szolgálja. A köznapi igazságosság-felfogás ugyanakkor heterogén és gyakorta el-lentmondásos igényeket és követelményeket reprezentál az adott társadalmi berendezkedés minőségét illetően.²⁴⁸

A társadalmi igazságosság fogalmát jellemzően a szegénység és az egyenlőtlenség összefüggéseiben vizsgálják, de szerepe lehet a társadalmi sokszínűség kívánalma versus társadalmi szolidaritás csökkenése közötti feszültség interpretálásánál is.²⁴⁹ Úgy látszik, hogy ez a feszültség éppen a rosszabb helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatosan éleződik ki, és veszélyezteti az integrációt. A sikeres integráció alapja és feltétele ugyanis a tolerancia, a nyitottság és a kompromisszum, s a jóléti állam jelenlegi problémái éppen ezeket a jellemzőket gyengítik. Az integráció lehetősége különösen akkor válik kétségessé, ha megjelenik a reintegráció új értelmezése, amely szerint a reintegráció sikere, de sikertelensége is a (bűnelkövető) személy saját egyéni erkölcsi felelőssége, és nem, vagy alig veszi tekintetbe a strukturális korlátokat és a szélesebb társadalmi igazságosság elveit.

2.1.2. Közpolitika és társadalmi igazságosság

A társadalmi igazságosság gyakorlati érvényesítése az egyik legnehezebben megoldható problémája a közpolitikának. A közpolitika a „társadalom egészét érintő kormányzati döntések mögött meghúzódó szakmailag megalapozott és egymással összehangolt elképzelések, eszközök, megoldások olyan rendszere, ami demokratikus politikai berendezkedés esetén a társadalommal folytatott érdemi párbeszéd nyomán segíti a társadalom fejlődését”.²⁵⁰ Boda – Gajduscekkal és Hajnallal egyetértve – a kormányzathoz kötődő tevékenységként határozza meg, amely valamilyen társadalmi problémára reagál, amely valamilyen döntésben jelentkezik, és amely magába foglalja a döntés megvalósítását is.²⁵¹ A közpolitika kifejlődése a modern állam bővülő társadalomirányítási feladataihoz kapcsolódik.²⁵² Ugyanakkor „a »politics« és »(public) policy« fogalomra nincs külön, közismert magyar szó. Az elsőt politikának, az utóbbit [...] köz- vagy szakpolitikának szokták hívni, de a témától egy lépésnél távolabb állók nem is értik a különbséget, hisz magyarul mindkettő: politika. Pedig a kettő ég és föld. A politics a hatalom megszerzéséről, megtartásáról, ki-

²⁴⁸ GAZSÓ Ferenc (2003): Igazságosság a modern társadalomban. *Eszmélet*, 15. évf. 59. sz. 190. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01700/01739/00044/eszmelet_EPA01739_59.item247.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

²⁴⁹ LISTER, Ruth (2007): Social Justice: Meanings and Politics. *Benefits*, Vol. 15, No. 2. 113–125.

²⁵⁰ BOKROS Lajos (2006): A közpolitika forradalma Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 51. sz. Elérhető: www.econ.core.hu/doc/seminar/A_kozpolitika_forradalma.ppt (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

²⁵¹ BODA 2016b, 10.; GAJDUSCEK György – HAJNAL György (2010): *Közpolitika*. Budapest, HVG-Orac.

²⁵² BIHARI Mihály – POKOL Béla (1992): *Politológia*. Budapest, Universitas. Idézi: SZÖLLŐSI Gábor (2003): *A társadalom- és szociálpolitika alapjai I.* Oktatási segédanyag. Elérhető: <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/SzocpolI.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

terjesztéséről szól, a policy pedig a társadalomra, gazdaságra is hatással bíró gyakorlásáról, a köz ügyeinek alakításáról.”²⁵³ A *policy* értelmében vett politikát gyakran említik *public policy* néven. E politikát Ágh Attila²⁵⁴ közpolitikának, Bayer József²⁵⁵ közpolitikának vagy tartalmi politikának, Urbán László²⁵⁶ a közcélú szabályozás hatáselemzésének nevezi. A politika fogalmát tehát értelmezhetjük: 1. *politics* jelentésben, amikor a politikáról mint hatalomról és érdekről beszélünk; 2. *polity* értelemben, amikor az intézményrendszert értjük alatta; és 3. *policy* tartalommal, amikor közpolitikaként az állam konkrét szakpolitikai tevékenységét jelenti. Ez utóbbi értelemhez kapcsolódóan a hazai köznyelvben is elterjedt és elfogadott az ágazati, illetve a szakpolitikák fogalma.

A közpolitika három nagy szakaszra osztható Európában, amelyben három, egymásból kinövő, érdemben mégis különböző paradigma jelentkezik, és ez alapján a közpolitikai döntéshozatal három ideáltípusa vázolható fel. Az első szakasz a kiteljesedett érdekképviseletekre, a második a jó kormányzásra, a harmadik pedig a többszintű kormányzásra koncentrál. Az államnak mindhárom szakaszban más és más a szerepe. Az első szakaszt a koordináló, a másodikat a szabályozó, a harmadikat pedig a fejlesztő állam jellemzi.²⁵⁷ A helyreállító igazságszolgáltatás konfliktusmegoldó alkalmassága különösen abban a helyzetben mutatkozna meg, amelyet Ágh ekként jellemez: „A magyar fejlődés eddig nem tudott felzárkózni a közpolitikai korszakhoz és a kormányzás egymást váltó paradigmáihoz. Az elmúlt évtizedben a magyar intézményi Bermuda-háromszögben az innovációk eltűntek, ami azért különösen tragikus, mert az uniós tagság gyors alkalmazkodást tett volna lehetővé és egyben követelt meg. Az intézményrendszerben pedig húsz év után a konfliktus-konténerek megteltek, kicsapott belőlük a konfliktus [...] Számos szinten alulintézményesültség jelentkezett, ami alacsony hatékonyságra vezet, és általános delegitimációt okoz, mert a társadalom bevonása nemcsak a részvételi demokrácia kérdése, hanem a közpolitika alkalmassági tesztje, az állami és társadalmi kapacitás kérdése.”²⁵⁸

2.2. A jóléti kriminálpolitika reminiszcenciái

A jóléti állam a társadalmi igazságosság elveit kívánta a gyakorlatba átültetni. Európában a második világháború után kialakult jóléti rendszerek biztosították az elsődleges eszközt az állampolgárok integrálására. Ezek az eszközök elérték a marginális helyzetben lévőköt is, és biztosították a „társadalmi tagság” – legalább minimális – gazdasági feltételeit. A társadalmi befogadás a biztos munkahelyet jelentette, és egy kulturálisan homogén(ebb) lokális közösséghez való illeszkedés lehetőségét biztosította. A jóléti állam a szociális igazságosság és egyenlőség eszméjére épült, és szükségesnek látta, hogy az esélyegyenlőség biztosítása

²⁵³ VÁRADI Balázs (2010): Csak semmi politika! Gyöngyvirágtól lombohullásig. *Magyar Narancs*, 2010. augusztus 19.

²⁵⁴ ÁGH Attila (2011): A közpolitika változó paradigmái: az érdekcsoportoktól a többszintű kormányzásig. *Politikatudományi Szemle*, 20. évf. 1. sz. 31–48.

²⁵⁵ BAYER József (2000): *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág.

²⁵⁶ URBÁN László (1995): Köz célú szabályozás hatáselemzése. (*Public policy* elemzés). *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 3. sz. 270–278.

²⁵⁷ ÁGH 2011, 31–48.

²⁵⁸ ÁGH 2011, 31–48.

érdekében – még mielőtt a verseny elindul a forrásokért – minimumokat garantáljon.²⁵⁹ A jóléti államban a gondok jelentős részét (bűnözés, egészség-, képzettség-, munkahiány, szegénység, családi diszfunkciók) olyan problémaként fogták fel, amelynek társadalmi okai vannak, s amelyet szociális technikákkal és a szociális munka módszereivel lehet leküzdeni. E felfogáshoz jól illeszkedett a „társadalmi mérnökség” gyakorlata, amely nem „tervezett” és nem „mért”, és a legkritikább esetben „számolt”. A források bősége idején erre ugyanis nem volt szükség.

A „kabátot újragombolni” csak az 1970-es évek második felétől kellett – s valóban az 1980-as évek elejére az állam szerepe alapvetően megváltozott a szociális és gazdasági életben. Ekkor ugyanis a jóléti állam és a rehabilitációs paradigma ösztűz alá került. Jelentős szerepe volt ebben a 70-es évek gazdasági válságainak, amelyek a jóléti állam gazdasági alapját roppantották meg, és finanszírozhatatlanná tették az igazságszolgáltatás drágán működő rendszerét. Természetesen az is közrejátszott, hogy az emberi jogok felértékelődésének tükrében tarthatatlanná vált az emberi jogi követelményekre „süket” bűnözéskezelési rendszer. Emellett azonban fontos annak rögzítése is, hogy a kriminológia az 1970-es éveket követő két évtizedben – az embertudományok eredményei relatív elmaradásának időszakában – nem volt képes új válaszokat adni a felgyorsult társadalmi fejlődés és a bűnözés új kihívásaira, s ezzel maga is hozzájárult a politika „önjáróvá” válásához a bűnözéskezelés eszközeinek meghatározásában.

A helyreállító igazságszolgáltatás szempontrendszerében a sértett mellé a közösség és az elkövető szempontjainak felsorakoztatását a rehabilitáció sajátos, új köntösben való megjelenéseként értelmezem.²⁶⁰ Borbíró a bűnmegelőzés és a kriminálpolitika viszonyának elemzésekor szintén hasonló következtetésre jut, amikor megállapítja, hogy „a skandináv országok büntetőpolitikai hangsúlyai ugyan jelentősen átrendeződtek az elmúlt évtizedekben, de a bűnmegelőzési politika a jóléti bűnözésértelmezés számos alapfeltevését átmentette”.²⁶¹

A különböző kriminálpolitikai modellekben – eltérő mértékben és eltérő intenzitással – fellelhetők a jóléti állam kriminálpolitikai megoldásai. „Kétszer nem lépsz ugyanabba a folyóba” – mondta Hérakleitosz a Kr. e. 6. században. Valóban nem, hiszen az a víz már régen elfolyt, de mégis: a gázlónál a partfal és a meder ugyanaz maradt... Úgy vélem tehát, hogy a gazdasági helyzet megváltozása sem eredményezheti annak a tudásanyagnak az eliminálódását, amelyet a szociálpolitika és a kriminológia halmozott fel a *treatment* időszakában a kedvezőtlen társadalmi helyzetek felhajtóerőiről. Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, hogy a jóléti állam ugyanolyan viszonyítási ponttá vált, mint az athéni demokrácia: nem teljes (hiszen nem mindenki számára biztosította a teljes jogú tagságot), mégis a demokratikus működés archetípusának tekinthető. Hasonlóan vagyunk a jóléti állam kriminálpolitikájával. Azok a szándékok, amelyek megjelentek a *treatment* ideológiájában, a kriminológia tudománya kétszáz éves fejlődésének eredményeire támaszkodtak. Tény, hogy az emberi jogokra érzéketlen volt, tény, hogy nem tekintett a költséghatékonyság szempontjaira, viszont a benne megtestesülő egyenlőségeszmény és a szolidarisztikus viszonyokra alapozott emberkép, amely állampolgárainak a társadalmi tagságot kínálta, az egyenlő jogokat és az egyenlő lehetőségeket akarta biztosítani, továbbra

²⁵⁹ Lásd: RAWLS, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris. II–III. fejezet.

²⁶⁰ A kérdéssel már korábban is foglalkoztam, lásd: KEREZSI 2006b; KEREZSI Klára (1995b): Pártfogók „pórázon”: A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában. *Kriminológiai Közlemények*, 51. évf. 44–71.

²⁶¹ BORBÍRÓ 2011.

is vonzó maradt. S ezt napjainkban a jóléti állam lebontásával járó társadalmi konfliktusok kiéleződése ténszerűen is igazolja.

2.3. *A helyreállító igazságszolgáltatás története*

A büntető igazságszolgáltatás fókuszában a 11–12. századig nem a büntetés állt, hiszen a büntetés nem volt állami kézben, és szokványosnak számított, hogy a sértett és az elkövető, valamint közösségeik egyezkednek a jóvátétel tekintetében. A büntető igazságszolgáltatás állami kézbe akkor került, amikor I. Henrik alatt olyan tetteket nyilvánítottak bűncselekménnyé Angliában, amelyek elkövetői a koronát sértették meg. A helyi közösségek és egyházak helyreállító technikáit a 11. század végére felváltotta a centralizálódó államok bűnözéskezelése, amely során a bünt mint az állam ellen elkövetett cselekményt értékelték. Ezzel a konfliktus és így annak kezelése is kikerült az érintettek kontrollja alól, megfosztva az elkövetőt és az áldozatot, valamint szűkebb közösségüket a sérelem és a kár hatékony, közvetlen rendezésétől – tekinti át a igazságszolgáltatás kialakulásának történetét röviden Bárd Petra.²⁶²

A természeti népek jelentős részénél azonban továbbra is megtalálható volt a hagyományokra épülő béketeremtő igazságszolgáltatás, például Kanadában, az USA-ban, Argentínában, Új-Zélandon és Ausztráliában. Ezt élesztették újra 1976-ban Kitchenerben (Ontario, USA), amikor megindították az első sértett-elkövető kiegyezési programot. Új-Zéland jogrendszere 1990-ben illesztette be a jogi megoldások közé a családi csoportkonferencia módszerét, amelyet a maori bennszülöttektől vettek át. A kanadai navaho indiánok törzsi hagyományaiból átvett békítő körök is egyre népszerűbbek. E modellek mindegyike úgy tekint a bűncselekményre, mint amely lehetőséget teremt arra, hogy a közösség tagjainak segítségével oldódjanak meg a konfliktusok, és közösen dolgozzák ki a megegyezés formáit. A helyreállító igazságszolgáltatás a sérülések jóvátételét és a társadalmi kötelek megerősítését szorgalmazza, a sértett gyógyulását és az elkövető felelősségvállalását ösztökéli.²⁶³ Ebben a formában kapcsolódik a hagyományos béketeremtéshez, amelyet a természeti népek gyakorolnak.

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás békés vagy békétlen egymás mellett élésének jellemzői más vonásokkal rendelkeznek a helyreállító igazságszolgáltatás kialakulási folyamatának három fázisában. A konfliktusfeloldás korai gyakorlata mindig magában foglalta a reparáció valamilyen formáját, s leginkább a közösség békéjének helyreállítását szolgálta. Hosszú hallgatás után a büntető igazságszolgáltatás alternatív megoldásai iránt a 70-es években éledt fel az érdeklődés, amely elsősorban a sértetti kompenzációs programok gyors elterjedésében nyilvánult meg (például a Criminal Injures Compensation Scheme Angliában és Walesben, a tartományi programok Kanadában, de ide sorolható a közérdekű munka büntetőjogiszankció-rendszerbe állítása mint a közösségnek nyújtott kárpótlás egyik formája). A konfliktusfeloldás eszközeinek megújítását eredményező szakasz az 1980–90-es évekre tehető. A helyreállító igazságszolgáltatás kanonizált elvei

²⁶² BÁRD 2009, 191–221.

²⁶³ Lásd a történetről részletesen: BARABÁS A. Tünde (1993): A bosszútól a kiegyezésig. Változó társadalmak, változó szankciók. *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv*, 30. 253–270.; FELLEGI 2009.

alapján csak a harmadik szakasz tekinthető a helyreállító igazságszolgáltatás valódi kibontakozásának. Előzménye – minden kétséget kizáróan – az a Nils Christie által megfogalmazott probléma, amely szerint a formális büntető igazságszolgáltatás elveszi a sértettől és az elkövetőtől azt, ami az övék – a konfliktusaikat.²⁶⁴ Tehát már nem pusztán a bűncselekmény következményeit oldja, hanem másként gondolkodik a jelenség egészéről. Megfontolandó szempontot emel ki Morvai is: „a jogrendszer szinte infantilizálja [az elkövetőt], hiszen nem neki kell megoldani a konfliktusát, hanem helyette oldják meg »mások« [...] felmenti őt a bűncselekménnyel összefüggő emberi viszonytal való szembesülés kötelezettsége alól, majd elítéli, mégpedig olyan szankciót alkalmazva, amely ezzel az emberi viszonytal semmilyen összefüggésben nincs”.²⁶⁵

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti gyökerei tehát az 1970-es évekig nyúlnak vissza. Egyre határozottabban fogalmazódott meg a punitív büntetőrendszer elrettentő hatásával kapcsolatos szkepticizmus, és egyre határozottabb hangja lett a sértettsegítő mozgalomnak. McCold a folyamatban meghatározónak tartja a vallási kötődésű szervezetek igazságszolgáltatási reformkezdeményezéseit (presbiteriánus, kvéker, Prison Fellowship stb.), amelyek korábbi gyakorlatokkal és a viktimológiai kutatások újonnan megjelent eredményeivel kapcsolódtak össze.²⁶⁶ Az 1990-es évek elejére úgy tűnt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás jelentheti azt a paradigmaváltást, amely a tradicionális igazságszolgáltatás területét átalakítja. Nagy számban indultak meg a helyreállítást célzó programok az USA-ban és Kanadában, de alapvetően a sértett-áldozat kiegyezés töltötte ki a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának kereteit. Az 1990-es évektől kezdve azonban újabb változás formálódott. 1989-ben Új-Zélandon hivatalos elismerést nyert a fiatalok bűnelkövetők kezelőrendszerében a családi csoportkonferencia módszere, amellyel először intézményesült egy bennszülött konfliktuskezelési módszer az állami igazságszolgáltatás rendszerében. Ekkor jelent meg Braithwaite nagy hatású könyve, a *Crime, Shame and Reintegration*, és a hasonlóságok mellett a különbségek is egyre nyilvánvalóbbá váltak az új-zélandi, az ausztrál és az észak-amerikai megoldások között.

A helyreállító igazságszolgáltatás elvei konvencionális bölcsességeket és a józan ész számára kézenfekvő megállapításokat tartalmaznak. Sikerét azonban nemcsak a közérthetősége és morálisan vonzó tételei, hanem a komunitárius mozgalom megerősödése is segítette csakúgy, mint a feminista, az abolicionista és a kritikai kriminológia felbukkanása, amelynek követői szintén a helyreállító igazságszolgáltatás támogatóinak körét szélesítették. A helyreállító igazságszolgáltatás középszintű diszkurzív elméletként diszponálta magát, bár családfájának néhány leágazása a kritikai kriminológia felé is nyitott, és általánosabb rendszerelméletként fogalmazódott meg. Itt látszik annak a tisztázatlan helyzetnek az előnye, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás még mindig definíciós problémákkal küzd – így az elméleti kapcsolódásokat többféle irányba is meg lehet teremteni. A béketeremtő megközelítés filozófiai alapja extrém módon komplex – talán túlságosan is az –, a bűnözéssel és a büntető igazságszolgáltatás morális kérdéseivel kapcsolatos álláspontja egyszerű. Vitában áll napjaink „háborús” kriminálpolitikai megközelítéseivel, s nem

²⁶⁴ CHRISTIE 1977, 1–15.

²⁶⁵ MORVAI Krisztina (1989): Meditáció a mediációról – avagy gondolatok az elkövető és a sértett közötti konfliktus megoldásának új megközelítéséről. *Magyar Jog*, 36. évf. 2. sz. 147–153.

²⁶⁶ MCCOLD, Paul (1998): Restorative Justice – Variations on a Theme. In WALGRAVE, Lode ed.: *Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems*. Leuven, University Press. 21.

ért egyet azzal, hogy a kriminálpolitika minden fronton háborúzik (*war on crime, war on drugs*), és azzal érvel, hogy ez a háborús mentalitás dehumanizálja és az „ellenség” kategóriájába zárja a bűnelkövetőket. Ezzel nem éri el, hogy az elkövető felelősséget vállaljon a tettéért, de megmervíti a társadalom egyenlőtlenségre épülő hatalmi viszonyait.

Mint már korábban is utaltam rá, a *treatment* összeomlásában jelentős szerepe volt annak a politikai felismerésnek, hogy az egyenlőtlenség „társadalmilag beépített”, s ezt az „automatizmust” nehezen és jelentős költségekkel lehet csak befolyásolni, s erre a politika a gazdasági nehézségek időszakában nem vállalkozott. A „jog és rend” elveiben a konzervatív és liberális megközelítés összehangolása sem egyik pillanatról a másikra történt. A 80-as években még jól látható eltérő megközelítések a 90-es évek során szóhasználatukban is egyre közelebb kerülnek egymáshoz. S ezzel az 50–60-as évek jóléti államának „anyaképző” problémakezelése a 90-es évek konzervativizmusának hatására már határozottan „apaképző” problémakezelési jellegzetességeket mutatott. Érdekes módon ebben az „apaképző” bűnözéskezelési időszakban nyer egyre nagyobb teret a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerkezete. Ennek azért van jelentősége, mert a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan létezik négy mítosz. 1. A helyreállító igazságszolgáltatás a megtorló igazságszolgáltatás ellentéte. 2. A helyreállító igazságszolgáltatás a bennszülöttek igazságszolgáltatási módszereit alkalmazza, és ezek voltak a jellemzők a premodern igazságszolgáltatásban. 3. A helyreállító igazságszolgáltatás „gondozó” vagy „puha” eszközökkel operáló bűnözéskezelés, összehasonlítva a „kemény” vagy „férfiás” igazságszolgáltatással, és 4. a helyreállító igazságszolgáltatástól elvárt, hogy nagy változást érjen el az emberben. Kathleen Daly kutatásai azt is igazolták, hogy nem is kevés kapcsolat van a megtorlás és a helyreállítás vagy jóvátétel között, és a helyreállító igazságszolgáltatás semmiképpen nem nevezhető premodern „nőies” bűnözéskezelésnek.²⁶⁷

Nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatás, hanem a bűnmegelőzés is előtérbe kerül ebben az időszakban. Úgy tűnik, hogy a két terület megerősödése a hagyományos igazságszolgáltatás eltérő típusú hiátusaira reagált. A bűnmegelőzés fontossá válása annak a felismerésnek volt köszönhető, hogy az elkövetett bűncselekmények és jogsértések száma igen messzire esik attól, amit a formális igazságszolgáltatás kezelni képes, s egyre élesebb kritikák fogalmazódtak meg a hagyományos igazságszolgáltatás kontrollfunkcióival kapcsolatosan. A helyreállító igazságszolgáltatás előtérbe kerülése viszont annak volt köszönhető, hogy nem volt kielégítő az a mód, ahogy a hagyományos igazságszolgáltatás eljárása zajlott, és ahogy a vitákat kezelte.²⁶⁸

A formális büntető igazságszolgáltatás teljesítményével való elégedetlenség, valamint Howard Zehr és John Braithwaite nézetei jelentős befolyást gyakoroltak a helyreállító paradigma terjedésére. Zehr²⁶⁹ úgy értelmezte, hogy a két eltérő igazságszolgáltatási paradigma különböző célok elérése érdekében alkalmaz eltérő megközelítést: a) a „megtorló” modell indokolja az egyénnel kapcsolatos állami beavatkozást, és igazolja az állam büntető hatalmának érvényesítését a jogsértővel szemben; b) a „helyreállító” modell viszont a bűncselekményt elsődlegesen egy másik személy megsértéseként fogja fel. Ez utóbbi megközelítést gondolta tovább Braithwaite a „befogadó megszegyenítés” (*reintegrative shaming*)

²⁶⁷ DALY, Kathleen (2002): Restorative Justice. The Real Story. *Punishment & Society*, Vol. 4. No. 1. 55–79.

²⁶⁸ ZEHR, Howard (1990): *Changing Lenses*. Stockdate, Herald Press. 181.

²⁶⁹ ZEHR 1990. Idézi: SHAW, Margaret – JANÉ, Frederick (1998): *Restorative Justice and Policing in Canada*. Ottawa, Public Safety and Emergency Preparedness Canada. 33.

fogalmának kidolgozásával, amellyel azt érzékeltette, hogy van lehetőség a cselekmény elkövetése miatt érzett felháborodás kifejezésére úgy is, hogy az ne jelentse egyben a cselekményt elkövető személy elutasítását is.²⁷⁰ E két új elem megfogalmazásával megerősített jelentőséget kapott a helyreállító igazságszolgáltatás felfogásában a közösség fogalma, a helyi együttműködések kialakítása és a civil közösségek bevonása a bűncselekmény elkövetése miatti felelősségre vonás rendszerébe. A helyreállító igazságszolgáltatás nézetrendszerében a sértett központi helyet foglal el, reagálva arra, hogy a tradicionális igazságszolgáltatás nem vesz tudomást a sértettől, noha a közte és az elkövető közötti kapcsolat helyreállítása a sértett szükségleteinek kielégítését is szolgálja (például az érzelmi szembenállás csökkentése, a személyes megbocsátás).²⁷¹ A sértett és a közösség részvétele tehát elengedhetetlen a mindenki számára kielégítő igazság szolgáltatásához. A közösség fogalma azonban a bűnelkövető szempontjából is megjelenik a helyreállító igazságszolgáltatás eszmerendszerében, hiszen a (közösségi szankcióval sújtott) bűnelkövetők kezelése is a közösségben történik. Ezért a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – közvetve – a szabadságvesztés alkalmazásának visszaszorítását is szolgálja.

2.4. A helyreállító igazságszolgáltatás elvei és értékei

Ha csak azt feltételezzük, hogy a bűnelkövető magatartásnak a következménye nem lehet más, mint a büntetés, akkor valóban kifogásnak vagy minimalizálásnak tűnik bármilyen más megoldás a bűncselekményben manifesztálódó konfliktus kezelésére. A hagyományos igazságszolgáltatás tradicionális üzenete így szól: „Ne tedd azt, vagy ha teszed, rossz lesz neked (ha elfognak)”. Ennek az üzenetnek kell megingatnia a bűncselekményt elkövetőkben széles körben meglévő meggyőződést, hogy nem fogják őket megtalálni, vagy ha igen, akkor is megmenekülnek az elítéléstől. Ezt a hitelességi rést egy módon lehet kitölteni: ha az emberek bíznak a hatóságokban, és hisznek a rendőrség és a bíróság hatékonyságában. Ezzel szemben a helyreállító igazságszolgáltatás pozitív üzenetet küld, éppen az ellenkezőjét a hagyományos igazságszolgáltatásénak: „Ne tedd ezt, és jobb lesz neked is, meg mindannyiunknak is!” De van egy másik része is az üzenetnek: „Ne tedd ezt, mert (akár elfognak téged, akár nem) valaki mást sérelem érhet!” Ebből is kitűnik, hogy a büntető igazságszolgáltatási kontextusban a helyreállító megközelítés a lelkiismeretre apellál, és nem a félelem alapján működik. A felelősség középpontba állításával a „lelket fogja meg”, ekként eltér attól a strukturalista vonulattól, amelybe Foucault fegyvelmező társadalomelmélete illeszkedik.

A helyreállító megközelítés arra épül, hogy a bűncselekmény nem egyszerűen az állami szabályok elleni támadás, hanem egy személy és egy közösség ellen irányul.²⁷² Éppen ezért a sértett, az elkövető és a közösség közötti párbeszéd megkezdésével és a meggyőzés feltételeinek kimunkálásával lehet a helyreállítási, megbékélési és jóvátételi célját

²⁷⁰ BRAITHWAITE 1989.

²⁷¹ BONTA, James – WALLACE-CAPRETTA, Suzanne – ROONEY, Jennifer (1998): *Restorative Justice. An Evaluation of the Restorative Resolutions Project*. Ottawa, Canada Solicitor General. Elérhető: www.sgc.gc.ca (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)

²⁷² UMBREIT, Mark – CAREY, Mark (1995): *Restorative Justice. Implications for Organizational Change. Federal Probation*, Vol. 59. No. 1. 47–54.

teljesíteni.²⁷³ Ami egészen bizonyos, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is annak indult – nem csupán egy program. Sokkal inkább egy gondolkodásmód, egy életfelfogás és egyfajta hit abban, hogy jó időben és jól feltett kérdések régi beidegződéseket is képesek megváltoztatni.

A helyreállító igazságszolgáltatás egy harmadik típusú elv a megtorlási, illetve a rehabilitációs büntető igazságszolgáltatási paradigma mellett. Felismeri, hogy a cél a kapcsolatok restaurálása, és nem egyszerűen a bűnösség kimondása. Ezért központi fogalmai a felelősség és a kötelezettségvállalás: a bűncselekmény elkövetése kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására.²⁷⁴

A helyreállító igazságszolgáltatást a „nyugati” igazságszolgáltatás teljes jogú alternatívájának, a büntető igazságszolgáltatás hagyományos modelljét felváltó új rendszernek tekintik és a resztoratív modellt a „nyugati” igazságszolgáltatás modelljébe beépíteni szándékozók között húzódik az igazi ellentét – mondja Győry Csaba.²⁷⁵ E megkülönböztetés persze ideáltipikus, a két eltérő gondolkodásmód különbsége azonban egyértelműen kitapintható.

1. A radikálisabb, „antropológiai” szemlélet a helyreállító igazságszolgáltatást egy olyan kommunikációs folyamatnak tekinti, amely az elkövető és az áldozat vagy az elkövető és a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek önkéntes és aktív közreműködésén alapszik. Célja, hogy a) helyreállítsa azt az anyagi és nem anyagi kárt, amelyik az áldozatnál a bűncselekmény elszენvedése következtében keletkezett; b) helyreállítsa azokat a társadalmi kötelekeket, amelyek a bűncselekmény következtében meggyengültek vagy elszakadtak.
2. A másik, a „közpolitikai” szemlélet a helyreállító igazságszolgáltatásra mint olyan megtermékenyítő paradigmára tekint, amely – másokkal együtt – a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőpolitika reformjához járulhat hozzá. E felfogás irodalma leginkább gyakorlati büntetőpolitikai és jogi problémák megoldásával foglalkozik. A helyreállító mechanizmusok működését a büntető igazságszolgáltatás meglévő rendszerén belül képzelel el. E felfogás a helyreállító igazságszolgáltatást leginkább a liberális *just desert* és a jóléti állam büntető igazságszolgáltatási modelljével szembeállítva határozza meg, és esetlegesen más paradigmákkal (például a *community justice*)²⁷⁶ is ötvözi.²⁷⁷ A közösségi igazságszolgáltatás a hagyományos

²⁷³ *Restorative Justice* (1997). Edmonton, John Howard Society of Alberta. Elérhető: www.johnhoward.ab.ca/pub/C26.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)

²⁷⁴ BRAITHWAITE, John (2005): *Between Proportionality and Impunity*. Confrontation Truth Prevention. Sutherland Award Presentation to American Society of Criminology Meeting. Nashville, November, 2004. *Criminology*, Vol. 43. No. 2. 283.

²⁷⁵ GYŐRY, Csaba (2008): *Restorative Justice, Responsive Regulation and the Governance of Crime*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, tom. 49. 389–406.

²⁷⁶ A közösségi igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatásnak nem alternatívája, hanem annak meghatározott formája és működési módja, amelyben a joghatást kiváltó döntést továbbra is állami intézmények (bíróház, ügyészség stb.) hozzák. Azt célozza, hogy 1. a bűncselekmény által érintett közösségben javítsa az életminőséget (például a graffitik eltávolításával a falakról); 2. az igazságszolgáltatásba való bevonásukkal erősítse a közösségek azon képességét, hogy válaszoljanak a bűnözés jelentette problémákra, és ezáltal a bűnmegelőzést is elősegítsék; 3. elősegítse a közösségi integrációt és a civil társadalom fejlődését az adott közösségben a problémák közösségi megoldása által. Lásd: MARSHALL, Tony F. (1991): *Criminal Justice in the New Community*. A paper written for the 1991 British Criminology Conference, York. Idézi: GYŐRY 2008.

²⁷⁷ GYŐRY 2008.

igazságszolgáltatás számos jellemzőjét megőrizte anélkül, hogy – a helyreállító igazságszolgáltatáshoz hasonlóan – eljutott volna az alapértékek megváltoztatásának szükségességéig.

A helyreállító igazságszolgáltatás paradigmáját van Ness igen költőien fogalmazza meg: az igazság szolgáltatásának folyamatában a kormányzat felelős a rend fenntartásáért, és a közösség felelős a béke megteremtéséért.²⁷⁸ Zehr és Mika az önkéntességet hangsúlyozzák, amellyel a kényszer és a kirekesztés elkerülendő.²⁷⁹ Bár a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos szakirodalmi forrásokban számos egyéb elv és csoportosítás is található, e megközelítés még távolról sem kijegecesedett elméleti konstrukció. A nehézséget tovább fokozza, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás maga is tekinthető mozgalomnak, paradigmának, mechanizmusnak, egy megközelítésnek, koncepciónak, illetve a hagyományos igazságszolgáltatás alternatívájának is.²⁸⁰ Egyik korábbi, a közösségi szankciók témakörével foglalkozó munkámban²⁸¹ magam is utaltam ezekre a problémákra, és megállapítottam, hogy a helyreállító technikák helyet kaphatnak a hagyományos igazságszolgáltatás keretében.

Az elméleti bizonytalanságok ellenére a gyakorlat többféle módon is igazolja a helyreállító megközelítés használhatóságát. Megindultak a költség-haszon elemzések, amelyek gazdaságossági szempontból vizsgálják a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer hasznosságát. Shapland és munkatársai igazolták, hogy a helyreállító módszerekre költött minden 1 GBP 9 fonttal csökkenti a bűnelkövetéssel járó költségeket. Összességében a vizsgált 342 ügy 7,29 millió font megtakarítást eredményezett a büntető igazságszolgáltatás számára.²⁸² Miers és kollégái ügynként 177–712 font megtakarítással, Holdaway és kollégái ügynként 410 font megtakarítással számoltak.²⁸³ A Home Office számításai szerint a bírósági eljárás átlagos költsége 2700 GBP/fő volt 1999-ben.²⁸⁴

²⁷⁸ VAN NESS, Daniel (1990a): Restorative Justice. In GALAWAY, Burt – HUDSON, Joe eds.: *Criminal Justice, Restitution and Reconciliation*. New York, Willow Tree. 9.

²⁷⁹ ZEHR, Howard – MIKA, Harry (2003): Fundamental Concepts of Restorative Justice. In McLAUGHLIN, Eugene – FERGUSSON, Ross – HUGHES, Gordon – WESTMARLAND, Louise eds.: *Restorative Justice. Critical Issues*. London, Sage. 41.

²⁸⁰ FATTAH, Ezzat (1988): Some Reflections on the Paradigm of Restorative Justice and its Viability for Juvenile Justice. In WALGRAVE 1998, 393.

²⁸¹ Lásd: KEREZSI 2006b.

²⁸² SHAPLAND, Joanna et al. (2008): *Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes*. (Ministry of Justice Research Series 10/08.) London, Ministry of Justice. Elérhető: www.justice.gov.uk/publications/restorative-justice.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)

²⁸³ MIERS, David et al. (2001): An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes. *Crime Reduction Series Paper*, 9. London, Home Office; HOLDAWAY, Simon et al. (2001): New Strategies to Address Youth Offending – The National Evaluation of the Pilot Youth Offending Teams. *RDS Occasional Paper*, No. 69.

²⁸⁴ HARRIES, Richard (1999): The Cost of Criminal Justice. *Home Office Research Findings*, No. 103. Elérhető: www.researchgate.net/profile/Richard_Harries2/publication/291832935_The_Cost_of_Criminal_Justice_Home_Office_Research_Findings_No_103/links/56a7375708ae0fd8b3fded51/The-Cost-of-Criminal-Justice-Home-Office-Research-Findings-No-103.pdf?origin=publication_detail (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)

2.5. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalma és funkciója

Nehéz a helyreállító igazságszolgáltatás pontos fogalmát meghatározni – sokkal jobban tudjuk, hogy mi nem a helyreállító igazságszolgáltatás, mint azt, hogy valójában micsoda. Azt biztosan tudjuk, hogy nem a viktimológia része, bár kialakulásában meghatározó szerepe volt ennek a diszciplínának. Azt is tudjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás működésében jelentős szerep jut a helyi közösségnek, és annak a felismerésnek, hogy a közösség az igazságszolgáltatás intézményrendszerénél hatékonyabban képes mederben tartani a tradicionális bűnözést. Nincs általánosan elfogadott definíciója a helyreállító igazságszolgáltatásnak, és még abban sem tökéletes az egyetértés, hogy milyen módszerek és eljárások tartoznak e fogalom keretébe. Talán ez az oka annak, hogy a szakirodalmi fogalommeghatározó kísérletek mindegyike szélesen értelmezi a helyreállító igazságszolgáltatást. Új helyzetet teremtett a 2012/29/EU irányelv, amely jogi értelemben ekként definiálta a helyreállító igazságszolgáltatást: „bármely olyan eljárás, amelynek keretében az áldozat és az elkövető – önkéntes beleegyezésük esetén – pártatlan harmadik segítségével aktívan részt vehet a bűncselekmény kapcsán felmerülő kérdések rendezésében”.²⁸⁵

Az egyik legnagyobb hatású definíciót Desmond Tutu, Dél-Afrika érseke adta, amelyben a megtorló és a helyreállító igazságszolgáltatás között tett különbséget. Úgy vélte, hogy a megtorló igazságszolgáltatás, vagyis az a folyamat, amelyben a személytelen állam kiszabja a büntetést, nem figyelve az áldozat érdekeire, és teljességgel figyelmen kívül hagyja az elkövető szempontjait, nem az egyetlen lehetséges formája az igazságszolgáltatásnak. „Kijelenthetjük – mondta –, hogy van egy másfajta igazságosság, a helyreállító igazságszolgáltatás, amelynek jellemzői hasonlatosak az afrikai tradicionális joggyakorlathoz. Ebben a központi gondolat nem a megtorlás vagy a büntetés, hanem az *ubuntu* szellemének megfelelően a viták elsimitása, az egyensúlyhiányok kiegyensúlyozása, és az elromlott kapcsolatok helyreállítása. Ez a fajta igazságosság megkísérli rehabilitálni úgy az áldozatot, mint a tettest, mivel esélyt kell adni a közösségi reintegrálódáshoz, mind annak, aki okozta, mind annak, aki elszenvedte a tettet.”²⁸⁶

A Howard League for Penal Reform a kapcsolatok helyreállítását tartja elsődleges fontosságúnak, amikor akként fogalmaz, hogy: „A helyreállító igazságosság lényege abban a kapacitásában rejlik, hogy helyre tudja állítani az emberek között a kapcsolatokat, azok között, akit támadóként ismerünk, és azok között, akik elszenvedték a támadást. Ahelyett, hogy ezek a személyek távol maradnának egymástól, az áldozat, a tettes és a család és a támogatók önkéntesen összegyűlnek egy biztonságos és egy pártatlan személy által irányított konfliktusmegoldó összejövetelre.”²⁸⁷ Howard Zehr a következőképpen definiálja a helyreállító igazságszolgáltatást: „A bűncselekmény az emberek és a kapcsolatok megsértését jelenti. Egyben kötelezettséget keletkeztet a dolgok megjavítására. Az igazságszolgáltatás bevonja az áldozatot, az elkövetőt és a közösséget, hogy közösen keressenek olyan megoldást,

²⁸⁵ Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról 2. cikk (1) bek. d) pont.

²⁸⁶ TUTU, Desmond (1999): *No Future Without Forgiveness*. New York, Random House. 54–55. Idézi: JANTZI, Vernon E. (2001): *Restorative Justice in New Zealand: Current Practise, Future Possibilities*. Auckland, Massey University. 3.

²⁸⁷ *The Howard League for Penal Reform*. Canterbury NZ Inc., Fact Sheet 15, Christchurch, NZ, March 2001.

amely támogatja a jóvátételt, a megjavítást és a bizonyosságot”.²⁸⁸ Paul McCold beszámolója alapján is úgy tűnik, hogy egyáltalán nem könnyű definiálni, hogy mi is az a helyreállító igazságszolgáltatás.²⁸⁹ A kutatók egy modifikált Delphi-technikával kíséreltek meg eljutni a helyreállító igazságszolgáltatás konszenzuális definíciójához – nem sok sikerrel.²⁹⁰ A vélemények határozottan eltértek annak értékelésében, hogy mi a szerepe a büntetésnek és az államnak a helyreállító igazságszolgáltatásban. Abban megegyeztek az egységes fogalmat kereső kutatók, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a sértett igazságszolgáltatási szerepének megerősítését célozza, illetve azt, hogy az elkövető állítsa helyre az okozott sérelmet. A kutatók – a nézetek ütköztetése után – 1997 márciusában a „legnagyobb közös osztó” helyett a „legkisebb közös többszöröst” találták meg Tony Marshall következő definíciójában: „A helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amelynek során valamennyi, egy adott bűncselekmény által érintett fél összegyűlik, és együttesen döntenek abban, hogy hogyan kezeljék a bűncselekmény utóhatásait és a jövőbeni következményeit”.²⁹¹ „[Marshall definíciója] nem irányít el bennünket abban, hogy ki vagy mi az, amit helyre kell állítani. Nem határozza meg a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékeit, amely inkább a jóvátétel és nem a fájdalomkozás, a morális tanulás, a közösségi részvétel és a közösségi gondoskodás, tisztelettel párbeszéd, megbocsátás, felelősség, bocsánatkérés és a kártérítés fizetése” – veti ellene Braithwaite.²⁹²

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti megközelítéseiben az a közös elem, hogy bizonyos döntési hatáskörök átkerülnek az államtól az áldozathoz és az elkövetőhöz, a barátokhoz, támogatókhoz, illetve a közösség tagjaihoz.²⁹³ Hudson a legfontosabbnak a részvételi elemet tartja, azzal érvelve, hogy mind az elrettentési, mind a kezelési megközelítés megtagadta a sértettől a részvétel lehetőségét, és az elkövetőnek csupán a passzív részvételt tette lehetővé. A helyreállító igazságszolgáltatás tehát a sértett, az elkövető és a közösség egy sokkal szélesebb kapcsolatrendszerét fogja át.²⁹⁴

Kathleen Daly, akinél kevés szakember tett többet a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati problémáinak feltárásában, nemrégiben egy figyelemfelkeltő tanulmányt tett közzé, amelyben revidéálta a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmával

²⁸⁸ ZEHR 1990, 181.

²⁸⁹ MCCOLD, Paul (1998): *Restorative Justice – Variations on a Theme*. In WALGRAVE 1998.

²⁹⁰ Az Alliance of Non-Governmental Organizations on Crime Prevention and Criminals Justice 1995-ben hívta életre a Working Party on Restorative Justice elnevezésű munkabizottságot azzal a céllal, hogy ösztönözze a helyreállító igazságszolgáltatás témakörének a 10. bűnözéssel és bűnelkövetőkkel foglalkozó ENSZ-kongresszuson történő napirendre tűzését. Ennek során a munkabizottság annotált bibliográfiát készített a helyreállító igazságszolgáltatás szakirodalmáról, és megkezdte a helyreállító igazságszolgáltatás közös definíciójának kidolgozását.

²⁹¹ „Restorative Justice is a process whereby all the parties with a stake in a particular offence come together to resolve collectively how to deal with the aftermath of the offence and its implications for the future.” MARSHALL, Tony (1999): *Restorative Justice: An Overview*. London, Home Office Research Development and Statistics Directorate. 5.

²⁹² BRAITHWAITE, John (2002): *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford, Oxford University Press. 11.

²⁹³ KURKI, Leena (2003): *Evaluating Restorative Justice Practises*. In VON HIRSCH, Andrew – ROBERTS, Julian V. – BOTTOMS, Anthony – ROACH, Kent – SCHIFF, Mara: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*. Oxford, Hart Publishing. 293–314.

²⁹⁴ HUDSON, Joe et al. (1996) *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice*. Leicherdt, NSW.

kapcsolatos korábbi álláspontját.²⁹⁵ Mint kifejtette, egészen biztos már benne, hogy a helyreállító megközelítés csak az igazság szolgáltatásának mechanizmusaként definiálható. Az igazságszolgáltatás mechanizmusa alatt nem igazságszolgáltatási típusokat ért Daly, hanem igazságszolgáltatási válaszokat vagy gyakorlatokat, amelyek lehetnek konvencionálisak (például nyomozás, ítélethozatal stb.) vagy innovatívak (például problémamegoldó bíróság, öslakosok bírósági fórumai, helyreállító konferenciaeszközök), vagy a kettőnek a hibrid variációi. A helyreállító igazságszolgáltatás értékei és elvei igen jelentősek, figyelembe kell venni őket ahhoz, hogy megértsük a helyreállító igazságszolgáltatást mint az igazság kibontásának mechanizmusát, és nem mint a megtorló igazságszolgáltatás alternatíváját, nem mint egy új módot a bűncselekményről és az igazságról való gondolkodásban, és nem is mint a társadalmi változásokat elindító aspirációkat. Az állításból számára négy következtetés adódik: 1. a helyreállító igazságszolgáltatás nem az igazság egy fajtája, hanem az igazság (kibontásának) mechanizmusa. 2. A megtorló igazságszolgáltatás szintén nem az igazságszolgáltatás egyik fajtája, hanem egy mechanizmus. 3. az innovatív igazságszolgáltatási megoldások ernyője alatt a helyreállító megközelítés az egyik az igazságszolgáltatási mechanizmusok közül. 4. Ennek megfelelően a helyreállító igazságszolgáltatás definiálható. Daly hangsúlyozza azt is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás definiálása szükséges ahhoz, hogy ezt a megközelítést konzekvensen lehessen a gyakorlatban alkalmazni és hatékonyságát értékelni. Ha ez elmarad, akkor ezek a gondolatok továbbra is csak „a remények és álmok tengerének felszínén fognak úszkálni”.²⁹⁶

Van Ness és Strong²⁹⁷ négy kulcselemet azonosítanak: az ütközést, a helyreállítást, a reintegrációt és a részvételt, amelyből kettő (az ütközés és a részvétel) az eljáráshoz, kettő (a helyreállítás és a reintegráció) pedig a kimenethez kapcsolódnak. Ez a megközelítés utal arra a fő megkülönböztető törésvonalra is, amely a helyreállító igazságszolgáltatás elméleteiben és gyakorlatában azonosítható. Az eljárás versus kimenet kérdésében elfoglalt álláspont azt is jelzi, hogy a szerző szerint hol „rejlik” a kulcsa a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Néhányan arra az álláspontra helyezkednek, hogy a helyreállító eredmény az eljárástól függetlenül elegendő a helyreállító igazságszolgáltatás megvalósulásához, míg mások úgy gondolják, hogy a megfelelő eljárás nélkül nem lehetséges a megfelelő kimenet elérése sem. Morris még azt az állítást is megkockáztatja, hogy „bármilyen kimenet – beleértve a szabadságvesztést – lehet resztoratív, ha ez egy olyan kimenet, amelyben a felek megegyeztek, és megfelelőnek tartották.”²⁹⁸ Mások nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a helyreállító természetű kimenetnek, és kisebbet az eljárásnak. Lode Walgrave²⁹⁹ például akként határozza meg a helyreállító igazságszolgáltatást, mint „egy, a bűncselekmény el-

²⁹⁵ DALY, Kathleen (2016): What is Restorative Justice? Fresh Answers to a Vexed Question. *Victims & Offenders*, Vol. 11, No. 1. 9–29.

²⁹⁶ DALY 2016, 13.

²⁹⁷ VAN NESS, Daniel – STRONG, Karen H. (1997): *Restoring Justice*. Cincinnati, Anderson Publishing. Idézi: CRAWFORD, Adam (2010): Conceptual Links and Policy Challenges. In *Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a Theoretical Exploration, an Empirical Analysis and the Policy Perspective*. 1–22. Elérhető: http://euforumj.org/assets/upload/Restorative_Justice_and_Crime_Prevention_Final_report.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

²⁹⁸ MORRIS, Allison (2002): Critiquing the Critics. *British Journal of Criminology*, Vol. 42, No. 3. 599. Idézi: CRAWFORD 2010, 1.

²⁹⁹ WALGRAVE, Lode (2008): *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Cullompton, Willan. 21. Idézi: CRAWFORD 2010, 1.

követése utáni és az igazság elérése érdekében tett választást, amely elsődlegesen a bűncselekmény által okozott egyéni, kapcsolati és társadalmi károkozás helyreállítására törekszik”. Adam Crawford definíciója tekintetbe veszi mind a mérlegelés természetét, mind a felek közötti találkozást. „A helyreállító igazságszolgáltatás egy olyan mérlegelési eljárás, amelyet a jóvátétel és a reintegráció fontossága hat át. Az eljárást a méltányosság elve vezérli, amelyben a felek egy bűncselekmény közvetlen következményeként jönnek össze (a legjobb, ha szemtől szemben), hogy közösen döntsék el, hogy hogyan reagáljanak a bűncselekmény által okozott elismert és a jövőben felmerülő károkra.”³⁰⁰

Mint látható, a meghatározás nehézségeit az okozza, hogy a szakemberek más-más megközelítésből kísérlik meg a definiálást: van, aki a folyamat jellemzőjéből indul ki (személyes találkozók), mások a kimenetet tartják fontosnak (bármely olyan cselekvés, amely a bűncselekmény következményeit helyreállítja). Van, aki eljárási mechanizmusnak gondolja, van, aki kombinálja a folyamatot és a kimenetet, és van, aki a társadalmi és egyéni átalakítást tartja a legfontosabbnak.³⁰¹

Barbara Hudson figyelmeztet, hogy a politikai ideák könnyen alááshatják az etikai elvek érvényesülését a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatában.³⁰² A helyreállító igazságszolgáltatásnak tehát megfelelő egyensúlyt kell teremtenie az etikai és a politikai elvek között, és figyelnie kell azokra a normatív aspektusokra, amelyek napjaink kriminálpolitikáiban megjelennek. Hudson szerint az egyik új nézőpont a rizikókezelésről a rizikókontrollra való áttérés, és ezzel a hangsúly áthelyeződése a károk minimalizálására. Jelentősen befolyásolja az igazságszolgáltatás politikáját és gyakorlatát a „fehérférfi-mentalitás” megőrződése és érvényesülése a jogban és a büntető igazságszolgáltatásban. Hudson szerint a kisebbségek felülreprezentáltsága a büntető igazságszolgáltatás rendszerében jelentős mértékben ennek köszönhető, mint ahogy ez a magyarázata annak is, hogy csökken a társadalomban a rossz helyzetű társadalmi csoportok támogatása iránti elkötelezettség. Ahogy Hudson fogalmaz, „mind a politikai elvek, mind az erkölcsi elvek érvényesülése elengedhetetlen a büntető igazságszolgáltatás politikájában, mert etika nélkül a politika szabadabbá válik a kirekesztés és a diszkriminálás akarására, politika nélkül pedig olyan absztrakt elvekre támaszkodna az igazságszolgáltatás, amelyek nagy valószínűséggel működésképtelenek a létező világban”.³⁰³

³⁰⁰ CRAWFORD 2010, 1.

³⁰¹ Nem teszi könnyebbé a jelenség értelmezését az sem, hogy többféle fogalom is használatban van a helyreállító igazságszolgáltatással azonos vagy ahhoz hasonló törekvések, esetleg programok megjelölésére. A *real justice* jogvédett nemzetközi tréningprogram, amely a helyreállító igazságszolgáltatás konferencia-módszerének használatát tanítja meg a jelentkezőknek. A *relational justice* (kapcsolatalakító igazságszolgáltatás) a helyreállításban a pozitív kapcsolatok kialakítására épít. A *positive justice* (építő igazságszolgáltatás) fogalomhasználatát azt a szándékot jelezte, hogy követői a büntetés öncélú alkalmazása helyett az igazságszolgáltatás egy konstruktívabb rendszerének alkalmazását látják indokoltnak. Használatban van a *reintegrative shaming* (befogadó megszégyenítés), részben mint a helyreállító igazságszolgáltatás szinonimája, részben mint utalás a Braithwaite által megfogalmazott elméletre. Lásd részletesen: MARSHALL, Tony (2009): Restorative Justice: An Overview. In NEWBURN, Tim ed.: *Key Readings in Criminology*. Abingdon, Willan. 720.

³⁰² HUDSON, Barbara (2006): Balancing the Ethical and the Political: Normative Reflections on the Institutionalization of Restorative Justice. In AERTSEN, Ivo – DAEMS, Tom – ROBERT, Luc eds.: *From Institutionalizing Restorative Justice*. Cullompton, Willan. 261–281.

³⁰³ HUDSON 2006, 261–281.

Mint látható, a helyreállító gondolkodás szívesen nyit kaput egy szélesebb agenda felé, jelezve, hogy az igazságszolgáltatás feladataival és funkcióival kapcsolatosan egy különleges világlátási módot követ, illetve a cselekvés egy korábbtól eltérő módját gyakorolja. Ebből következően a helyreállító igazságszolgáltatást – funkcióját tekintve – olyan társadalomszervező elvként határozhatjuk meg, amely mélyen „benyúlik” (benyúlhat) különböző szakpolitikai területekre. Ez a magyarázata annak, hogy bár a jóvátételi megközelítés az igazságszolgáltatás területéről indult, eszközeinek alkalmazása nagyon hamar áttért más konfliktusos területekre, mint például az iskolai vagy a munkahelyi ellentétek kezelésére.

3. Helyreállító kísérletek a tradicionális igazságszolgáltatásban

A büntetés alá-fölé rendeltségi helyzetet feltételez, és azon a meggyőződésen alapul, hogy a büntetés letöltésével az elkövető megfizet bűnéért. Annak ellenére él ez a hit, hogy a büntetés gyakran nem áll közvetlen kapcsolatban a szabályszegéssel, amelyet a norma-szegő soha nem tesz jóvá.³⁰⁴ Van-e tehát ennél jobban működő rendszer? Boutellier úgy látja, hogy a (hagyományos) büntető igazságszolgáltatás rendszere kétségbeesetten keres új válaszokat és új eljárásokat, amelyekkel enyhítheti az intézményeire nehezedő nyomást, s ez felértékeli a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket. A helyreállító igazságszolgáltatás jelentőségét a bűnelkövetés morális vonatkozásaira reagálása adja, s ez a jellemző különösen fontos a büntetőeljárás gyenge morális hatásának felerősítésére. A helyreállító igazságszolgáltatás az elkövetőt és az áldozatot nem jogi, hanem morális alanyként szólítja meg, és ezáltal sokkal hatékonyabb választ képes adni a társadalmi konfliktusokra, a bűnelkövetésre és a biztonszághiány problémáira.³⁰⁵

Görgényi szerint a kárhelyreállító és a formális igazságszolgáltatás közötti különbség elsősorban a resztoratív eljárással, s nem annyira a resztoratív eredménnyel kapcsolatos, hiszen az utóbbi nem szükségképpen különböző a kétféle eljárásban. Resztoratív eredménye – mondja – lehet a hagyományos büntető igazságszolgáltatásnak is, például a közérdekű munka kiszabása vagy a polgári jogi igénynek a büntetőeljárásban történő megítélése esetén (adhéziós eljárás).³⁰⁶ Érdemes tehát feltenni a kérdést, hogy „kicsírázhat-e” ugyanabban a rendszerben az új elgondolás, megerősödhetnek-e a megtorló igazságszolgáltatás rendszerének falai között a helyreállító igazságszolgáltatás kezdeményei. „Felhorzsolják-e” a tradicionális igazságszolgáltatás „belső falait” az új megoldások? A kérdés távolról sem „szépészeti” vonatkozású, mivel a hagyományos igazságszolgáltatás a törvény előtti egyenlőség érvényesítésével határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy egy demokratikusan működő társadalomban mindenki számára egy és ugyanaz a jog létezik. Ennek a megközelítésnek a gyakorlati problémái közismertek, s itt csupán két egyszerű példát hozok. Természeti erejű törvényszerűségként vesszük tudomásul, hogy a regisztrált bűnelkövetők körében erősen felülreprezentáltak a rossz helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozó

³⁰⁴ BÁRD 2009, 191–221.

³⁰⁵ BOUTELLIER, Hans (2002): Victimalization and Restorative Justice: Moral Backgrounds and Political Consequences. In WALGRAVE, Lode ed.: *Restorative Justice and the Law*. Devon & Oregon, Willan. 29.

³⁰⁶ GÖRGÉNYI Ilona (2006a): *A büntető ügyekben történő mediáció távlatai*. Kézirat. Szeged, Magyar Kriminológiai Társaság.

bűnelkövetők, és nem tudunk megoldást találni eltérő kulturális normák „jogkoherens” figyelembevételére sem.

A helyreállító igazságosság továbbmegy ennél, és felteszi azt a kérdést, hogy érvényesülhetnek-e eltérő vagy alternatív kulturális szempontok a büntető igazságszolgáltatásban.³⁰⁷ Igazolható-e egy elkülönült igazságszolgáltatás kifejlesztése, vagy el kell fogadnunk azt a maximát a büntető igazságszolgáltatás működésére, hogy „mindenki számára ugyanannak a jognak kell érvényesülnie”? Azonos-e az „igazságosság” az „igazság elérésének folyamatával”? Mint ahogy kétszáz évvel ezelőtt a pozitivisták iskolák kutatási eredményeinek hatására kiderült, hogy a törvény előtt egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése nem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget, ugyanolyan fájdalmas felismerés a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek számára, hogy az „egyenlően kimért jog” nem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban felcsillantja a reményt, hogy van olyan modell, amelyben érvényesíthető az igazságosság közös ideája, és mód van az eltérő tradíciók és eltérő kulturális sajátosságok érvényesítésére is. Az „egy igazság mindenkinek” tehát nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet.

Mivel büntetőjogi felelősség megállapítása történik, az alkotmányos alapelvekkel összhangban csak törvény rendezheti a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazási körét és részletszabályait akár eljárási kódexbe inkorporáltan, akár külön törvényben szabályozottan.³⁰⁸ Hasonlóan: törvénynek kell rendeznie, hogy milyen életkorú elkövetővel kapcsolatban lehessen alkalmazni, s a hatóság vagy a felek kezdeményezzék az eljárás megindítását. Az igazságszolgáltatásban négy olyan kapcsolódási pont van, ahova a helyreállító igazságszolgáltatás sikeresen illeszkedhet: a) a rendőrségi szakasz; b) az ügyészségi szakasz; c) a bírósági szakasz; és d) a büntetés-végrehajtás szakasza. Néhány országban a jótételi eljárás párhuzamosan haladhat az ügyészségi szakasszal.³⁰⁹

Az egyik legfontosabb kérdés tehát, hogy a jogalkotó úgy tekintszen-e a különféle rendszerek „békés egymás mellett élésének” kérdésére, hogy a rendszerek kizárják egymást, vagy ellenkezőleg: tudjanak a saját logikájuk szerint működni, de legyen (vagy ne legyen) hatás vagy átjárhatóság közöttük. Hamar megfogalmazódtak azok az aggodalmak, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás eljárásjogi garanciáinak, a törvény előtti egyenlőség és a tetterányosság veszélyeztetését látták a helyreállító elvek megjelenésében. Az aggályok inverz módon is megjelentek: az igazságszolgáltatási szereplők hatalmi helyzete alááshatja és eliminálja a helyreállító gyakorlat céljait.³¹⁰ Kézenfekvő tehát levonni azt a következtetést, hogy bizonyos helyzetekben a „békés egymás mellett élés” nem jelent egyebet, mint azt, hogy a közvetítői eljárás a hagyományos igazságszolgáltatás hiányosságait pótolja, de úgy, hogy elfogadja azt a gondolkodási keretrendszert is, amelyet a tradicionális

³⁰⁷ *The Maori and the Criminal Justice System. A New Perspective: He Whaipanga Hou.* Part 2, 262. Idézi: DYHRBERG, Marie (1994): *Maori Based Justice: An Alternative Dispute Resolution in the Criminal Justice System.* The Fifth International Criminal Law Congress, Sydney, Australia, 25–30 September 1994. 12.

³⁰⁸ BÁRD 2009, 191–221.

³⁰⁹ *Handbook on Restorative Justice Programmes.* (2006). New York, United Nations. 13. Elérhető: www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³¹⁰ MESSMER, Heinz – OTTO, Hans-Uwe eds. (1992): *Restorative Justice on Trial.* Rotterdam, Kluwer. Idézi: MARSHALL 2009, 721.

igazságszolgáltatás kijelöl. Röviden fogalmazva: ebben az esetben mediációs „áruhában” érvényesül a sértett „polgári jogi igénye”.

A helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalásra építő megközelítése számára kevésbé fontosak az emberi jogok, noha nyilvánvalóan nem tagadja őket (lásd például a helyreállító igazságszolgáltatás közömbösségét a proporcionalitás iránt).³¹¹ A „békés egymás mellett élés” és az átjárhatóság nehézségét fokozza, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás egyértelműen a garanciák nyelvén beszél (feltéve, ha nem terrorcselekményről, súlyos korrupciós cselekményről és egyéb politikailag érzékeny megítélésű bűncselekményfajtáról van szó), de „süket” a valódi felelősségvállalásra.

A büntető eljárási jog sem erkölcssemleges, az eljárási jognak is van moralitása – mondja Bárd Károly.³¹² A büntető igazságszolgáltatás mikéntjét rögzítő normákban ugyanis testet ölt az adott korszak világ- és emberképe, kifejeződnek bennük az adott közösség történelmi tapasztalatai, kultúrája, hagyományai. A kérdés tehát, hogy ez azt jelenti-e, hogy ha egy országban sikeresen működik a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlata, akkor ebből okszerűen következtethetünk arra, hogy a büntető eljárás szabályaiban tükröződő erkölcs szinkronban van a közösség által elfogadott uralkodó moralitással. A többségi erkölcs büntetőjogi kikényszerítésének igazolhatóságáról folytatott Devlin–Hart-vita analógiája dereng fel a távolban: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének „beemelése” a formális igazságszolgáltatásba nem okoz-e hasonló dilemmákat? Nem „kényszerítem-e” a feleket olyan szempontokhoz igazodásra, amelyeket a hagyományos igazságszolgáltatásban nem kellett tekintetbe venniük? Önmagam s az olvasó megnyugtatására: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere alapelszerűen opcionális, azaz mindkét fél önkéntes beleegyezése szükséges a jótételi eljárás megindításához.

4. A kriminálpolitika és a helyreállító igazságszolgáltatás: belül vagyunk a rendszeren vagy kívül?

A rehabilitáció eszméjét az 1980-as években legyőzte a kontroll, és véget ért az a korszak, amely „kilúgozta” a büntetésből a morális elemeket, és tisztán terápiás szociális munkaként értelmezte azt. A neoklasszikus elvek megjelenése szükségszerű reakció volt a még oly jó szándékú *treatment* emberi jogok iránti érzéketlenségére és a bűncselekmény elkövetésében manifesztálódó morális szempont eliminálására. A *treatment* kezelőrendszere ugyanis „technikaivá” degradálta a bűncselekményt, csak társadalmi, szociális bajnak tételezte, és nem tartotta fontosnak a jogsértés morális megítélését. „A büntetés becsületbe vágó szankció, szemben minden más jogi következménnyel” – mondja Szabó András.³¹³ Úgy tűnik, hogy a jóléti állam büntetőpolitikájának érvényesülése idején a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőjog saját „bináris kódját” szorította háttérbe annak érdekében, hogy más

³¹¹ Bár mintha ez iránt a hagyományos büntető igazságszolgáltatás is elveszítette volna a szenzitivitását. Lásd az elmúlt időszak büntetőjogi jogalkotásából például a tulajdon elleni szabálysértések elzárással büntetésének megteremtését.

³¹² BÁRD Károly (2008): *Erkölc és büntető igazságszolgáltatás – a hallgatás joga*. Habilitációs előadás, 2008. október 15. Elérhető: www.ajk.elte.hu/file/Hab_Bard_Karoly.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)

³¹³ SZABÓ András (1993): Megelőzés és arányos büntetés. In GÖNCZÖL–KEREZSI 1993, 99.

funkcionális alrendszerek (például a szociálpolitika) bináris kódjai érvényesülhessenek.³¹⁴ Pokol Luhmann téziseinek továbbgondolása kapcsán fogalmazta meg, hogy a „teljes egyént” involváló morális kommunikáció tartós intézményei is létrejönnek.³¹⁵ A morális kommunikációt alkalmazó intézmények sorába napjainkban sorakozik fel a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszere, elsődlegesen a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítésének és technikáinak abszorbeálásával. Az „inga” tehát nemcsak a *treatment* (a jóléti állam büntetőpolitikája) és a neoklasszikus megközelítés között mozog, de – bizonyos vonatkozásban – a *treatment* és a helyreállító igazságszolgáltatás között is, ugyanakkor kétségtelen, hogy e két igen eltérő megközelítés mindegyike a *treatment* hiátusaira reflektál.

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyában nem az az elsődleges probléma, hogy az új elveket a hagyományos igazságszolgáltatással milyen módon lehet egyesíteni, sokkal inkább az, hogy ez az eredendően eseti és informális eljárás miként intézményesülhet, magába a jog rendszerébe miként lehet integrálni (különös tekintettel a jogállamiság és az emberi jogok megkövetelte garanciákra).³¹⁶ A két rendszer elemzésénél nem kevés jelentősége van annak, hogy eltérő a viszonyuk a múlt történéseihez. A valóság megismerése és a releváns múlt igazságnak megfelelő feltárása a központi kérdése a hagyományos igazságszolgáltatásnak. (Bár az is tagadhatatlanul fontos, hogy a „releváns múlt igazságát” vagy a „múlt releváns igazságát” akarjuk-e feltárni.) A helyreállító igazságszolgáltatást azonban kevésbé érdekli a múlt, mint a jövő. Mondhatjuk azt is, hogy nem az eljárás ténymegállapítási szakaszához, hanem a büntetékiszabás fázisához kapcsolódik. Ezért inkább úgy fogalmaznánk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásnak annyiban van viszonya a múlthoz, amennyiben annak történéseihez, cselekvéseihez való viszony át gondolása a jövő emberét is megváltoztatja, és eredményei az ember jövőbeni cselekedeteiben jelentkeznek. Nem kétséges viszont, hogy a múlt igazságnak megfelelő ismerete elengedhetetlen a helyreállítás alkalmazásához is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a helyreállítás akkor működik, ha a múlt igazságnak megfelelő ismeretével azonos mértékben rendelkezik a két fél, a terhelt és a sértett. Ezt a helyzetet egyetlen módon tudja elismerni (az új gondolatokat abszorbeálni képes) hagyományos igazságszolgáltatás, úgy, ha a felek beleegyezését kívánja meg például a közvetítés alkalmazásához. A múlt igazságnak megfelelő ismeretét (vagy e helyzet kialakításának szándékát) jelzi az a szituáció, amikor a terhelt kezdeményezésére a sértett beleegyezik a közvetítésbe. Nyilván van olyan helyzet, amikor a múlt igazságát nem egyformán ítélik meg a felek, ilyenkor vagy az elkövető nem ismeri el a felelősségét, vagy a sértett nem ért egyet a mediációval – azaz nem is kerülhet sor a helyreállító eszköz alkalmazására. Ebben az esetben egy harmadik szereplő, jelesül az állam képviselője fogja megállapítani, hogy mi is a múlt igazsága.

³¹⁴ Luhmann úgy fogja fel az elkülönült alrendszereket, hogy azok az elkülönülés létrejöttétől kezdve egyetlen értékduálon orientálódnak. Pokol szerint „a realitást jobban meg tudjuk ragadni, ha egy-egy alrendszeren belül az irányító értékduál – a jognál a jogos/jogtalan, a tudománynál az igaz/hamis stb. – csak domináló szerepben fogjuk fel, de elismerjük, hogy alárendelten egy sor más értékelés is formálja az alrendszereken belüli cselekvéseket. Mintegy a bináris kód »prizmáján megtörve«, ezáltal alárendelt helyzetbe kényszerítve tud ettől kezdve csak a többi értékduál hatni az egyes alrendszereken belül, de így azonban megmarad behatásuk. [...] Egy-egy alrendszer tehát egy sajátos értékhierarchiát jelent, tetején a saját bináris kóddal, és ennek megfelelő cselekvési/gondolkodási folyamatokat, döntően a bináris kód által formáltnak, de alárendelten egy sor más értékduál is használva.” Lásd: POKOL 2005.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ GYÓRY Csaba (é. n.): *A helyreállító igazságszolgáltatás két szemléletéről*. Kézirat.

Amikor a két rendszer összekapcsolásának lehetőségét vizsgáljuk, érdemes figyelni Asworth megjegyzésére, miszerint a helyreállító igazságszolgáltatás és a jogi alapelvek és garanciák viszonyának elrendezése szükséges, mert a „büntetőjog története számos olyan példát kínál, amelyben a jóindulatú kezdeményezések a későbbiekben represszív kontrollt eredményeztek”.³¹⁷ Amikor a két rendszer egymás melletti vagy átfedő működéséről gondolkodunk, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kevésbé formális eszközei képesek-e respektálni a fenti jogokat és követelményeket. Különösen arra tekintettel, hogy a helyreállító eszközök alkalmazásához adott beleegyezés bármikor visszavonható, akár a sértett, akár az elkövető dönthet úgy, hogy nem vesz tovább részt a helyreállításra irányuló eljárásban.

4.1. A formális/informális igazságszolgáltatási komplexum

Garland és Sparks az „informális/formális igazságszolgáltatási komplexumot” olyan kulturális képződményként határozta meg, amelyben a büntető és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonylagos harmóniában működik annak ellenére, hogy közöttük nyilvánvalóan kibékíthetetlen ellentétek vannak.³¹⁸ A bírósági szakaszt megelőzően minden európai országban az sztrikt legalitás elvétől történő elmozdulás tapasztalható, és az ügyek bizonyos körében lehetőség van a megszüntetésre vagy az egyéb formájú befejezésre a rendőrségi vagy az ügyészségi szakaszban. Ez a lehetőség – az országok eltérő rendszereinek ellenére – hasonló eredményekhez vezet: jelentősen csökken azoknak az ügyeknek a száma, amelyek a bíróság elé kerülnek.³¹⁹

A formális és informális igazságszolgáltatás „egymásba csúsása” nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan jelenik meg, hanem az úgynevezett „biztonsági igazságszolgáltatás” (*actuarial justice*)³²⁰, vagy az úgynevezett „közösségi igazságszolgáltatás” (*community justice*) esetében is. Minden olyan esetben tehát, amikor kriminálpolitikai szándékok, gazdasági megfontolások, a veszély megelőzése, a „józan ész”, a büntetés célja, hatékonysági szempontok stb. a formális kötöttségek oldása mellett érvelnek és döntenek. A formális kötöttségek oldása legtöbbször azzal a következménnyel jár, hogy „rendszeridegen”, azaz a büntető anyagi vagy eljárási garanciákat rontó megoldások kerülnek be a jogrendszerbe. Ahogy Erdei fogalmaz: a jogtudomány művelői teljes természetességgel

³¹⁷ ASWORTH, Andrew (2009): Responsibilities, Rights and Restorative Justice. In NEWBURN, Tim ed.: *Key Readings in Criminology*. Cullompton, Willan. 730.

³¹⁸ GARLAND, David – SPARKS, Richard (2000): Criminology, Social Theory, and the Challenge of Our Times. In GARLAND, David – SPARKS, Richard eds.: *Criminology and Social Theory*. Oxford, Clarendon. 1–22.

³¹⁹ Azok az országok, amelyek hagyományosan a sztrikt legalitás elvét érvényesítették, egyre inkább eltérnek ettől, és növelik büntető igazságszolgáltatási rendszerük flexibilitását, azokban az országokban pedig, amelyekben az ügyészségi szervezetnek nem volt jelentős szerepe korábban, szisztematikusan növelik az ügyészség szerepét és hatáskörét a büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Lásd részletesen: JEHLÉ, Jörg-Martin (2000): Prosecution in Europe: Varying Structures, Convergent Trends. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 8. 27–41. Lásd a legújabb fejleményekről: GÖRGÉNYI Ilona – JACSÓ Judit (2016): A helyreállító igazságszolgáltatás jövője Európában – beszámoló a 3E-RJ európai uniós modellprojekt eredményeiről. In RÓTH Erika szerk.: *Decem anni in Europaea Unione V. Tanulmányok a büntügyi tudományok köréből*. Miskolc, Miskolci Egyetem ÁJK. 9–46.

³²⁰ Az *actuarial justice* legpontosabb fordítása a biztosításmatematikai igazságosság lenne.

lépnek át egy-egy jogág határán, hogy „a túlsó oldalról importáljanak valamit, amit a saját területük gazdagítására lehet hasznosítani”.³²¹ A helyreállító igazságszolgáltatás esetében igen jellemző, hogy a konszenzuális megoldásokra törekvés a civiljog eszközrendszerét emeli be a büntetőjogi megoldások közé. A rizikókezelés vagy a veszélymegelőzés logikájára épülő megoldások jellemzője, hogy a jogalkotó egyre inkább „bíróltanítja” a bírósági rendszert, azaz a „tárgyalásmentes igazságszolgáltatás” felé mozdul el.³²² S ebben a helyzetben is feltűnnek a civiljogi megoldások, s egyre jellemzőbben büntető anyagi és eljárásjogi következményekként intézményesülnek – legtöbbször nélkülözve vagy csak részben rendelkezve azokkal a garanciákkal, amelyeket a „klasszikus” büntetőjogi jogintézményeknél természetesnek találunk.

Az egyes igazságszolgáltatási rendszerek egymás mellett élésénél az igazságszolgáltatási rendszerek különböző fejlődési szakaszait vagy fejlődési leágazásait is tekintetbe kell vennünk. Három alapvető modell működhet a két rendszer kapcsolatában: a) mindkettő külön rendszerként működik, b) a helyreállító igazságszolgáltatás mint egy új és etikai dimenzió vagy elvrendszer helyeződik el a hagyományos igazságszolgáltatáson belül, és c) a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatás (teljes vagy részleges) helyettesítőjeként működik.³²³

Garland úgy gondolja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás módszereit a formális (hagyományos) büntető igazságszolgáltatás rendszere csak addig képes befogadni, ameddig azok a fő trend mellett kisebbségben vannak.³²⁴ Ez azonban nem mennyiségi, inkább minőségi, pontosabban garanciális kérdés – és természetesen akkor merül fel, ha a jóvátételi módszereket a formális igazságszolgáltatás kebelén belül alkalmazzák. Ilyen esetben a civiljogi megoldások, illetve a kárhelyreállító igazságszolgáltatási eszközök térnyerése addig a határig indokolt, amíg nem fenyegeti a büntetőjog lényegi sajátosságait. S tagadhatatlan az is, hogy a magánjogi eszközök a bűncselekményben megjelenő konfliktus feloldására bármennyire is alkotmányos megoldásnak tekinthetők, távolról sem jelentik azt, hogy magukon viselnék a büntetőjogi szankciók jellegzetességeit. Napjaink büntető igazságszolgáltatási rendszereiben ezért tapasztalhatjuk azt, hogy még a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer „bemeneti kapujában” gyakorlattá vált elterelő megoldások sem jelentik azt, hogy a diverzió elkerülheti a formális büntető igazságszolgáltatást, és valóban informális, „visszatársadalmasított” fórum rendezi el az ügyet. A formális büntető igazságszolgáltatási hatóságok „óv szeme” ugyanis végigkíséri ezeket a diverziós eljárásokat, s amennyiben azok nem nyújtanak megnyugtató megoldást a probléma kezelésére, „vissza-veszi” az ügy elbírálását, és lefolytatja a formális eljárást. Ebből arra következtetünk, hogy napjainkban sokkal inkább a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer megújítására,

³²¹ ERDEI Árpád (2016): Kodifikációs kölcsönhatások a tág értelemben vett büntetőjog területei között – szükség-szerűek-e, s ha igen, akkor miért nem. In HACK–HORVÁTH–KIRÁLY 2016, 74.

³²² *Citoyens et Justice. XII National Conference “Restorative Justice: From Ideal to Reality?”* Proceedings of the Final Conference, Paris, 2nd et 3rd December 2010, 84.

³²³ BOŠNJAK, Marko (2007): Some Thoughts on the Relationship between Restorative Justice and the Criminal Law. In MACKAY et al. 2007, 94–111.

³²⁴ GARLAND, David (1995): Penal Modernism and Postmodernism. In BLOMBERG, Thomas – COHEN, Stanley eds.: *Punishment and Social Control: Essays in honour of Sheldon Messinger*. New York, Aldine de Gruyter. 45–74. Idézi: CARNEY, Terry (2000): New Configurations of Justice and Services for the Vulnerable: Panacea or Panegyric? *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 33, No. 3. 321.

szemléletalakítására szolgál a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere, semmint a formális szankciók helyettesítésére.

4.2. *A tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája*

A helyreállító igazságszolgáltatás megjelenésének korai szakaszában dichotóm módon, szinte minden szempontból két ellentétes pólusként értelmezték a helyreállító és a hagyományos igazságszolgáltatást, és kapcsolatukat jelentős nézetkülönbség jellemezte. A helyreállító igazságszolgáltatás képviselői is a szembenállást hangsúlyozták, és azt emelték ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök fel fogják váltani a hagyományos büntetőjogi eszközök alkalmazását. Napjainkban azonban inkább az a felfogás érvényesül, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítése és eszközrendszere katalizátorként működhet a büntető igazságszolgáltatási rendszerek reformfolyamataiban. Azóta a szerzők többsége azt hangsúlyozza, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem dichotóm fogalom, azaz nem az igen/nem ellentétpárjára épül, hanem inkább skálaként kell értelmezni.³²⁵ Erre is visszavezethető, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szakirodalma szerint vannak teljesen, inkább és kevésbé vagy egyáltalán nem helyreállító szempontokkal jellemezhető megoldások a jog területén. Ezeket az eszközöket napjainkban úgy értelmezhetjük, mint amelyek alkalmasak a működő igazságszolgáltatási rendszerek „kiegészítésére”, de néhány elemük arra is alkalmas, hogy egyes speciális eljárásokban helyettesítse a létező eszközök valamelyikét.³²⁶ Az e kérdéssel foglalkozók egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a kombinálás lehetőségeire, az egymásmellettiesség feltételeinek kialakítására.³²⁷ Egyértelmű – állapítja meg egy ENSZ-anyag³²⁸ –, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem fogható úgy fel, mint amely egészében alkalmas a hagyományos büntető igazságszolgáltatás helyettesítésére.

Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája zajlik, ami értékelésem szerint nem az összeolvadást, sokkal inkább a kompetenciahatárok tisztázódását fogja eredményezni. Napjainkban a büntető igazságszolgáltatás fejlődése kettős úton halad: egyfelől megerősödött a tetтарыos (időnként még azon túli) megtorlási szándék, másfelől ezzel párhuzamosan a reparatív szempontok érvényesítése felé is elmozdul. A helyreállító igazságszolgáltatás a sértett kizárólagos szempontjainak érvényesítésétől mára eljutott az elkövető, illetve a közösség szempontjainak figyelembevételéhez.

Az Európában érvényesülő igazságszolgáltatási modellek fejlődési folyamataiban 1. rehabilitációs, 2. reparatív és 3. resztoratív fázisokat azonosíthatunk. Figyelemre méltó, hogy a folyamat éppen ellenkező irányban zajlik a hagyományos, mint a helyreállító igazságszolgáltatásban: a tradicionális igazságszolgáltatás a rehabilitációs fázisból eljutott a reparatív

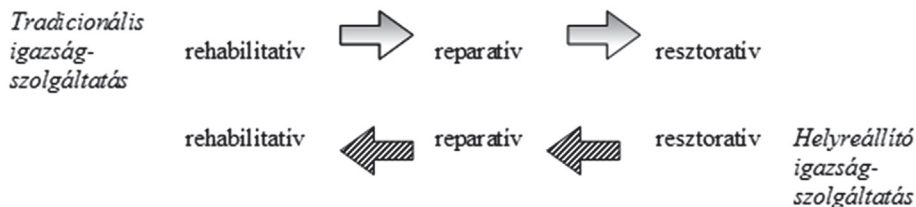
³²⁵ FELLEGI Borbála (2008): *Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Doktori értekezés kézírata. Budapest, ELTE TáTK Szociális Tanulmányok Intézete. 52. Elérhető: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)

³²⁶ DIGNAN, Jim (2001): *Towards a Systemic Model of Restorative Justice*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven.

³²⁷ FELLEGI 2008, 52.

³²⁸ Lásd: *Reform of the criminal justice system: achieving effectiveness and equity. Restorative justice. Report of the Secretary-General*. (2002) E/CN.15/2002/5 Commission on Crime Prevention and Criminal Justice. Eleventh session, Vienna, 16–25 April. UN.

fázisba, míg az európai helyreállító igazságszolgáltatás a resztoratív fázis helyett „megelégszik” azzal, hogy a reparáció érvényesítése nemcsak a sértett, de az elkövető érdekeit is szolgálja. A folyamat leegyszerűsített menetét az alábbi ábra mutatja.

8. ábra

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás fázisai

Forrás: saját szerkesztés

A két rendszer értékstruktúrája szintén a tradicionális és a jótételi igazságszolgáltatás közötti kompetenciahatárok plauzibilitását jelzi. Az első az alapvető eljárási garanciák rétege, amelybe a nemzetközi egyezményekben biztosított alapvető emberi jogok tartoznak, beleértve az ENSZ emberi jogi egyezményét. Braithwaite olyan értékeket sorol ide, mint a dominanciamentesség, a tiszteletteljes odafordulás és a minden résztvevőre egyforma figyelem fordításának szükségessége.³²⁹ Az értékstruktúra második rétegét azok az értékek alkotják, amelyeket a résztvevők maguk választanak: az anyagi és érzelmi kárpótlás különféle formái tartoznak ide. A harmadik rétegbe Braithwaite olyan értékeket sorol, amelyeket elvárnánk, vagy reméljük, hogy megjelennek a helyreállítás folyamatában (például a megbocsátás, a bocsánatkérés, a megbánás, a bűncselekmény rosszallása). Ezek mindegyike olyan érték, amely közrehat a sértett, az elkövető és a bűnelkövetéssel érintett közösség helyreállításában. Mint Braithwaite mondja, a keret azért szükséges, mert értelmet ad a célok sokféleségének. Segít feltárni mind annak tisztázását, hogy hova tartunk, és annak az útnak a fontosságát, amelyen eljutunk oda. Morális szempontból ugyanis mindkét tényezőnek igen nagy jelentősége van.³³⁰

4.3. A helyreállító és a tradicionális igazságszolgáltatás garanciái

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat.³³¹ „A jogállam alapvető eleme a jogbiztonság” – szögezte le az Alkotmánybíróság a 10/1992. (II. 25.) AB határozatában. Majd így folytatta a 11/1992. (III. 5.) AB határozatban: „A jogállamiság és jogbiztonság elvéből fakadnak az eljárási garanciák. Ezek alapvető jelentőségük az egyes jogintézmények működésének

³²⁹ BRAITHWAITE 2003, 8–9.

³³⁰ FREDERIKSEN, Erica A. (2006): *Healing Fractured Communities: Restorative Justice as a Strategy for Inclusion*. Presentation at Meetings of the Canadian Political Science Association, Toronto, Ontario, June 1–3. 2006. Elérhető: www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Frederiksen.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³³¹ 11/1992 (III. 5.) AB határozat.

kiszámíthatósága szempontjából.” Mivel a büntetőjog a legsúlyosabb szankciók alkalmazására ad lehetőséget az államnak, ezért „... a büntetőjogi korlátok lefektetése elengedhetetlen, és a korunkat jellemző kriminalizációs hullám és növekvő büntetőjogi szigor mellett e korlátoknak ténylegesen hangsúlyos szerep kell, hogy jusson” – írja Szomora Zsolt.³³²

Kérdésként merül fel: szükség van-e az állami büntetőhatalom garanciákkal történő korlátozására egy olyan rugalmas és megegyezésre törekvő eljárás esetén, mint a helyreállító igazságszolgáltatás? Feltehetjük másként is a kérdést: az állami büntetőhatalom gyakorlásának tekinthető-e a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazása?

Érdeemes tehát végiggondolni, hogy 1. a jogi garanciák mennyiben érvényesülnek a helyreállító igazságszolgáltatásnál, és 2. a büntető anyagi és eljárásjogi alapelvek közül melyek azok, amelyeknek feltétlenül érvényesülniük kell, melyek azok, amelyek csak részlegesen érvényesülhetnek, és melyek azok, amelyek érvényesülése kizárt. A nehézséget természetesen az jelenti, hogy a jogi garanciák vagy vannak, vagy nincsenek. „Kicsi”, „több”, „még több” garancia nincs, ugyanis vagy megteremtette a jogalkotó a garanciák érvényesülésének feltételeit, vagy nem.

Magam a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyát az alternatív szankciók elemzése során már értékeltem.³³³ Korábbi munkámban azonban korlátozottan, csak az alternatív szankciók szemszögéből elemeztem e két rendszer viszonyát. Erről ma sem gondolkodom másként. Jelen kötetben azonban jelentősen kinyitottam azt az optikát, amellyel a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyrendszerére tekintek. Ezen a lencsén áttekintve úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei korlátozottak, mivel a jog számára fontos garanciaelemeket nem képes ugyanazon a szinten biztosítani, mint a hagyományos eljárási rendszerek. (S ez még akkor is igaz, ha ezeknek érvényesülésével folyamatosan elégedetlenek vagyunk.) Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – a büntetőjogi szankció beágyazottságával ellentétben – azokat az elvárásokat sem képes kielégíteni, amelyek a büntetőjogi szankcióval kapcsolatosan megnyilvánulnak. (Az is igaz viszont, ezzel szemben számtalan olyan értéket és erényt tudnak felmutatni, amelyet csak szeretnénk elvárni a hagyományos igazságszolgáltatástól, de ennek teljesítésére az nem képes.)

Erre a helyzetre is tekintettel úgy gondolom, hogy az igazságszolgáltatás területén a hagyományosan bűncselekménynek tekintett magatartások kezelésére továbbra is a hagyományos igazságszolgáltatás eszközrendszere a leginkább alkalmas. A szélső értékeknel – amelyet a következő fejezet részben „nagyon nagy fájdalomként”, illetve „csekély sérelemként” tárgyalok – van helye a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Ezen kívül – és elfogadva a szakirodalomban megfogalmazott állításokat, amelyek szerint a helyreállító eszközök nem csupán az igazságszolgáltatásban alkalmazhatók – nézőpontomat kitágítottam, és azt láttam, hogy számos egyenlőtlenségre visszavezethető társadalmi probléma kezelése/oldása képzelhető el a helyreállítás eszközrendszerével.

³³² SZOMORA ZSOLT (2011): Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/29. Elérhető: www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011-29.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)

³³³ Lásd: KEREZSI 2006b.

5. A helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciája

Ebben a fejezetben megkísérlem meghúzni a hagyományos igazságszolgáltatás kompetenciahatárait, és amellet érvelek, hogy a büntető igazságszolgáltatás alsó küszöbét el nem érő, illetve felső küszöbét meghaladó súlyú cselekmények kezelése a helyreállító igazságszolgáltatás terepére vagy kizárólagosan, vagy komplementer módon.

Első látásra a tettearányosság kérdése tűnik olyan kérdésnek, amely segít a hagyományos és a helyreállító rendszer közötti határvonalak tisztázásában. A tettearányosság tartalmi értékelése változóban van, és úgy gondolom, hogy az mint büntetőjogi mérték mindkét területen értelmezhetetlen. Természetesen nem arra gondolok, hogy mint elv kikerült a jogilag értékelendő szempontok közül. Azaz nem büntetőjog-dogmatikai szempontú érveléssel élek, amikor azt mondom, hogy túlságosan egyszerű arra hivatkozni, hogy a tettearányosság maga a „tisztá mérce”. Ha ugyanis a mérce maga a tett, akkor a tettearányosság nem lehet más, mint a talió, a „szemet szemért” elve. Ezt azonban már a történelem hajnalán felváltotta egy másik mértékegység, amikor pénzben kezdték mérni az okozott sérelmet. Abban az esetben azonban, amikor nem a „szemet szemért” elve érvényesül, hanem a sérelmet valamilyen mérőeszköz segítségével „átváltják”, akkor elveszítjük a mérőeszköz „objektivitását”. A tettearányosság alaptalanul ígéri, hogy a szankció a cselekmény súlyához igazodó általános értékmérő lesz. Az univerzalitása csak látszólagos, mivel maga a mérce (jelesül a tett súlyának megítélése) az adott társadalom közösségi-kulturális hagyományaitól, a bűnözés alakulásától és nem utolsósorban a nemzetközi hatásoktól függ. Azaz mindig társadalmi közmegegyezés, megállapodás kérdése, hogy milyen szankciót tekintünk a tettel arányosnak. Ezt igazolja a kompozíció példája, amely – a „szemet szemért” egyszerű elvével szemben – az első szankció volt, amely már másként mérte a sérülést, a kárt, azaz „átváltotta” pénzre, majd később szabadságvesztésre. Eklatáns példa erre az 1995. évi ICVS-felmérés, amelyben Magyarország (1600 fős budapesti mintával) is részt vett. A megkérdezetteknek egy olyan huszoneves fiatalember cselekményét kellett megítélniük, aki betöréses lopás elkövetése során egy színes televíziót tulajdonított el. A kutatási eredmények szerint a nyugat-európai megkérdezettek jellemzően közérdekű munkával büntették volna az elkövetőt, míg a kelet-európai válaszolók döntő többsége végrehajtott szabadságvesztést alkalmazott volna. Már ebből az eredményből is kitűnik, hogy a színes tévé eltulajdonításával okozott kárt eltérő módon ítélték meg Keleten és Nyugaton, mert a megkérdezés időpontjában egy ilyen vagyontárgy értéke jelentősen mást jelentett a havi átlagbérhez viszonyítva – még akkor is, ha eltekintünk a punitivitás mértékének földrajzi eltéréseitől. Az elmondottak ellenére a tettearányosság „hat” a szankciórendszerre. Ahogy az alternatív szankciók vizsgálatánál magam is megállapítottam, a közösségben végrehajtott büntetések körében a tettearányossággal kapcsolatos alapkövetelmény szintén megjelenik, például úgy, hogy bevezetésük, tartalmuk, szabályaik meghatározása jogi előírások alapján történik, és igazodniuk kell a cselekmény súlyához, az elkövető személyi sajátosságaihoz, valamint a sértetti jogok biztosításához.

Másik érvem az, hogy a tettearányosságot nemcsak a „mérőeszköz” relatív volta miatt nehéz megítélni, de a cselekmény értékelése szempontjából is ingoványos terepre érkezünk. Vannak helyzetek, amikor egy jogsértő magatartás megítélését csak kriminálpolitikai (esetleg politikai) szándékok transzformálják a büntetőjogi üldözés szintjére (hozzátéve természetesen, hogy erre a jogalkotónak minden formális felhatalmazása adott lehet).

Ekkor a tettet és az alkalmazható jogkövetkezményeket nehéz egymással arányban állónak tekinteni. Jó példa erre a civilizálatlan viselkedés és a csekély súlyú jogsértő magatartások büntetőjogi üldözésének megteremtése, amivel szinte teljesen eltűnt a szabálysértések közigazgatási jellege,³³⁴ de ezzel párhuzamosan a büntetőjog is szabálysértési jogi vonásokat vesz fel.³³⁵ Mindemellett nem értelmezhető a skála másik széle sem a hagyományos igazságszolgáltatás tetтарыosságá keretében, hiszen a holokauszt vagy egyéb államilag támogatott népirtás (például a Ruandában vagy Boszniában történtek) bűncselekménynek tekintendő, de súlya mérhetetlenül nagyobb annál, mint amire a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszere „tervezve van”.

Hol a helye tehát a helyreállító igazságszolgáltatásnak a felelősségre vonás rendszerében? Nagyon leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy akkor, amikor nagyon nagy a fájdalom, és akkor, amikor csekély a sérelem, tehát akkor, amikor túl „kevés” vagy túl „sok” lenne a hagyományos igazságszolgáltatás. Az alábbi ábra segít képpé formálni a gondolatot.

9. ábra

Mely esetekben lehet hatékony a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás?

Forrás: saját szerkesztés

³³⁴ FEKES BEÁTA (2016): Kodifikációs kölcsönhatások a szabálysértési jog és a büntetőjog területén. In HACK-HORVÁTH-KIRÁLY 2016, 208.

³³⁵ TÓTH MIHÁLY (2013b): Vélemények és várakozások. In HACK Péter szerk.: *Új Büntető Törvénykönyv: Hagomány és megújulás*. Budapest, Bibó István Szakkollégium. 39–51.

A fenti ábra vázolja azokat a veszélyeket, amelyekről már korábban is említést tettem: a büntetőjog „felfelé” is és „lefelé” is átlépheti kompetenciahatárait.³³⁶ Felfelé lépi át, amikor a terrorizmus elleni küzdelemben összemósodik a honvédelem és a rendőrségi tevékenység. A zéró tolerancia gyakorlata viszont „lefelé” teszi rugalmassá a büntetőjog kompetenciahatárát, és összemossa a szociálpolitikai és a rendészeti tevékenységet. Természetesen felvethető, hogy milyen alapon „korlátozom” a hagyományos büntető igazságszolgáltatás hatókörét, és „választom le róla” az enyhe súlyú cselekményeket, illetve az igen súlyos következményekkel járókat. A fejezet további részében példákkal igazolva kísérlem meg bizonyítani, hogy mind a költségek, mind a hosszú távú eredmények szempontjából racionális megoldással élek.

Nyilvánvaló, hogy ebben a gondolati rendszerben is figyelni kell a helyreállító igazságszolgáltatás alapmegközelítéséből eredő korlátokra: az eljárás önkéntes bevonódásra épül. Az önkéntesség előnyeinek ecsetelése, az önkéntes bevonódás ösztönzése és az ilyenfajta „üzleti” megoldás, mondhatni „barterügylet”, egyre jellemzőbb a hagyományos igazságszolgáltatás területén is. Gondoljunk csak a vádalku, a tárgyalásról lemondás intézményére és a diverzió különféle formáira! S amennyiben az önkéntesség nem biztosítható: marad a hagyományos igazságszolgáltatás rendszere – bármennyire is kevésbé hatékonyan vagy drágán működik az említett esettípusokban.

Az első és általános példát a helyzet illusztrálására Knut Sveritől kölcsönöztem, aki a svéd rendőrséggel kapcsolatosan jegyezte meg (bár a magyar rendőrségre is igaz), hogy „a modern rendőrség tevékenysége oly sokféle és annyi egymással ellentmondásban lévő feladatot tartalmaz, hogy emiatt egyetlen feladatát sem képes tökéletesen kielégítően ellátni”.³³⁷ Az analógia segítségével fogalmazom meg tehát állításomat, miszerint a hagyományos büntető igazságszolgáltatásnak oly széles spektrumban kell a bűncselekményekkel foglalkoznia, amelyre sem felkészültsége, sem anyagi forrásai, sem a rendelkezésére álló eszközrendszer nem elegendő.

A helyreállító igazságszolgáltatás tehát azon a területen kaphat helyet, amely a tradicionális büntető igazságszolgáltatás célszerű kompetenciahatárain kívül esik. Azaz: a kettejük viszonya jelöli ki azoknak a cselekményeknek a körét, amelyben a tradicionális igazságszolgáltatás eszközrendszere releváns. Ott tehát, ahol a honvédelem és a büntetőjog kompetenciahatárai összemósódnak, ott a relációs helyreállításnak, különösen a „béke-teremtő” igazságszolgáltatásnak van jelentősége. Hasonlóan, ahol összefolyik a rendőrség és a szociális szolgálatok tevékenysége, ott nem a hagyományos, hanem a helyreállító igazságszolgáltatásnak lehet nagyobb szerepe.

Ez úgy is megfogalmazható, hogy 1. a hagyományos igazságszolgáltatás teherbírását meghaladó sérelmek kezeléséhez a béke-teremtő és helyreállító igazságszolgáltatás eszközei forrásbővítést jelentenek, a jóvátételi eszközök kiegészítik a hagyományos igazságszolgáltatást, és segítik a megbékélést. 2. A csekély súlyú ügyek esetében pedig a hagyományos büntető útról elterelés segítheti a tradicionális igazságszolgáltatás tehermentesítését, azaz

³³⁶ HÖRNQVIST 2003, 105–110.

³³⁷ SVERI, Knut (1968): *Butikssnatterier och Andra Smarre Förmögenhetsbrott ur Kriminalpolitisk Synvinkel*. Stockholm, NTFK. Idézi: LINDSTRÖM, Peter (2003): Zero Tolerance Criminal Policy and Restorative Justice: a Hidden Link? In WEITEKAMP, Elmar G. M. – KERNER, Hans-Jürgen: *Restorative Justice in Context*. Cullompton, Willan. 287.

ezekben az ügyekben a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer önállóan alkalmazható.

Az ábra „felső” küszöbe jelzi azt a határt, amely fölött csak kicsi hatékonysággal tud működni a hagyományos igazságszolgáltatási eszközrendszer, ezért „segítségre szorul”. Ezek azok a cselekmények, amelyek „nagyon nagy” fájdalmat okoznak: a népirtástól a kisebbségek elleni bűncselekményekig, a gyűlöleti bűncselekményektől a környezetkárosító cselekményekig igen széles a súlyos bűncselekmények palettája. José Ayala Lasso, korábbi ENSZ emberi jogi biztos mondta, hogy „azt a tettest, aki egy embert öl meg, sokkal nagyobb valószínűséggel vonják eljárás alá, és ítélik el, mint azt a személyt, aki százezer ember haláláért felelős”.³³⁸

Ebben a fejezetben nem a nemzetközi büntetőjoggal és büntető igazságszolgáltatás kérdéseivel foglalkozom,³³⁹ és nem is az emberiség elleni bűntettek jogi kérdéseit vizsgálom. Nem foglalkozom tehát azzal, hogy melyek a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumában foglalt bűncselekmények, sem azzal, hogy ezekből melyekre terjed ki a bíróság hatásköre. Nem vizsgálom azt sem, hogy helyes-e, hogy néhány súlyos erőszakkal sújtott országban elkövetett cselekmények miatt nem lehet eljárást indítani a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt. Néhány példa segítségével inkább azt mutatom be, hogy az átlagember számára elképzelhetetlen mértékű erőszak befejeződése vagy megszakítása után van-e élet a túlélők számára, hogyan lehet tovább élni, és hogyan segítheti ezt a helyreállító igazságszolgáltatás. Mint azt a ruandai példa is mutatja, a helyreállító igazságszolgáltatás nem büntetlenséget jelent, hanem egy másfajta felelősségre vonást. Azokban az országokban, amelyek területén háborús vagy erőszakos konfliktus zajlott, az országok felében öt éven belül ismét kiújult az erőszak...³⁴⁰ Ez az a figyelmeztető jel, amely el kell gondolkodtasson bennünket a leg-súlyosabb és tömeges bűntettek elkövetése utáni helyzetek kezeléséről.

5.1. Amikor „nagyon nagy” a fájdalom...

1945 és 2008 között 92 és 101 millió közötti, többségükben civil személyt öltek meg 313 különféle konfliktusban – írja egy tanulmány.³⁴¹ A konfliktusokban közvetlenül megöltéken túl mások életét is tönkretették a harci cselekmények: vagyonvesztést, szexuális erőszakot, rabszolgasorba döntést, deportálást, kényszerítő lakhelyváltást éltek meg következményként az életben maradt áldozatok.

A hétmillió Kambodzsában 1975 és 1979 között 1,7–2,5 millió ember erőszakos halálát okozta a vörös khmer rezsim. Az áldozatokat megölték, megkínózták, kitéhették vagy halálra dolgoztatták. Nem azért, mert meghatározott faji, etnikai, vallási vagy nemzeti

³³⁸ LASSO, José Ayala (1994): *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. José Ayala Lasso, on his mission to Rwanda, 11–12 May, 1994 (E/CN.4/S.3/3), 19 May 1994.

³³⁹ Lásd a kérdésről: FARKAS Ákos (é. n.): *Nemzetközi büntetőjog és nemzetközi büntető igazságszolgáltatás*. OTKA K63795. sz. projekt zárójelentése. Elérhető: http://real.mtak.hu/2670/1/63795_ZJ1.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³⁴⁰ BLOMSTEDT, A. (2009): *Recognition for Research on Crimes against Humanity*. Summary of the Stockholm Criminology Symposium. Stockholm, The National Council for Crime Prevention (Brå). 3.

³⁴¹ BASSIOUNI, M. Cherif (2010): *Assessing Conflict Outcomes: Accountability and Impunity*. In BASSIOUNI, M. Cherif ed.: *The Pursuit of International Criminal Justice: A World Study on Conflicts, Victimization, and Post-Conflict Justice*. Antwerp–Oxford–Portland, Intersentia, 6. Idézi: SADAT 2010.

csoporthoz tartoztak (ez az a négy kategória, amelyet a népirtással kapcsolatos nemzetközi egyezmény alkalmaz), hanem politikai vagy társadalmi osztályhoz tartozásuk miatt, vagy egyszerűen azért, mert értelmiséginek voltak tekinthetők.³⁴² Európában a szerbiai etnikai tisztogatások során kétszázezer haláleset és ötvenezer nemi erőszak történt, továbbá 2,2 millió embert tettek földönfutóvá. Népirtásnak azonban csak az 1995 júliusában Srebrenicában meggyilkolt 8000 muszlim férfi és fiú halála volt tekinthető.³⁴³ A volt Jugoszláviában történt háborús bűnök vizsgálatára 1992-ben állt fel a Nemzetközi Bíróság. Azóta gyors fejlődésnek indult a nemzetközi jognak ez a területe. Nemzetközi bíróság állt fel a Ruandában, Sierra Leonében, Libanonban elkövetett háborús bűnök vizsgálatára, és speciális ítélkezési kamarák segítik a kambodzsai bíróságokat.

A nemzetközi közösség számára 2009 őszére derült ki, hogy Szudán Darfur tartományában 200–400 ezer ember esett áldozatul a népirtásnak. Egy empirikus felmérés jelezte, hogy nagyságrendekkel nagyobb lehet az áldozatok száma, mint a hivatalosan közölt adatok, és azt, hogy a népirtásnak egyértelműen rasszista motívuma van. Az említett kutatás első sorban a nők ellen elkövetett erőszakos közöszlést vizsgálta, amely a nők mindennapos tapasztalata a zsúfolt területeken, és a legtöbb esetben rasszista motívum áll a kényszerszex hátterében. „Eltekintve attól, hogy a megerősökölés traumatikus élmény, az erőszakos közöszlés célja egyes népcsoportok »eltüntetésé«, illetve az etnikai csoportok feletti kontroll kiterjesztése [...] az emberölés, illetve az összes többi erőszakos konfliktus hátterében is az állami rasszizmus keresendő, és nem a lázadók viselkedésére adott válasz” – mondja Hagan.³⁴⁴ Zaffaroni kutatásai is a tömeggyilkosságok vizsgálatára irányultak, arra a folyamatra, hogy az állam különféle technikákkal hogyan „állítja elő” az „állam ellenségeit”, amellyel igazolja a népirtást és a tömeggyilkosságokat. A kutatás minden népirtásnál hasonló mechanizmust és mintázatot talált: az állam mindig racionalizálja az általa elkövetett bűncselekményeket, és ebben a folyamatban neutralizációs technikákat alkalmaz. Az egyik ilyen technika, hogy megnevezik az ország problémáiért felelőssé tehető „ellenségeket”. A népeességben már meglévő rejtett előítéletesség és a lakosság rasszista megnyilvánulásai megerősödnek azt követően, hogy a rasszista nézetek a politikusok és a média közvetítésével nyíltan is hangot kapnak. „Ez nem két hadsereg – mondja Zaffaroni –, amely egymás ellen harcol, ahogy ezt az állam képviselői szeretik beállítani, hanem a társadalom meghatározott szegmensei ellen irányított és gerjesztett erőszak.”³⁴⁵

Joggal merül fel a kérdés: mit lehet tenni ilyen társadalmi kataklizmák esetén? Tudja-e kezelni ezt a helyzetet, és képes-e orvosolni a következményeket a hagyományos igazságszolgáltatás? Mi történhet akkor, amikor a népeesség egyik fele irtja és diszkriminálja a népeesség másik felét? Van-e értelme tetterányosságról beszélni olyan helyzetekben, amikor emberek tömegesen követnek el olyan bűnöket, amelyekkel szemben elképzelhetetlen az „arányos” büntetés? A gazzettek azonban nem maradhatnak következmények nélkül sem, mert a büntetlenül maradásnál nincs rosszabb üzenet.

³⁴² SADAT, Leila Nadya (2011): Preface and Acknowledgements. In SADAT, Leila Nadya ed.: *Forging a Convention for Crimes Against Humanity*. Cambridge – New York, Cambridge University Press. xix–xxviii. Elérhető: www.conference.ie/content/Sadat%20Book-%20INTRO.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ BLOMSTEDT 2009, 3.

³⁴⁵ THORSEN, L. (2009): Mental Healing Offers Opportunity to Break Cycles of Violence. In *The Stockholm Criminology Symposium, Summary*. Stockholm, The National Council for Crime Prevention (Brå). 10.

Ahhoz, hogy a „jogállami” eszközök visszanyerhessék szabályozó erejüket, hogy a jognak, a szabályoknak és az erkölcsnek ismét tisztelete legyen, olyan konstruktív megoldások alkalmazása szükséges, amelyek segítenek megoldani a súlyos bűncselekmények elkövetésébe torkollott társadalmi konfliktusokat. Mielőtt az igazságszolgáltatás és a megbékélés folyamata elkezdődik, meg kell vetni az új béke alapjait, és meg kell választani a múlt eseményeire történő reagálás módját. Erre alapvetően három lehetőség van: 1. A büntetőeljárás megindítása akár a nemzeti, akár nemzetközi bíróság előtt; 2. igazság- és megbékélési bizottságok felállítása, vagy amnesztiával, vagy anélkül; illetve 3. hagyni, hogy nemzeti amnézia alakuljon ki – azaz becsukni a múlt könyvét –, amely könnyen úgy értelmezhető, mintha hallgatólagosan „menlevelet” kapnának a bűnösök.³⁴⁶ Úgy vélem, hogy az első és a második lehetőség párhuzamosan is működhet. Abban viszont egészen biztos vagyok, hogy egyetlen megoldás nem működik: ha be akarjuk csukni a társadalmi kataklizmák „könyvét” azzal, hogy majd az idő múlása és a nemzeti amnézia orvosolja a problémát. Nem fogja, és túlságosan magas társadalmi árat kell fizetni az elhallgatásért, a problémákkal való bátor szembenézés hiányáért.

Az alábbiakban néhány olyan példát mutatok be, amelyek azt jelzik, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás a helyreállító igazságszolgáltatás „támogatására szorul” a tömeges és súlyos társadalmi helyzetek kezelésében. Az ENSZ 1948 óta 71 békemissziót, 1974 óta pedig 21 hivatalos béketeremtő bizottságot állított fel annak érdekében, hogy a polgárháborúba süllyedt országokban dokumentálja az állami terrort, az atrocitásokat, és lehetőséget teremtsen a jóvátételre, a megbékélésre és az igazság kimondására. Ezeknek az országoknak a tapasztalatai azt mutatják, hogy a béketeremtő igazságszolgáltatás alkalmazható és eredményes.

A Ruandában lezajlott genocídium igen nagyszámú embert érintett az elkövetői oldalon, és ehhez az áldozatok tömeges száma társult. Az ország választott megoldása azt jelezte, hogy a megbékélés, a visszatartás és a társadalmi béke elérése szempontjából a szegényre alapozott resztoratív megközelítés sikeresebb lehet, mint a bűnösség-alapú megtorló megközelítés alkalmazása.³⁴⁷ Az öldöklés után 130 ezer embert vádoltak meg a genocídium szervezésével vagy az abban való részvétellel.³⁴⁸ Hét évvel később, 2001-ben még mindig 125 ezer volt az olyan fogvatartottak létszáma, akik a tárgyalásukra

³⁴⁶ GOLDSTONE, Richard J. (2004): Justice and Reconciliation on Fragmented Societies. In WIMMER, Andreas et al. eds.: *Facing Ethnic Conflicts: Toward a New Realism*. Lanham, Rowman & Littlefield. 384.

³⁴⁷ DRUMBL, Mark A. (2002): Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide. *Contemporary Justice Review*, Vol. 5, No. 1. 5–22.

³⁴⁸ Ruanda harmad-magyarországnyi területén 7 millió ember élt 1994-ben. A két ruandai népcsoport (hutu, tuszi) közötti konfliktusnak történeti előzményei vannak. Noha a tuszik az 1300-as években vándoroltak a jellemzően hutuk lakta területre, a két népcsoport között többször is voltak erőszakos villongások. Tusziellenes erőszak lobbant fel 1959-ben, 1961–63-ban és 1973-ban. Ez utóbbinál az összes tuszi származású diák tanulói jogviszonyát megszüntették a felsőoktatási intézményekben. A különféle etnikumokhoz tartozás különösen az 1990-es évek elejétől vált jelentőssé, amikor a politikai felfordulás elkezdődött. Ez volt az az időszak is, amikor a vidéki népesség egyre szegényebbé vált. Az „alacsonyabb osztályok” és a ruandai elit között egyre nagyobb lett a távolság. Ez a helyzet többféle módon is lehetőséget nyújtott a politikai manipulációra. A két népcsoport között végül 1994-ben robbant ki a polgárháború, amelyben egymillió embert gyilkoltak meg, és további hárommillió számkivetetté vált. A népiást a hutuk uralta kormányzati körökből tüzelték. Az etnikai származásnak súlya volt Ruandában, az iskolákban etnikai kvóták érvényesültek. A tömeges gyilkosságoknak a szomszédos országokba menekült és főként tusziból rekrutálódott Ruandai Felszabadító Front bevonulása és győzelme vetett véget.

vártak. A gyanúsítottakat igen rossz körülmények között tartották fogva, mivel a börtönrendszer – amelyben mindössze 18 ezer férőhely volt – nem volt felkészülve ekkora fogvatartotti létszámra.³⁴⁹ Azt a lehetőséget, hogy az eljárás alá vontaknak széles körű amnesztiát hirdessenek, úgy az új ruandai kormány, mint az emberek, de a nemzetközi közösség is elutasította. Ehelyett arról határoztak, hogy történjen meg a teljes felelősségre vonás a népirtás és a tömeggyilkosságok elkövetése miatt éppen annak érdekében, hogy ne terjedjen el a büntetlenség kultúrája, hogy megerősítsék a jogállam szabályait, és a méltányos és tisztességes eljárásba vetett bizalmat.³⁵⁰

A gyanúsítottak igen nagy száma miatt lassan haladt a formális eljárás, ezért speciális *gacaca* bíróságokat állítottak fel. Ruandában a *gacaca* eljárás a hagyományos közösségi konfliktusmegoldást jelenti.³⁵¹ A kolonizáció időszakáig (Ruanda belga gyarmat volt) hagyományosan a *gacaca* eljárást használták az egymással kapcsolatban álló felek közötti konfliktusok feloldására. Az együttélési normák megsértésekor vagy egyéb konfliktus esetén (például földhasználattal kapcsolatos vita, vagyoni kár okozása, házassági probléma, öröklési vita), a felek a konfliktust közösen vitték az *inyangamugayóhoz*, aki a helyi közösség embereként segített elsimítani a felek közötti vitát. Az eljárás lezárásakor a vitázó felek demonstrálták, hogy a közös értékek ismét sértetlenek, de azt is, hogy a társadalmi harmónia ismét helyreállt, és a szabálysértőt a közösség ismét visszafogadta. Az eredeti *gacaca* eljárás menetét nem jogszabályok, hanem helyi szokások rendezték, de nem is kezelt sem túl súlyos konfliktusokat, sem élet elleni cselekményeket. A kolonizáció időszakában Ruandában is bevezették a nyugati típusú igazságszolgáltatást, de a *gacaca* konfliktuskezelés is a gyakorlat része maradt, különösen faluhelyen. A későbbiek során a helyi hatóságok átvettek bizonyos konfliktusfeloldási feladatokat, és ezzel a hagyományos *gacaca* eljárás is formalizáltabbá vált.

2001-ben törvény hozta létre a *gacaca* bíróságokat, hasznosítva a hagyományos *gacaca* eljárás sok elemét. A létrehozott bíróságoknak nem volt más feladatuk, csak a genocidium elbírálása. A ruandai *gacaca* bíróság tehát a hagyományos tradíciókra épülő igazságszolgáltatási formát jelöli, amelyet a ruandai igazságszolgáltatás formális rendszerébe illesztettek. A *gacaca* törvénykezésnek az alábbi célja voltak: 1. a büntetlenség kultúrájának kipusztítása, 2. rekonstruálni, hogy hogyan történt a genocidium (kimondani az igazat), 3. felgyorsítani a tárgyalások menetét: elítélni a bűnöst, és elengedni az ártatlant (és ezzel csökkenteni a börtönnépességet), 4. megbékéléshez segíteni a ruandai embereket és megerősíteni a társadalom egységét.³⁵² Az eljárás alá vont gyanúsítottakat az elkövetett bűncselekmény súlya és a közreműködés jellege szerint négy csoportba osztották. A leg súlyosabb bűncselekményeket elkövető személyeket az 1-es és 2-es csoportokba sorolták, és felelősségre vonásuk a formális állami bíróságok előtt indult meg. A másik két kategóriába tartozó elkövetők ügyeiben pedig a *gacaca* bíróság járt el. 2004-ban háromra csökkentették a kategóriák számát, hogy felgyorsítsák az állami igazságszolgáltatási eljárások előrehaladását. E jogszabályváltozás következtében már csak az 1-es kategória elkövetői

³⁴⁹ *Eight Years on... A Record of Gacaca Monitoring in Rwanda* (2010). [h. n.], PRI. Elérhető: <https://s16889.pcdn.co/wp-content/uploads/2013/05/WEB-english-gacaca-rwanda-5.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³⁵⁰ *Eight Years on... 2010.*

³⁵¹ Gacaca bíróság megjelöléssel hivatkozom a népirtás elbírálására létrehozott új rendszerre, és *gacaca* kifejezéssel a törzsi hagyományokban gyökerező konfliktusfeloldási rendszerre.

³⁵² Research Report on the Gacaca (2003). *PRI Report I*, 10 November 2003.

maradtak az állami bíróságok előtt. A jogszabályváltozás ugyan tehermentesítette az állami bíróságokat, de még a korábbinál is nagyobb nyomás nehezedett a *gacaca* bíróságokra.

A *gacaca* bíróságok³⁵³ tehát olyan hibrid rendszerként jellemezhetők, amelyek a hagyományos és a formális jogi igazságszolgáltatási rendszer elemeit ötvözték. Igen fontos különbség a *gacaca* bíróság és a *gacaca* eljárás között a tárgyalások nyilvánossága. A tradicionális *gacaca* eljárásban a megbeszéléseken csak az érintett felek vesznek részt, és csak olyan konfliktus vihető a *gacaca* elé, ahol kapcsolat van a konfliktusba került felek között, és arra törekcszenek, hogy a probléma ne kerüljön nyilvánosságra. A második különbség, hogy minden *gacaca* teljesen spontán módon működik, és a cél az, hogy megszülessen a kétoldalú megállapodás, egy olyan kompromisszum, amely megfelel a felek érdekeinek és a közösségnek is. Az *inyangamugayo* (a „békebíró”) jogi természetű közvetítőként működött, és olyan döntést hozott, amit a legjobbnak látott. Ezzel szemben a népirtás elbírálására kialakított *gacaca* bíróság nem helyi konfliktust kezel, eljárását az állami jogszabályok, és nem a felek megegyezése határozta meg. A *gacaca* bíróság által alkalmazható büntetések fajtáiról szintén az állami törvény határozott. (2007 áprilisáig létezett a halálbüntetés Ruandában.) A „békebírók”³⁵⁴ választását és a választási bizottság feladatait a köztársasági elnök rendelete szabályozta. A választási bizottság felügyelte a *gacaca* bíróságok „békebíróinak” megválasztását. A *gacaca* bíróság működése fölötti szupervíziót és a koordinációt kezdetben a ruandai legfelsőbb bíróság egy ügyosztálya gyakorolta, majd a feladat átkerült egy olyan állami intézményhez, amelyet – Gacaca Igazságszolgáltatás Nemzeti Szolgálat elnevezéssel – erre a feladatra hoztak létre.

A jog által szabályozott vizsgálat lefolytatása, a vádirat kiállítása, az előzetes fogvatartás elrendelése és a büntetés alkalmazása mind azt mutatja, hogy a *gacaca* bíróság eljárása ötvözi a hagyományos *gacaca* eljárást és a formális igazságszolgáltatási eljárásban az ügyész és a bíró feladatait, és az állampolgárok széles körű és önkéntes részvételén alapul. A népesség bevonásáról ugyanis azt feltételezték, hogy a közösségi részvétel nemcsak segíteni fogja az igazság kimondását, de enyhíti a genocídium után az emberek közötti bizalmatlanságot és gyanakvást is. Tény, hogy a *gacaca* bíróságoknál semmi sem teljesíthette volna sikeresebben azt a feladatot, hogy a teljes népesség vonódjon be az igazság kimondásának folyamatába, hogy megtörje a büntetlenül maradás körét, amely egyébként az egész igazságszolgáltatási folyamatot veszélyeztette.³⁵⁵ A PRI (Penal Reform International) által végzett akciókutatás³⁵⁶ azonban azt is megmutatta, hogy az intenzív részvétel korlátozó tényezővé is válhat: volt példa hamis vádolásra, káoszba torkollt ülésekre, bosszúállásra. A vizsgálatok azt igazolták, hogy a *gacaca* bíróság azokon a területeken működött tökéletesen, ahol a közösség élni akart ezzel az eszközzel.

Az emberirtásról megtudni az igazságot – politikai szükséglet. A népirtás túlélői viszont nemcsak politikai és pszichológiai okok miatt akarták tudni az igazat, hanem spirituális és metafizikai okok miatt is. Az ősi ruandai vallási hit szerint a halott mint őseink

³⁵³ BREHM, Hollie Nyseth – UGGEN, Christopher – GASANABO, Jean-Damascène (2014): Genocide, Justice, and Rwanda's Gacaca Courts. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 30, No. 3. 333–352.

³⁵⁴ Elnevezésük *Inyangamugayo*, akik – a mi fogalmaink szerint – inkább mediátori szerepet visznek az eljárásban.

³⁵⁵ *Eight Years on...* 2010.

³⁵⁶ Uo.

lelke a világunkban lakik, és bajt hoz az élőkre, ha azok nem tesznek kedvére.³⁵⁷ Nem lehet tehát temetetlenül hagyni a holtakat, és nem megtudni, hogy hogyan haltak meg. Ugyanakkor a *gacaca* eljárás sem oldott fel minden feszültséget és gyanakvást a népességben. A Nemzeti Megbékélés és Egység Bizottságának *Társadalmi kohézió 2005–2008* című jelentése szerint a személyes bizalmatlanság szintje még mindig igen magas a ruandai társadalomban.³⁵⁸

A *gacaca* bíróság céljainak megvalósítása – megbüntetni a tetteseket, igazságot szolgáltatni az áldozatoknak és kibékíteni a társadalmat – sokszor bizonyult túlságosan is nehéznek a gyakorlatban. A horrorisztikus jellegű és intenzív kiterjedésű ruandai emberirtás még él az emlékekben, és a gyanakvás és a bizalmatlanság is átható. Az azonban a *gacaca* bíróságok működéséből nyilvánvalóvá vált, hogy ugyan az igazságszolgáltatás hozzá tud járulni a társadalmi béke helyreállításához, de a megbékélés eléréséhez szélesebb körű kezdeményezések kellenek, mint a – bármennyire is speciális – bírósági eljárás. Úgy tűnik, hogy még túl rövid idő telt el ahhoz, hogy átfogóan értékelhetők legyenek a *gacaca* bíróság eredményei, az egyes társadalmi csoportokra gyakorolt hatása, ezért nincs mit csodálkozni azon, hogy a *gacaca* eljárással kapcsolatos várakozások csak részben teljesültek.³⁵⁹

Hasonló problémával nézett szembe a Dél-afrikai Köztársaság is a posztapartheid időszakában. Ebben az országban az apartheid rendszere határozta meg a választójogi szabályokat, a földkérdést, a lakáskérdést, az oktatást, a közlekedésszervezést, az egészségügyi szolgáltatásokat, a sportolási lehetőségeket stb. Más szavakkal: az apartheid a fehérek kisebbségi önkényuralma volt területi, lakossági, társadalmi és gazdasági alapon. Ez a rendszer ötven évig volt uralmon. 1994-ben az elnyomás, kirekesztés és ellenállás felől megindult a folyamat egy új, tárgyaláson alapuló, demokratikus rend felé. A sértettek, illetve hozzátartozóik a Dél-afrikai Köztársaságban is ugyanazt mondták, mint Ruandában: „Meg akarok bocsátani, de tudnom kell, kinek és miért.” A régi zulu mondás szerint: „minden igazság keserű”, de az igazság kimondásának gyógyító hatása van, tehetjük hozzá.

Ugyanígy érezhető a kényszerítő szükség az erkölcsi rend helyreállítására, amit veszélybe sodort a jog uralmának feladása és az alapvető emberi jogokkal való súlyos visszaélések – innen ered az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság gondolata a Dél-afrikai Köztársaságban.³⁶⁰ A törvény egyszerre követeli meg a bizottságtól a múltba tekintést és a jövőbe nézést. A tények kimondását a felelősség elfogadásának is követnie kell. Annak nyilvános elismerése, hogy dél-afrikaiak ezrei fizettek nagy árat a demokrácia eléréséért, megerősíti az áldozatok és túlélők emberi méltóságát, és fontos része a dél-afrikai társadalom gyógyulásának.³⁶¹ A Dél-afrikai Köztársaságban az apartheid áldozatává vált személyek – akik egy része az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság előtt is vallomást tett – poszttraumás stressz zavarral (PTSD – posttraumatic stress disorder) és depresszióval

³⁵⁷ BURNET, Jennie E. (2008): *The Injustice of Local Justice: Truth, Reconciliation, and Revenge in Rwanda. Genocide Studies and Prevention*, Vol. 3, No. 2. 173–193.

³⁵⁸ *Eight Years on...* 2010.

³⁵⁹ Uo.

³⁶⁰ Mintegy tizenkilenc igazságfeltáró bizottság alakult tizenhat országban az elmúlt húsz év alatt, beleértve azokat is, amelyek most vannak alakulóban. Lásd: HAYNER, Priscilla B. (1996): *International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions. A Preliminary Proposal. Law and Contemporary Problems*, Vol. 59, No. 4. 173. Idézi: BORAINÉ, Alex (2003): *Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottsága. Fundamentum*, 7. évf. 1. sz. 15.

³⁶¹ BORAINÉ 2003, 20.

küzdöttek. Ezek a tünetek jóval gyakoribbak voltak azoknál, akik nem tudtak megbocsátani a tetteseknek, mint azoknál a személyeknél, akik készek voltak a megbocsátásra.³⁶² Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság felállításának egyik célja az volt, hogy visszaállítsák „az áldozatok emberi és társadalmi méltóságát azáltal, hogy lehetőséget biztosítanak nekik saját beszámolójuk elmondására azokról a sérelmekről, amelyeknek áldozataivá váltak”.³⁶³ A bizottság azzal, hogy megkönnyítette a személyes „történetek” elmondását, nemcsak a múlt visszaéléseinek valós tényei leleplezésében segített, hanem egy „narratív igazság” megteremtésében is. A bizottság segített felismerni, hogy a társadalmi vagy „dialogikus” igazság arra épül, hogy az igazság megszerzésének folyamata majdnem annyira fontos, mint maga az igazság megállapítása, és formája nem lehet más, mint a párbeszéd.³⁶⁴

Európa évtizedek óta mentes a háborútól. Ezért különösen éles nyom a történelemben a balkáni konfliktus: földrajzilag túlságosan is közel volt, és olyan problémák feléledéséről tudósított, amelyek más európai országokban is előfordulhatnak. A volt Jugoszlávia területén lezajló, a politikai átmenet következményeként vagy azzal párhuzamosan megjelent problémák önmagukban értelmezhetetlenek, annak megértése is szükséges hozzá, hogy milyen konfliktusokat „helyezett el” a korábbi rendszer, és ezek milyen kapcsolatban voltak az 1990-es évek elején lezajlott eseményekkel. A polgárháborúba, népirtásba, emberiség elleni bűncselekmény elkövetésébe torkolló társadalmi katalizátorok és masszív egyéni traumák esetében nem tanácsos elnyomni a fájdalmas múltat, sokkal inkább konfrontálódni kell vele és feldolgozni, hogy ne ismétlődessen meg többé. A második világháború idején a volt Jugoszlávia területén szörnyű gaztetteket követtek el szervezett etnikai csoportok a másik etnikum tagjai ellen. A világháború befejeződése után a megalakult Tito-rezsim hozzáállása ezekhez a problémákhoz lehetetlenné tette, hogy a cselekményeket kibeszéljék és feldolgozzák. Amikor Jugoszlávia szétesett, az 1990-es évek elején, Bosznia-Hercegovinában ismét fellángoltak az etnikai konfliktusok. Egyes becslések szerint 8 és 10 ezer közé tehető a boszniai háború alatt háborús bűntetteket elkövető személyek száma – azonban Hágában kevesebb, mint százal szemben folyik eljárás...³⁶⁵ Ahogy a dél-amerikai országokban (Argentína, Chile, Salvadori Köztársaság), úgy Bosznia-Hercegovinában is létrehozták a nemzeti Igazság és Megbékélési Bizottságot (Truth and Reconciliation Commission – TRC) a társadalmi béke és kiegyezés segítésére. Létrehozása részben ezért volt szükséges, hogy feltárhatók legyenek a rendszerabúzzal kapcsolatos tények, részben pedig azért, mert az igazságnak nemcsak színe, de visszája is van, azaz a különböző etnikumok különféleképpen értelmezik a történeteket. Az Igazság és Megbékélési Bizottság létrehozása már csak azért is szükséges volt, mert mindegyik etnikai csoport – legyen az horvát, szerb vagy bosnyák – saját verziót alakított ki a korábbi eseményekről, de mindegyiküknek az volt az álláspontja, hogy ő az áldozat, a másik

³⁶² KAMINER, Debra – STEIN, Dan – MBANGA, Irene – ZUNGU-DIRWAYI, Nompumelelo (2001): The Truth and Reconciliation Commission in South Africa: Relation to Psychiatric Status and Forgiveness among Survivors of Human Rights Abuses. *British Journal of Psychology*, Vol. 178. 373–377.

³⁶³ BORAINÉ 2003, 20.

³⁶⁴ Uo. 20.

³⁶⁵ BASIC, Salena (2006): *Bosnian Society on the Path to Justice, Truth and Reconciliation*. In FISCHER, Martina ed.: *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina. Ten Years after Dayton*. Münster, Lit Verlag, 363. Elérhető: www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Books/Book_Dayton_Chapters/daytone_basic_rec.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

kettő pedig egymással is konspiráló agresszor. A megbékélés folyamata tehát Bosznia-Hercegovinában is megkezdődött, de a béke a lelkekben még nem született meg. Az állam a társadalom támogatása nélkül nem tudja kialakítani a megbocsátást és a megbékélést. Az egyének és a közösségek játszanak központi szerepet a béketeremtésben és a demokrácia visszaállításában. Bosznia az elmúlt évtizedben képtelen volt arra, hogy formát adjon a megbocsátásnak, és hogy újraértelmezze a társadalmi bizalmat.³⁶⁶

A konfliktusokon és a múlt megosztottságán túljutni csak a megbocsátás és a megbékélés érzésével lehet. Ennek elérése többféle módon is lehetséges: 1. kialakítják a párbeszéd fórumait, ahol meghallgatják az áldozatokat, illetve azokat, akiknek információjuk van az emberi jogi jogsértésekről; 2. feltárják azokat a körülményeket és eseményeket, amelyek a sérelmekhez vezettek; 3. az eljárás után az ország parlamentje számára összeállítanak egy jelentést, hogy a jogalkotó eldönthesse, milyen módon reagál ezekre a jogsértésekre, és mit tud tenni a jövőbeni elkerülésük érdekében; illetve 4. a sértetteknek szimbolikus módon jóvátételt nyújtanak.

Az igazság kimondása több annál, hogy ki mit tett, és ki ellen. Sokkal inkább arról szól, hogy többféle igazság van. A társadalmi kötődések megjavítása a helyreállító igazságosság eszközrendszerét igényli, hogy sem most, sem később senki ne akarjon revánsot venni. A helyreállító igazságosság tehát „letörli a palatáblát”, és elkezdődhet az etnikai tisztogatások traumájával való foglalkozás. A háború, az atrocitások és a népiirtás utáni kollektív emlékezet erőszakörvényként tovább él a túlélő generációban, mert az erőszak emlékezete nagyon erős. Példa erre a modern kori népiirtás alapmodellje, a holokauszt (1933–1945).³⁶⁷ Tudnunk kell azt is, hogy a társadalom „memóriája” működik. Hallgathatunk az igazságról, de a csend távolról sem azt jelenti, hogy az események elfelejtődtek. Ellenkezőleg: a sérelem megmarad, és akár évtizedekre is „betokozódhat” – mint ahogy azt a fenti példák mindegyike mutatta.

Az országok többségében nincs lehetőség arra, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás keretében alkalmazva a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket a súlyos vagy a visszaeső elkövetők kezelésére állítsák rendszerbe. Ezt az eszközrendszert ugyanis – a közvélemény, a politikusok és az igazságszolgáltatási szakemberek – túlságosan enyhének gondolják. A súlyos bűncselekményekkel szemben a „keményebb” megközelítést megfelelőbbnek látják. Magam azonban úgy gondolom, hogy a kiemelkedően súlyos bűncselekmények (népiirtás, terrorcselekmények, hatalommal visszaélés stb.) kezelésére a hagyományos eszközrendszer alkalmatlan, még pontosabban elégtelen. Ruanda, Szudán, Srebrenica esetében a tettesek egyéni felelősségének kimondása nem hoz megnyugvást, részben azért, mert – a bűnelkövetés hagyományos oksági rendszerén messze túlmutató – társadalmi kauzális összefüggések vannak a cselekmények hátterében. Részben pedig azért, mert az emberi ésszel szinte fel sem fogható tettek következményei és a megbékéléshez vezető módszerek nem a formális büntetőjog nyelvén kommunikálhatók. Ez a nyelvezet – nagyon helyesen – az emberi jogok nyelvén beszél, és egyetlen ember élete ellen elkövetett bűncselekmény is a legsúlyosabb bűnök közé tartozik. A jog nyelvére még „lefordíthatók” a több emberen, a különös kegyetlenséggel, az aljas indokból elkövetett élet

³⁶⁶ HOOGENBOOM, David A. – VIEILLE, Stephanie (2010): Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia. *Human Rights Review*, Vol. 11, No. 2. 183–198.

³⁶⁷ GALLANT, Mary J. – RHEA, Harry M. (2010): Collective Memory, International Law, and Restorative Social Processes After Conflagration: The Holocaust. *International Criminal Justice Review*, Vol. 20, No. 3. 265–279.

elleni cselekmények, azaz azok, amelyek a napi élet valóságához tartozhatnak. Szerepel ugyan a népirtás a hazai Btk.-ban, de egy átlagember számára több ezer vagy több tízezer áldozat sérelmére elkövetett erőszakos cselekmény oksági mechanizmusa és technikai kivitelezése értelmetlen. Napjaink valósága azonban azt mutatja, hogy vannak olyan országok, amelyekben ilyen társadalmi kataklizma előfordul. Természetesen nem gondolom úgy, hogy nem is lehet helye a hagyományos igazságszolgáltatási eljárás lefolytatásának. Érveim inkább arra irányultak, hogy emellett – éppen a túlélők és a társadalom egysége érdekében – a hagyományos igazságszolgáltatás kiegészítőjeként a helyreállító igazságszolgáltatás megbékélést célzó eszközrendszerét is alkalmazni kell.

Mindemellett nem csupán az emberiség elleni bűncselekmények vagy a népirtás kezelésénél van szükség helyreállításra és jóvátételre. John Braithwaite volt az első, aki felvetette, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere alkalmas a háborús bűntettek vagy a nagy értékű gazdasági és a hatalommal visszaélés cselekményeinek kezelésére is.³⁶⁸ A mediációt például Braithwaite éppen a környezetkárosító cselekményeknél látja alkalmazhatónak, itt ugyanis olyan nagyságrendűek a károk, hogy azokért az egyes ember már nem állhat jól. Ki kell terjeszteni tehát mind a felelősséget, mind a helyreállítás hatókörét – mondja. Grabosky is úgy gondolja, hogy az ökokriminológia területén a problémák átfogóbb megközelítése és a kormányzati törekvések a költségek csökkentésére³⁶⁹ olyan területekre is kiterjesztik a büntetőjogi kontrollt, mint a radioaktív anyagok előállítás, a természetvédelem (víz, levegő), a zajártalom stb. Ezek a területeken a büntetőjogi eszközök alkalmazása még az úgynevezett harmadlagos megelőzés területén sem túl hatékony prevenció eszköz. Azt javasolja tehát, hogy az ökokriminológia területén háromdimenziós szabályozási rendszer kialakítása szükséges, amelyben a kormányzat, a gazdaság szereplői és a harmadik szektor együttműködése szolgálhatja a károk megelőzését.

5.2. ...és amikor „csekély” a sérelem

Az előbbi ábrán azonosíthatunk egy alsó küszöböt is: az „alsó” határ alatti rész jelenti egyrészt a szabálysértéseket és az egyéb közösségellenes magatartásokat, illetve a csekély súlyú bűncselekmények elkövetését. Ez a mikro-, azaz a mindennapi konfliktusaink világa.

Napjainkban a bűnözés jelenségének leküzdésének szükségessége az államokat és személyeket fenyegető és a határokat átlépő legsúlyosabb cselekményektől kezdve a tradicionális bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldásáig igen széles spektrumot fog át. A kriminálpolitikák legújabb fejleményei azt mutatják, hogy az „antiszociális vagy civilizálatlan magatartások” fogalmával kiszélesedett a büntető igazságszolgáltatás által üldözendő magatartások köre. Az e magatartásformák kezelésével kapcsolatosan megfogalmazódott zéró tolerancia politika már több mint egy évtizede jelen van a kriminológiai és politikai témák között. A megközelítés, hogy a rendőrség lépjen fel határozottan a szabálysértésekkel és a csekély súlyú bűncselekményekkel szemben, „agresszív rendészet” elnevezéssel már az 1980-as években létezett. A „törött ablakok” teóriája szerint ez azért

³⁶⁸ BRAITHWAITE 2002, 16.

³⁶⁹ Peter Grabosky előadása a 2003. augusztus 10–15-e között, Rio de Janeiróban *Reducing Crime and Promoting Justice: Challenges to Sciences, Policy and Practice* címmel megrendezett 13. Nemzetközi Kriminológiai Világkongresszuson hangzott el.

szükséges, mert a kis súlyú cselekményekkel kapcsolatos határozott fellépésnek visszatartó hatása van a súlyosabb cselekmények elkövetésére. Az 1990-es évek elején az emberölés és a súlyos bűncselekmények gyakoriságának csökkenését New Yorkban a zéró tolerancia hatásának tulajdonították.

A csekély súlyú bűncselekmények kezelésének elterelése a hagyományos igazságszolgáltatás útjáról, a diverzió, az elkövetővel és a cselekménnyel szemben „elnézőbb” megoldások rendszerének tekinthető. Ezzel párhuzamosan ez az elintézési mód reménytelibb kimenetnek tekinthető a csekély súlyú bűncselekmények és az elsőbűntényesek kezelésére, de jobban ki tudja elégíteni a sértettek igényeit is. Ebből következően a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket gyakran alkalmazzák a hagyományos igazságszolgáltatás keretén belül mint büntetést, a hagyományos büntetés helyett vagy mellett.

A hazai közigazgatási büntetőbíráskodás megerősödését az a folyamatos dekriminálizáció ösztökölte, amelynek köszönhetően a jogrendszerben sorra jelentek meg a szabálysértéseken belül a jellemzően büntetőjoghoz kötődő cselekmények.³⁷⁰ A jogalkotó tehát a büntető igazságszolgáltatási rendszer tehermentesítése érdekében, illetve egyes viselkedésformák megítélésének változására tekintettel egyre több magatartást (akár mint elkövetési magatartást, akár mint értékhátrát) „tolt le” a szabálysértések közé. A jogfejlődés legutóbbi stádiumában³⁷¹ viszont egy érdekes folyamatnak lehetünk tanúi: a jogalkotó ugyan dekriminálizálta a magatartást (lásd a tulajdon elleni szabálysértéseket), de a viselkedésforma társadalmi és politikai megítélése megváltozott. Ebben az esetben az érzékenységi küszöbök megváltozása nem arra sarkallja a jogalkotót, hogy visszaemelje, azaz rekriminalizálja a magatartást, hanem ehelyett a büntető igazságszolgáltatás alsó határát teszi rugalmassá és átjárhatóvá. Itt csak visszautalok Hörnqvist megállapítására: pontosan ez a megoldás jelenti a szociális szolgálatok és a rendőrség tevékenységének összemosását.

A repressziós szakirodalomban ma markánsan két nézet különböztethető meg: 1. a köz-igazgatási jogi szankciót jogérvényesítő kényszerként felfogó funkcionalista álláspont,

³⁷⁰ ÁRVA Zsuzsanna (2008): *Fejezetek a közigazgatási büntetőbíráskodás elméletörténete köréből*. Doktori értekezés kézirat. Debrecen, DE ÁJK.

³⁷¹ Lásd a közbiztonság javítása érdekében született 2010. évi LXXXVI. törvényt. A tulajdon elleni szabálysértésekre, valamint a feloszlott társadalmi szervezet tevékenységében való részvétel szabálysértésére vonatkozó külön rendelkezések.

128/A. § (1) A 152/B. §-ban, valamint a 157. § (1)–(3) bekezdésében meghatározott szabálysértés miatt a feljelentést a rendőrségnél kell megtenni; ha máshol tették meg, azt a rendőrséghez kell haladéktalanul továbbítani.

(2) A rendőrség az (1) bekezdésben meghatározott esetben a tényállás felderítése, az elkövető kilétének megállapítása, valamint a bizonyítási eszközök felkutatása és biztosítása érdekében bírósági eljárást előkészítő eljárást folytat le. A rendőrség eljárására a szabálysértési hatóság eljárására vonatkozó általános szabályokat kell alkalmazni.

(3) A rendőrség a (2) bekezdés szerinti eljárása során elrendelheti ház, lakás, egyéb helyiség vagy azokhoz tartozó bekerített hely átvizsgálását, ha alaposan feltehető, hogy az tárgyi bizonyítási eszköz megtalálására vezet. Az elrendelő határozatban meg kell jelölni azokat a bizonyítási eszközöket, amelyek megtalálására az intézkedés irányul. A határozatot az intézkedés megkezdése előtt az érintettel közölni kell, és végrehajtásától el kell tekinteni, ha a keresett dolgot az érintett előadja. Az intézkedés csak az érintett, vagy képviselője jelenlétében hajtható végre.

(4) A (3) bekezdés rendelkezése alapján nem kutatható át közjegyzői és ügyvédi iroda, valamint egészségügyi intézmény.

(5) Az előkészítő eljárás befejezését követő 3 munkanapon belül a rendőrség az előkészítő eljárás anyagát – a (6) bekezdésben foglalt eseten kívül – a bíróságnak megküldi.

és 2. a főként büntetőjogászok által képviselt szubjektív felelősségen alapuló közigazgatási büntetőjogi álláspont.³⁷² Ez utóbbi állásponttal kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy nem kétséges, hogy a közigazgatási szankciókat jogelvi keretek közé kell helyezni. A kérdés azonban az, hogy ezek a jogelvi keretek feltétlenül a büntetőjogi elvek kereteit kell-e jelentésük? A közigazgatás „büntető hatalma” nevezhető-e egyáltalán büntetőhatalomnak? Nem is beszélve arról, hogy a szabálysértések és az egyéb jogellenes (de nem bűncselekményt jelentő) magatartások kezelésére szinte alkalmatlan a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszere, különösen akkor, ha két feltételt is támasztunk a működésével kapcsolatosan: a) legyen hatásos, és b) legyen költségkímélő. Nem tagadható azonban, hogy ezek a viselkedésformák befolyással vannak a közösség életére, illetve az emberek jóllétére és biztonságérzetére egy társadalomban. Valóban kezelni kell az ilyen helyzeteket, de ezekkel a viselkedésformákkal szemben „túl sok” a büntető igazságszolgáltatás (nem gyorsaságát, hanem intenzitását tekintve), és túl drága mint állami beavatkozási forma. Ezeknek a magatartásoknak a megfelelő kezelési lehetőségei a közösségi igazságszolgáltatás különféle formáiban találhatóak – értsünk bármit is a közösségi igazságszolgáltatás fogalma alatt.³⁷³ A kisebb súlyú jogsértések kezelését ezért terelik el a fejlett országok a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszerétől. E cselekménykör kezelésére ugyanis költséghatékonyabb és hosszabb távon is kielégítőbb megoldást jelent a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek alkalmazása. A hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszerétől ezért a közösség felé érdemes terelni a problémamegoldást – különösen, ha a büntetőhatalom korlátait is figyelembe kívánjuk venni.

³⁷² KIS Norbert (2015): A közigazgatási büntetőhatalom hatékonysági és jogbiztonsági dilemmái. *Belügyi Szemle*, 63. évf. 12. sz. 49–68.

³⁷³ BARABÁS Tünde (2015): *A resztoratív igazságszolgáltatás alapjai. Paradigmaváltás a szankcionálásban – az áldozati szempontok újjáéledése*. Elérhető: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/757135/file/Barabas_A_tezis.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)

Vákát oldal

III. rész

Háború vagy béke: a helyreállítás társadalmi környezete

Don't curse the darkness, light a candle!
Confucius

1566 augusztusában I. (Nagy) Szulejmán szultán hatvanezres hadával ostrom alá vette a szigetvári várat, amelyet 2500 emberrel Zrínyi Miklós védett. Egy hónap múlva a várvédők beszorultak a belső várba, és már csak hatszázan voltak. 1566. szeptember 5-én éjjel meghalt a szultán, de halálát eltitkolták a török katonák elől. Zrínyi tudta, hogy a császári seregtől hiába vár felmentést. 1566. szeptember 8-án a már csak háromszáz főt számláló várvédő sereg kitört a belső várból, s heroikus küzdelemben kísérelte meg a lehetetlent: áttörni a török gyűrűn. Zrínyi Miklóst és társait Szigetvár kapujában kaszabolták le a túlerőben lévő törökök. Az immár akadálytalan török invázió miatt három részre szakadt az ország, és százötven évre török uralom alá került Magyarország jelentős része. Zrínyi Miklóst azonban bátor tettei és heroikus halála miatt hősként tiszteljük.

Ma, ötszáz évvel később, a két ellenséges hadvezér szobra egymás mellett áll, ott, ahol egykor a szultán sátra állt. 1994-ben ugyanis a török kormány azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy I. Szulejmán születésének 500. évfordulójára győzelmeinek színhelyén, magyar földön, emlékművet kívánnak állítani a török hadvezérnek. A kívánság abszurd, hiszen sokféle érzékenységet sérthet, ha egy győztes hatalom a vesztes hatalom területén akar emlékoszlopot emelni a saját dicsőségére. Mielőtt az abszurdnak tűnő kívánságra az akkori magyar kultuszminiszter válaszolt volna, megkérdezte a helybeliek véleményét. A szigetváriak pedig teljesíthetőnek látták a kérést, így Szulejmán portré-szobrát felállították a szigetvári mezőn. Törökország 1997-ben – magyar kérésre – Zrínyi Miklósnak, a nemes ellenfélnek is szobrot állított, így azóta a győztes és a vesztes közösen tekintenek le hősi csatájuk színhelyére. E páros emlékmű szimbolizálja, hogy a harcokat „békévé oldó emlékezés” nem győztest és vesztest, hanem két győztest, két kiváló hadvezért állít az utókor elé.

Négy száz-öt száz év után ezek szerint lehetséges a megbékélés. Milyen messzire kell visszamennünk a történelemben, hány generációnak kell oldania az érzelmeit, hogy indulatok nélkül dolgozhassuk fel a történelmi igazságtalanságokat? Számos olyan eseménye és fordulópontja van egy ország történelmének, amelyen már nem lehet, nem tudunk változtatni. Az események kiigazítása, a történelem folyamának megváltoztatása visszafelé nem lehetséges. Milyen messzi tehát az a múlt, amely elhossa a felejtést, a megbocsátást, hogyan lehet megtanulni a felejtés és a megbocsátás művészetét?

Az előző fejezetben láttuk, hogy számos országban a megbékélést segítette a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerkezete – még véres polgárháború lezajlása után is. Magyarországon az elmúlt száz év alatt legalább hat radikális rendszerváltozásra került sor, s ennek halmozódó társadalmi és társadalom-lélektani hatásai kétféleképpen nem ismertek.³⁷⁴ A vesztes háborúk, Trianon, a proletárdiktatúra, 1956, a rendszerváltás mind-mind olyan társadalmi kataklizmák, amelyek generációk óta nyomják különféle társadalmi rétegek és csoportok lelkét, és vannak hatással tényleges helyzetükre is. A kérdés tehát az, hogy alkalmas-e a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerkezete Magyarországon is arra, hogy megnyugtató módon engedje kibeszélni és elrendezni a történelem okozta sérelmeket.

A rendszerváltás idején országunkat szerencsére elkerülte a polgárháború, a társadalmi átalakulás békés módon zajlott. Elkezdődött viszont „rosszkedvünk tele”, mert „York napsütése” nem mindenki számára hozta el a tündöklő nyarat. Shakespeare drámájában mindenkinek elszámolnivalója van, mindenki bosszúért liheg. S *Rosszkedvünk tele* a címe Steinbeck világhírű regényének is, amelyben arról szól a történet, hogy bűn szegénynek maradni, de utólag senkitől sem kérdezik meg, milyen eszközök segítségével szabadult meg ettől a „bűntől”. A szegénység „[l]assú folyamat. Szépen kilúgozza a bátorságot az emberből. És nem tudok messzebbre gondolni, mint a következő havi fridzsiderrészletre. Utálom a munkámat és félek, hogy elveszítem. [...] a lassú őrlődést, azt nem lehet kibírni; apránként mindenkit megesz a kudarc. Előbb-utóbb félni kezd...”³⁷⁵

A konkrét igazságszolgáltatási kérdések után ideje a helyreállító igazságszolgáltatás társadalompolitikai vonatkozásaival foglalkozni, hogy áttekintsük a két témakört összekötő jelentősebb kapcsolódási pontokat. Amint az napjainkban egyre nyilvánvalóbb, a kriminálpolitika alakítói gyakran teszik a büntető igazságszolgáltatást és a bűnmegelőzést a társadalmi konfliktusok politikai felhasználásával mesterségesen gerjesztett konszenzus-rendszer elemévé. Vagyis a társadalmi bűnbakképzési mechanizmus segítségével tényleges társadalmi rész-konszenzust hoznak létre. Számos példa akad az európai országokban is arra, hogy a politikai szereplők a különböző társadalmi rétegek (akár a középosztály, akár a munkásosztály) támogatását más csoportokkal történő konfrontáció előidézésével, illetve a társadalmilag „elítélhető” értékeket megjelenítő csoportok (hajléktalanok, szegények, migránsok stb.) kriminalizálásával kívánják elérni. Hazai példaként a „bűnöző romákkal”, az „erőszakos gyerekekkel”, a „segélyekből élő élőködőkkel” vagy legújabban a „migránsokkal”, az „illegális bevándorlókkal” kapcsolatos szövegmintákat említhetem, és az erre adott reakcióként a nagyon is kézzelfogható korlátozó jogi szabályozás megjelenését.

Mint a fentiek is mutatják, a büntető igazságszolgáltatási rendszer működésének vizsgálatánál nem kerülhető meg annak a társadalmi közegnek az elemzése, amely erősíti vagy lerontja annak hatékonyságát – jelenjék meg az akár konfliktusos, akár konszenzusos tartalomban. Napjainkban úgy az igazságszolgáltatást, mint annak társadalmi környezetét ezerféle hatás éri. Az itt következő fejezetben ezekből a hatásokból formálok egy struktúrát, és azokat az elemeket rendezem össze, amelyek – nézetem szerint – a társadalmi béke elérése érdekében szükségessé teszik a konszenzusos konfliktusfeloldási módszerek társadalmi méretekben történő elterjesztését. Feladatomban nem csupán azoknak a terepeknek a megjelölését tekintem, ahol ezt szükségesnek vélem, de azt is, hogy milyen módon és módszerrel látom ezt megvalósíthatónak.

³⁷⁴ SAJÓ 2008, 690–711.

³⁷⁵ STEINBECK, John (1965): *Rosszkedvünk tele*. Budapest, Kossuth.

1. A szociálpszichológia és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonya

Azt mondják a kriminológiáról, hogy úgynevezett „randevútudomány”, azaz vizsgálódási területén sok más diszciplína találkozik, és kezd párbeszédbe egymással. Ebben a fejezetben mégis óvatosan araszolok előre, mivel jogász vagyok, bár a téma feldolgozásához szükséges ismereteket több tudományterület határain is gyűjtöttem. A szociálpszichológia számos olyan fogalommal dolgozik, és egy sereg olyan jelenséget vizsgál, amelynek analízise témám szempontjából elengedhetetlen. Ahogy Ferge Zsuzsa, én is Max Weberet hívom felmentő tanúnak, aki a következőket írta: „Minden munka, amely szomszédos területekre nyúlik át – alkalmilag sor kerül erre, a szociológiában pedig kikerülhetetlen – maga után vonja azt a rezignált felismerést, hogy (rendelkezésre bocsájtjuk ugyan azokat a szakember szempontjából hasznos kérdésfeltevéseket, amelyekbe ő a maga szakszempontjából nem egykönnyen botlik bele, de) saját munkánknak elkerülhetetlenül rendkívül tökéletlennek kell maradnia.”³⁷⁶

Több oka is volt annak, hogy a szociálpszichológiához fordultam. Mindenekelőtt kíváncsi voltam olyan fogalmak „lecsapódására” egy másik tudományterületen, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatáshoz kapcsolható filozófiai kategóriák érvényesülését kutatják a társadalom életében. Ilyen például az igazságosság, amelyre az egyik legalapvetőbb és legfontosabb vizsgálati területként terjednek ki a szociálpszichológiai elemzések.³⁷⁷ A mások viselkedésének észlelése, az arról alkotott vélemény, az ennek megfelelően alakuló csoportdinamika – továbbá annak feltételezése, hogy mások is méltányosan viselkednek – teremti meg a kooperáció lehetőségét. A morál és az úgynevezett proszociális viselkedés szabályszerűségeinek összefüggései³⁷⁸ a szociálpszichológiai szakirodalom közvetítésével kapcsolhatók a helyreállító igazságszolgáltatás témaköréhez. A szociálpszichológia tudománya foglalkozik olyan – a pszichológia területére tartozó – jelenségek társadalmi értelmezésével, a fogalmak elemzésével és működési mechanizmusának empirikus igazolásával, mint a bosszú, büntudat, empátia, konfliktusmegoldási képesség stb. Végül olyan szociológiai fogalmak egyéb szempontú megvilágítását reméltem ettől a tudományterülettől, amelyek segítenek jobban megérteni a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök működési módját és hatékonyságát. Ilyenek például a csoportközi viszonyok, a konfliktusok, az előítéletesség, a társadalmi rendtelenség, hogy csak néhányat említek az ebbe a körbe tartozó fogalmak közül. Természetesen ezek mindegyikére nincs módom kitérni, inkább csak egy átfogó áttekintést ígérhetek, amellyel reményeim szerint kezelhetőbbé válik e sokféle elágazó és sokféle területtel, fogalommal és megközelítéssel kapcsolatban lévő témaválasztás, azaz a helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi vonatkozásai.

A szociálpszichológia kisebb-nagyobb „emberösszesség” működését vizsgálja, és az „emberösszességben” keletkező és ható érzelmek vizsgálatánál nem csupán az egyes egyedekben keletkező emócióval kell számolnunk, hanem az úgynevezett csoportalapú

³⁷⁶ WEBER, MAX (1995): *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth. 138.

³⁷⁷ A jog és a pszichológia közötti hídverési kísérletet jelzik Hunyadi György kutatásai is a jogtudat és a rendszerigazolás mechanizmusának vizsgálatáról. Lásd: HUNYADI György (2016): Mit kérdez a pszichológus a jogtudatról? *MTA Law Working Papers*, 13. sz. Elérhető: https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016_13_Hunyady.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)

³⁷⁸ BUDA Béla (1984): Morál és a társadalomtudományok emberképe. (A lélektani és szociológiai antropológia körvonalai). *Confessio*, 8. évf. 1. sz. 4–23.

érzelmeikkel is. Az 1980-as években az egyéni érzelmeikkel kapcsolatosan folytatott vizsgálatok újrafogalmazták az érzelmeik és a kogníció kapcsolatát, s ennek nyomán az elméleti magyarázatok képesek voltak kapcsolatot teremteni az ingerlés és a viselkedéses válasz között az interperszonális szituációban, a kognitív kiértékelés és az annak következményeképpen létrejövő *érzelem* segítségével. Ezzel az érzelmeik a szociális információfeldolgozásban játszott szerepük révén visszakerültek a szociálpszichológiai kutatásokba, de önmagukban is érdekessé váltak a viselkedésre vonatkozó prediktív erejüknél fogva.³⁷⁹ Az érzelmeik tehát segítséget nyújthatnak a viselkedés bejósolásához. A csoporttagsághoz köthető érzelmeik kutatása olyan komplex elméleti megközelítés, amely a csoportközi viszonyokat az attitűdök, a kognitív összetevők, valamint az érzelmeik közös kontextusában tárgyalja.³⁸⁰ A narratív perspektíva különös jelentőséget tulajdonít a csoporttörténeteknek, amelyek a csoportidentitás hordozói és közvetítői egyszerre.

Amikor az egyének a társadalmi egyenlőségről és egyenlőtlenségről ítéleteket fogalmaznak meg, és igazságosság vagy igazságtalanság tekintetében értékösszefüggésbe ágyazzák, akkor bármennyire is azt gondolják, hogy saját tapasztalataikra hagyatkoznak, ezeket a tapasztalatokat már eleve keresztül-kasul átjárnak társadalmi reprezentációk és rejtett ideológiai előfeltevések.³⁸¹ A mindennapi életben az emberek önmaguk cselekvéseit szándékok függvényében értelmezik, és ezt az értelmezést kiterjesztik mások cselekvéseire is. Mivel a cselekedetek a mindennapi életben pozitívák vagy negatívák, ennek megfelelően a mögöttük meghúzódni vélt szándékok is jók vagy rosszak. A mindennapi ész abban érdekelt, hogy ellentmondásmentes képbe rendezze a szándékokat. Ha ellentmondás merül fel, megindul a kognitív egyensúly helyreállításának folyamata, azaz a mindennapi tudásban fennáll a „kognitív gazdaságosság” elve, s a személy a rendelkezésére álló okkészletből aszerint választja ki a számára leginkább megfelelőt, hogy melyik ok elégti ki leginkább öngazolási szükségletét.³⁸² A konfliktushelyzetekben megnyilvánuló emberi viselkedés törvényszerűsége, hogy „minél nagyobb fájdalmat okozunk másnak, annál nagyobb az öngazolás kényszere tisztességünk és önbecsülésünk megőrzése érdekében.”³⁸³ Az érzelmeik a konfliktusszituációk értelmezésénél is szerepet kapnak. A sértett megjelenése a büntető igazságszolgáltatás szereplői között segített abban, hogy a bűncselekményben ne csak az állam büntető hatalmának érvényesítésére alkalmat adó eseményt lássuk, hanem egy személyt ért kárt és sérelmet is. Ezzel közelebb került, és értelmet kapott a bűncselekményben manifesztálódó konfliktus, és annak a lehetősége/szükségessége, hogy a kezelő rendszer erre a konfliktusra (is) reagáljon az alkalmazott jogkövetkezménnyel. A konfliktus „beemeléseivel” bekerültek a folyamatba azok az érzelmeik is, amelyek a konfliktusokhoz tapadnak, és jelentősége lett annak is, hogy az emberek a konfliktusszituációkat eltérően

³⁷⁹ SZABÓ Zsolt Péter – BANGA Csilla – FÜLÖP Éva – LÁSZLÓ János (2011): A csoportalapú érzelmeik kutatása a szociálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66. évf. 2. sz. 361–380.

³⁸⁰ Uo.

³⁸¹ Lásd részletesen: CSEPELI György – KOLOSI Tamás – NEMÉNYI Mária – ÖRKÉNY Antal (1992): A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2. évf. 3. sz. 21–41.

³⁸² WEINER, Bernard et al. (1972): Perceiving the Causes of Success and Failure. In JONES, Edward E. et al. eds.: *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*. Morristown, General Learning Press. 95–120. Idézi: CSEPELI–KOLOSI–NEMÉNYI–ÖRKÉNY 1992, 21–41.

³⁸³ ARONSON, Elliott – TRAVIS, Carol (2009): *Történetek hibák (de nem én tehetek rólok)*. Az öngazolás lélektana. Budapest, Ab Ovo. 175.

értelmezik. A kognitív tartalmakat az egyén addig képes rendezni, hogy ne legyenek ellentmondásban („Persze, hogy bántottam, de ő »csak« cigány/sárga/fekete/stb., ettől én még jó ember vagyok.”), és konfliktusos helyzetekben „mindkét fél azzal vádolja a másikat, hogy eredendően önző, konok, aljas és agresszív, mert az öngazolás igénye felülírja a személyes tulajdonságokat”.³⁸⁴ A baj okozói általában háromféle stratégiával mentik fel magukat: 1. „amit tettem, az talán fájhatott neki, de a körülményeket figyelembe véve észszerű volt a részemről”; 2. „amit tettem, nem volt ugyan észszerű, de a jelentősége csekély”; 3. „nem volt sem észszerű, sem kis súlyú a tettem, azonban kész, vége, elmúlt, nincsen semmilyen tartós negatív következménye”.³⁸⁵ Az „áldozatok” stratégiája ennek épp az ellenkezője: amit velünk szemben elkövettek, az önkényes, értelmetlen, szándékosan gonosz és kegyetlen volt; hatása kitörölhetetlenül mély sebet ejtett rajtunk és a kapcsolatunkon.³⁸⁶ Piaget³⁸⁷ óta tudjuk, hogy mások mentális állapotainak figyelembevétele csökkenti a megfigyelő általános egocentrizmusát, és képes viselkedését a cselekvő elvárásaihoz igazítani. A cselekvő perspektívájának felvétele olyan következményekkel jár, amelyben a hangsúly a megfigyelő önérdékéről a cselekvő érdekeinek figyelembevétele felé tolódik el.³⁸⁸ Az empátia tehát a megfelelő társas és kognitív működés elengedhetetlen feltétele. A perspektíva felvétel vagy kognitív empátia segítségével a megfigyelő kiterjeszti figyelmét a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, a viselkedés szituatív tényezőire. Az érzelmi empátia révén a megfigyelő a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz, osztozik a másik személy által átélt érzelmi állapotban (párhuzamos empátia), érzelmi választ ad a másik személy érzelmi állapotára (reaktív empátia).³⁸⁹ Érdeemes figyelni arra, hogy a különböző nézőpontok eltérő cselekvésmagyarázatokat eredményeznek: a cselekvő saját viselkedésének magyarázatában inkább szituatív tényezőket használ, mások viselkedésére vonatkozóan viszont inkább diszpozicionális tulajdonságokat említ.³⁹⁰ A szociálpszichológiai vizsgálatok eredményei jelzik, hogy a perspektíva felvétel vagy kognitív empátia nem csupán a megfelelő társas működés elengedhetetlen feltétele, de a csoportközi attitűdök megváltoztatásában is lényeges szerepet játszik.³⁹¹ A perspektíva felvétel nagy jelentősége csoportközi kontextusban azáltal domborodik ki igazán, hogy a kognitív empátia csökkenti a sztereotípiát, az előítéleteket és a társas agressziót, ezáltal fokozza a társas kötődést.³⁹² Az eltérő értelmezések és az értelmezések

³⁸⁴ Uo. 167.

³⁸⁵ Uo. 171.

³⁸⁶ Uo. 167.

³⁸⁷ PIAGET, Jean (1932): *The Moral Judgment of the Child*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.

³⁸⁸ VINCZE Orsolya (2009): *Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában*. Doktori értekezés kézírata. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola. Elérhető: http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/d-2009-vincze_orsolya.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)

³⁸⁹ VINCZE Orsolya – REIN Gabriella (2011): A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai. A kognitív állapotok szerepe a csoportközi attitűdök változásában történelmi szövegek esetében. *Pszichológia*, 31. évf. 1. sz. 17–34.

³⁹⁰ JONES, Edward E. – NISBETT, Richard E. (1971): *The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior*. New York, General Learning Press. Idézi: VINCZE–REIN 2011.

³⁹¹ PETTIGREW, Andrew M. (1997). The Double Hurdles for Management Research. In CLARKE, Timothy ed.: *Advancements in Organizational Behaviour: Essays in Honour of D. S. Pugh*. London, Dartmouth. 277–296.

³⁹² VINCZE Orsolya – LÁSZLÓ János (2010): A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65. évf. 4. sz. 571–595.

megvitatásának lehetetlensége, a kognitív és az érzelmi empátia hiánya azonban kiváló táptalajt biztosít a bosszú kifejlődéséhez.

A vizsgálatok és a gyakorlati tapasztalatok szerint a megtorlás igénye határozottan csökken, ha az elkövető bocsánatot kér. A bocsánatkérés és a megbocsátás közötti pozitív kapcsolatot igazolja a pszichológiai szakirodalom, például Witvliet és munkatársai, akik a bocsánatkérés és a helyreállítás szerepét vizsgálták a megbocsátásban.³⁹³ Érdekes Barrile kutatásában a sértettek attitűdje: „Megbocsátok, de meg kell halnod”. A kutatás emberölési ügyekben vizsgálta az áldozat túlélő hozzátartozói és az elkövető közötti viszonyokat. Azt találták, hogy az áldozat családtagjai jellemzően megbocsátanak a tettesnek, együtt éreznek az elkövető családjával, és megértik azokat a kedvezőtlen tapasztalatokat, amelyet miatt a cselekményt elkövette – de továbbra is támogatják a halálbüntetés végrehajtását az elkövetőn.³⁹⁴ Fogalmazhatunk úgy is, hogy úgy vélekednek, hogy „a megbocsátásom nem jelenti azt, hogy nem kell a felelősséget viselned a tettedért”. Más kutatások szerint, ha az elkövető komoly bocsánatkérési szándékát fejezi ki, a sértett bosszúvágya határozottan csökken, kevésbé fél, kevésbé ideges, és sokkal megbocsátóbbá válik. Ebből az a következtetés adódik, hogy a sértett érdeke is a megbocsátás. Paradox összefüggésrendszert rajzol a negatív érzelmek egészségkockázatának vizsgálata: Messias és munkatársai szignifikáns együttjárást mutattak ki a harag és ellenséges indulat éveken át tartó megőrzése és a krónikus fájdalom, a kardiovaszkuláris betegségek és a gyomorfekély kialakulása között.³⁹⁵ A sérelmes helyzettel járó izgalmi állapotokkal, a dühvel és szorongással való megküzdés egyik útja az érzelmi megbocsátás lehet, de figyelemre méltó eredmény, hogy a bosszúszomj áttételesen növeli a depresszió kockázatát.³⁹⁶ Az talán nem meglepő, hogy a kutatási eredményekből az is kitűnik, hogy az idősebbek inkább készek a megbocsátásra, kevésbé bosszúvágyóak, és kevésbé rágódnak a dolgon, de a nők is inkább hajlanak a megbocsátásra, mint a férfiak, a többgyermekes nők pedig szignifikánsan megbocsátóbbak, mint akiknek nincs, vagy csak egy gyermekük van.³⁹⁷ A longitudinális vizsgálatok jelezték, hogy minél többet rágódik valaki egy sérelem fölött, annál kisebb lesz benne a megbocsátási szándék.³⁹⁸ A társas és a társadalom-lélektan összefüggéseit jelzi, hogy akik inkább hisznek abban, hogy

³⁹³ WITVLIET, Charlotte et al. (2002): *Physiological Reactivity to Apology and Restitution*. Paper presented at a meeting of the Society of Behavioral Medicine, Washington, D.C.

³⁹⁴ BARRILE, Leo G. (2015): I Forgive You, but You Must Die: Murder Victim Family Members, the Death Penalty, and Restorative Justice, Victims & Offenders. *An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, Vol. 10, No. 3. 239–269.

³⁹⁵ MESSIAS, Erick – SAINI, Anil – SINATO, Philip – WELCH, Stephen (2010): Bearing Grudges and Physical Health: Relationship to Smoking, Cardiovascular Health and Ulcers. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, Vol. 45. 183–187. Idézi: Kis Médea – Kovács Judit (2010): A bosszú pszichológiai összetevői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11. évf. 2. sz. 129–150. Elérhető: www.akademiai.com/index/BK53804T03V83710.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

³⁹⁶ YSSELDYK, Renate – MATHESON, Kimberly – ANISMAN, Hymie (2007): Rumination: Bridging a Gap Between Forgiveness, Vengefulness, and Psychological Health. *Personality and Individual Differences*, Vol. 42, No. 8. 1573–1584. Idézi: Kis–Kovács 2010.

³⁹⁷ Kis–Kovács 2010.

³⁹⁸ MCCULLOUGH, Michael E. – BONO, Giacomo – ROOT, Lindsey M. (2007): Rumination, Emotion, and Forgiveness: Three Longitudinal Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 92, No. 3. 490–505. Idézi: Kis–Kovács 2010.

igazságos világban élünk, inkább hajlanak a megbocsátásra is.³⁹⁹ A megbocsátás vizsgálata a teológiai és vallási irodalomban sem új terület. A kiengesztelődés fogalma tartalmilag nagyon közel áll a megbékélés fogalmához. Ha a másik oldalt nézzük, azt látjuk, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” szintén bibliai eredetű, és a talió elve és az abban foglalt jogszerű megtorlás mintegy hozzátartozik az igazságos világrendhez. A bosszú kérése, mint az isteni igazságszolgáltatás provokálása annak ellenére tekinthető elfogadottnak a zsidó-keresztény kultúrában, hogy a bosszúvágyon felülemelkedés parancsa ugyanezen gyökerekből fakad.⁴⁰⁰ Ebből a nézőpontból a bosszú tehát nem tekinthető elkülönült egyéni akciónak, sokkal inkább a kultúrában gyökerező mintázat, közösségi elvárás.⁴⁰¹

Ha a bosszú a kultúrában gyökerező mintázat, mit jelenthet a társadalmi szintű megbocsátás? Hogyan lehet elérni? Montiel írja le a folyamatot: konfliktusban lévő csoportokat kell egymással leültetni, beszéltetni és moderálni a kibeszélés folyamatát. A processzus nem indul könnyen, mert mindkét fél úgy tekint magára, mint áldozatra és nem, mint támadóra. Mindkét csoport bocsánatkérést vár ahelyett, hogy maga kezdené a bocsánatkérést. A támadók ritkán gondolják azt, hogy bármi rosszat tettek. Úgy tekintenek a támadásra, mint amelyet országuk vagy etnikai csoportjuk iránti kötelességből tettek, és azt gondolják, hogy a cselekményük a lehető legjobb viselkedés a közjó érdekében.⁴⁰² Érdemes figyelni a hazai roma/nem roma ellentétben található azonos mintázatra, amelyben mindkét csoport áldozatként azonosítja magát: a romák az évszázados diszkrimináció áldozatának, a nem romák a kisebb súlyú bűncselekmények, szomszédsági és kulturális problémák áldozatának. És mindkét félnek igaza van...

A megbocsátásnak tehát két különböző szinten kell működnie: a személyes (egyéni) szinten és a társadalompolitika (közösségi) szintjén. Az egyéni szintű megbocsátás szubjektív tapasztalat, amely az egyénen belül és két ember között zajlik. A társadalompolitikai megbocsátás emberek csoportja vagy csoportjai között zajló esemény, amely közösségi megbocsátás elveit és gyakorlatát a társadalmi arénában kell kidolgozni.⁴⁰³ Közösségi megbocsátás történik akkor, amikor a sértett személyek csoportja is bekapcsolódik az eljárásba, és megbeszélik a konfliktust azzal a másik csoporttal, amelyik a sérelmet okozta. A közösségi megbocsátás a csoportközi viszonyok mezőjében zajlik, és mindkét csoporttól történelmi, kulturális és politikai típusú érzékenységek ismeretét és tiszteletben tartását igényli. Mivel a kontextus is érzékenységeket sérthet, nincs egységesen kialakított formulája a közösségi megbocsátási eljárásnak, talán a többoldalúságot és kísérletezést leszámítva. A kollektív megbocsátásnál a bosszú légköre és keserősége fokozatosan adhatja át a helyét a növekvő bizalomnak és a különbözőségek elfogadásának. A hosszan tartó változások elindításához elengedhetetlen lépés a közösségi konfliktusok okozta közösségi bánatok és félelmek felismerése és kibeszélése. Tudnunk kell azt is, hogy a társadalmi (történelmi) sérelmek megőrződnek a csoportok emlékezetében. Ezek egy része szubjektív, közösségi

³⁹⁹ STRELAN, Peter (2007): The Prosocial, Adaptive Qualities of Just World Beliefs: Implications for the Relationship between Justice and Forgiveness. *Personality and Individual Differences*, Vol. 43, No. 4. 881–890. Idézi: KIS–KOVÁCS 2010.

⁴⁰⁰ KONCZ-VÁGÁSI Katalin (2009): A 79. zsoltár magyarázata. Adalékok a bosszú fogalmának biblika-teológiai megítéléséhez. *Theológiai Szemle*, 52 évf. 2. sz. 75–85. Idézi: KIS–KOVÁCS 2010.

⁴⁰¹ KIS–KOVÁCS 2010.

⁴⁰² MONTIEL, Cristina J. (2002): Sociopolitical Forgiveness. *Peace Review*, Vol. 14, No. 3. 271–277.

⁴⁰³ Uo.

fantázia, más részük viszont az igazságtalanság objektív feltételeit rögzítette a csoportos emlékezetbe, s ezek nem hagyják a sérelmeket felejtetni.⁴⁰⁴ A feladat tehát nem könnyű: elválasztani a szubjektív és objektív sérelemrészeket, és elfogadtatni, hogy a társadalmi megbékélést a bosszú és a revánsvágy „leépítésével” lehet elérni. Meg lehet tanulni a megbékélés folyamatát.

2. A közösség helye és szerepe a helyreállításban

A helyreállító igazságszolgáltatás eredeti célja a sértett és az elkövető közötti harmónia helyreállítása volt. A sértett számára ez az elveszett vagyontárgy pótlásának vagy az érzelmi kár helyreállításának lehetőségét jelentette. Az elkövető számára lehetővé tette a felelősség vállalását, a szégyenerzet és a megbánás kifejezését, ugyanakkor az önbecsülés visszanyerésének eszközéül is szolgált. Az 1990-es évek új virágzást hoztak a helyreállító igazságszolgáltatási gondolkodás terjedésében, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás elméletében is megjelent a „közösség” fogalma. Ekkor kapcsolódott össze a helyreállító igazságszolgáltatás a közösségben való gondolkodással. A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos szakirodalom azonban a közösség és az állam közötti történelmi kapcsolatot leegyszerűsíti, amikor megközelítésében az államot minden körülmények között „rossznak”, míg a közösséget minden körülmények között „jónak” tételezi. Ezzel ugyanis hangsúlyát veszti az a tény, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek kialakulása maga is eredménye és következménye a társadalmi (politikai) változásoknak. A közösség és az állam viszonyában az a lényegi elem, hogy mindkettő ellenőrzi és korlátozza a másik „túlkapásait”.⁴⁰⁵

A szakirodalmi források többsége a közösség fogalmát a társadalmi komplexitás egy vagy több aspektusára építi, amely lehet földrajzi terület, organikus kapcsolat, konszenzus, munkamegosztás stb. A közösség fogalmában központi helye van az egyén társadalmi kapcsolatainak és a közösségi kohézióknak,⁴⁰⁶ illetve ez összetartozásként, a „valahova tartozás” érzéseként is megfogalmazható. A bensőséges kapcsolat azonban – épp a modern technika vívmányainak köszönhetően – már nem feltétlen területi azonosságot jelöl. A kriminológia elméleti tradíciói jelzik, az empirikus kutatások pedig igazolják, hogy a közösségi kötelékek elvékonyodása növeli a bűnelkövetésbe vonódás veszélyét. Ebből következően a közösség a szocializáció és a társadalmi kontroll fontos ágense. A közösségek hatékonyan tudnak részt venni a bűnözés helyi kontrollálásában (például a közösségi bűnmegelőzési kezdeményezésekben) és a rehabilitáció segítésében is.

Napjaink társadalomtudományában elfogadott tétel, hogy a „magas modernitást” a globalizáció és a lokalizáció ikerfolyamatai alakítják, ami megváltoztatta a közösséget, mivel megváltozott a bizalom forrása. A helyi bizalom fontosságát olyan bizalmi kapcsolatok

⁴⁰⁴ Uo.

⁴⁰⁵ CRAWFORD, Adam (2001): *Heresy, Nostalgia and Butterfly Collecting: The State, Community and Restorative Justice*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium.

⁴⁰⁶ MACIVER, Robert M. – PAGE, Charles H. (1994): A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In GOSZTONYI Géza szerk.: *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 3. kötet. Budapest, Semmelweis Kiadó. 199.

váltották fel, amelyek kellőképpen be nem ágyazott elvont rendszerekbe illeszkednek.⁴⁰⁷ A modern, a hírnévre épülő kultúrában megváltozik a tekintély természete: a korábbi vertikális nézőpontot (amelyben az emberek felnéztek a vezetőikre), a horizontális nézőpont váltotta fel (amelyben az emberek a társadalom középpontjában lévők közül választanak vezetőt, akit névről, arcról ismernek).⁴⁰⁸ Kétségtelen, hogy évtizedekkel ezelőtt a bizalom helyi alapú volt, és a legfontosabb kapcsolatokat a rokoni, családi viszonyok jelentették. A helyi közösség földrajzilag jól körülhatárolható területet jelentett, ahol a közösség tagjai ismerték egymást. A vallást a helyi templomban gyakorolták, és a tradíciók iránymutatásként szolgáltak a cselekedetekhez. A bizalomnak ez a helyhez kötöttsége valóban meggyengült, de nem szűnt meg teljesen. A helyi bizalom helyett egyre inkább az anyagi és a politikai iránymutatások válnak fontossá, és az állandóan változó környezethez igazodás képessége. Az emberek egyre fontosabbnak tartják az egyéniséget, és nem egy csoport tagjaként definiálják önmagukat. Ez viszont azzal jár, hogy a készen kapottnál fontosabbá váltak a személyesen választott kötődések, a szemtől szembeni kapcsolatok.⁴⁰⁹

Igen találó Hobsbawm megjegyzése: „soha nem használták a közösség szót anynyira válogatás és tartalom nélkül, mint abban az évtizedben, amelyben – szociológiai értelemben – a legnehezebb volt közösségeket találni a való életben”.⁴¹⁰ A közösséghez tartozás mindkét meghatározó eleme, a terület és a „valahova tartozás érzése” felveti azt a kérdést, hogy hol húzódnak a közösség határai, még pontosabban, hol húzódnak a befogadás és a kirekesztés határai. A közösségről általában azt feltételezik, hogy homogén, és éppen ez a feltételezett homogenitás az, amely a közösségre építő bűnözéskontroll számára megkönnyíti a döntést: a társadalmi csoportoknak arra a körére támaszkodik, amelyen belül ez a feltételezés igaznak bizonyul. A bűnmegelőzés lehet az a példa, amely e feltételezés paradox voltát mutatja: a szomszédok egymásért mozgalmat azokon a középosztály lakta területeken a legkönnyebb megszervezni, ahol a bűnözés problémája elhanyagolható (természetesen ez nem jelenti azt, hogy a bűnözési félelem is ugyanilyen mértékben elhanyagolható lenne).⁴¹¹ Ezzel szemben az is tény, hogy bűnmegelőzési együttműködést célzó helyi csoportokat éppen a legveszélyeztetettebb csoportoknál, a hátrányos helyzetű és bűncselekményekkel erősen fertőzött területeken lehetetlen létrehozni.⁴¹² Az sem véletlen, hogy a közösség fogalmával kapcsolatban mindig felmerül a többség/kisebbség problémája is, amely különös szint (Amerikában a kifejezés szinte szó szerint értendő) kap a bűnözés

⁴⁰⁷ GIDDENS, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press. Idézi: BOTTOMS, Anthony (2001): Compliance and Community Penalties. In BOTTOMS, Anthony – GELSTHORPE, Loraine – REX, Sue eds.: *Community Penalties: Change and Challenges*. Cullompton, Willan. 108.

⁴⁰⁸ FRIEDMAN, Lawrence (1999): *The Horizontal Society*. New Haven, Yale University Press. 14–15. Idézi: SHERMAN, Lawrence W. (2002): Trust and Confidence in Criminal Justice. *National Institute of Justice Journal*, No. 248. 29.

⁴⁰⁹ BOTTOMS 2001, 110.

⁴¹⁰ HOBBSAWM, Eric (1995): *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. London, Abacus. Idézi: CRAWFORD, Adam (1997): *The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnerships*. Oxford, Clarendon Press. 148.

⁴¹¹ KEREZSI Klára (1999): Önkormányzat és közösségi bűnmegelőzés. In *Bűnözés és bűnmegelőzés a válságrégiókban. Kriminológiai Közlemények, különkiadás. (A III. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga)* Budapest–Miskolc, Magyar Kriminológiai Társaság. 84–110.

⁴¹² GILLING, Daniel (1997): Community Safety: A Critique. *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings*, Vol 2. Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast, 15–19 July.

és a közösség összefüggései vonatkozásában. Young szerint „a modernitásból a késő modernitásba vezető átmenetet a befogadó társadalomtól a kirekesztő társadalomba vezető útként is értelmezhetjük”.⁴¹³ Különösen a kelet-közép-európai országokkal kapcsolatosan lehet úgy interpretálni ezt a helyzetet, hogy a modernitásból a késő modernitásba vezető úton a „globális befogadás” és a „lokális kirekesztés” folyamatai egyidejűleg érvényesülnek.

3. Makrotársadalmi konfliktusok: a kiszolgáltatottság és a társadalom kettészakítottsága

Makrokonfliktusok alatt általában országok vagy egyéb nemzetközi szereplők közötti összetűzéseket ért a közvélemény. Értelmezésben a makrotársadalmi konfliktusok azok a társadalmi szintű ellentmondások, amelyek társadalmi rétegek és csoportok közötti érdekellentétből, illetve eltérő célokból erednek. Holisztikus szemlélettel közelítve a konfliktushoz, nem gondolom, hogy az ellentétek szükségszerű jellemzője az erőszak. Azt viszont igen, hogy ha e konfliktusok kezeletlenül maradnak, akkor lehet erőszakos a kimenet. A konfliktushoz kapcsolódó erőszak egyébként maga is többféle módon csoportosítható.⁴¹⁴ A kulturális erőszak láthatatlan eleme az erőszaknak, de jelentős hatást gyakorol az egyének gondolkodására. A kulturális erőszak is bántani akar, sérteni, még akár ölni is, de ezt szavakkal teszi. Ebbe a körbe tartozik a „mi”/„magunkfajta” és az „ők”/„idegenszívűek” közötti különbségtétel, a legitim és illegitim megjelölések emberekkel kapcsolatos használata stb. A strukturális erőszak szintén „láthatatlan”, és akkor fordul elő, ha a társadalom olyanformán működik, hogy meghatározott embereket, embercsoportokat rosszabb helyzetbe hoz, mint másokat arra hivatkozva, hogy „ezt mindenki így csinálja”. Amikor egy nőnek azt mondják, hogy „egy nőnek otthon a helye”, akkor strukturális erőszak áldozatává teszik. Emberek milliói halnak meg az éhezéstől vagy más országokban gyógyítható betegségektől. A közvetlen erőszak látható formában jelenik meg, ez a forma a szándékos sérülésokozás, testi sértés, emberölés stb.⁴¹⁵ A közvetlen erőszak – kiélezett társadalmi és polgárháborús helyzetektől eltekintve – a kisebbik részét teszi ki a tanúsított erőszaknak. Ugyanakkor a mindennapokba beépülő kulturális és strukturális erőszak hatására élehetlenné válnak a mindennapok.

Sokféle társadalmi törés és szakadás történt a rendszerváltás kezdetén, és maradt orvoslás nélkül azóta is. A hatalmi elit a rendszerváltás kezdetétől nem tisztázta viszonyát az egyenlőtlenségekhez. Részben azért, mert nagy valószínűséggel magának is az egyenlőtlenségi problémák átmenetiségét, idővel bekövetkező csökkenését feltételezte. Részben azért, mert a rendszerváltás éveiben még a szakemberek között sem volt egyértelmű a fejlődés várható iránya.⁴¹⁶ Bob Deacon úgy vélte, hogy divergens jóléti fejlődés következik,

⁴¹³ YOUNG, Jock (1998): From Inclusive to Exclusive Society. Nightmares in the European Dream. In RUGGIERO, Vincenzo – SOUTH, Nigel – TAYLOR, Ian eds.: *The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe*. London – New York, Routledge. 64–91.

⁴¹⁴ GALTUNG, Johan (2000): *Conflict Transformation by Peaceful Means*. Geneva, United Nations. Elérhető: www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ TOMKA Béla (2009): Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmitoszok? *Magyar Tudomány*, 170. évf. 2. sz. 197–208. Elérhető: www.matud.iif.hu/2009/09feb/10.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

vagyis Magyarország a liberális-kapitalista utat követi, míg Lengyelországban „poszt-kommunista konzervatív-korporatista”, Csehszlovákiában pedig „szociáldemokrata” jóléti rendszer alakul ki.⁴¹⁷ A kutatók többsége azonban a liberális jóléti rezsim⁴¹⁸ dominanciáját jószolta Kelet-Közép-Európában. E várakozásokat részben a nemzetközi pénzügyi szervezetek (IMF, Világbank) a liberális irányokat támogató politikájára alapították, és gondoltak arra, hogy e támogató politikának fontos hatása lehet a transzformációs folyamatra, különösen a nagy külföldi eladósodottsággal rendelkező országokban (Lengyelország, Magyarország). Az is szerepet játszott ebben a várakozásban, hogy a térségben a „lehangosabb és politikailag leginkább szervezett társadalmi erők” a liberális modellt részesítik előnyben.⁴¹⁹

Huszonöt évvel a rendszerváltás után jól láthatók azok a társadalmi törésvonalak, amelyek mentén a konfliktusok megjelentek. A modern társadalom elkülöníti egymástól a gazdaságrendszer-integrációt és a szociális integrációt. E szétválasztás kettőssége következtében azonban olyan dilemmákkal kényszerül szembenézni, amelyeket önmaga teremtett a maga számára. E dilemmák egy jelentős része a piacgazdaság által létrehozott gazdasági egyenlőtlenséggel és annak társadalmi hatásaival kapcsolatos. A rendszerváltást követően az alapvető törésvonal a munkával rendelkezők és a munkával nem rendelkezők (vagy a munkahelyekről kiszoruló) között húzódott, és ez még ma is fennáll. Nem feltétlenül abban az értelemben, hogy nincs elegendő munkahely. Sokkal inkább abban jelentkezik, hogy a munkaerőpiacon belül a fiatalok, a nők, a romák kerültek hátrányos helyzetbe főként az olyan képzettségi hiányok miatt, amelyeket a közoktatási rendszer alkalmatlansága alapozott meg. Új típusú problémaköteget, elsősorban a munkaerőpiaci betagozódás kilátástalanságát hozta a munkaerőpiacra a közmunkáltatás gyors kiépítése. Nem is beszélve arról, hogy a közfoglalkoztatás mint egy alapvetően szociálpolitikai típusú állami eszközrendszer hogyan értelmeződött át az elmúlt tíz évben biztonsági és bűnmegelőzési célú foglalkoztatássá. Ez a biztonsági típusú átértelmezés vetette meg az alapját annak, hogy ez a foglalkoztatási forma zsákutcába vezetett, és az egyéni felelősség és innováció ösztönzése helyett tovább erősítette az állami gyámkodást jelentős társadalmi csoportok felett. Kutatások sora jelzi, hogy a deviancia szempontjából a legnagyobb nyomás a periférián elhelyezkedő társadalmi csoportokra nehezedik, bár a hátrányos helyzet elemei önmagukban nem bűnkeltő tényezők. A szegénység ugyanis nemcsak az alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottságát jelenti, de „egyben a sikertelenséget konzerváló és azt generációkon keresztül is átörökítő létforma”.⁴²⁰ „Ma Magyarországon a társadalom

⁴¹⁷ DEACON, Bob (1993): *Developments in East European Social Policy*. In JONES, Catherine ed.: *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London – New York, Routledge. 177–197. Idézi: TOMKA 2009.

⁴¹⁸ A szociális gondoskodás nemzetközi irodalmában három alapvető szociális védelmi modellt szoktak megkülönböztetni, amelyek egyben történelmi-politikai modelleket is jelentenek: az úgynevezett szociáldemokrata, a konzervatív, végül a liberális modellt. Ez az alapvető osztályozás Esping-Andersen nevéhez fűződik. Követői az osztályozást továbbfejlesztve többféle csoportosítást állítottak fel, a következőkben ismertetendő tipizálás Stephan Leibfried *Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into European Community* című tanulmányában alkalmazott csoportosítás alapján készült. Lásd: FERGE, ZSUZSA – KOLBERG, Jon Eivind (1992): *Social Policy in Changing Europe*. Frankfurt–Boulder, Campus Verlag – Westview Press. Idézi: LEHOCZKYNÉ KOLLONAY Csilla (2003): *Szociális jog. Jegyzet az ELTE ÁJK hallgatói számára, 2003–2004. tanév I. félév*. Elérhető: <https://doksi.hu/get.php?lid=895> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴¹⁹ TOMKA 2009.

⁴²⁰ GÖNCZÖL Katalin (1982): A hátrányos helyzet és a bűnözés. *Valóság*, 25. évf. 8. sz. 61–72; GÖNCZÖL Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

legégetőbb problémájának az egyenlőtlenségek minden területet átfogó, parttalan növekedését látom – írja Ferge Zsuzsa. Egyenlőtlenségek mindig voltak, és az eloszlások sosem voltak folytonosak, azaz mindig felsejlett két szakadás »alul« és »felül«. Ma legalább két új vonása van az eloszlásoknak. Az egyik a szakadások szakadékká növekedése: a korábinál sokkal nagyobb gazdagság és a korábinál sokkal mélyebb, reménytelenebb szegénység, a »társadalom alatti osztály« markáns megjelenése. A másik a középrétegek megoszlása munkaerőpiaci helyzetük biztonsága-bizonytalansága szerint, azaz egy, a szegénységgel, lecsúszással fenyegetett széles réteg kialakulása.⁴²¹ Elképzelhető, hogy a gyors gazdasági fejlődés azon korai szakaszában, amikor a jövedelmi egyenlőtlenségek szektorok, osztályok és régiók között hajlamosak élesen növekedni, ezeket az egyenlőtlenségeket a társadalom eltűri. Ha szerencsés módon kifejlődik a társadalmakban ez a tolerancia iránti képesség, a növekvő egyenlőtlenségek rendkívül jól kiegyensúlyozhatóak általa. Viszont ez a fajta türelem olyan, mint a hitel: egy idő után törleszteni kell. Esetünkben a törlesztés akkor indul meg – mondja Hirschman –, ha az egyenlőtlenségek a várakozásoknak megfelelően végül újból csökkenésnek indulnak. Ha ez elmarad, akkor elkerülhetetlenül baj lesz, akár katasztrófa is bekövetkezhet.⁴²²

A civilizációs szakadás (*raszkol*)⁴²³ fogalmával írja le Ahiezer az orosz történelem legfontosabb jellemzőjét, a tradicionális és liberális civilizációk közötti mozgás megrekedését. Hasonlóan látta Magyarország helyzetét Ady Endre is, amikor a „kompország” kifejezést használta.⁴²⁴ Bármily furcsa, ezt a dilemmát még ma is jelzik a magyarországi értékvizsgálatok eredményei. Az értékek sorrendje, konstellációja és hierarchikus rendszere alapvetően határozza meg egy közösség formálódását, egy társadalom élhetőségét. Mint a Tárki értékvizsgálatai már korábban is jelezték, a magyar társadalom elsősorban az egyenlőség értékei szerint ítéli meg a társadalmi berendezkedés „jóságát”. A 2009-es értékutatás szerint a rendszerváltás után húsz évvel a tűréshatár közelében volt az egyenlőtlenségek tolerálása. A megkérdezettek túlságosan is nagyra látták az emberek közötti jövedelemkülönbségeket. A felmérés adatai szerint az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos frusztráció minden csoportban magas volt, mi több az életkor növekedésével emelkedett, az iskolázottsági szint emelkedésével viszont csökkent (az általános iskolát végzettek körében 76%; a diplomások körében 59%). 2013-ra annyiban változott a helyzet, hogy „kisebb elvárások tapasztalhatók az állam egyenlőség-kiegyenlítő szerepével kapcsolatban, de növekvő a bizalom abban, hogy az állam egyéb jóléti szerepeket jobban tud ellátni, mint a piac”.⁴²⁵ A rendszerváltás óta eltelt időszak nem volt elegendő, illetve feltételrendszere nem volt alkalmas arra, hogy az állampolgárok „leváljanak a gondoskodó államról”, és saját

⁴²¹ FERGE ZSUSZA (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? *Esély*, 19. évf. 2. sz. 3–14.

⁴²² HIRSCHMAN, Albert O. (2008): A jövedelemegyenlőtlenségekkel szembeni változó tolerancia a gazdasági fejlődés folyamatában. Berki Tamás ford. *Fordulat*, 1. évf. 3. sz. 20–38. Elérhető: <http://fordulat.net/pdf/3/hirschman.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴²³ AHIEZER, Alekszandr Sz. (1995): Oroszország: megosztott civilizáció? *Replika*, 19–20. sz. 123–138. Elérhető: www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/1920/08jano.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴²⁴ ADY Endre (1999) [1905]: Ismeretlen Korvin-kódex margójára. In *Ady Endre összes prózai művei*. (1999) Budapest, Akadémiai Kiadó. „Ady Endre összes művei” CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft.

⁴²⁵ *Értékek egy polarizálódó politikai térben. A Tárki értékvizsgálata 2009-ben és 2013-ban* (2014). Elérhető: www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_osszefoglalo_gazd_kultura.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

erőforrásokra alapított életstratégiákat alakítsanak ki. Másrészt úgy tűnik, hogy saját, egyéni erőforrásaik aktivizálásának lehetőségével kapcsolatosan szkeptikusak, mivel 2009-ben azt gondolták, hogy az az érvényesülés titka, ha az ember jó családba születik,⁴²⁶ 2013-ban pedig azt, ha jó kapcsolatokkal rendelkezik.⁴²⁷ Érdekes állampolgári attitűdkészlet formálódik tehát előttünk: a dolgok javulása, javítása érdekében mindenki másnak vannak/lennek/lehettek volna feladatai: a kormánynak, hogy varázspálcával kisimítsa az egyenlőtlenségeket; a felmenőknek, mert nem voltak eléggé élelmesek, ügyesek és elszántak ahhoz, hogy jó helyzeteket örökítsenek át a következő generációkra. Az egyéni teendők vagy inkább tethetők a jó kapcsolatépítés terén fogalmazódnak meg. Voltaképpen nekem itt is a felelősségvállalásról szól a történet – de nemcsak az egyéni, hanem a közösségi felelősségvállalásról is, és a kormányzati teendők elmulasztásáról is.

„Miközben a piaci viszonyok intézményi keretei és feltételei páratlan gyorsasággal és sikerrel épültek ki Kelet-Európában, a folyamat a lelkekben nem megnyugvást, hanem inkább diszharmóniát okozott. Mindez pedig előrevetíti az új piacgazdaságok fizikai és lelki kettészakítottságát” – írják a *Sikervakság* című tanulmány szerzői.⁴²⁸ „Az új rendben a piaci részvétel nemcsak tartós és tisztességes jövedelemre, de »nyugatos« jóléti szolgáltatásokra és gazdagon értelmezett szociális garanciák érvényesítésére is jogosít, míg a piacról való kiszorulással mélyülő szegénység, színvonalában és hatáskörében folyamatosan romló oktatási és jóléti ellátás, valamint az etnikai hovatartozás stigmájával súlyosított paternalista alávetés és kirekesztés társul. Lassacskán tehát »két ország« épül...” – ad hasonló értékelést Szalai Júlia.⁴²⁹ Nem lehet nem gondolni az 1967-es városi zavargások értékeléséről készült Kerner Bizottság jelentésére: „az Egyesült Államok azon az úton halad, amely két társadalom létrejöttéhez vezet: az egyik fekete, a másik fehér, amelyek egymástól elkülönítettek és egyenlőtlenek”.⁴³⁰

A problémákat nem sikerült megoldani részben a rosszul feltett kérdések, részben a forráshiány miatt, részben egy olyan politikai kultúra regnálása következtében, amely a konfliktusok élezését és az állandó harci állapotot vélte az állampolgárok támogatásának eléréséhez vezető egyedüli üdvözítő útnak. A társadalmi bizalommal kapcsolatos vizsgálatok eredményei azonban egyre határozottabban jelzik azt is, hogy ennek ára van: a társadalmi bizalom csökkenése az ára az állandó konfrontációnak. Olyan eszközök szükségesek, amelyek e bizalmi válság feltételrendszerét is képesek átalakítani. Javíthat-e ezen a helyzeten a helyreállító igazságszolgáltatás? A helyreállítást, a párbeszéd eszközrendszerét látom olyannak, amely az átmeneti, rendszerváltó társadalmakban tapasztalható erkölcsi szabályok megroggyanására is reagálni tud, ellensúlyt képez a túlhajtott individualizmussal, önzéssel szemben, és képes arra, hogy felébressze a szolidaritást a generációk és az egyes társadalmi csoportok között.

⁴²⁶ TÓTH István György (2010): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Előadás a Szabad Európa Társaság 2010. február 2-i rendezvényén, Merlin Színház. Elérhető: www.szet.eu/?p=2596 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴²⁷ *Értékek egy polarizálódó politikai térben* 2014.

⁴²⁸ CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI-BARNA 2005, 227–256.

⁴²⁹ SZALAI Júlia (2007): *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris. 329.

⁴³⁰ FRANC, Michael (1998): Introduction. The Kerner Commission Report and the Failed Legacy of Liberal Social Policy. *Heritage Foundation Lecture*, No. 619. Elérhető: www.heritage.org (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

Wayne Morrison⁴³¹ egy kongói bennszülöttekről szóló kiállítást elemezve mutatott rá arra, hogy már egy kiállítás megrendezése is sokat elárul a szándékokról. Ha nincsenek magyarázatok a bennszülöttek eszközei és kultikus tárgyai mellett, hogy azok mire szolgáltak, milyen célból használták őket, akkor ezek a tárgyak a befogadó számára irracionálisnak és értelmetlennek tűnnek. Tehát ha az aktuálisan regnáló kormányzatok nem tartják feladatuknak az egyenlőtlenségek szükségességének/szükségtelenségének, leküzdhetőségének, illetve leküzdhetetlenségének magyarázatát, ha nem segítik abban a polgárokat, hogy egyéni élet- és megküzdési stratégiákat tudjanak alkalmazni, akkor egy fontos feladatot elmulasztottak. (Itt most természetesen eltekintettem azoktól a feladatoktól, amelyek a szociális, oktatási és egyéb rendszerek és feltételrendszerek kialakítása és működtetése vonatkozásban terhelik az államot.) Minden olyan társadalomban, amelyben „jelentősek az egyenlőtlenségek, a kormányzatnak biztosítania kell nemcsak a jövedelmek, javak és alapvető szolgáltatások növekvő szintű minimumait, hanem az önbecsülés, a társadalmi mobilitási esélyek és a döntéshozatal számos színterén való részvétel javuló minimumait is”.⁴³²

E kormányzati feladatok hatékonyabb teljesítését segítheti a helyreállító igazságszolgáltatás és a szociális munka összekapcsolása, amelyeknek számos elve és célja egyébként is azonos, beleértve a fájdalom- és a konfliktuskezelést is. A szociális munka mint szakma maga is eredendően arról szól, hogy hogyan lehet létrehozni egy igazságosabb társadalmat – bár tagadhatatlan, hogy „megszabadító” kapacitása az elmúlt két évtizedben erodálódott. Jó példa ennek illusztrálására, ahogy a szociális munka visszahúzódott a fiatalok igazságszolgáltatásának területéről.⁴³³ Nem változott azonban az a kapcsolat, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nézőpontja formálhatja és megerősíti a szociális munka gyakorlatát. A helyreállító gyakorlatok hatásosságát viszont fokozhatják a szociális munka gyakorlati szkilljei, a bizonyítékalapú kezdeményezések és gyakorlati projektek és általánosságban is a szociális munkának a társadalmi igazságosság iránti elköteleződése. A szociális munka jó kiindulópont a helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi környezetének vizsgálatához, mivel kliensi körük jórészt átfedésben van, de fontos szempont az is, hogy a szociális munka olyan területeken tevékenykedik, ahol a jótételi szemléletnek jelentősége lehet: a közösségben, a büntetés-végrehajtásban, a gyermekvédelemben, az idősgondozásban, a családi erőszak eseteinél.⁴³⁴ Mindemellett tudomásul kell vennünk, hogy a helyi helyreállító igazságszolgáltatási kezdeményezések képtelenek arra, hogy megfordítsák azoknak a mély strukturális egyenlőtlenségeknek a kialakulását, amelyek megosztják a társadalmat, és ösztönzik a bűnelkövetést.⁴³⁵

⁴³¹ Wayne Morrison előadása a Nemzetközi Kriminológiai Társaság XIII. Kongresszusán (*Reducing crime and promoting justice: Challenges to science, policy and practice*) a *Current Trends in the New Punitiveness: Decivilization?* című workshopban, Rio de Janeiro, Brazília, 2003. augusztus 10–15.

⁴³² MILLER, Suzanne M. – REIN, Martin – ROBY, Pamela – GROSS, Bertram M. (1967): Poverty, Inequality and Conflict. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, No. 373, 16–52. Idézi: FERGE Zsuzsa (2000b): A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély*, 11. évf. 1. sz. 42–48. Elérhető: www.esely.org/kiadvanyok/2000_1/ferge.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴³³ BRADT, Lieve – BOUVERNE-DE BIE, Maria (2009): Social Work and the Shift from ‘Welfare’ to ‘Justice’. *British Journal of Social Work*, Vol. 39, No. 1. 113–127.

⁴³⁴ Beck, Elizabeth – KROPF, Nancy P. – BLUME LEONARD, Pamela eds. (2010): *Social Work and Restorative Justice: Skills for Dialogue, Peacemaking, and Reconciliation*. New York, Oxford University Press. 313.

⁴³⁵ LAPRAIRIE, Carol (1995): Community Justice or Just Communities? Aboriginal Communities in Search of Justice. *Canadian Journal of Criminology*, Vol. 37. 521–545.

4. Mikrotársadalmi konfliktusok: hétköznapi konfrontációk és mikrokonfliktusok

Való igaz: én sem gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei alkalmasak lennének a mély strukturális egyenlőtlenségek kialakulásának megfordítására. Arra viszont igen, hogy megakadályozzák a bajok eskalálódását, hogy ösztönözzék a társadalmi szolidaritást, hogy erősítsék a társadalmi tőkét, hogy civilizáltabbá tegyék a társadalmat, azaz mindenki számára élhetőbbé tegyék az életet. Melyik tehát az a kör, amelyben érdemes végiggondolni a helyreállítás hasznosságát? A továbbiakban ezt a kérdést próbálom megválaszolni.

A mindennapi életünket átjáró konfliktusok egy része a szokásos döntéshelyzetekből adódik, másik része viszont az államéletben is érzékelhető „társadalmi rendtelenségből”⁴³⁶ ered, amelyben az államszervezet (ön)szabályozásának és szervezeti működésének problémái életminőség-rontó hatást gyakorolnak az állampolgárok mindennapjaira. A társadalmi rendtelenség következményei tetten érhetők a közbizalom alacsony fokában, az emberek tűrőképességének csökkenésében és a mindennapi konfliktusok eskalálódásában. Eklatáns példa erre a hazai közutakon és közlekedési eszközökön tapasztalható közlekedési morál. Nemcsak arról beszélek, hogy kap-e előnyt a zebrán áthaladni akaró gyalogos, vagy átadják-e a villamoson az ülőhelyet az időseknek és a kismamáknak, hanem arról, hogy részben a jogkövetés hiányosságai, részben az emberek egymás iránti szolidaritásának és empátiájának hiánya miatt – egyébként jól kezelhető – helyzetek transzformálódnak súlyos konfliktussá. Kis és Kovács úgy látják, hogy „egyre szaporodnak azok a sérelmekre adott túlzó válaszreakciók, melyek képtelenül túlfeszítik a társadalmi elfogadhatósági, érthetőségi kereteket: gondoljunk csak a társaikat sértődöttség okán kínzó gyerekekre vagy a közösségükbe nem integrálódott, sérült énképű fiatalokra, akik ámokfutással, mások életére törve torolják meg sérelmeiket, élük át egy röpké pillanat erejéig hatalmukat.”⁴³⁷ Ha kevésbé fatális, szomorú példákat állítunk, akkor is igen széles arzenáljára gondolhatunk a mindennapi megtorlásoknak: áskálódó munkatársakra, boltban »cirkuszoló« vevőkre vagy harsogva dudáló és szitkozódó közlekedőkre”.⁴³⁸ Emmons 1987-ben az „önimádat társadalmáról” beszélt, amelyben az önző, önmagával elfoglalt, egoisztikus személyiség prevalenciája évtizedek óta növekszik. Az, hogy a hagyományaink szabályozó ereje a modernizáció folyamatában átalakuláson megy keresztül, Ingelhart⁴³⁹ frissebb kutatásaiból is ismert, amelyek szerint hagyományos támpontjainkat, értékeinket egyre szélesebb körben váltják fel modern értékek, amelyek között az önmegvalósítás rangos helyet foglal el.⁴⁴⁰ Herbert Mead az emberi viselkedést szimbolikusan közvetített interakcióként fogja fel, és Mead és Cooley is abból a feltevésből indultak ki, hogy az ember énképe az egyén közösségi, társadalmi kapcsó-

⁴³⁶ SAJÓ 2008.

⁴³⁷ TWENGE, Jean M. – BAUMEISTER, Roy F. – TICE, Dianne M. – STUCKE, Tanja. S. (2001): If You Can't Join Them, Beat Them: Effects of Social Exclusion on Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 6. 1058–1069. Idézi: KIS–KOVÁCS 2010.

⁴³⁸ KIS–KOVÁCS 2010.

⁴³⁹ INGLEHART, Roland (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press; INGLEHART, Roland (2004): *Human Beliefs and Values*. Mexico, Siglo XXI Editores. Idézi: KIS–KOVÁCS 2010.

⁴⁴⁰ KIS–KOVÁCS 2010.

lataira visszavezethető, tükrözött kép.⁴⁴¹ József Attila fogalmazta meg költői módon, de kristálytisztán a tudományos gondolatot: „Hiába fürösztd önmagadban, Csak másban moshatod meg arcodat.”⁴⁴² Mások reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Énképünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket. Eltérően a strukturális funkcionalizmustól vagy a konfliktusteóriáktól – amelyek a társadalom nagy rendszereit (például az oktatási rendszert vagy a gazdaság működését) vagy a társadalom egészét vizsgálják –, a szimbolikus interakcionizmus a mikroszintre figyel, és a kis csoportokat tanulmányozza. Az interakciók szimbolikája és értelmezése a lényege Goffman dramaturgiai megközelítésének (stratégiai szerepjátszás), amely úgy figyel az életben az interakciókra, mintha az emberek különböző karakterek lennének a színpadon. Van a színpadi viselkedés, amelyet mindenki lát, de létezik a „kulisszák mögötti” viselkedés is, amely jellemzően álcázott magatartás. Ebben az értelemben a színpadi viselkedés alapján azonosítható az a karakter, amelyről azt szeretnénk, hogy mások azonosítsanak bennünket, de a valódi énünk a kulisszák mögötti viselkedés alapján ismerhető fel. Nem jó tehát, ha elfeledkezünk arról, hogy hányféle társadalmi erő formálja életünket. Leegyszerűsítve: egy átlagember a mindennapokban jellemzően kétfajta jelenség vagy helyzet észlelése alapján gondolkodik el a társadalom működésének „szociologikusabb” magyarázatáról: ha „kívülállókka”, a társadalom fő sodrából kizártakkal, a társadalom margóján élőkkel találkozik, és felfigyel helyzetük különlegességére, illetve akkor, ha a társadalmi krízisek és a nyomukban járó társadalmi zavargások fordulnak elő környezetében.

A mikrokonfliktusok észlelése és róluk a párbeszéd megkezdése azért is nehéz, mert a konfliktusokról jellemzően regionális, nemzeti vagy globális megközelítésben esik szó, és ehhez viszonyítva a mikrokonfliktusok jelentéktelennek tűnnek. Kulcsfontosságúak azonban a konfliktusok természetének megértéséhez, és pótolhatatlan információt hordoznak egy társadalom „élhetőségéről” és „mentális állapotáról”. A mikroszintű megközelítés a konfliktusok elemzésénél az egyének viselkedésére, a háztartásokra és csoportokra vagy a közösségekre koncentrál, segítségével egy országon belül vagy egy konfliktus feltételeit elemezve jobban megértjük a viszályt, mivel értelmezni tudjuk a személyek viselkedését és a csoportok heterogenitását. Az összeütközés dinamikájának megértéséhez, társadalmi hatásainak leírásához számba kell vennünk az ösztönző és blokkoló erőket, és a konfliktusban lévő csoportok és egyéb szereplők között zajló interakciókat. Természetesen ezek az interakciók – csakúgy, mint a konfliktus dinamikájának változása – jelentős mértékben a konfliktus típusától és az abban érintett szereplőktől, intézményektől függenek.

A mikrokonfliktusokkal foglalkozó szakirodalom sokféle konfliktust sorol ebbe a körbe, az országon belüli fegyveres konfliktusoktól a napi kis konfliktusokig terjed a skála. Társadalmi tapasztalat, hogy számos országban az erőszakos fegyveres konfliktusok a napi élet konfliktusaivá váltak, s a konfliktus következményei távoli földrajzi helyeken is jelentkeznek, mint például a most zajló európai migráció. Az ilyen helyzetekben a politika „nagy kérdései” váltak alkalmassá arra, hogy leegyszerűsített, „utcaszintű” megvalósítással a napi

⁴⁴¹ COOLEY, Charles Horton (1964): *Human Nature and the Social Order*. New York, Schocken; MEAD, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago, University of Chicago Press.

⁴⁴² JÓZSEF Attila: *Nem én kiáltok*.

gyakorlat részévé váljanak. A mechanizmus megértése szükséges ahhoz, hogy felfogjuk, hogy például a Balkánon a mindennapi emberek, szerbek, horvátok, muszlimok hogyan válnak egymás ellenségeivé. A korábban egymás szomszédságában élő, együtt dolgozó hétköznapi emberek hogyan váltak véres etnikai támadások elkövetőivé, mint ahogy az 1992–95 között Bosznia-Hercegovinában megtörtént. Mi az a folyamat, amely során olyan gyúelegy jön létre, és a helyi lakosokban olyan vérmes vagy kirekesztő identitás alakul ki, hogy korábban gondot nem okozó köszönési formák, öltözködési szokások torkollnak véres etnikai konfliktusokba? Az etnikai konfliktusok elemzésénél sem tekinthetünk tehát el a makropolitikai összefüggések értékelésétől. Több kutatás is egybehangzóan arra a következtetésre jutott, hogy kiélezett társadalmi helyzetekben és polgárháborús viszonyok között a civileknek a konfliktusba való bevonódása alapvetően két, egymástól kölcsönösen függő változón múlik: 1. a háztartások szegénységnek való kitettségén, és 2. a háztartásoknak az erőszak általi fenyegetettségén. Azaz minél szegényebb a háztartás a konfliktus kezdetén, annál nagyobb valószínűséggel vesz részt fegyveres csoportokban, és támogatja azokat. Minél nagyobb az erőszak megtapasztalásának veszélye, annál valószínűbb, hogy a család támogatni fogja a fegyveres csoportokat. A két változó közötti kölcsönhatás a konfliktus természetétől függ, és meghatározza a konfliktus generálta erőszak közvetett vagy közvetlen hatását a harci cselekmények területén élő háztartások döntéseire, illetve gazdasági magatartására is.⁴⁴³

4.1. Etnikai konfliktusok keleten és nyugaton

A nem oly régmúlt időszakot jellemző háborúk általában a nemzetállamok közötti hatalmi viszonyokban gyökerező érdekellentét miatt következtek be. Napjainkban jellemzően etnikai konfliktusok miatt robbannak ki erőszakos összetűzések – bár ennek a gyökereit is ugyanott találjuk. 1986 és 1996 között 101 fegyveres konfliktus történt a világon, és ezek közül mindössze 6 volt az államok közötti, a fennmaradó 95 összetűzésnek államokon belüli interetnikai gyökerei voltak.⁴⁴⁴ A legtöbb liberális demokráciát felkészületlenül érték ezek a fejlemények, mivel azt gondolták, hogy a politikai részvétel, az egyenlő állampolgári és politikai szabadságjogok biztosítása mellett nincs ok belső viszály kialakulására. A multikulturalizmussal próbálták választ adni az etnikai konfliktusokra, miközben azt látjuk, hogy sok állam nem egy nemzetállam, hanem több nemzetállamból álló konglomerátum. A területén élő emberek különböző közösségekhez tartoznak, másfajta kultúrával, különböző vagy eltérő társadalmi intézményekkel. Fel kellett tehát ismerni, hogy a polgároknak kétfajta identitása van vagy lehet: tagjai egy politikai közösségnek, és ezzel egyidejűleg tagjai egy kulturális közösségnek is.⁴⁴⁵ A holland muszlim kisebbséget érintő konfliktusok elemzése

⁴⁴³ JUSTINO, Patricia (2008): *Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare*. Brighton, MICROCON. (MICROCON Research Working Paper, 6.)

⁴⁴⁴ MAHAJAN, Gurpreet (2010): Responding to Identity Conflicts: Multiculturalism and the Pursuit of Peaceful Co-Existence. *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, Vol. 2, No. 3. Elérhető: <http://wiscomp.org/pubn/wiscomp-peace-prints/3-2/gurpreet.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴⁴⁵ MAHAJAN 2010.

jól mutatja, hogy e csoportok tagjai identitáskrizissel küzdenek.⁴⁴⁶ Nem arról van tehát szó, hogy egy csoporttagság szükségszerűen azt jelenti, hogy a saját csoporttal kapcsolatosan elfogultság, a más csoportokkal szemben pedig ellenségesség azonosítható. Az identitásválság felmerülhet akár annak kapcsán, hogy a csoport, amelyhez tartozni szeretnének a fiatalok, visszautasítja őket, de felmerülhet annak kapcsán is, hogy a személy bizonytalan abban, hogy melyik csoporthoz sorolják őket. A Nyugat-Európába bevándorló muszlimok között sok másodgenerációs fiatal muszlim küzd identitáskrizissel.⁴⁴⁷ Saját szüleikkel kapcsolatosan egy generációk közötti konfliktussal küzdenek, de azt sem érzik, hogy a holland társadalom és kortársaik teljesen elfogadnák őket. Buijs és munkatársai úgy fogalmazznak, hogy a marokkói fiatalok elidegenednek a szüleiktől is, és a holland társadalomtól is, és úgynevezett hibrididentitásuk alakul ki, amelyet azonban sem nem ismer fel, sem nem fogad el a közvetlen környezetük.⁴⁴⁸

A migráncsoportok és a többségi társadalom közötti feszültségek és konfliktusok tudományos vizsgálata már évtizedek óta téma. (A jelenleg Európára nehezedő migrációs nyomás nem kínál kedvező feltételeket a téma elfogulatlan tudományos elemzésére.) Veldhuis és Bakker a muszlim bevándorlókkal kapcsolatos problémák fejlődéstörténetének áttekintése során arra voltak kíváncsiak, hogy a hagyományosan békés Hollandia miként vált etnikai összecsapások és etnikai indíttatású erőszakos cselekmények helyszínévé.⁴⁴⁹ A feszültségekkel és konfliktusokkal kapcsolatosan megjelenő híradásokban egyre határozottabban fogalmazódtak meg a muszlim csoportok radikalizálódásával kapcsolatos aggodalmak. A muszlim kisebbséghez kapcsolható eseménytípusok közül a kutatás csak azokat vette számításba, amelyek veszélyt jelentenek/jelenthetnek a) a demokratikus rend működésére, b) a társadalomra általánosabb értelemben, vagy c) amelyek aláássák vagy aláashatják a kisebbségek integritását vagy kapcsolatait az egyéb társadalmi csoportokkal.⁴⁵⁰ A kutatók a radikalizálódás magyarázatát keresték. Annak ellenére, hogy egyre határozottabb tudományos figyelem irányul a radikalizálódás jelenségére, a fogalomnak nincs általánosan elfogadott tudományos definíciója. Történetileg a radikalizmusnak – szemben az extrémizmussal – nem volt szükségszerűen negatív felhangja, de nem is volt szinonimája a terrorizmusnak. 2006-ban az EU egy viszonylag egyszerű meghatározását adta a jelenségnek: „[a radikálisok] olyan emberek csoportja, akiknek véleménye, nézetei és elképzelései terrorista cselekményhez vezethetnek”.⁴⁵¹ A politikai és társadalmi klíma polarizálódásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást, és Theo van Gogh holland filmrendező 2004-ban történt meggyilkolását, ugyanis ezek kapcsán jelent meg a médiában a radikalizálódó muszlimok toposza. Az eseményekről

⁴⁴⁶ VELDHUIS, Tinka – BAKKER, Edwin (2009): *Muslims in the Netherlands: Tensions and Violent Conflict*. Brighton, MICROCON. (MICROCON Policy Working Paper, 6.) Elérhető: www.microconflict.eu/publications/PWP6_TV_EB.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴⁴⁷ CHOUDHURY, Tufyal (2007): *The Role of Muslim Identity Politics in Radicalisation (A Study in Progress)*. London, Department for Communities and Local Government; MALIK, Shiv (2007): *My Brother the Bomber*. *Prospect Magazine*, 2007. 05. 03. Idézi: VELDHUIS–BAKKER 2009.

⁴⁴⁸ BUIJS, Frank – DEMANT, Froukje – HAMDY, Atef (2006): *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Idézi: VELDHUIS–BAKKER 2009.

⁴⁴⁹ VELDHUIS–BAKKER 2009.

⁴⁵⁰ Uo.

⁴⁵¹ *Terrorist Recruitment: Commission Communication Addressing the Factors Contributing to Violent Radicalisation*. MEMO/05/329, European Commission 2006. Idézi: VELDHUIS–BAKKER 2009.

és a konfliktusokról szóló híradások tovább tüzelték az interkulturális és interetnikus feszültséget a különböző társadalmi csoportok között. A muszlimokkal (és más bevándorlókkal) kapcsolatos híradások a politikai polarizációt is segítették, és előállt a mostani helyzet, amelyben közvetlen kapcsolatot vonnak a muszlimok és az erőszak között.⁴⁵²

Európában a többség és a kisebbség közötti konfliktusok másként jelentkeznek a nyugat-európai, és másként a kelet-európai tagállamokban. A nyugat-európai országok migrációs problémaként, a kelet-európai országok romaproblémaként küzdenek a hasonló köntösben és hasonló tartalommal megjelenő gondokkal: a kisebbség integrálódásának, pontosabban az integráció hiányának a gondjával. A kontinens mindkét felén könnyen kriminalizálódik a probléma, és tekinti a hatalom szociális és szegénységkérdés helyett közbiztonsági és rendészeti kérdésnek az integrációs folyamat konfliktusait. Nyugat-Európa bevándorlási célországai az etnikai kisebbségek problémái határozottan a terrorizmussal kapcsolatos félelmek eskalálódásával kapcsolódtak össze, mivel a bevándorlók jelentős része a közel-keleti régióból, illetve az afrikai muszlimok közül érkezik.

A kelet-európai EU-tagállamokban is előszeretettel hivatkoznak a kisebbségek és a bűnözés kapcsolatára – bár ebből a szempontból Magyarországon mindig csak egyetlen csoportról, a cigány kisebbségről esik szó. Ebben a régióban az etnikai kisebbség(ek) tagjainak közkeletű toposza „a bűnöző”, „a tolvaj”, ez viszont arra is utal, hogy nem a terrorizmus modern formáival, hanem a hagyományos – jellemzően a kis súlyú, úgynevezett „megélhetési” – bűnözéssel kapcsolják őket össze. Nincs különbség abból a szempontból a két viszonyulás között, hogy mind a nyugat-európai „terror-rémület”, mind a kelet-európai „cigánybűnözés” úgy állítja be az etnikai kisebbség tagjait, mint akik személyükben jelentenek veszélyt a többségi társadalomra. A mechanizmus az, ami azonos, mintha az etnikai kisebbségi csoportok egy másik armada lenne, akiktől meg kell védenie magát a többségi, a jogkövető társadalomnak. Ez a beállítás a tömegkommunikációs eszközök teljes szimpátiájával találkozik. Robert Elias 1956–1991 közötti bűnözési híradások (*Time*, *Newsweek*, *US News*, *World Report*) vizsgálata alapján megállapította, hogy a média rasszista előfeltevételezésekkel él a bűnözés okait illetően, és igen leegyszerűsített választ ad a megoldásra.⁴⁵³ Ma sincs ez másként: a „kormányzatok arra is jól tudják használni a médiát, hogy bűnözési félelmet keltsenek, és ez a félelem olyan társadalmi csoportok ellen irányuljon, amelyeket kriminogénnek tekintenek: a szegények, a feketék és a mentális betegek ellen”.⁴⁵⁴

4.2. Interetnikai konfliktusok Magyarországon

Egy társadalom fejlődése, mint ahogy a „fejlődés” fogalma maga is, sokféle módon értelmezhető. Utalhat makroszintű változásokra (mint a nemzeti növekedés mintái), utalhat me-

⁴⁵² VELDHUIS–BAKKER 2009.

⁴⁵³ ELIAS, Robert (1994): Official Stories: Media Coverage of American Crime Policy. *Humanist*, Vol. 54, No. 1. 8.

⁴⁵⁴ BAER, Justin – CHAMBLISS, William (1997): Generating Fear: The Politics of Crime Reporting. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 27, No. 2. 87–107. Idézi: Indermaur, David (2000): Voodoo Politics in the Era of the TV Game Show: Public Opinion, the Media and Political Decision Making. In Losseff-Tillmans, Gisela – Kops, Manfred eds.: *Public Communication and the New Media*. Cologne, University of Cologne. (Working Paper 131.) 33–52. Elérhető: www.uni-koeln.de/archiv/www.rundfunk-institut.uni-koeln.de/sites/rundfunk/Arbeitspapiere/131_00.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

zoszintű problémákra (mint például egy területfejlesztési terv), de mikroszintű kérdésekre is (mint például a helyi közösség fejlesztése). Ezek a szintek kölcsönösen hatnak egymásra, és minden szinten számos egyéb tényező is hatással van a fejlődésre, vagy ellenkezőleg, a fejlődés van hatással a vizsgált jelenségre. A fejlődés tehát nem eredmény, hanem folyamat. A társadalmak ugyanis folyamatosan változnak, vannak, amelyek megerősödnek, és vannak, amelyek eltűnnek.

Európában 10–12 millió roma él, ők alkotják a kontinens legnagyobb kisebbségét. Főként Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Szlovákiában, Csehországban és Görögországban laknak. Helyzetüket a diszkrimináció, a társadalmi és gazdasági kirekesztés jellemzi: az Európai Bizottság adatai szerint körükben magas a szegénység és a munkanélküliség kockázata, és erős sztereotípiák és előítéletek élnek velük szemben. Európában a lakosság 16%-a él szegénységben, és minden ötödik gyermek a szegénységi küszöb alatt él. A mélyszegénységben élők jelentős része roma. A romakérdés strukturális, azaz makro- és mikroösszefüggések hálózataiból összetevődő bonyolult jelenség. A romák és a többségi társadalom között kialakult konfliktusok nem egyedi és egyszeri jelenségek, hanem társadalmilag beágyazott és a hosszú ideje megoldatlan integrációs, gazdasági, jogi, társadalmi és kulturális problémák következménye.

Az erőszakos konfliktusok kialakulásával és kezelésével kapcsolatos szakirodalomban a polgárháborúk empirikus elemzése egyértelműen jelzi, hogy az egy főre eső alacsony jövedelem az egyik legerősebben közreható tényező az erőszakos belső konfliktusok kialakulásánál és elhúzódásánál.⁴⁵⁵ Az azonban tény, hogy az állítás alapján ennél pontosabb következtetés nem vonható le, hiszen hogy mit is jelent az alacsony jövedelem, azt az adott régió, az ország és még nagyon sok tényező határozza meg. Mi több még csak nem is egyetlen feltétele az erőszakos konfliktus kirobbanásának, hiszen az függ az állami intézmények gyengeségétől, a nagy csoportokat érintő sérelmekről, de a fegyveres harcok költségeinek gazdasági terheitől is. Azaz csak azt tudjuk biztosan, hogy az egy főre eső alacsony jövedelem mellett nagyobb valószínűséggel robbannak ki erőszakos konfliktusok. Ami kevésbé érthető, hogy a mikroszintű gazdasági tényezők hogyan hatnak a folyamatra, a döntések hogyan befolyásolják a harcok elkezdődését, hogyan változik a folyamat, hogyan fejlődik végig a konfliktus során, valamint hogyan formálja az egyének és a háztartások viselkedését a harci cselekményekkel érintett területen és az ott lévő intézményekben.

A döntés a polgárháború megkezdéséről vagy bármilyen erőszakos konfliktus kirobantásáról számos tényezőtől függ, beleértve a külső katonai tényezőket és pénzügyi intervenciókat, a technológia színvonalát és a forrásokat, amelyek a fegyveres csoportok rendelkezésére állhatnak, az ideológiai hitek iránti elköteleződést, és nem utolsósorban

⁴⁵⁵ COLLIER, Paul – ELLIOT, Lani – HEGRE, Håvard – HOFFLER, Anke – REYNAL-QUEROL, Marta – SAMBANIS, Nicholas (2003): *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Oxford, Oxford University Press; COLLIER, Paul – HOFFLER, Anke – SÖDERBOM, Måns (2004): On the Duration of Civil War. *Journal of Peace Research*, Vol. 41, No. 3. 253–273.; DO, Quy-Toan – IYER, Lakshmi (2007): Poverty, Social Divisions, and Conflict in Nepal. *HBS Finance Working Paper*, No. 4228. Elérhető: <http://hbswk.hbs.edu/item/5669.html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 15.); DOYLE, Michael – SAMBANIS, Nicholas (2006): *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. New York, Princeton University Press; *Toward a Conflict-Sensitive Poverty Reduction Strategy: Lessons from a Retrospective Analysis. Report 32587* (2005). Washington, D.C., The World Bank; JUSTINO 2008.

az állam relatív erősségét az ország kulcsfontosságú pontjain. De függ magától a konfliktus alakulásától is.

Az erőszakos konfliktusokkal kapcsolatos kutatások szerint a szegénység mellett további két tényező ösztönzi az erőszakos cselekmények elkezdődését: 1. a társadalmi elégedetlenség és 2. az életfeltételekkel kapcsolatos frusztráció, amelyek a konfliktusok felhajtóerőiként működnek. Ted Gurr így fogalmaz: „az okozati lánc első eleme a politikai erőszak kialakulásában az elégedetlenség kifejlődése, a második az elégedetlenség átpolitizálódása és végül ennek aktuális erőszakos cselekményekben való megjelenése a politikailag meghatározott célok és szereplők ellen.”⁴⁵⁶ Az elégedetlenség a relatív depriváció talaján is létrejöhet, és ösztönözheti a kollektív erőszak feltételeinek kialakulását.⁴⁵⁷ Hihetetlenül erős lehet az erőszak kirobbanása szempontjából az a konstelláció, amikor az elégedetlenség különböző formái etnikai, vallási vagy regionális különbségekben jelennek meg, és amit vagy az etnikai megosztottság,⁴⁵⁸ vagy a horizontális egyenlőtlenségek,⁴⁵⁹ vagy a beépült egyenlőtlenség (például a dalitok Indiában), vagy a társadalmi polarizáció mértékének növekedése jelez.⁴⁶⁰

A krónikus szegénység és az erőszakos konfliktusok közötti lehetséges transzmissziós mechanizmus úgy működik, hogy a nyomor állandósulása, különösen, amikor súlyos deprivációval jár együtt, az észlelt igazságtalanság és a társadalmi kirekesztés formái képezik az alapját a növekvő társadalmi elégedetlenség kifejeződésének. Ezek lehetnek a kezdeti feltételei az erőszakos konfliktusoknak. Mindemellett a kirobbanáshoz valamilyen szervezett kollektív cselekvés is szükséges. A krónikus szegények ugyan nem tipikusan vonódnak be a szervezett társadalmi-politikai akciókba, ám a krónikus szegénység jelezheti a népesebb csoportok mobilizálódását, mint ahogy a rekrutálás is könnyebb lehet azok között, akiknek egyébként gyenge a hangjuk.

Értékelésem szerint nem itt tartunk, de az időnként kirobbanó interetnikai konfliktusok hazánkban is a mélyben húzódó megoldatlan problémákhoz kapcsolódó feszültségeknek köszönhetőek. A helyzetet leginkább a tűzhányó kitöréséhez tudom hasonlítani, ahol a mélyben összegyűlt magma ott talál utat a felszínre, ahol a geológiai és terepviszonyok ezt lehetővé teszik. Vizsgálatomat a hazai interetnikai konfliktusokkal kapcsolatosan a roma kisebbség és a nem roma többség közötti konfliktusok értelmezésére korlátozom. Részben azért, mert a rasszközi konfliktusok jellemzően ebben a viszonylatban fordulnak elő, részben azért, mert egyedül a roma kisebbséget érinti a társadalmi kirekesztés és az élethelyzetek kilátástalansága, ami e konfliktusok megoldására szükségessé teszi a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök igénybevételét.

⁴⁵⁶ GURR, Ted Robert (1970): *Why Men Rebel*. Princeton, Princeton University Press. 13.

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ EASTERLY, William – LEVINE, ROSS (1997): Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 4. 1202–1250.; WILKINSON, Steven (2004): *Which Group Identities Lead to Most Violence? Evidence from India*. Paper prepared for the Yale Conference on Order, Conflict and Violence, Yale University, April 30th – May 1st.

⁴⁵⁹ STEWART, Frances (2000): Crisis Prevention: Tackling Horizontal Inequalities. *Oxford Development Studies*, Vol. 28, No. 3. 245–262.; LANGER, Arnim (2004): Horizontal Inequalities and Violent Conflict: The Case of Côte D'Ivoire. *CRISE Working Paper*, No. 13.; MANCINI, Luca (2005): Horizontal Inequality and Communal Violence: Evidence from Indonesian Districts. *CRISE Working Paper*, No. 22.

⁴⁶⁰ ESTEBAN, Joan – RAY, Debraj (1999): Conflict and Distribution. *Journal of Economic Theory*, Vol. 87, No. 2. 379–415.

A csoportkonfliktusok⁴⁶¹ vizsgálatánál az összeütközéseket három csoportba soroltam: 1. roma támad nem romát; 2. nem roma támad romát, és 3. összeütközés a roma közösségen belül vagy egyes alcsoportok között. Mindhárom konfliktustípusra hozok példát, és ezek segítségével mutatom be a folyamat azon állomásait, amelyek során a romák helyzetének kilátástalansága általuk vagy a sérelmükre elkövetett erőszakos cselekményekhez, illetve kollektív erőszakhoz vezet(het).

A „roma támad nem romát” konfliktushelyzetet jól jellemzi a médiában nagy figyelmet kapott két ügy: az Olaszliszván 2006. október 15-én Szögi Lajos sérelmére elkövetett lincselés, illetve Marian Cozma sérelmére 2009. február 8-án elkövetett emberölés. A híradásokból egyértelmű volt, hogy a tettesek mindkét ügyben a roma kisebbséghez tartoztak. Mindkét esetben befejezett emberölés történt, a két ügy azonban – az interetnikai konfliktusok szempontjából – eltérő értelmezésre ad lehetőséget.

Az olaszliszvkai lincselés áldozata, Szögi Lajos, kocsjával a falun áthajtva egy elé lépő helyi roma kislányt majdnem elsodort. Ekkor autójával megállt, hogy meggyőződjön róla, a gyerekek nem esett baja. Bár a kislány valóban nem szenvedett sérülést, annak hozzátartozói rátámadtak az autót vezető tanárra, kirángatták a volán mögül, és gyermekei szeme láttára verték halálra. Nyolc személy ellen különös kegyetlenséggel elkövetett csoportos emberölés miatt emeltek vádat. Az első és másodfokú bíróságok valamennyi vádlottat bűnösnek találták, és rájuk a lehető legsúlyosabb büntetést szabták ki. A másodrendű vádlott mondta a jogerős ítélet kihirdetése után: „Elkövettük ezt a bűncselekményt, de erről más romák nem tehetnek. [...] Ha most tehetném, megakadályoznám Szögi Lajos halálát.”⁴⁶² „Nincs bocsánat, számomra nem hoz enyhülést az ítélet, hiszen egy gyerekem volt” – reagált az Olaszliszván meggyilkolt Szögi Lajos édesapja a Debreceni Ítéletábrla pénteken kihirdetett jogerős ítéletét követően a helyszínen a sajtónak.⁴⁶³

Az interetnikai konfliktusoknak ezt a csoportját „tűzhányómodellnek” nevezem. A bűncselekmény lefolyása, a romák részéről az esztelen és embertelen lincselésig elszabaduló indulatok, az áldozat gyermekei szeme láttára történő elkövetés, és hogy a tettesek még arról sem győződtek meg, hogy valóban megsérült-e az elsodort gyermek, hanem azonnal bosszút álltak, azt jelzik, hogy a mélyben a kiszolgáltatottság és az erőszak olyan gyúelegye gyűlt össze, amely kitöréssel fenyeget, ha valamilyen módon nem oldódnak ezek a feszültségek. Különösen fájdalmas, hogy embertömeg nézte végig, ahogy halálra rugdálnak egy embert, és senki nem volt annyira emberséges, hogy a kiszolgáltatott áldozat védelmére keljen. A bűncselekmény következtében nemcsak egy élet veszett el, de számos más élet is derékba tört. Ezzel az emlékkel kell az áldozat gyermekeinek tovább élni, de az elsodorni vélt kislány is „árva” lesz, mivel szülei börtönbe kerültek. Az elkövetőket pél-

⁴⁶¹ A képet árnyalhatja egy másik elutasított kisebbségi csoport, a migránsok problémájának megjelenése a közpolitikai arénában. Mivel ezt a problémát Magyarországon nem „személyesítik meg” bevándorlók, a kérdés a nagypolitika arénájának és nem a napi valóság problémája. Pontosabban annyiban igen, hogy az attitűdvizsgálatok jól jelzik egy újabb elutasított kisebbségi csoport megjelenését, és ennek következtében a romákkal kapcsolatos ellenérzések visszaszorulását. Ez azonban nem a magyar társadalom mentális egészségének javulására utal, sokkal inkább azt jelzi, hogy politikai szándékok könnyen elérhetik az egyik elutasított kisebbségi célcsoport behelyettesítését egy másik célcsoporttal.

⁴⁶² NAGY Attila (2009): Három életfogytiglan az olaszliszvkai lincselőknek. *Index.hu*, 2009. 11. 13. Elérhető: https://index.hu/bulvar/2009/11/13/olaszliszka_masodfok_itelet (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)

⁴⁶³ Olaszliszvkai lincselés: „nincs bocsánat” (2009). *HVG.hu*, 2009. 11. 13. Elérhető: http://hvg.hu/itthon/20091113_olaszliszvkai_lincselés_targyalas (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)

dásan hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélték, ez nagy valószínűséggel azzal jár, hogy életük vagy a fegyházban fejeződik be, vagy ha nem is, hátralévő életüket és családjaik életét is meghatározza a szabadságvesztés. Mindenki vesztes, kétségbeesett vagy bosszúszomjas, és senki nem dolgozik azon, hogy az indulatokat – a továbbélés érdekében – mérsekkelje, a feszültségeket oldja. Az eset kapcsán nem tudott elkezdődni a megbékélés – sem az instrumentális, sem a társadalom-lélektani – folyamata, inkább azt eredményezte, hogy minden érintett (és itt az érintettek alatt a legszélesebb kört értem) viszi magával a kétségbeesést, a betokozódott fájdalmat és a saját érzelmi köreibe bezártságot. Senki nem szembesíti a tetteseket azzal, hogy cselekményük a saját életükre milyen hatást gyakorolt. Nem dolgozik senki azon, hogy segítse az őszinte megbánás kifejezését, illetve azon, hogy legyen lehetősége a túlélő hozzátartozóknak szembesíteni a tetteseket azzal a fájdalommal, amit éreznek.

A másik, a közvélemény felháborodását jogosan kiváltó bűncselekményben, a Veszprémben történt Cozma-gyilkosságban szintén roma az elkövető és nem roma az áldozat. Marian Cozmát, a román kézilabda-válogatott tagját és az MKB Veszprém játékosát 2009. február 8-án hajnalban gyilkolták meg a veszprémi Patrióta lokál előtt. A segítségére siető sporttársait, a szerb Žarko Šešumot és a horvát Ivan Pešićet életveszélyesen megsebesítették. Emberölés miatt hét ember ellen emeltek vádat. Első fokon életfogytiglani, illetve húszévi fegyházbüntetésre ítélték őket. A bíróság által megállapított történeti tényállás szerint a lokálba beözönlő roma férfiak (a későbbi elkövetők) magatartása demonstratív jellegű volt, beszóltak a nőknek, fixírozták, fogdosták őket, ekképpen provokálva a férfiakat, több embert meg is ütöttek. „Az enyingi társaság viselkedése nem volt egyértelműen brutális, félelmet nem, legfeljebb viszolygást váltott ki” – állapítja meg az elsőfokú ítélet indokolása. „A tárgyaláson azonban nemhogy az indítékra, még arra sem sikerült fényt deríteni, hogy Raffaelék valójában kit és miért akartak megtámadni, illetve egyáltalán mit kerestek Veszprémben. Így aztán az is lehetséges, hogy Marian Cozma egy brutálisan elfajuló szórakozóhelyi összetűzés áldozata lett” – írja az egyik internetes honlap.⁴⁶⁴ Az első- és másodrendű vádlottakat betöréses lopásokért évekkorábban szabadságvesztésre ítélték, majd 2005 novemberében kitoloncolták őket Németországból. Az ítélet indokolása tartalmazza, hogy az első- és másodrendű vádlott rendszeresen kapott pénzküldeményt Svájc-ból és Hollandiából. A pénzt feltehetően a prostituáltként futtatott nők küldték a két férfinak. A híradások szerint az elkövetők „keresték a bajt”, kötekedtek, a közös fellépés következtében megnövekedett erejüket fitogtatták. Több internetes forrás is azzal a feltételezéssel élt, hogy az erőszakosan fellépő roma férfiak csoportja voltaképpen „bekóstitolta” a szórakozóhelyet, azt tervezve, hogy a későbbiekben védelmi pénzt szednek. A csoport tagjai egyébként az éjszakai élet befolyásos szereplői.

A szituáció tehát itt is arról szól, hogy „roma támad nem romát”. Ugyanakkor – értékelésem szerint – ez az ügy a hazai interetnikai konfliktusok lefutási modelljének egy másik fázisát és más „kisülését” jelzi. Ezek az elkövetők már korábban megtalálták a szegénységből, a kilátástalanságból és a hatalomnélküliségből kivezető utat, a kriminális karrier útját. A szegény (etnikai) közösségekben ugyanis a bűnözők rendelkeznek nagy hatalommal. Az interetnikai konfliktusoknak ezt a formáját „kriminálhatalom-

⁴⁶⁴ A témával kapcsolatos cikkeket lásd: <http://cimkezes.origo.hu/cimkek/cozma-gyilkosság/index.html?tag=-Cozma-gyilkoss%Elg&hits> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

modellnek” nevezhetjük. Hasonló jelenséget ír le Barbanti: Brazíliában a bűnözők képesek arra, hogy – főként a városi övezetekben – nagy területek felett diszponáljanak, ahol drog- és fegyverkereskedelem folyik. Brazíliában a kriminális szektor fiatal gyerekeket, akár kilencéveseket is alkalmaz. A fiatalkorúak börtönében lévő fiatalok többsége még csak tizenhárom év körüli, de már apák és családfenntartók. A leggyakrabban úgy indul a bűnelkövetői karrierjük, hogy nincs más foglalkoztatási lehetőség, és nincs is nagyobb elvárásuk az élettől.⁴⁶⁵ Az elmúlt évtized gazdasági krízise Brazíliában is azt eredményezte, hogy az állandó és biztos foglalkoztatást felváltották a „rugalmas”, kevés biztonságot nyújtó szerződések, amelyekhez semmifajta társadalombiztosítási garancia nem társul. Az informális módon foglalkoztatottak többsége nő, és a társadalom sérülékeny csoportjaihoz tartozó fiatal. A foglalkoztatási, munkavállalási és megélhetési életstratégiák átkerültek az informális, a kiszámíthatatlanság világába. A fiatalok jelentős része már a második vagy még inkább a harmadik generáció a családban, akik csak ezekhez a „rugalmas”, alkalmi munkavállalási formákhoz jutnak hozzá. Nem is alakult ki a munkakultúrájuk és az ahhoz kapcsolódó értékek sem.⁴⁶⁶

Barbanti leírása egybevág a hazai romák és a rossz helyzetű társadalmi csoportok foglalkoztatási lehetőségeivel: ezt szintén a kiszámíthatatlanság és az alkalmi munkák, és – a bűnelkövetés veszélyének csökkentése céljából szervezett – közfoglalkoztatás uralják. A rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai, illetve az etnikai kisebbségek számára azonban van egy másik út a megélhetés biztosításához, a pénz hatalmának birtoklásához: a bűnözés, illetve a szervezett bűnözéshez csatlakozás. Úgy tűnik, hogy Marian Cozma halálának okozói már egy olyan úton jártak, amelyen meg lehetett ízelelni a hatalmat, meg lehetett érezni, hogy nemcsak kiszolgáltatott élethelyzetek vannak, de a pénz hatalmának „mámora” is átélhető. Úgy vélem, kevés ennél veszélyesebb fejlődési irány van, akár a többségi társadalom, akár a kisebbség jövőjét nézzük. Ezért van igaza mindazoknak, akik azt hangsúlyozzák, hogy a romák helyzetbe hozása, diszkriminálásuk megszüntetése – túl az emberi jogi és emberieségi követelményeken – az egész társadalom érdeke, mert a jelenlegi fejlődési irányból senki sem jöhet ki győztesen. Mint azt a Világbank kutatása is hangsúlyozza, nagyon sok pénzt veszítenek a kelet-európai országok azzal, hogy a roma népesség nem dolgozik és segélyre szorul. Ezen a helyzeten azonban csak hosszú távú gondolkodással és tervekkel, valamint okos ösztönzéssel lehet javítani.

Magyarországon egyelőre a konfliktusok kisülésének egy korábbi fázisában vagyunk. Az elmúlt 25 évben bár egyre rosszabb lett a romák helyzete – mindannyiunk szerencséjére –, a politika mindenkori szereplői voltak oly óvatosak vagy oly közömbösek az etnikai kisebbség problémáival, hogy a roma/nem roma feszültségeket nem élezték, és nem használták ki politikai szempontból. 2006 óta azonban megváltozott a helyzet. A politika színpadán ugyanis felbukkant egy olyan politikai erő, amelynek a veszélyérzete alacsony, kockázatvállalási hajlandósága magas, és láthatóan nem rendelkezik a józanság és az előrelátás politikai erényével. Ennek volt köszönhető a romák megfélemlítését célzó akciók levezénylése, ami érzékelhető politikai haszonnal is járt a szélsőjobb számára, de érezhetően meg is növelte a feszültséget az országban.

⁴⁶⁵ BARBANTI JR., Olympio (2004): Development and Conflict Theory. In BURGESS, Guy – BURGESS, Heidi eds.: *Beyond Intractability*. Boulder, Conflict Information Consortium, University of Colorado. Elérhető: www.beyondintractability.org/essay/development-conflict-theory (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)

⁴⁶⁶ BARBANTI 2004.

Ez a feszültség magyarázza az interetnikai konfliktusok második csoportját: amikor nem roma támad romát. Erre nemcsak Magyarországon, de szerte a régióban van példa.⁴⁶⁷ 2008–2009-ben kilenc súlyos vagy halálos támadás ért cigányokat Magyarországon.⁴⁶⁸ A támadásokban hatan meghaltak. A támadások hátterében – mint azóta bebizonyosodott – rasszista indíték állt. Mint az Amnesty International írja: „a magyar hatóságok nem ismerték fel és nem léptek fel hatékonyan a romák elleni erőszak ellen Magyarországon, többek között azzal, hogy elmulasztották az esetleges rasszista motiváció kivizsgálását.”⁴⁶⁹ Az Európai Bizottság foglalkoztatásért, szociális ügyekért és esélyegyenlőségért felelős biztosa, Vladimír Špidla úgy vélte, hogy bizonyos esetekben a romák válnak bűnbakká a lakosság szemében a mélyebb társadalmi problémák miatt.⁴⁷⁰ Amikor a gyanúsítottakat elfogták, a magyar miniszterelnök által kiadott közlemény szerint „a gyilkosságok az ország békéjébe és biztonságába vetett hitet rendítették meg az utóbbi hónapokban”, de arra is felhívta a figyelmet, hogy „gyűlöletre nem lehet gyűlölet a válasz”. Az ügyészség úgy vélte, a nagycsécsi gyilkosság volt a fordulópont: a halálos áldozatokkal járó támadás megerősítette a vádlottakat abban, hogy úgy érhetik el céljaikat, ha a „saját kezükbe veszik az igazságszolgáltatást”. Attól fogva már kifejezetten ölési szándékkal tervezték meg a következő támadásokat, amelyek során négy másik embert, köztük egy ötéves kisgyermeket megöltek, egy fiatal fiút és egy 13 éves lányt életveszélyesen megsebesítettek. A 2016. január 12-én meghozott jogerős ítélet szerint a bíróság Kiss Árpád elsőrendű, Kiss István másodrendű és Pető Zsolt harmadrendű vádlottat tényleges életfogytig tartó, a két utolsó támadásban sofőrként közreműködő Csontos István negyedrendű vádlottat 13 év szabadságvesztésre ítélte.⁴⁷¹

Kétségtelen, hogy a fenti ügyekre odafigyelt a magyar közvélemény, bár – megítélésem szerint – a szükségesnél kevésbé rázta meg a tragédia. Ha összehasonlítjuk a roma nem roma ellen, illetve a nem roma roma elleni cselekménytípusokat, azt látjuk, hogy az első csoportba

⁴⁶⁷ Lásd: *Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe* (2003). United Nations Development Programs, Bratislava.

⁴⁶⁸ A romák elleni támadássorozat: 1. Galgalyörk, 2008. július 21-én több lövést adtak le romák lakta házra. A lövöldözésben senki nem halt meg, de a nyomozás adatai szerint ez volt a később több halálos áldozatot is követelő támadássorozat első állomása. 2. Piricse, 2008. augusztus 8-án Molotov-koktélok dobtak két romák lakta házra, és lábön lőttek egy középkorú nőt. 3. Nyíradony, 2008. szeptember 5-én rálóttek egy roma házra. 4. Tarnabod, 2008. szeptember 29-én öt romák által lakott házra dobtak Molotov-koktélt és lőttek rá. 5. Nagycséc, 2008. november 3-án Molotov-koktélt dobtak egy roma család házára. 6. Alsószolca, 2008. december 15-én rálóttek egy roma nőre (aki nem szenvedett sérülést) és egy fiatal roma férfira, aki életveszélyes sérülést szenvedett. 7. Tatárszentgyörgy, 2009. február 23-án Cs. Róbertet és 4 éves fiát megölték. A jelentések szerint szándékos gyűjtogatást követően próbáltak házukból menekülni, amikor agyonlőtték őket. 8. Tiszalök, 2009. április 22-én egy 54 éves roma férfit lelőttek. 9. Kisléta, 2009. augusztus 2-án meggyilkoltak egy 45 éves roma özvegyasszonyt, 13 éves lánya súlyos sérülésekkel, de túlélte a támadást. A tettesek berúgták a bejárati ajtót, majd rálóttek a szobában alvó 45 éves nőre és annak 13 éves lányára. Forrás: *Erőszakos támadások a romák ellen Magyarországon*. 2010. november, Index: EUR 27/001/2010. Amnesty International.

⁴⁶⁹ Uo.

⁴⁷⁰ Vladimír Špidla nyilatkozata, 2009. február 26. Elérhető: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&categoryId=89&newsId=464> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴⁷¹ A 2011–2016 között lezajlott és sok fórumot megjárt büntetőügy fejleményeiről Vágvölgyi B. András újságíró számol be igen tanulságosan. Lásd: VÁGVÖLGYI B. András (2016): *Arcvonal keleten*. Budapest, Konkrét Könyvek.

tartozó két olyan bűncselekmény elkövetése generált morális pánikot⁴⁷² Magyarországon, ahol nem roma származású volt az áldozat. A felháborodás mindkét, romák által indított támadás esetében elemi erejű volt, és azonnal megszerveződtek a romák megfélemlítését célzó szabadcsapatok, amelyek működésével – különösen egy szélsőjobboldali párt parlamenti képviselőjéhez jutása után – nehezen bánik el a kormányzó többség.

Mintha csak reakció lenne, követte a fenti cselekményeket a romák elleni támadássorozat. A közvélemény elbizonytalanodott, hiszen ártatlan, szegény roma embereket és gyerekeket ért a halálos támadás – bár a cselekmények kezdeti tálalása sem segítette az egyértelmű kiállást az áldozatok mellett. Figyelemre méltó, hogy az indítékok sorában milyen hosszú ideig tartotta magát a médiában a roma-roma konfliktus, az indítékok között az uzorakamatos kényszer, a vérbosszú stb. latolgatásának formájában. Szimptomatikus az az elnézés, amelyben a tatárszentgyörgyi esetén csak balesetre tudott a rendőrség gondolni,⁴⁷³ noha ez a cselekmény már a hetedik volt a romák elleni támadások sorában. A médiumok természetesen formálják a közvéleményt, a tömegkommunikációs ipar olyan eszköz, amely el tudja érni az emberek többségét. Különösen a politikusok éltek ezzel a megoldással, mivel a hatalommal bíró emberek mindig megkísérlik annak elérését, hogy a társadalom is azt gondolja, amit ők akarnak. Ahogy Eldridge írja: „A média, szándékosan vagy szándék nélkül, megalkotja a hatalmasság definícióit”.⁴⁷⁴ A romák elleni támadássorozatnál elmaradt az elemi erejű felháborodás, de elmaradt a konfliktus feloldása is. Talán az sem véletlen, hogy Szögi Lajos emlékéért egy emlékmű őrzi (amely lehetőséget ad arra is, hogy a rasszista nézeteket vallók odagyűljenek), de a tatárszentgyörgyi támadásban életét veszített apa és fia értelmetlen halálának nem sikerült emlékművet állítani a faluban.

Úgy tűnik, hogy a hazai súlyos bűncselekményekben manifesztálódó interetnikai konfliktusok nem vezettek el a *tabula rasa* szükségességének felismeréséhez. Ahhoz, hogy a kisebbség és többség viszonyáról a támadások előtti nyelven beszélni többé nem lehet. Szomorú tény, hogy a szükséges és józanul várható számvetés („Mit rontottunk el a romák/nem romák viszonyában, és hogyan lehet helyrehozni?”) helyett, szélsőséges nézetek és vélemények jelentek meg és váltak szalonképessé a közbeszédben, s ez oda vezetett, hogy tolerálhatóvá, mi több természetessé váltak korábban elképzelhetetlen rasszista megnyilvánulások. A közbeszéd még mindig mellékvágányon jár a romabűnözés napirenden tartásával, s nem érzékeli, hogy puszkaporos hordón ül az ország. A helyzet megváltoztatásához nyilvánvalóan elengedhetetlen a politikai szándék határozott kinyilvánítása: a roma

⁴⁷² A morális pánik fogalmát Stanley Cohen használta először egy olyan szituáció leírására, amelyben „egy feltételt, egy epizódot, egy személyt vagy emberek csoportját akként mutatják be, mint akik veszélyeztetik a társadalmi értékeket és a társadalom érdekeit; a bemutatás formáját és sztereotíp tálalását a médiumok alakítják; az erkölcsi korlátokat a kiadók, püspökök, politikusok és egyéb jogban járatos emberek állítják fel. [...] Néha a pánik elmúlik, és el is felejtik. [...] Máskor komoly és hosszan tartó utóhatása van, és a jogi szabályozásban és a társadalompolitikában is képes változásokat elérni, sőt időként még képes azt is megváltoztatni, ahogy a társadalom gondolkodik önmagáról.” COHEN, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics*. London, MacGibbon and Kee.

⁴⁷³ „[A] rendőrök a tatárszentgyörgyi kettős emberölés helyszínén először közigazgatási eljárás keretében vizsgálódtak, és úgy vélték, a két áldozat lakástűzben veszítette életét. A rendőrök nemcsak a holttesteken nem vették észre a golyó ütötte sebeket, de a Molotov-koktélos üvegmaradványokat és a hó tetején fekvő löszereket is figyelmen kívül hagyták.” Forrás: http://atv.hu/belfold/20110801_kuldttek_a_tatarszentgyorgyi_romagyilkosaghoz (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴⁷⁴ ELDRIDGE, John (1997): *The Mass Media and Power in Modern Britain*. Oxford, Oxford University Press.

kisebbség helyzete tarthatatlan, és idegen egy olyan ország gyakorlatától, amely a világ egyik kiváltságos klubjának, az EU-nak a tagja. Ahogy az EU-ban a 2008-as gazdasági válság hatására vált egészen nyilvánvalóvá, hogy az egész közönségnek gondot okoz, hogy az EU „kétsebességes”, azaz vannak lemaradó, rosszul teljesítő országok, úgy kell látnunk azt is, hogy ez a „kétsebességű haladás” egy országon belül is akadályozza a fejlődést. *Ceterum censeo*: a többségi társadalomnak szolidárisnak kell lennie a roma kisebbséggel, és minden eszközzel segítenie kell a társadalom fő sodrába integrálódását.

4.3. A megbékélés lehetősége

A helyzet gyors javulásának lehetőségével kapcsolatosan szkeptikus vagyok, és nem elsősorban a gazdasági feltételek szűkössége miatt. Sokkal inkább olyan tényezők miatt, amelyek a többség értékorientációs attitűdjeit, a jogkövetéssel kapcsolatos farizeus álláspontját jelzik, a szolidaritás és az empátiakészség hiányát mutatják. A Tárki értékvizsgálatai jelzik, hogy napjaink magyar társadalmi értékszerkezetében a demokratikus kultúra deficitje is kimutatható, amit hatványozottan erősít a harmadik Orbán-kormány gyűlölet- és konfliktusgerjesztő kommunikációja. Ez a normák esetében olyan helyzetet eredményez, amelyben a normák megítélésében az általános értékek (a helyesről és helytelenről vallott felfogások) mellett az is szerepet kezd játszani, hogy kik követik a normákat, és kik szegik meg azokat (ezáltal a normák instrumentalizálódásának leszünk tanúi).⁴⁷⁵ Kutatások és szocializációs felmérések sora mutatja, hogy csökken a jogszabály tekintélye, ha szabálynak azt tekintjük, amelyet *eo ipso* (eleve) követni kell. Egy korábbi kutatásomban magam is vizsgáltam a jogkövetéssel kapcsolatos attitűdöket,⁴⁷⁶ amelynek eredményei igazolják a normák instrumentalizálódásának a Tárki-felmérés által is azonosított jellemzőit.

A felmérésben a megkérdezettek többsége értett egyet azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”. Kutatási eredményeimmel egybehangzó megállapításokra jutott a Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat (World Value Survey, WVS) felmérése is. A vizsgálati eredmények szerint „Magyarországon nagyon sokan vallják azt, hogy az érvényesüléshez szükség van a normák és szabályok áthágására, és a magyarok négyötöde szerint az országban becsületesen nem lehet meggazdagodni, továbbá háromnegyedük szerint annak, aki vinni akarja valamire, annak egyes szabályokat át kell hágnia”.⁴⁷⁷ A követendően előírt szabály társadalmi tartalma nem érvényes tehát, a társadalmi siker eléréséhez más szabályok követése javallt. Ebben a helyzetben nemcsak a norma tartalmában való közös hiedelem gyengül, de meg-

⁴⁷⁵ *Értékek egy polarizálódó politikai térben. A Tárki értékvizsgálata 2009-ben és 2013-ban* (2014). Elérhető: http://old.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_osszefoglalo_gazd_kultura.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁴⁷⁶ KEREZSI Klára (2006): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In TAMÁSI Erzsébet szerk.: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta, nyilvántartási szám: T 03785. Az 1200 fős vizsgálati minta nemek, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerint reprezentálta a hazai népességet.

⁴⁷⁷ RÁDAI Eszter (2009): A társadalom rendkívül bizalomhiányos. Interjú Tóth István György szociológussal, a Tárki vezérigazgatójával. *Élet és Irodalom*, 53. évf. 49. sz.

sérül a kollektív hit is abban, hogy mindenki más ehhez tartja magát, tehát bízhatunk mások jogkövető magatartásában is.

Talán nem járok messze az igazságtól, ha saját kutatási eredményeim alapján – amelyek hasonló következtetések levonását tették lehetővé – azt feltételezem, hogy a „kiskapukat kihasználók” relatíve magas aránya azt is jelzi, hogy az emberek bizonytalanok a jogi és erkölcsi szabályok kollíziója esetén. A kutatás lakossági mintájában tapasztalt megoszlások alapján feltűnő volt, hogy relatíve milyen sokan hisznek a jog erejében, és milyen kevesen a vallás és az erkölcsi szabályok megerősítő szerepében. Azt a magatartási szabályt, amit egy mai társadalomban kényszerűen követni kell, ma már nem az erkölcsi normák mondják ki, hanem a jog szabályai – állítja Pokol Béla.⁴⁷⁸ Bármennyire is nem értünk egyet ezzel a kategorikus kijelentéssel, a magatartás-reguláló eszközök között a jog szerepének átértékelődését mindenképpen észlelnünk kell. Nem feltétlenül abban az értelemben, hogy a jogi formába öntött viselkedési szabály minden körülmények között követésre talál, inkább abban az értelemben, hogy „eltűnnek a gyepük” a magatartás-reguláló eszközök területei között, és ott is a jogi szabály érvényesítésére apellálunk, ahol elegendő lenne, ha az erkölcsi szabály reguláló ereje érvényesülne.

Szabályok tehát vannak, bár ezekből nem az következik, hogy a szabályokat követni kell, hanem inkább egyfajta egyéni szelektálás eredményeként alakul, hogy melyiket kell komolyan venni, és melyiket nem. A szocializáció során érvényesítendő alaptapasztalati tanulság, hogy amit nem tudunk betartatni, azt ne is próbáljuk tiltani. A megtapasztalt tekintélyek tulajdonságait ugyanis átvisszük a nem megtapasztalt tekintélyek értelmezésére is. Kialakul az „attól függ” viszony a jogszabályokhoz, és a gyakorlatban egyéni szelektálást követően tartja be, illetve sérti meg az előírásokat az egyén.⁴⁷⁹ Előáll tehát egyfajta társadalmi rendtelenség, amelyben egyre nyilvánvalóbbá válik az állam gyengesége a szabályok betartatására, így a jog és a szabályok tiszteletének hiánya áthatja a mindennapokat. Ez konfliktushelyzeteket alakít ki az egyes társadalmi, életkori, szomszédsági és foglalkozási csoportok között, amire (vagy aminek ürügyén) az önjelölt rendcsinálók csoportja is gyorsan megszerveződik. Mindez jelentősen felerősíti a dezintegrációs folyamatokat, és tovább erodálja a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget. Ebben a helyzetben farizeus viselkedés csak meghatározott társadalmi csoportokon számonkérni a jogkövetés hiányát. Itt van jelentősége ismét a helyreállító igazságszolgáltatásnak, amely nagyobb jelentőséget tulajdonít az egyéni morálnak, mint a következményeket a tettarányosság mércéjével mérő hagyományos igazságszolgáltatás.

A „megbékélés” helyett a társadalomtudomány inkább a neutrális „konfliktuskezelés” fogalmat használja társadalmi csoportok vagy országok közötti konfliktusok elemzése esetén. Valószínűleg azért, mert a megbékélés szónak van egy spirituális mellézköngéje. A fogalmak megjelölése azonban több mint pusztán szemantikai kérdés. Szükséges beszélni róla, mert például a fegyveres összeütközéseket tűzszünettel bezáró konfliktusok elemzésénél is rendre megállapítják, hogy nem elegendő csupán a tűzszünetet elérni, de a csoportok

⁴⁷⁸ POKOL 2005.

⁴⁷⁹ Lásd: GYULAVÁRI Ágnes (ELTE Jogszociológia Tanszék): *A normák megtanulása: a jogi szocializáció jelentősége* című előadása az Értéktér, normazavarban című konferencián. Elérhető: www.ertekter.hu/eloadasok/bizalomhiany-es-normazavar-elte-ajk/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

közötti konfliktus teljességét kell rendezni, egyébként nem jön létre a bizalom.⁴⁸⁰ A béke-teremtés az a folyamat, amely valóban véget vet a konfliktusnak, és eléri a békétlenségben lévő felek között a kapcsolatok megváltozását, és mindegyik félnek a konfliktussal kapcsolatos szükségleteire és érzelmeire reagál. Az 1990-es évek kezdete óta a megbékélés kifejezéssel és a hozzá kapcsolódó fogalmakkal (bűnösség, megbocsátás, bizalom) gyakrabban találkozunk a társadalmpolitikai diskurzusokban nemzeteken belüli, illetve közötti konfliktusok elemzésénél. A szóhasználatot a hidegháború befejeződése változtatta meg. Korábban két, azonos hatalmú szereplő tartotta egymást sakkban szerződések segítségével, és a kettejük, illetve a hozzájuk kapcsolódó államok közötti egyensúly sokkal inkább a konfliktus menedzselését jelentette és nem befejezésének, illetve megoldásának szándékát. Azóta viszont többször is tapasztalhattuk, hogy a konfliktusok úgy érnek véget, hogy a nagyobb hatalmú fél készen mutatkozik a kiegyezésre, vagy kényszerítik arra, hogy befejezze a diszkrimináció alkalmazását, és mindenki számára egyenlő jogokat biztosítson.⁴⁸¹ A dél-afrikai köztársasági apartheid befejeződése vagy a kelet-európai országok társadalmi formációváltása jó példa erre. Politikai megoldások segíthetik a kiegyezést a kiegyensúlyozatlan társadalmi helyzetekben, és segíthetik egy új társadalmpolitikai egyensúly létrehozását. Jól látható tehát, hogy a konfliktusmegoldásra irányuló szándék kevés ahhoz, hogy a konfliktus valóban véget érjen, és ez az állapot véglegessé váljon. Ehhez a múlt fájdalmainak közvetlen és nyitott feltárása, az áldozattá válás és a kiszolgáltatottság érzelmi terhének megosztása szükséges, hogy ki lehessen beszélni a bizalmatlanságot és a félelmeket – mondja Nadler.⁴⁸²

Az elmúlt két évtizedben a szociálpszichológiában a fenomenológiai megközelítés központi nézőponttá vált az empirikus vizsgálatokban és az elméleti megközelítésekben. Fontossá vált a csoporthoz tartozás kérdése, és jelentőséget kaptak a csoportidentitáshoz kapcsolódó érzések. Az új nézőpont átalakította azokat az elképzeléseket, hogy mit lehet tenni a csoportok közötti konfliktusokkal. Mivel a csoportkonfliktusok kialakulása az egyenlő felek között ritkán fordul elő, a hatalmi egyenlőtlenségi helyzeteket szükséges vizsgálni. Nadler és munkatársai különbséget tesznek instrumentális és társadalom-lélektani megbékélés között. Az instrumentális megbékélés alatt azt az egyszerű helyzetet értik, hogy a konfliktusrendezés során megváltozik a formális viszony az ellenséges felek között. Ezzel szemben a társadalom-lélektani megbékélés egy olyan folyamat, amelyben a megtapasztalt érzelmek és identitásválság következtében az érzelmi megbocsátás is megtörténik.⁴⁸³ Ez utóbbi igen hasonló a bibliai igazságszolgáltatásban használatos fogalomhoz, mely szerint „a bibliai igazságszolgáltatás nem elégszik meg a jóvátétellel, hanem helyreállítást is követel. [...] A helyreállítás kifejezés a dolgok olyan jóra fordulását jelenti, amit maga

⁴⁸⁰ DEUTSCH, Morton – COLEMAN, Peter T. – MARCUS, Eric eds. (2006): *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. San Francisco, Jossey-Bass; KELMAN, Herbert C. (2006): Interests, Relationships, Identities: Three Central Issue for Individuals and Groups in Negotiating their Social Environment. *Annual Review of Psychology*, Vol. 57. 1–26.

⁴⁸¹ HARRIS, Lasana T. – FISKE, Susan T. (2008): Diminishing Vertical Distance: Power and Social Status as Barriers to Intergroup Reconciliation. In NADLER, Arie – MALLOY, Thomas E. – FISHER, Jeffrey D. eds.: *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. Oxford, Oxford University Press. 301–318.

⁴⁸² HARRIS–FISKE 2008.

⁴⁸³ Uo.

a »shalom« kifejezés is jelent”.⁴⁸⁴ Az instrumentális és az érzelmi megbékélés megkülönböztetése a folyamat és az eredmény szempontjából is lényeges. A két megbocsátási forma fáziskülönbsége is fontos, mivel az, hogy melyikre van szükség a konfliktuskezeléshez, attól függ, hogy a csoportoknak szeparáltan vagy integráltan kell-e élniük a továbbiakban.⁴⁸⁵ Ha a cél a szeparált élet, akkor elegendő az instrumentális megbékélés az ellenfelek között. Ha viszont a cél az integrált együttélés, akkor csak a társadalom-lélektani megbékélés hozhat tartós eredményt. A hazai helyzetben nem kétséges, hogy mi lehet a cél: csakis a társadalom-lélektani megbékélés elérése.

A társadalmi változás lényeges előfeltétele a diszkrimináció és az egyenlőtlenségek észlelése és kezelése. A megbékélés folyamatát és a megállapodás megerősítését egyfajta helyi társadalmi szerződés megkötésével lehet elérni. A megállapodás megerősítése érdekében a társadalmi szerződést minden olyan társadalmi csoportnak alá kell írnia, akik kapcsolatban vannak, vagy kapcsolatban kellene lenniük egymással. A társadalmi szerződés részben deklaráció arról, hogy békében élnek, részben tartalmi kötelezettségvállalás arról, hogy ki mit tesz részben ennek a békének a megőrzéséért, részben, hogy milyen erőfeszítéseket vállal a közösség előrehaladása és közös fejlődése érdekében. Kölcsönös megegyezés alapján a közösségen belül tehát egyfajta helyi társadalmi szerződés megkötése, ha úgy tetszik, szociális paktum létrehozása történik, s emellett egy olyan helyi békebizottság választással történő felállítása is lejátszódik, amelynek feladata a társadalmi szerződés tiszteletben tartásának ellenőrzése. Ezek a békebizottságok a társadalmi sérelmek kibeszélésének fórumául szolgálnak. Mint azt Axelrod, Bowles, Fehr, Rothstein és mások az együttműködés kialakításának lehetőségeit vizsgálva megállapították, a kooperálásra indító szabályok előnyeit meg lehet értetni a lakossággal, és amikor a csoportok támogatják a más csoportokkal történő együttműködő viselkedést, akkor ez megerősíti a bizalmat a csoportok között is.⁴⁸⁶

Az együttműködés és a megbékélés egyaránt a bizalomról szól. Pontosan arról a bizalomról, amelynek – a kutatási tapasztalatok szerint – éppen a gyengesége jellemzi az emberek egymás közötti viszonyait Magyarországon. A felmérések eredményei viszont azt is mutatják, hogy a bizalom a helyreállító igazságosság eszközeivel erősíthető. Ezt gondolja Wachtel és McCold is, amikor kiterjesztik a helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok relevanciáját a büntető igazságszolgáltatás határain túlra.⁴⁸⁷ Mint mondják, szélesebb körben használva a resztoratív gyakorlatok hozzájárulnak a társadalom civilizáltságához. A helyreállító gyakorlatok potenciális haszna tehát általánosabb szinten jelentkezhethet, mint a büntető igazságszolgáltatás, mivel egy általános mechanizmust kínál a társadalmilag megfelelő

⁴⁸⁴ ERŐS Máté (2003): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás spirituális gyökerei. In HERCZOG Mária szerk.: *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Egyesület. 140.

⁴⁸⁵ HARRIS–FISKE 2008.

⁴⁸⁶ AXELROD, Robert (1984): *The Evolution of Cooperation*. New York, Basic Books; BOWLES, Samuel – GINTIS, Herbert (2003): *The Origins of Human Cooperation*. In HAMMERSTEIN, Peter ed.: *The Genetic and Cultural Origins of Cooperation*. Cambridge, MIT Press; FEHR, Ernst – GÄCHTER, Simon (1998): Reciprocity and Economics: The Economic Implications of Homo Reciprocans. *European Economic Review*, Vol. 42, No. 3–5. 845–859.; ROTHSTEIN, Robert L. (1999): *After the Peace: Resistance and Reconciliation*. Boulder, Lynne Rienner.

⁴⁸⁷ WACHTEL, Ted – MCCOLD, Paul (2001): Restorative Justice in Everyday Life. In STRANG, Heather – BRAITHWAITE, John eds.: *Restorative Justice and Civil Society*. Cambridge, Cambridge University Press.

magatartás megerősítésére. A helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok demonstrálják az állampolgárok kollektív felelősségét a törődésre, és az egymás iránti figyelemre. Annak megértése, hogy másokkal kapcsolatban kell maradni, hogy nyitottnak kell lenni, és hi-dakat kell építeni egymás felé, sokat segít az együttműködés kialakításában. A társadalmi csoportok megbékéléséhez és az együttműködés gyakorlásához folyamatosan karban kell tartani az események párbeszéd dinamikáját biztosító fórumok működését.

A következőkben azokat a társadalmi csoportokat veszem számba, akikkel ma Magyarországon elengedhetetlenül szükséges a párbeszéd megkezdése.

5. Mit kellene tenni: a párbeszéd megkezdése

Úgy látom, hogy a „szociális” és a „büntető” Európa közötti választás lehetősége vagy inkább kényszere napjaink egyik legnagyobb problémája. Szimptomatikus, amit az Egyesült Királyságban tapasztalunk: annak ellenére, hogy a viktimizációs veszélyeztetettség húsz év óta a legalacsonyabb, a közvélemény-kutatásban megkérdezettek kétharmada gondolja úgy, hogy a bűnözés növekszik.⁴⁸⁸ A bűnözési félelem kérdéskörével foglalkozó szerzők kiemelik a viktimizációval kapcsolatos félelmeknek az életviszonyok egyéb területeivel való összefüggéseit.⁴⁸⁹ Korinek szerint a bűnözéstől való félelem befolyásolja a társadalmi attitűd elemeit, köztük a bűnözés megítélését, a büntetőpolitikai elképzeléseket és a fel-jelentési magatartást. A bűnözéstől való félelemben az általánosabban vett biztonságérzet vagy annak hiánya tükröződik. A biztonságvesztés megfogalmazása nem csupán egy adott személynek egy adott szomszédsághoz, közösséghez, országhoz való attitűdjét tükrözi, de jól jelzi napjaink globalizálódó világához való általánosabb viszonyulását is.

Napjainkban a biztonság kiemelten fontos kérdéssé vált az európai országok politi-kájában, és a biztonság fogalmának többirányú kiszélesedését észlelhetjük. Egyre inkább megfigyelhető, hogy olyan bűnözési jelenségek állnak a közfigyelem és a kriminálpolitikai reakció középpontjában, amelyek nem mennyiségi értelemben jelentősek, hanem gaz-dasági hatásuk révén, esetleg szociális problémákat visszatükröző jellegzetességeik miatt. Illetve számos esetben a közvélemény/média kiemelkedő figyelme generálja a kormányzati reakciókat. Ebben a helyzetben nem elsősorban a bűnözés és a bűnözéssel szembeni fel-lépés tényei, hanem az ezekkel kapcsolatos nézetek, beállítódások és képzetek alakítják, befolyásolják az egyes kormányok bűnözésre vonatkozó politikáját.⁴⁹⁰ Az elmúlt ötven év kriminálpolitikai változásait előidéző társadalmi és kulturális folyamatokban különös je-lentősége van a politikai klíma megváltozásának és a politikai jobboldal előretörésének. A baloldali, szociáldemokrata pártok erre úgy reagáltak, hogy számos társadalmi kérdésben

⁴⁸⁸ Lásd: SIMMONS, Jon – DODD, Tricia eds. (2003): Crime in England and Wales 2002/2003. *Home Office Statistical Bulletin*, July 2003.

⁴⁸⁹ A hazai szakirodalomból mindenekelőtt lásd: KORINEK László (1995): *Félelem a bűnözéstől*. Budapest, KJK. Korinek a félelmet magyarázó hat elméleti modellt különböztet meg: 1. viktimizációs elmélet, 2. dezorgani-zációs elmélet, 3. társadalmiprobléma-elmélet, 4. kognitív szorongási teória, 5. kockázatértékelési elmélet, 6. a társadalmi rendetlenség elmélete.

⁴⁹⁰ LÉVAY Miklós (2004): A bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel és a bűnözéssel szembeni fellépéssel kapcsolatos nézetek alakító tényezői – ahogy azt az Európa Tanács 22. Kriminológiai Tudományos Konferenciájának előadói látják. In KORINEK László – KÓHALMI László – HERKE Csongor szerk.: *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára*. Pécs, PTE ÁJK. 199–210.

konzervatív álláspontot foglaltak el. Ennek következtében a társadalmi szolidaritás eszméje gyengült, előtérbe került az egyéni felelősségre alapozott társadalomkép.⁴⁹¹ Tagadhatatlan, hogy a politikai orientációváltozás Európa számos országában érzékelhető. Az Egyesült Királyságban a Home Office megközelítése a rehabilitáció eszméjétől jól láthatóan a szituációs bűnmegelőzés eszközei felé mozdult el az elmúlt két évtizedben. Természetesen a mégoly egyértelmű politikai orientáció sem adhat választ önmagában egy ország kriminálpolitikai eszközrendszerének milyenségére. Különösen akkor nem, ha európai kutatások sora erősíti meg, hogy a proaktív bűnmegelőzési eszközöknek jelentős a támogatottságuk a népességben. Az Egyesült Királyságban például a megkérdezettek 10 millió font legjobb hasznosítását a bűnözés elleni küzdelemben abban látnák, ha harminc nagyvárosban olyan speciális szakmai teameket állítanának fel, amelyek megelőzőbben foglalkoznak a veszélyeztetett gyermekekkel.⁴⁹² Az Eurobarometer felmérése szerint az EU-tagállamokban széles körben elterjedt az a meggyőződés, hogy a fiatalok sokkal inkább célzott bűnmegelőzési programokkal (85%), mint a szigorúbb szankciók alkalmazásával (62%) lennének hatékonyan visszatartathatók a bűnelkövetéstől. A válaszolók többségének az a véleménye, hogy a szegénység, a munkanélküliség és a fegyelmezés hiánya ösztönzi a fiatakorúak bűnelkövetését.⁴⁹³ Ezzel szemben egyre inkább azt várják például a szociális szolgáltatóktól – mintegy az „igazságszolgáltatás” képére formálva azokat –, hogy folyamatos ellenőrző funkciót töltsenek be. A „szociális szféra pönalizálódása” tehát reális veszély manapság, amelyet a jóléti állam lebontása nyomán megjelenő biztonságot garantáló állam képe is erősít.

Mit tud tenni ebben a helyzetben a kriminológia tudománya? Mint Fleck javasolja, érdemes észrevenni a társadalomtudományok identitásválságának a szociológiából kiinduló újabb enyhítési kísérletét, az úgynevezett közszociológa, az alkalmazott tudományok irányába való elmozdulást.⁴⁹⁴ „Egy évszázadot öltünk a professzionális tudás kialakításába, hogy a józan ész megközelítését a tudomány nyelvére fordítsuk. Ennyi idő után eljött a visszafordítás ideje, hogy a tudást adjuk vissza azoknak, ahonnan jött, és regeneráljuk a szociológia morális szövetét. Ezért úgy vélem, hogy a közszociológia ígéretei és kihívása kiegészíti, és nem tagadja a professzionális szociológiát” – írja Burawoy.⁴⁹⁵

Talán nem haszontalan Burawoy „közszociológia” fogalmára hajazóan itthon is elkezdni beszélni arról, hogy mit is jelent a „közkriminológia” (*public criminology*),⁴⁹⁶ mit is jelent a szakmai felelőssége, és mi a szakma szerepe a közpolitikai viszonyok alakításában. Érdemes volna továbbgondolni a kriminológia szerepvállalását is. Melyek azok a szakmai és jogállami „demarkációs vonalak”, amelyek sem a szakma, sem a politika számára nem átléphetők? A jelenlegi „felfűtött” helyzetben érdemes számba venni, hogy

⁴⁹¹ MATHIESEN, Thomas (2003): *Contemporary Penal Policy – A Study in Moral Panics*. Council of Europe, Strasbourg, 20 October 2003, PC-CRC 8. 12.; Lásd: LÉVAY 2004.

⁴⁹² *Rethinking Crime & Punishment: The Report* (2004). London, Esmée Fairbairn Foundation. Elérhető: <https://esmeefairbairn.org.uk/userfiles/Documents/Publications/RCPTTheReport.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)

⁴⁹³ *Analysis of Public Attitudes to Insecurity, Fear of Crime and Crime Prevention*. Results of Eurobarometer 58.0 (Autumn 2002) European Commission Directorate – General Press and Communication. Communication Media and Services. Opinion Polls, Press Reviews, Europe Direct. DG PRESS B/1/UTM D (2003).

⁴⁹⁴ FLECK 2006.

⁴⁹⁵ Lásd még: BURAWOY, Michael (2005): 2004 American Sociological Association, Presidential Address: For Public Sociology. *The British Journal of Sociology*, Vol. 56, No. 2. 259–294.

⁴⁹⁶ LOADER, Ian – SPARKS, Richard (2010): *Public Criminology?* London, Routledge. 208.

mit kellene elérni. Mindenekelőtt megerősíteni a legalitás és a jogállami igazságszolgáltatás elveinek és eszközeinek a tiszteletét. Vissza kell venni a büntetőpolitikát a politikusoktól, és kutatásokkal igazolni a bizonyítékalapú szakpolitika szükségességét. Visszaszorítani a szituációs bűnmegelőzés eszközrendszerének használatát és erősíteni a társadalompolitikai eszközökkel operáló megelőzés rendszerét. Szorosra fűzni a tudományos ismeretek és a gyakorlati végrehajtás közötti kapcsolatokat, és megteremteni a tudományos ismeretek közvetlen gyakorlati alkalmazásának lehetőségét.

Szakmai pályafutásom során sosem láttam még ennyire távol kerülni egymástól a valóságot, a szakmai elképzeléseket, a politikai szándékokat és a közvélemény ismereteit a bűnözés jelenségéről. Mivel próbálkozom? Mindenekelőtt számba venni a problémákat, józan számvetést készíteni és előrevivő megoldásokat javasolni.

Ahhoz azonban, hogy ez az új paradigma a társadalmi konfliktusfeloldás rendszerének is alapelve legyen, az is szükséges, hogy előbb kormányzati szándékká váljon a szelíd viszálykezelés technikáinak elterjesztése a kriminálpolitikában, majd a társadalmi konfliktusok egyéb területein is. Optimizmusomat erősíti, hogy ez több fejlett országban bekövetkezett... A módszer nem feltétlen maga a párbeszéd, hanem a párbeszédre való nyitottság létrehozása, a párbeszéd megkezdésére történő képessé tevés, aminek szükségszerű alapja a kölcsönös megértés, a közös probléma- és célfeldolgozás. Ez az, ami mint módszer segíti a párbeszéd megkezdődését. Igen, itt valóban a demokratikus folyamatok gyakorlásának alapvető elsajátításáról van szó. A participáció mint új társadalmi minőség elérésére tett lépésként értelmezhető már maga a párbeszéd megindulása. A hatásmechanizmus jobb megértése érdekében hivatkozhatunk Granovetter küszöbhatásmodelljére, amely szerint a kollektív cselekvés megindulásához ki kell alakulnia egy kritikus tömegnek.⁴⁹⁷ A küszöbmodellek értelmezésében az egyéni magatartás a már ilyen magatartást tanúsító egyének számától függ, s ugyanezzel a mechanizmussal írható le a véleménynyilvánítás befolyásolása is, amelynek szintje szintén a küszöböknek a népességen belüli eloszlásától függ.

Az első lépés tehát a társadalmi párbeszéd felelesztése. Emlékeztetek arra, hogy az 1967 augusztusában az Egyesült Államokban lezajlott városi zavargások okait vizsgáló Kerner Bizottság (Civil Disorders Commission) jelentése megállapította, hogy „lényegében a fehér rasszizmus felelős annak a gyúelegynek a létrejöttéért, amely a II. világháború óta az amerikai városokban felhalmozódott”.⁴⁹⁸ A jelentés készítői megállapították, hogy „az Egyesült Államok azon az úton halad, amely két társadalom létrejöttéhez vezet: az egyik fekete, a másik fehér, és amelyek egymástól elkülönítettek és egyenlőtlenek”. A szakirodalom a társadalmi kohézió vizsgálatánál használja a „párhuzamos életek” fogalmát⁴⁹⁹ annak a jelenségnek a leírására, amelyben társadalmi csoportok úgy élnek egymás mellett, hogy semmilyen kapcsolat nincs közöttük, külön és szeparáltan működnek. A párhuzamos életek koncepciója azon az összetett hatáson alapul, hogy a közösségek el vannak különítve

⁴⁹⁷ GRANOVETTER, Mark (1978): Threshold Models of Collective Behavior. *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 6. 1420–1443. Idézi: RIGLER András – BARTHA Eszter (2006): Diffúziós modellek és szimulációs eljárások a pártok választási mozgósításának vizsgálatában. In ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert szerk.: *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. Budapest, Demokráciakutatók Magyar Központja Alapítvány. 315–342.

⁴⁹⁸ FRANC 1998.

⁴⁹⁹ CANTLE, Ted (2008): Parallel Lives – The Development of Community Cohesion. In JOHNSON, Nick ed.: *Citizenship, Cohesion and Solidarity*. London, The Smith Institute. 13.

egymástól úgy területi értelemben, mint szociális és kulturális szinten is. Ha a szegregáció egyszerű földrajzi elkülönülést jelentene, akkor a közösségek tagjai számos egyéb szinten találkozónának, például az oktatásban, a foglalkoztatásban vagy a rekreációs színtereken. Ebben az esetben nagy valószínűséggel a megosztott terek elegendő információval szolgálnának a másik csoportról, megértést és bizalmat eredményeznének, és kompenzálnák azt a hatást, amit a földrajzi elkülönülés okoz.⁵⁰⁰ A *Párhuzamos életek és az etnikai szegregáció a játszótereken és a szomszédságban* című kutatás bizonyította, hogy az „iskolai átlagos szegregáció nagyobb, mint a szegregáció ugyanabban a csoportban a szomszédsági környezetben”.⁵⁰¹ A párhuzamos életek tehát egyetlen ponton sem találkoznak. Ha nem történik semmi annak érdekében, hogy lebontódjanak a korlátok a közösségek között, hogy a párbeszéd meginduljon, hogy a kölcsönös bizalom és megértés megerősödjön, akkor az előítéletek fogják megmérgezni a kapcsolatokat. Ilyen körülmények között viszonylag könnyű a szélsőjobbnek és más szélsőséges csoportoknak olyan mítoszokat és féligazságokat kifejleszteniük, amelyek a faji és vallási megkülönböztetéshez vezetnek, és e feltételek között a hátrányok és az egyenlőtlenség még áthatóbbá válnak.

A globalizáció – lényegéből adódóan – a közléscserére, az információáramlásra épül, erősíti a kapcsolatokat és az együttműködés fontosságát. Nagypál Szabolcs a hagyományközi és közösségi párbeszéd elméletének kidolgozásakor írja: „a hagyományközi közeledés és együttműködés valódi ellensége igazából nem egy szigorúan vallott meggyőződés, hanem éppen a párbeszédre vonatkozó és azt mederbe terelő fogalom- és szabályrendszer csaknem teljes hiánya. [...] Annak idején azért fogtunk a párbeszédelmélet kutatásába, mert – egyrészt – rácsodálkoztunk arra, hogy a világméretűvé válás (globalizáció) során a hagyományközi és közösségi párbeszéd különös jelentőséget kapott a huszadik században, és e jelentőség a huszonegyedik században csak tovább növekedett. [...] Ugyanakkor – másrészt – azt kellett tapasztalnunk, hogy legtöbbször meglehetősen tisztázatlan elméleti háttér előtt folynak a különböző hagyományközi párbeszéddek, és sok olyasmit is párbeszédnek neveznek, ami nem biztos, hogy méltó e névre” – írja.⁵⁰²

5.1. Miért? A büntető igazságszolgáltatás mint a párbeszéd kizárólagos terepe

E fejezetrész végiggondolásában sokat segített Nagypál Szabolcs említett párbeszédelméleti munkája, amely a magam szakterületén tisztázásra váró kérdések megfogalmazásához is támpontokat adott. Ekkor jegecesedett ki bennem az idea, miszerint a büntető igazságszolgáltatás a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepe, különösen arra tekintettel, hogy jellemzően mely társadalmi rétegekből kerül ki az igazság „szolgáltatóinak”, és mely(ek)ből e szolgáltatást „igénybe vevők” csoportja. Herbert Gans is számba vette már, hogy „mire szolgálnak az »érdemtelen« szegények?”.⁵⁰³ Loïc Wacquant pedig a feketék

⁵⁰⁰ Uo. 13.

⁵⁰¹ BURGESS, Simon – WILSON, Deborah – LUPTON, Ruth (2004): *Parallel Lives? Ethnic Segregation in the Playground and the Neighbourhood. Centre for Market and Public Organisation Working Paper Series*, No. 04/094. 1.

⁵⁰² NAGYPÁL 2011.

⁵⁰³ GANS, Herbert J. (1992): *Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – Avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. Esély*, 4. évf. 3. sz. 3–17.

jelentős felülreprezentáltságának okait az amerikai börtönökben magyarázza azzal, hogy az igazságszolgáltatás rendszerének van egy büntetésen túli funkciója is a kihasznált és érdemtelen társadalmi csoportokkal kapcsolatosan.⁵⁰⁴ Ha a büntető igazságszolgáltatást a különböző társadalmi rétegek közötti párbeszéd egyik lehetséges terepeként értelmezzük, világossá válik, hogy miért tudják elkerülni a korrupciós cselekmények és a fehérgalléros bűnözés elkövetői a formális büntető igazságszolgáltatás útját. Ezek a jellemzően magasabb társadalmi réteghelyzetű csoportok tagjai nem „hajlandók” ezen a módon és párbeszéd csatornán kommunikálni, hiszen számukra számos más kommunikációs csatorna is rendelkezésre áll. A párbeszéd általuk elfogadott és bejártatott terepe ugyanis nem a büntető igazságszolgáltatás, amelynek viszont nincs megfelelően erős eszköze arra, hogy ezt ellenükre elérje. Az alacsonyabb helyzetű társadalmi csoportokkal lehet a büntető igazságszolgáltatás nyelvén kommunikálni, őket lehet a hatalom nyelvén „párbeszédre készíteni”, mert ők „behúzhatók” az igazságszolgáltatásba. Régen rossz azonban annak a társadalomnak, amelynek közösségei között csak a büntető igazságszolgáltatás közvetítésével teremthető kapcsolat, amelyben az igazságszolgáltatás marad az egyetlen kommunikációs csatorna. Ez esetben a párbeszéd helyett a csendőrpertu válik jellemzővé, s a kilátástalanság a rossz helyzetű városi fiatalokat lázadó viselkedésre indítja – mint azt mostanában többször is tapasztaljuk Európa nagyvárosaiban.

Az együttéléshez szükség van a tiszteletre, a másokra való odafigyelésre, a dialógusra és a toleranciára. A „párbeszéd” kifejezést tehát általános értelemben használom. A párbeszéd segítségével működtetett kapcsolatrendszerben az állami és közösségi szféra, illetve az igazságszolgáltatás és közösségi megoldások közötti határ elmosódik, és ezzel további „dialógusszintek” keletkeznek. Járulékos előnye, hogy nem kizárólag a büntető igazságszolgáltatás rendszeréhez kapcsolódik, hanem abban különböző intézmények (képviselői) is részt vehetnek. Tulajdonképpen a közrend és a szociálpszichológiai fejlődés között feszülő régi konfliktus legyőzésére irányuló kísérletről van szó. Az előbbi gondolatok remélhetőleg nem bizonytalanították el az olvasót abban, hogy mit is értek párbeszéd alatt. Ha a formális definícióból indulunk ki, akkor a párbeszéd a gondolatok, információk szóbeli cseréjét jelenti, azaz szóbeli kommunikáció, beszélgetés az emberek között. Egyik meghatározó jelentőségű célkitűzése, hogy hivatása és küldetése alapján emberi közösséget (*koinónia*, *communio*) építsen a Földön, és áthidalja az elkötelezett emberek között a történelem folyamán kialakult mély szakadékokat.⁵⁰⁵

A párbeszéd a közléscsere egyik fajtája, bizonyos gondolatok, érzések és cselekvési tervek kölcsönös cseréje, egyenlő felek között, jelek segítségével, egy jelképes viszony során, mégpedig tartalmi szempontból egymás megértésének kifejezett szándékával és reményében. A párbeszéd olyan részt vevő felek közt folytatott beszélgetés, akik nem teljesen ugyanazt mondják, ugyanakkor fölismerik és tiszteletben tartják a főnálló különbségeket, ellentmondásokat, valamint az egymást kölcsönösen kizáró dolgokat a gondolkodásmódjukban.⁵⁰⁶ A párbeszédnek különböző szintjei és értelmezési tartományai vannak, ezért

⁵⁰⁴ WACQUANT, Loïc (2001): Deadly Symbiosis. When Ghetto and Prison Meet and Mesh. *Punishment & Society*, Vol. 3, No. 1. 95–33.

⁵⁰⁵ NISSIOTIS, Nikos (1966): Types and Problems of Ecumenical Dialogue. *The Ecumenical Review*, Vol. 18, No. 1. 50. Idézi: NAGYPÁL 2011.

⁵⁰⁶ TAYLOR, John V. (1979): The Theological Basis of Interfaith Dialogue. *International Review of Mission*, Vol. 68, No. 272. 373. Idézi: NAGYPÁL 2011.

beszélhetünk egyének, embercsoportok vagy akár egész kultúrák és hagyományok között zajló párbeszédéről. Sokféle módon lehet tehát értelmezni a párbeszédet. Vincent Delbos a közérdekű munkát (a közösségi térben végrehajtott munkabüntetést) az elkövetés utáni civil párbeszéd helyreállításának eszközeként értelmezi.⁵⁰⁷ Heller Ágnes írja: „A vallások közötti dialógusnak nem tárgya az egyes vallások megkérdőjelezhetetlen igazsága. Célja elsősorban az egymásról alkotott súlyosan előítéletes képek eloszlátása.”⁵⁰⁸ A filmművészetben a párbeszédet helyettesítheti a csend – ekkor ugyanis lehetőséget kap a néző, hogy a „saját dialógusaival” töltsse ki a csendet, pontosabban értelmezze a filmet. Lehet, hogy a párbeszédben nem is a szavakban rejlik a megoldás...?

A közléscsere nem csupán a polgárok érdeke, de a kormányzaté is. Épp ezért a kommunikációnak a társadalom minden szegmensét át kell járnia, a nehezebben elérhető, hátrányos helyzetű csoportok felé ívelő kommunikációs hidat is ki kell építenie, és a párbeszéd lehetőségét is meg kell teremtenie. Ezeknél a csoportoknál gyakran a megfelelő módszer kiválasztása is problematikus, életmódjuk különbözősége más, összetettebb alternatívák végiggondolását követeli meg.⁵⁰⁹ A párbeszéd tehát két- vagy többoldalú diskurzus, azaz a közlések cseréje. El kell gondolkodnunk azon, hogy napjaink Magyarországon megvalósul-e a közléseknek ez a fajta cseréje. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai kevésbé intenzíven vesznek részt a köz ügyeinek intézésében és alakításában. A részvételi demokrácia politikai platformjai kevésbé hívják őket az érdekérvényesítésre. De úgy látom, hogy a technikai feltételrendszer, amely az érdekérvényesítés lehetőségeit is, formáit is alakíthatná, sem ezzel a céllal működik. Mire is gondolok? Arra, hogy még a legszegényebb háztartásokban is megtaláljuk a televíziókészüléket, és a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjainál (különösen a fiataloknál) általános a mobiltelefon-használat. A televízió mint technikai eszköz alapvetően egyoldalú közlésre alkalmas. Azonban a technikai fejlődés a mobiltelefonok megjelenésével a televízió egyoldalú információszolgáltatását dialógussá tudja változtatni. A közléscsere effajta lehetőségére azonban csak a bulvármédia mozdult rá, amely televíziós műsoraiban várja a visszajelzést (lehetőleg emelt díjas telefonszám tárcsázásával). Azaz a párbeszéd technikai lehetősége mindegyik társadalmi réteggel adott. A technikai lehetőségek jelenleg nem a társadalmi részvételt ösztönzik, hanem a társadalmi kontroll szolgálatában állnak. Ez a kontroll nem csupán a korlátozó állami apparátus működtetésével biztosítható, hanem a fogyasztói társadalom mechanizmusaival és a kereskedelmi médiumok összepárosításával is, hogy a fogyasztót „odaszegezzék a szórakoztatáshoz, ahol játékok és lágy pornó kapható, ahol divatos ruhák és ügyes kis felesleges szerkezetek” fogyasztására ösztönöznek.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ DELBOS, Vincent (2004): *A közérdekű munka mint a civil párbeszéd helyreállításának eszköze az elkövetés után*. Elérhető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/szakmai/kozhasznu_munka_civil_parbeszed.doc (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁵⁰⁸ HELLER Ágnes (2009): Tanú, tanúk, szemtanúk. *Múlt és Jövő*, 20. évf. 2. sz. 84–90.

⁵⁰⁹ RÁKÓCZI Zsuzsa (2006): Társadalmi felelősség a közigazgatási kommunikációban. *Tudásmenedzsment*, 7. évf. 1. sz. 19–23. Elérhető: <http://feek.pte.hu/tudasmenedzsment/full/71szam.pdf#page=19> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

⁵¹⁰ VAN SWAANINGEN, René (1997): *Critical Criminology: Visions from Europe*. London, Sage. 189.

5.2. Mit? A párbeszéd témakörei

Az EU Eurobarometer felmérésének⁵¹¹ eredményei minden évben jelzik, hogy az EU-polgárok mit tartanak országaik legfontosabb problémájának. Az Európai Közösség a migráció (45%) és a terrorizmus (32%) problémáját tartja a legfontosabbnak, bár ezek 2016 tavasza és ősze között néhány százalékponttal visszaszorultak. Ezt követi a gazdasági helyzet (20%), a közpénzügyek (17%), a munkanélküliség (16%), az EU világpolitikai hatása (10%) és a bűnözés (8%) kérdésköre.⁵¹² Az elmúlt néhány évben az európai polgárok számára a migráció és terrorizmus veszélye lekörözte a gazdasági kérdések és a munkanélküliség problémáját. A legutóbbi, 2016 őszen készült felmérés szerint a magyarok – jelentősen meghaladva az EU-országok átlagát (45%) – a migráció kérdését (65%) vélik elsődlegesnek, és a terrorizmus problémáját (40%) tartják a második legfontosabb kérdésnek (EU-átlag: 32%). Súlyos gondnak tartják a gazdasági kérdéseket, és a többi uniós országhoz képest nagyobb mértékű gondnak a bűnözés hazai helyzetét. A hangsúlyok természetesen eltérhetnek abban, hogy az emberek mit gondolnak az ország égető problémáinak, és mit éreznek a saját bőrükön, de a hazai minta válaszai alapján egyértelműnek tűnik, hogy a félelemkeltő politikai üzenetek felülírták a polgárok napi tapasztalatait. Ez abból is kitűnik, hogy amikor az országra vetítve kell meghatározni a legégetőbb problémákat, akkor a munkanélküliség kérdésköre az első helyre ugrik...

A szociális problémák elsődlegességét a biztonságérzet alakulásában egy hazai nagymintás lakossági megkérdezés eredményei is jelzik. Az Országos Kriminológiai Intézetben lefolytatott *Áldozatok és vélemények* című kutatás eredményeinek értékelésénél az emberek bűnmegelőzéssel (szükségességével, lehetőségével, formáival stb.) kapcsolatos attitűdjét befolyásoló tényezőkre kerestem használható tipológiát. A biztonságérzethez és a bűnmegelőzés területéhez sokféle módon kapcsolható kutatási eredményeket ezért az úgynevezett „közérzeti” kérdések fényében vizsgáltam, feltárandó azt az összefüggést, amely a közérzetromlás vagy javulás és a hazai társadalmi problémák értékelése között állhat

⁵¹¹ *Eurobarometer*, Spring 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.

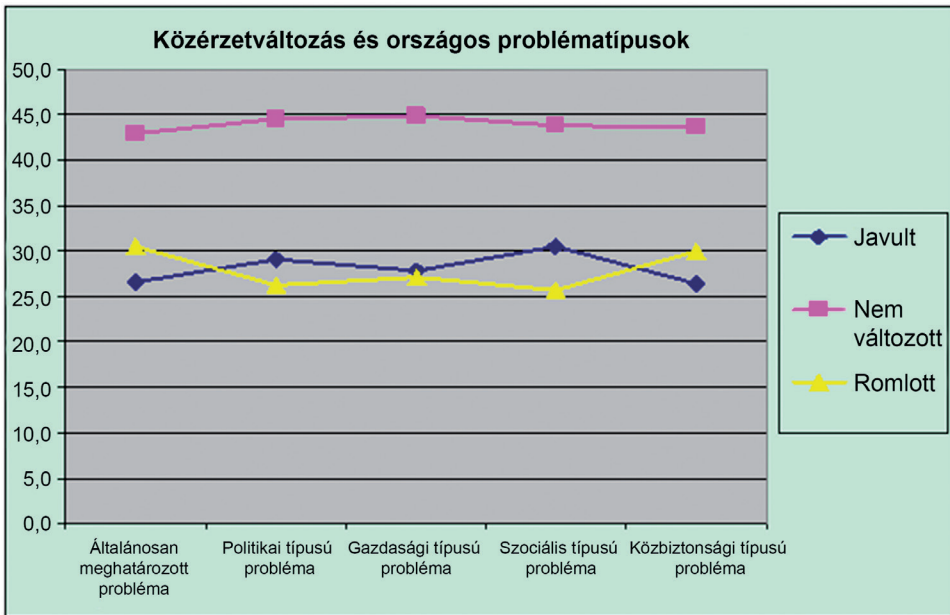
⁵¹² *Public opinion in the European Union, Standard Eurobarometer 86*. Autumn 2016. First results, Fieldwork: November 2016, European Commission, Directorate-General for Communication. 7. Elérhető: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

fenn.⁵¹³ A válaszadók helyzetét/közérzetét emelkedő, stagnáló vagy süllyedő jellegű kategóriákba soroltam, s e tipológiának megfelelően elemeztem a biztonsággal és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos személyes attitűdöket.⁵¹⁴ A szociális típusú problémákat a megkérdezettek nagyságrenddel többször említették országos jelentőségű problémaként, mint a politikai, gazdasági vagy akár csak a különösebb konkrétumot nem tartalmazó általánosságként megfogalmazott problémákat. A legnagyobb helyi gondot a válaszadók számára (még az elmúlt 5 évben a közérzetüket javulónak ítéelők többsége számára is) a munkanélküliség és a munkahelyteremtés helyi problémái jelentették. Nem lenne nehéz levonni mindebből azt a következtetést, hogy a szociális problémát nagy valószínűséggel azok említik társadalmi méretű, országos bajnak, akiknek a helyzete romlott a megkérdezés előtti években. Csakhogy ez nem így van. E cáfolatot a közérzetváltozás és az országos problémátípusok összevetése erősítette meg. Az alábbi ábra jelzi, hogy nincs ilyen értelmű összefüggés e két dimenzió között, vagyis a) javult, a b) lényegében változatlan és a c) romló helyzetű válaszolók az egyes országos problémákat hasonló arányban említették (mindhárom görbe szinte vízszintes – 5 százalékpontos eltérésen belüli különbségekkel). Így tehát a szociális probléma említése azért kiugró értékű, mert azok is e kérdéskört tartották legsúlyosabb országos problémának, akiknek a helyzete javult, és azok is, akiké romlott. E kategória kiugró jellege az adatokat megyei bontásban vizsgálva különösen szembetűnő volt.

⁵¹³ A válaszadók helyzetét/közérzetét „emelkedő”, „stagnáló”, illetve „süllyedő” elnevezésű kategóriákba soroltam, és e tipológiának megfelelően elemeztem a biztonsággal és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos személyes attitűdöket. A tipológiát 5 kérdés írja körül (K1–K2.). Ezek közül a K1.a a kérdőív nyitókérdése, amikor még nincsen „bemelegítve” a válaszoló, spontán, a figyelme még nem összpontosított, ezért nem ezt az első kérdést használok szűrőnek. Különösen azért, mert az anyagi helyzettel kapcsolatos kérdést követő K2.c (Mire számít az elkövetkezendő 5 évben?) kérdésre adott válaszok a kérdezőskori állapothoz képest romlást prognosztizáltak. A kérdések egymásutánja azt az ívet rajzolta meg, amely a jelenből a múltba visszatekintve a jövőig ér, és mivel szociológiailag ismert tény, hogy az anyagi helyzet megítélésében a válaszolók sötétebbre festik a képet, sötétebben látnak, mint a tényleges, valós helyzetük, ezért az újra és másképp megfogalmazott első kérdésre relevánsan elégedetlenebb válaszokat kapunk (K2.a). S mivel a kérdések válaszlehetősége az 1-től 5-ig sávban volt lehetséges, és a hármas osztályzatot mindenütt 44-45%-nyi válaszadó adta, ezért a K1.b–K1.c kérdéseket vettük alapul. (K1.b. Hogyan változott a közérzete az elmúlt *öt év* során? K1.c. Hogyan változott az anyagi helyzete az elmúlt *öt év* során?)

Az is kutatási tapasztalat, hogy ahogy az anyagi helyzet „pesszimistára van kalibrálva”, a jövő iránti vagyakozás viszont mindig rózsaszínűbb, optimistább. Ebből az okoskodásból kiindulva gondoltam azt, hogy nagy valószínűséggel a K1.b kérdésre adott válaszok írják le a válaszadók valós állapotát: a válaszolók reális anyagi helyzetét és valós közérzetét. Ugyanis az emberek általában sokkal realisabban ítélik meg saját helyzetüket, ha az elmúlt 5 év tényleges változásaira, mint ha az elkövetkezendő 5 év lehetséges víziójára kérdezzük rá. Természetesen tudjuk, hogy a jövőképek az anyagi helyzet változása csak az egyik dimenzióját jelenti.

⁵¹⁴ Lásd részletesen: KEREZSI 2004.

10. ábra

Közérváltozás és országos problémátípusok

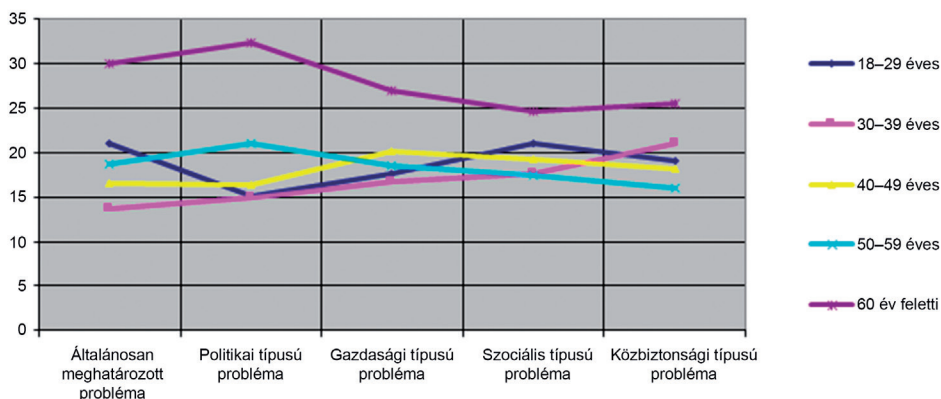
Forrás: Áldozatok és vélemények című kutatás adatbázisa (N=10 020)

E jelenségre természetesen több magyarázat is adódik. Óhatatlanul idekiváncózik Yankelovich háromszakasos „bőség-effektus”-modellje, amely szerint (az Egyesült Államokban) az individualista értékek felé történő elmozdulást a gazdasági növekedés okozta.⁵¹⁵ A növekedés első szakaszában, amikor az emberek frissen gazdagodtak meg, még vannak emlékeik az anyagi szűkösség idejéről, de a napi fennmaradás gondja miatt kevésbé jut idejük a személyiség kibontakoztatására, az önkifejezésre. A második szakaszban, amikor már képesek garantálni tekinteni jólétüket, önzőbbé válnak. A harmadik, az öregedés szakaszában rájönnek, hogy mégsem olyan biztos a gazdagságuk, és megérlelődik bennük a felismerés, hogy gondolniuk kell a jövőre is. Az előbbi értékelés elemeit felhasználva, más következtetésre is el lehet jutni. Az előbbi jelenség valóban kapcsolatban van a gazdasági növekedéssel. A növekedés első szakaszában azonban még azok az emberek is, akik jobb helyzetbe kerültek, mint korábban voltak, érzékelik helyzetük jobbra fordulásának törekvését, reverzibilis voltát. Ez a – modernizáció útjára lépett országok mindegyikét jellemző – helyzet ad magyarázatot arra, hogy úgy a helyi, mint az országos problémák között miért állnak első helyen a szociális típusú gondok. S ha folytatjuk a gondolatot, talán azzal tehetnénk, hogy a gyors társadalmi-gazdasági változások

⁵¹⁵ YANKELOVICH, Daniel (1994): How Changes in the Economy are Reshaping American Values. In AARON, Henry J. – MANN, Thomas E.: *Values and Public Policy*. Washington, D.C., Brookings Institution. Idézi: FUKUYAMA, Francis (2000a): *A Nagy Szétbomlás*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 101.

által fenntartott bizonytalanság, és nem a rossz helyzetbe került embertársakkal szemben megnyilvánuló szolidaritás az, amely az első helyre emeli ezeket a problémákat a problémalistán. A társadalmi változások kiszámíthatóságának hiánya érdekes módon változtatja meg a problémákkal kapcsolatos attitűdöket is, például a szegénység és a munkanélküliség növekedése csökkenti az önhiba, az egyéni felelősség hangsúlyozásának jelentőségét az okok között. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 90-es évek elején lefolytatott vizsgálat szerint a válaszolók 59%-a a szegénység kialakulását önhibaként értelmezte. Az 1994-ben, Tiszavasváriban lefolytatott vizsgálatban csupán a válaszolók 14%-a fogadta el a szegénység kialakulásában az önhiba kizárólagosságát.⁵¹⁶

Az OKRI viktimológiai vizsgálatának adatai az országos problémák megjelölésénél életkori csoportok szerinti különbségeket is mutatnak. Azt látjuk, hogy az ötven éven felüliek elsősorban politikai típusú problémameghatározással élnek, s ez különösen jellemző a hatvan éven felüli korosztályra. Ugyancsak rájuk jellemzőbb, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos kérdéseket a legfontosabb országos problémaként fogalmazzák meg. Az ötven év alattiak az ország legfontosabb problémáit – nagyjából hasonló megoszlásban – inkább szociális, gazdasági vagy általánosan meghatározott problémák közül jelölik meg.

11. ábra

Az ország legfontosabb problémái az adott problémacsoporton belül életkori bontásban (%)

Forrás: Áldozatok és vélemények című kutatás adatbázisa (N=10.020)

A rendszerváltás és az azóta eltelt időszak szociális és társadalmi problémáinak több mint huszonöt éves történetét nincs módomban bemutatni, csak vázlatosan tekintem át, és csupán azokat a témaköröket emelem ki, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos gondolatmenet általam választott rendszerébe illeszkednek.

Ahhoz, hogy Európa ne az „erődítménykontinens” állapota felé sodródjon, és a globalizáció és a népvándorlás új jelenségeitől megrémült európai polgárok ne az EU határain

⁵¹⁶ KERÜLŐ Judit (1995): Tiszavasvári és a bűnözés. In *Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés és a család évében. Kriminológiai Közlemények, különkiadás*. Budapest–Szolnok, Magyar Kriminológiai Társaság.

felhúzó „vasfüggöny” szükségességével értsenek egyet, oldani kell az európai problémákon. A migráció, a drog és a terrorizmusveszély, valamint a gazdasági válság fenyegető rémének elűzése és sikeres kezelése a kulcskérdés, azaz sikerül-e ezeket a problémákat a büntető igazságszolgáltatás területén „kívül” megoldani. Európa bűnözéskontrolljának jövője tehát azon múlik, hogy mennyire lesz képes azoknak a feltételeknek a kialakítására, amelyek az egyéb társadalompolitikai területeken megfogalmazott stratégiák és politikák hatékonyan történő végrehajtásához szükségesek.

Borbíró Andrea Cavadino és Dignan rendszerezését, valamint többek megállapítását felhasználva igazolja, hogy a társadalmi problémák kezelésében a kriminálpolitika „szigora” más társadalompolitikai eszközökkel konkurál. Állításának igazolására egybeveti az egyes országok kormányzati kiadásait, a HDI (Human Developmental Index) mutatót, valamint az igazságügyi statisztikákat. Az összehasonlításból azt a következtetést vonja le, hogy „a kriminálpolitika a bűnözéstől független logikát is követ, s mozgatórugóit egyéb tényezőkben kell keresni. Az adatok szerint az egyik ilyen meghatározó tényező a társadalmi egyenlőtlenségre fordított figyelem. A kormányzati kiadások valamennyi tétele közül a közbiztonság, illetve a szociális védelem kiadásai mutatják a legerősebb, negatív irányú együttmozgást – azaz a közbiztonságra fordított költségek növelése elsősorban a szociális védelem kiadásainak rovására történik, és fordítva”.⁵¹⁷

5.3. Kikkel? A problémás helyzetű társadalmi csoportok

A szociális jellegű problémák kriminalizációjának és kriminalizálódásának elkerülése érdekében szem előtt kell tartanunk a különböző szakpolitikai területek kompetenciahatárait, amelyek – mint azt a korábbiakban már jeleztem – viszonylag könnyen összecúsznak. A fenti tendenciák elkerülése érdekében a szakirodalmi áttekintés és saját szakmai tapasztalataim alapján négy olyan, egymással átfedésben lévő problématerületet, illetve személycsoportot jelölök meg, amelyek kezelésével kapcsolatosan világos elképzelésekkel kellene rendelkezünk. A társadalmi kataklizmák elkerülése érdekében ezek azok a problémás helyzetű társadalmi csoportok, amelyek tagjaival a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek igénybevételével társadalmi párbeszéd (ha úgy tetszik: közösségi mediáció) kezdeményezendő: 1. a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal, 2. a romákkal, 3. a fiatalokkal és 4. a bevándorlókkal.

5.3.1. ... a szegények

A társadalmi struktúra és gazdaság feltételeinek megváltozása az élethosszig tartó biztos megélhetést kínáló foglalkoztatási rendszer eltűnésével járt, részben azért, mert az új technológiák alkalmazásához kevesebb élőmunka szükséges. A gazdasági szerkezet megváltozásának komoly társadalmi kihatásai is voltak: számos hagyományos társadalmi szerep veszett/veszik el, amelyek az élethelyzeteket korábban alakították, s amelyekhez adaptálódni időt vesz igénybe. Ezek a nehézségek (például a kedvezőtlen lakáshelyzet,

⁵¹⁷ BORBÍRÓ 2011, 73.

a nem megfelelő oktatás, a fiatalkorúak szabadidő-eltöltési lehetőségeinek hiánya stb.) önmagukban is számot kell tartsanak a közügyek státuszára. Napjainkban azonban azt tapasztaljuk, hogy ezeket a problémákat elsősorban a biztonság szempontjából értékelik, ez viszont olyan megvilágításba helyezi ezeket a társadalmi gondokat, mintha jelentőségüket a bűnelkövetéshez és a szabályszegéshez vezető erejükből nyernék. A biztonsággal kapcsolatos félelem olyan társadalmi kérdés, amelyet ugyan átkeresztelhetünk „bűnözési problémának”, de ez a megközelítés a szociálpolitika kriminalizálásának legvégső állomását jelenti.⁵¹⁸ A bűnözési félelem – mondja Boers – lehetőséget teremt a bűnözés visszaszorítását és megelőzését szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos társadalmi közmegegyezésre, bár ezek az intézkedések nem feltétlenül a bűnelkövetőkre és a bűnözésre, hanem a közrend szempontjából nemkívánatos személyekre irányulnak. A társadalmi kirekesztést eredményező intézkedésekhez pedig megfelelő legitimációs alap a bűnözési félelemre hivatkozás.⁵¹⁹

Mint Ferge Zsuzsa többoldalúan is igazolta, a társadalmi átalakulásért az átlagosnál nagyobb árat fizettek a gyermekes családok, különösen a gyermeküket egyedül nevelők és a többgyerekesek; az idősebbek, illetve a kisnyugdíjasok; a szakképzetlen vagy elavult szakképzettségű munkások, szellemi dolgozók; a munkanélküliek, kivált a tartós munkanélküliek; a cigányok, akik körében szinte minden hátrányt okozó tényező az átlagosnál sokkal nagyobb számban fordul elő. „Akik »rossz helyre« születtek, azoknak családja nem tudja biztosítani a piacon való helytállás jó esélyét. Az előző rendszer – pazarlónak minősített szociálpolitikája ellenére – keveset tudott behozni a történelmileg kialakult hátrányokból: sokan eszköztelenül, túl kevéssé felkészülve lépnek be a versenybe. A piac pedig sok hibával működik. Ennek csak egyik jelzése a munkaerőpiac egyensúlyvesztése, ami miatt a munkanélküliség vált korunk egyik égető problémájává.”⁵²⁰ Bár Magyarországon egyre nagyobb munkaerőhiány van, a „hazai (mozgósítható) tartalék összetétele nem alkalmas arra, hogy az informatika, a mérnöki állások, a vendéglátás területén kialakult hiányt kezelni tudja. A 2016 második negyedéves adatok alapján a munkanélküliek száma 234 100 fő volt, míg közmunkásként 232 522-en dolgoztak. Elméletileg tehát van 466 622 olyan aktív munkaképes korú személy (összes – korrigált – munkanélküli) Magyarországon, aki azonnal pótolni tudná a hiányt. A munkanélküliek felének azonban alacsony az iskolai végzettsége.”⁵²¹ Ez is azt igazolja, hogy a hazai munkaerőpiaci problémákra a közfoglalkoztatás mint passzív foglalkoztatáspolitikai eszköz nem nyújt tartós megoldást. A 2016. évi adatok alapján a közfoglalkoztatottak 55,4%-a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezik.

A szegénység érzete életkorfüggő: az életkor növekedésével arányosan nő a családjukat szegénynek érzők aránya. A „teljes szegénység” érzete az alacsonyabb iskolázottságúakban az átlagosnál jóval nagyobb arányban van jelen: míg a teljes mintában 18% az arányuk, addig a nyolc általánosnál kevesebbet végzettek 35%-a, a nyolc általánost végzettek 27%-a

⁵¹⁸ CRAWFORD, Adam (1999): Questioning Appeals to Community within Crime Prevention and Control. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 7, No. 4. 509–530.

⁵¹⁹ BOERS, Karl (2003): *Crime, Fear of Crime and the Operation of Crime Control in the Light of Victim Surveys and Other Empirical Studies*. Council of Europe, Strasbourg, 7 October 2003, PC-CRC.1. 24. Idézi: LÉVAY 2004.

⁵²⁰ FERGE ZSUZSA (1996a): A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról. *Esély*, 7. évf. 4. sz. 53–61.

⁵²¹ SZÉKELY Sarolta (2016): Nem lehet magyarokkal megoldani a munkaerőhiányt. *Menedzsment Fórum*, 2016. szeptember 28. Elérhető: https://mfor.hu/cikkek/makro/Nem_lehet_magyarokkal_megoldani_a_munkaerohiany.html (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

tartja családját szegénynek.⁵²² A demográfiai ismérvek (családtípus, gyermekszám, gyermekek életkora), a háztartás felnőtt tagjainak munkaerőpiaci helyzete (aktív felnőttek, munkanélküliség), a lakóhely (falu/város), valamint a roma kisebbséghez tartozás meghatározó szerepet játszik az egyenlőtlenségek és a szegénységi kockázat alakulásában.⁵²³ A szegénység sokszor nem érzés, hanem megtapasztalt napi valóság: egy kutatás, amely két szegregátumban élők eladósodottságát mérte fel, azt találta, hogy a családok közel kétharmada (63%) valamilyen adóssággal, díjhátralékkal rendelkezik, és ezek a díjhátralékok másfélszeresen meghaladják a család egy hónapnyi teljes bevételét.⁵²⁴

A hazai társadalmi átalakulás kezdetén senki sem tudta előre jelezni, hogy a rendszerváltozásnak mekkora lesz az emberi tényezővel kapcsolatos „költsége”. Az átalakulás győzteseinek szellemi és/vagy anyagi tőkékük birtokában élvezik az új társadalmi rend nyújtotta szabadságot. A vesztesek oldalán viszont áthatóvá vált a biztonságvesztés, ami a társadalom egyes csoportjaiban nem csupán érzés, hanem napi tapasztalat.⁵²⁵ Az 1990–95 közötti időszakban Magyarországon a háztartások reáljövedelme átlagosan több mint 20%-kal csökkent, és egyes rétegek elszegényedésével párhuzamosan megjelentek az emberi kiszolgáltatottságnak olyan, korábban nem ismert formái, mint a hajléktalanság vagy a koldulás. A biztonságvesztés (és a bűnözési félelem növekedése) bizonyos életkori vagy társadalmi csoportokban szoros összefüggésben van a munkanélküliség alakulásával, a kirekesztéssel, a személyes jövőkép elhalványulásával. Dögei és Ferge kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a biztonsággal kapcsolatos értékek sorában a legfontosabb a gyerekek jövőjének biztonsága. Ezt követi a lakhatás és a családi élet biztonsága, amelyhez a munka biztonságának egyre előbbre sorolódó értékelése társul.⁵²⁶ Fontos jelzés, hogy miközben a rendszerváltás óta az állami-költségvetési szerepvállalás alakításában egyértelműen az állami újraelosztás arányának csökkentése a cél, az állampolgárok körében növekszik az igény az állam szerepvállalása, felelősségvállalása iránt. Erre az igényre a politika – ideológiai irányultságtól függetlenül – folyamatosan „rájátszik”, miközben az egyenlőtlenségeket generáló feltételrendszerek változatlanok maradnak. A szorosan vett jóléti szolgáltatások (a szociális ellátás) területén a leglátványosabb társadalmi anomíát az okozza, hogy a szolgáltatásra rászorultaktól (a leggyengébb ellenállásra képesektől) a korábbiakban nyújtott szolgáltatásokat elvonják, hogy az elégtelen hozzájárulást fizető középosztály juttatásait valamennyire fenntarthatassák. A legszegényebbek így óhatatlanul az uralkodó normákkal ellentétesen viselkednek, egy részük rendezetlenségnek minősül, s nemhogy a szociális gondok orvoslására, de még rendészeti kezelésükre sem marad pénz, legfeljebb erőszak.⁵²⁷

⁵²² DÖGEI Ilona – FERGE Zsuzsa (2002): A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. *Esély*, 13. évf. 4. sz. 40–72.

⁵²³ DARVAS Ágnes – TAUSZ Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 12. évf. 4. sz. 95–120.

⁵²⁴ DÉS Viktória – BITE Sára – FARKAS Zsombor – SZÉKELY Anita (2012): „Mi vagyunk a tulajdonosok, ja, meg a bank...” *Eladósodás a csengeri és a porcsalmai cigány telepen*. Kézirat. Idézi: GOSZTONYI Márton (2017): *A pénz zsonglórei. Az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiája és egy részvételi akciókutatás története*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola.

⁵²⁵ Például: FERGE Zsuzsa (2000a): A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle*, 48. évf. 6. sz. 3–17.; FERGE, Zsuzsa – TAUSZ, Katalin – DARVAS, Ágnes (2002): *Combating Poverty and Social Exclusion*. Vol. 1. *A Case Study of Hungary*. Budapest, International Labour Office; JORDAN, Bill (2002): Themed Section on Social Policy in Central Europe. *Social Policy and Society*, Vol. 1, No. 2. 139–139.

⁵²⁶ DÖGEI–FERGE 2002, 40–72.

⁵²⁷ SAJÓ 2008, 690–711.

Tagadhatatlan, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásához több évtized és több generáció kell. Ezt mutatja az afroamerikaiak példája is, akik körében az élet-színvonal még mindig alacsonyabb, a munkanélküliség még mindig magasabb. A bűnözés és a drogfogyasztás szintén átható az amerikai feketék körében, noha a faji megkülönböztetés alkotmányos és intézményi lebontása több mint negyven évvel ezelőtt megtörtént. A szegénység megszüntetése nem csupán gazdasági vagy éppen pedagógiai feladat. A hátrányos helyzetű kisebbségek a versenyfutásban nem az alaplíniáról, hanem az alaplíniól mögöl indulnak. Küzdenek a többségi társadalom részéről megnyilvánuló előítéletek ellen, de „fogva tartják őket saját frusztrációik, gyengeségeik is, mert az évtizedek-évszázadok alatt a megkülönböztetés, a rossz bánásmód, a diszkrimináció miatt kialakult antiszociális viselkedésminták, görcsök és mindenfajta kényszerek bennük tovább működnek, mert ezek a viselkedési minták apáról fiúra öröklődnek, és belsővé válnak”.⁵²⁸ Tény, hogy a faji diszkrimináció megszüntetése és az eltelt időszak gazdasági fejlődése nyomán az Egyesült Államokban létrejött egy valódi afroamerikai középosztály, amely az USA korábbi elnökét is adta. Akerlof és Shiller ennek ellenére a pozitív diszkrimináció fenntartása mellett érvelnek, mert enélkül a kisebbségi szegénység leküzdhetetlen.⁵²⁹ Sokszor érezheti úgy a szociális szakma, hogy a Danaidák feneketlen kútjába hordja a vizet. Az amerikai gettóból például kiköltöztek a középosztályosodás útján megindult fekete családok, de helyükre jöttek a latinok, és a problémák nem kerültek közelebb a megoldáshoz...

Magyarországon a társadalom alsó harmada szegénységben él, ennek az alsó harmadnak az alsó harmada pedig mély és reménytelen szegénységben, beszorulva a nagyvárosok lakótelepeire vagy vegetálva az ország szegényebb régióinak kilátástalansággal küzdő szegregált kistelepülésein. A magyarországi vizsgálatok folyamatosan azt mutatják, hogy szokatlanul nagy a különbség az össznépesség és a gyerekek szegénységi arányában: 2009-ben az össznépesség 15%-a, a gyerekes családokban élőknek viszont 28%-a élt a jövedelmi szegénység fenti küszöbe alatt. Erős a gettósodás és az etnikai alapú kirekesztés. Ma Magyarországon a gyerekek 13%-a (260 ezer gyerek) olyan családban nevelkedik, ahol egy ember sem dolgozik. Ez nagyon súlyos kockázat későbbi életük szempontjából. Demográfiai szempontból és területi szempontból egyaránt azt látjuk, hogy még a nagy szegénységi kockázatot jelentő többgyermekes családok esetében is a budapestiek másfélszer jobb helyzetben vannak, mint a községekben élők. Tehát mondhatnánk úgy, hogy még a szegények is szegényebbek a községekben, mint a fővárosban.⁵³⁰ A strukturális és a társadalmi szegregáció kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. Paradox helyzet, de vannak olyan települései az országnak, ahol a helyi közmegítélés a közmunkaprogramban foglalkoztatottakat a helyi „középosztályhoz” sorolja, egyszerűen csak azért, mert állandó bevételi forrással rendelkeznek.⁵³¹

A lakókörnyezeti feltételek a társadalmi-gazdasági pozíciót is meghatározzák: az Egyesült Királyságban az etnikai kisebbségek 70%-a az ország leginkább deprivált 88 területén él, illetve a legrosszabb lakhatási körülményeket jelentő belsővárosi övezetekben

⁵²⁸ Interjú Felcsúti Péterrel („Én nem akarnék beszólni innen senkinek”). *Élet és Irodalom*, 55. évf. 17. sz. 2011. április 29.

⁵²⁹ AKERLOF, George A. – SHILLER, Robert J. (2011): *Animal Spirits. Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest, Corvina Kiadó. 266.

⁵³⁰ VUKOVICH Gabriella (2007): Igazságosság a számok tükrében. *Polgári Szemle*, 3. évf. 2. sz.

⁵³¹ Lásd részletesen: GOSZTONYI 2017.

koncentrálódnak.⁵³² A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kázsmárkon végzett kutatás⁵³³ azt mutatja, hogy minél inkább haladunk a rosszabb infrastruktúrájú településtípusok felé, az iskolai szegregáció, a munkanélküliség, a lakóhelyi szegregáció és az ezekből fakadó hátrányok ezzel egyenes arányban növekszenek. A lemaradó térségek kistelepülésein kevés foglalkoztatott van, az inaktívok száma pedig folyamatosan emelkedik. A térségben élő emberek többsége alacsony iskolai végzettségű, ezért foglalkoztatásuk korlátok közé szorul. Borsod megye leszakadó térségeiben a rendszerváltás óta eltelt évtizedek alatt lényeges változás nem történt e társadalmi folyamatok visszaszorítására, vagy legalább elmélyülésük meggátolására, így a mélyszegénységben élő társadalmi rétegek egyre nehezebb helyzetbe kerülnek. Akit a szükség szorít, az nem lehet szabad. A szegénység hétköznapi bizony nem olyan emelkedett szépségűek, mint Andersen *A kis gyufaárus lány* című meséje vagy Móricz *Hét krajcár* című novellája. A szegénység és a kiszolgáltatottság hétköznapi szürkék és kilátástalanok.

Az egyenlőtlenség elkülönülést eredményez, az elkülönülés pedig önmaga is gerjeszti az egyenlőtlenséget, mivel fenntartja az eltérő élethesélyeket és életmódokat, s ezek azután sztereotípiákká válva élnek és hatnak tovább. Ahogy Ferge mondja, „minden tagolt társadalomban van lent és fent – de nem mindig épülnek falak, nem mindig nehéz a csoportok közötti »közlekedés« a szó tényleges vagy átvitt értelmében. [...] A szegregálás definíció szerint az erősebb csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszere. Így nemcsak egyenlőtlenséget jelent. A piramis aljára szorított csoportoknak a többiekénél sokkal kevesebb szabadságuk van például abban, hogy saját maguk válasszák meg vagy alakítsák ki helyüket a társadalomban, vagy hogy saját sorsukról döntsenek. A csoportok közötti »általános« szolidaritást az emelkedő falak szinte definíciószerűen kizárják. [...] Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre kerül.”⁵³⁴

Olyannyira mélyre – folytatom a gondolatsort –, hogy teljességgel lehetetlen bármilyen párbeszéd megkezdése. Viszont megnyílik egy új értelmezési keret: a biztonság, és a „veszélyes társadalmi osztály/réteg” megjelenése szinte magától értetődően hívja elő a kontrolleszközök alkalmazását. A legelső osztály címkéjét először Gunnar Myrdal alkalmazta 1962-ben megjelent könyvében,⁵³⁵ amelyben egy alapvetően ökonomiai szemléletű definíciót dolgozott ki, amely azokat a munkanélküli, alulfoglalkoztatott vagy foglalkoztathatatlan(nak ítélt) személyeket írja le, akik kiszorultak a posztindusztriális gazdaságból. Myrdal felfogását azután Wilson⁵³⁶ szociológiai definíciója fejlesztette tovább, amely szerint a gazdaság vérkeringéséből kiszorítottak területileg is együvé sodródnak, társadalmilag elszigetelődnek, és nem kapcsolódnak a „felettük lévő” társadalomhoz és gazdasághoz. Gans elemzése az érdemtelenek tizenöt olyan gazdasági, szociális, érzelmi, kulturális, vallási és politikai funkcióját azonosítja, amelynek szerepe van a társadalom működésében.⁵³⁷

⁵³² DENHAM, John (2001): *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order & Community Cohesion*. London, Home Office.

⁵³³ GOSZTONYI 2017.

⁵³⁴ FERGE Zsuzsa (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 2. évf. 1. sz. 3–17.

⁵³⁵ MYRDAL, Gunnar (1962): *Challenge to Affluence*. New York, Pantheon Books.

⁵³⁶ WILSON, William J. (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago, University of Chicago Press.

⁵³⁷ GANS 1992, 3–17.

Az érdemtelen szegények olyan szocioemocionális és politikai „átviteli” funkciót töltenek be, amelynek a politikai elit közvetett haszonélvezője. Az „érdemtelen szegénység” sok funkciója pozitív szerepet játszik a társadalom működésének fenntartásában: elfogyasztják azokat a javakat, amelyeket más nem fogyasztana el, elvégzik az olyan munkákat, amiket más nem végezne el, ők az egyes közösségi foglalkozások (rendőrség, oktatás, szociális munka) kliensei, de a szegénységtől való félelem javítja a középosztály munkamorálját is. Az érdemtelen szegények mindig kéznél vannak, ha a „népharag” és a közmegítélés számára céltábla szükségeltetik. Az érdemtelen szegényekre általában is kivetíthető a társadalmi berendezkedéssel való elégedetlenség. A „csaló segélyezett”, aki tetemes összegű jóléti segélyen él, és esze ágában sincs dolgozni, igen erős érzelmi hatású kép, amely újra és újra felbukkan az amerikaiak fejében, különösen a nehéz gazdasági időszakokban – mondja Gans. A jóléti segélyek mellett fényűzően élő csaló fantomképét a tények nehezen tudják elhomályosítani, mivel ez a kép segít a munkájukkal vagy keresetükkel elégedetlen embereknek abban, hogy elégedetlenségüket a szegényekre kivetítsék. Az érdemtelen szegények közvetlen gazdasági funkciókat is ellátnak, mivel segítenek kielégíteni az illegális, mégis keresett javak iránti keresletet. A szesztilalom idején a prohibíció szabályainak áthágásával, a droggereskedelemmel, a fegyverkereskedelemmel, a prostitúcióval. Cook szerint a gazdagok háromféleképpen is hasznot húznak a szegénység létezéséből: kevesebbet fizetnek, mint amennyit az állampolgári tehermegosztás szerint fizetniük kellene; kevesebbet követelnek tőlük, mint amennyit megkövetelnek a szegényebb csoportoktól; nem részesülnek erkölcsi rosszallásban, ami csak a szegények számára van fenntartva, amikor nem teljesítik állampolgári kötelességeiket. A pénzügyi és jóléti politika aránytalanul nagyobb figyelmet szentel a társadalom alján élő csoportoknak, mint a felső régióinak, akik nem teljesítik kötelességüket.⁵³⁸

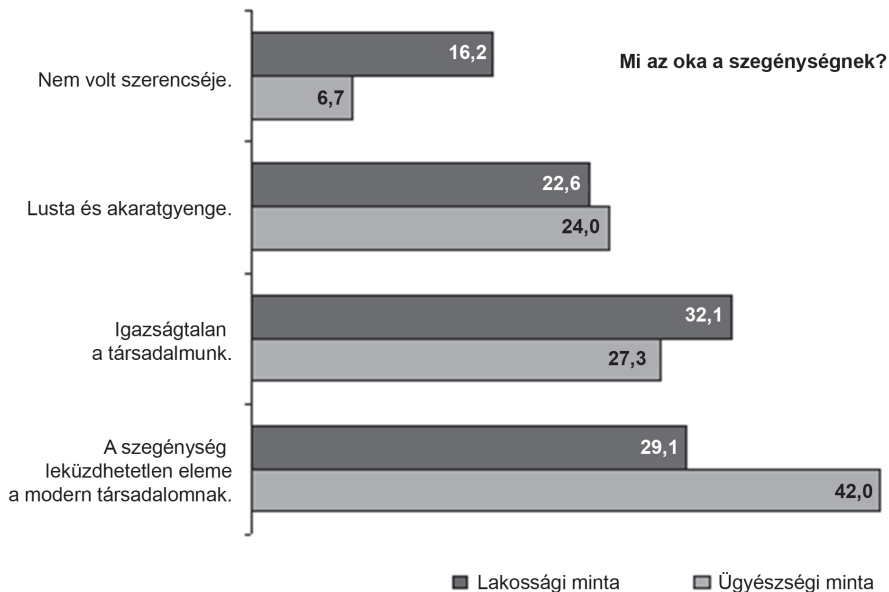
A kutatások azt jelzik, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet és a bűnelkövetés közötti kapcsolat nem olyan szoros, mint azt a vezető elméleti teóriák gondolják. A társadalmi-gazdasági helyzet önmagában nem vezet bűnelkövetéshez, sokkal inkább azok a gazdasági problémák, amelyek a társadalmi-gazdasági helyzettel együtt járnak, ezek terelnek el a bűnelkövetéshez. E problémák nem önmagukban okozzák a bűnelkövetést, hanem a mellettük és általuk megjelenő életmódváltozás, a pénzhiány és az áruk és szolgáltatások megvételére való képtelenség. Agnew és munkatársai mellett érvelnek, hogy a) a gazdasági problémák és a bűnelkövetés közötti kapcsolat nem lineáris, olyannyira, hogy csak a komoly gazdasági problémák megtapasztalása kapcsolódik össze a magasabb gyakoriságú bűnelkövetéssel, és b) a kapcsolat a társadalmi-gazdasági helyzet és a gazdasági problémák között csekély mértékű.⁵³⁹ Tagadhatatlan, hogy az elmúlt két évtizedben a társadalom rosszabb helyzetű csoportjainál a társadalmi integráció rosszul működik, a rendszerintegratív mechanizmusok ugyanis nem pótolják a „csoportidentitások útján megvalósuló normatív integrációt”. A normatív vagy „szociális integráció” „normák és értékek útján” valósul meg, amelyeknek „bizonyos egyetértésen kell alapulniuk – ellenkező esetben a konfliktusok oly élesek lehetnek, hogy a társadalom szétrobbanásával fenyegetnek”.⁵⁴⁰

⁵³⁸ COOK, Dee (2006): *Criminal and Social Justice*. London, Sage Publication. 12.

⁵³⁹ AGNEW, Robert – KEITH MATTHEWS, Shelley – BUCHER, Jacob – WELCHER, Adria N. – KEYES, Corey (2008): Socioeconomic Status, Economic Problems, and Delinquency. *Youth Society*, Vol. 40, No. 2. 159–181.

⁵⁴⁰ FERGE 1990; PAPP Zsolt (1985): *Konszenzus és kihívás*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 298–298.

A büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek körében a kedvezőtlen társadalmi és élethelyzetekről alkotott vélemény különösen fontos lehet, hiszen a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatba kerülő bűnelkövetők jelentős része hátrányos helyzetű. A kutatással⁵⁴¹ arra kerestem a választ, hogy milyen tényezőkkel függ össze, hogy az emberek mit gondolnak a jogkövetésről, az erkölcsi szabályok orientáló tartalmáról, és ez összefüggésben van-e az általuk vallott életszemlélettel. A szegénységgel kapcsolatos kérdésnél a kérdőív válaszlehetőségeit úgy állítottam össze, hogy abban szubjektív és objektív körülmények egyaránt megjelenjenek. Úgy tűnik, hogy az ügyészségi megkérdezettek inkább „belenyugvó”, az adott helyzetet elfogadó álláspontot képviselnek a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatban. Erre utal, hogy igen nagy százalékban gondolják úgy, hogy a szegénység megtapasztalása szükségszerű velejárója a modern társadalmaknak. A lakossági mintánál (N=1200) azonban érdemes figyelni arra, hogy a megkérdezettek körében viszonylag magas a „fatalista” válaszok megoszlása, akik úgy gondolják, hogy a szegények mellől egyszerűen elpártolt a szerencse. Ugyanakkor az is látható, hogy mindkét minta válaszolóinak majdnem negyede egyéni tényezőre vezeti vissza a szegénység kialakulásának eredőit.

12. ábra

Mi az oka a szegénységnek?

Forrás: KEREZSI 2006a

A posztzocialista átalakulás morális zavarodottságot idézett elő. A tisztességtelenség és bizalmatlanság problémái állandóan benne vannak a levegőben – mondja Kornai a *Tisztesség*

⁵⁴¹ Lásd: KEREZSI 2006a.

és bizalom: elmélet és gyakorlat a posztoszocialista átmenet fényében című projekt egyik vezetőjeként.⁵⁴² Csepeli kutatásának eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltó országokban a meritokratikus értékek elfogadottsága – noha ez képezi a kapitalista társadalmi formáció alapját – igen alacsony.⁵⁴³ A Tárki vizsgálatában megkérdezettek 82%-a szerint Magyarországon nem lehet tisztességesen meggazdagodni, és 75% úgy gondolja, hogy aki vinni akarja valamire, annak át kell hágnia egyes szabályokat. A rendszerváltó országok polgárainak gondolkodásában a „piac küzdőtérként jelenik meg, ahol egyfelől az egyéni erőfeszítés és a személyes érdem, másfelől külső tényezők harcolnak egymás ellen, és ahol az egyén képviseli a pozitív értékeket, szemben a külső és igazságtalan (vagy legalábbis nem tisztességes) viszonyokkal. Az emberek azt gondolják, hogy akik gazdagok, azok nem a munkájuk miatt lettek azok, hanem az igazságtalan gazdasági és társadalmi körülmények miatt.⁵⁴⁴ A magyar társadalom mentalitása és érték szerkezete keleties, szomszédainknál zártabb. Rendkívüli a bizalomhiány és az egyenlőtlenségek, és általában a verseny végletes elutasítása jellemző. Az embereket a korrupcióhoz való viszony felemás megítélése és az állammal szembeni túlzott elvárások jellemzik.⁵⁴⁵

A fenti idézetek pontos helyzetképet adnak napjaink Magyarországról. Nem biztató kezdet a párbeszéd elindításához, de éppen ezek a kutatási eredmények jelzik azt, hogy nincs más út a társadalmi béke eléréséhez, mint a párbeszéd megkezdése...

5.3.2. ... a romák

Ha kriminológiai konferencián a migráció témaköréről, a bevándorlás problémáiról hallok előadást, óhatatlanul a hazai romaproblémák jutnak eszembe, akár a szociális gondokat, akár az iskolarendszer, a gyermekvédelem vagy a börtönrendszer problémáit elemzi az aktuális előadó. Tehát bármennyire is azt mutatják az utóbbi két évben az Eurobarometer évente megismételt felmérései, hogy Magyarországon a migráció a legnagyobb probléma a lakosok számára – nem szabad elhinni. Részben azért, mert nincsenek migránsok Magyarországon, így az emberek nem is találkoznak velük. Részben pedig azért, mert olyan kontextusban nem akarunk róla tudomást venni, hogy a Kárpát-medencében a 15. századtól jelen lévő cigány népesség még mindig „bevándorló típusú” problémáktól szenved. A többségi társadalom mindössze kétféle utat kínált számukra: a marginális létet vagy a kényszer-asszimilációt. „A cigányság egyszerre jelentkezett szegényügyként és rendészeti problémaként. Magyarországon a cigányság a 19. század folyamán kezdett el kilépni az etnikai és életmódbeli izolációból. Rövid ideig a cigányok is haszonélvezői voltak a kiegyezést követő gazdasági fellendülésnek, a gyári tömegcikkipar azonban hamarosan kiszorította háziipari foglalkozásaikat. Az 1893. évi népszámlálás mintegy 275 ezer cigányt talált. [...] 88%-uk már letelepedett, a többség házban, 34% putrinegyedekben lakott, csak 8–12%-uk nomadizált. 10%-uk volt muzsik, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy

⁵⁴² Lásd: KORNAI János – ROSE-ACKERMAN, Susan szerk. (2005): *Tisztesség és bizalom a posztoszocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megeremítése a posztoszocialista átmenet időszakában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

⁵⁴³ CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI-BARNA 2005, 227–256.

⁵⁴⁴ Uo.

⁵⁴⁵ TÓTH 2010.

foglalkozás nélküli. Gyermekük 70%-a nem járt iskolába. [...] 1945 szintén nem jelentett cezúrát a cigányság sorsában. A földosztásból való kimaradásuk következtében elzáródott az agráriumba való integrálódásuk további lehetősége, ezért a kádári kommunizmus ipari munkaerőként kívánta foglalkoztatni őket. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961 tavaszán határozatot hozott a cigányság szociális helyzetének megjavításáról, munkába állításáról, átneveléséről, illetve a többségi társadalom előítéleteinek csökkentéséről. A magyarországi cigányság modernizációja sem eléggé tartós, sem eléggé mélyreható nem volt ahhoz, hogy irreverzibilissé válhatott volna.⁵⁴⁶

Még azt sem tudjuk pontosan, hogy mekkora a roma népesség létszáma Magyarországon. Alapvetően három forrásra lehet támaszkodni: a népszámlálás és a mikro-cenzus adataira, a romák körében végzett kutatások eredményeire és a kisebbségi választói névjegyzékre. Ez utóbbi szerint 106 ezer személy regisztrálta magát 2006-ban. A cenzus adatai alapján 1990-ben 142 683 főt, 2001-ben pedig 190 046 főt számlált a hazai roma népesség. Az első roma népszámlálást 1893-ban ejtették meg, amikor a 15 milliós népesség 1,8%-a, azaz 280 ezer volt a cigányok létszáma. Döntő többségük Erdélyben és a szlovák Felföldön élt. Az ország jelenlegi határain belül 65 ezer volt a létszámuk.⁵⁴⁷ Az 1893-as adatok szerint a roma népesség 95%-a írástudatlan volt, és az iskoláskorú (6–14 éves) cigány gyerekek 70%-a soha nem járt iskolába.⁵⁴⁸ Az 1950-es évektől kezdődően az iskolába járással kapcsolatos helyzet javult. 1957/58-ban 28 ezer roma gyerek járt iskolába, de 28%-ukat nem lehetett osztályozni a permanens hiányzás miatt. A többségük az 1–2. osztály elvégzése után hullott ki az iskolarendszerekből. 12%-uk jutott el a felső tagozatba, de 60%-uk csak a 6. osztályig. Mindössze 5%-uk fejezte be az általános iskolai tanulmányait. A fentebb már említett 1961-es párthatározat után nagyobb figyelmet fordítottak a cigányok iskoláztatására, de a döntés következményeivel nem számoltak. A roma gyerekek ugyan hirtelen megjelentek az iskolarendszerben, de ez volt az az időszak is, amikor a roma/nem roma konfliktusok elkezdődtek az iskolában. Megjelent ugyanis egy másik kultúra az iskola falai között úgy, hogy erre sem a tanárokat, sem magát a rendszert nem készítették fel. Ezzel együtt az 1970–80-as években a roma gyerekek elkezdtek iskolába járni, és az 1990-es évekre vált teljessé a folyamat, bár ez nem jelenti azt, hogy minden roma kiskorú rendszeresen jár iskolába. Az első reprezentatív roma felmérést Kemény István végezte 1971-ben.⁵⁴⁹ A felmérés szerint a 20–24 éves roma népesség 25%-a fejezte be az általános iskolai tanulmányait, és 39%-uk volt írástudatlan. Az 1994-ben végzett kutatás adatai azt mutatták, hogy a cigány gyerekek aránya 3,6%-ról (1981) 10,6%-ra (1994) emelkedett a középiskolai rendszerben. Ez az időszak egyébként is létszámemelkedést hozott a középfokú oktatás rendszerében, azaz a romák kedvezőtlen továbbtanulási aránya alapvetően nem változott.

⁵⁴⁶ PÓCZIK Szilveszter (2003): A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány*, 47. (108.) évf. 1. sz. 99–111.; MEZEY Barna – TAUBER István (1980): A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, tom. 23. 211–233.

⁵⁴⁷ KEMÉNY István szerk. (2000): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica. (Változó Világ, 31.) Lásd még: MÉSZÁROS Árpád – FÓTI János (1996): A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 74. évf. 11. sz. 909–910.; POMOGYI László (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris–Századvég. 11.

⁵⁴⁸ KEMÉNY 2000.

⁵⁴⁹ KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 192.

A kutatások azt mutatják, hogy egy nem roma gyereknek hatszor nagyobb esélye van arra, hogy középfokú végzettséget szerezzen, mint egy roma fiatalnak.

A piaci átalakulás súlyos áldozatokat követelt az államszocialista országok lakosaitól, de az életszínvonal visszaesésének mértéke eltérő volt a rendszerváltó országokban, még a roma népesség esetében is. Ladányi és Szelényi Bulgáriában, Romániában és Magyarországon végzett kutatása szerint 1988–2000 között az életkörülmények számottevő romlása következett be mindhárom országban, a roma és nem roma népességben egyaránt. Bulgáriában a romák körében a szegénység mértéke⁵⁵⁰ 40%-ról 90%-ra ugrott, és még Magyarországon is, ahol a másik két országgal összevetve magasabb életszínvonalon éltek a romák, a szubjektív szegénység mértéke elérte az 50%-ot. Tény azonban az is, hogy Magyarországon a sok nagyon szegény roma mellett kirajzolódnak egy viszonylag jó körülmények között élő roma csoport körvonalai is.⁵⁵¹ A szerzőpáros a roma szegénység társadalmi meghatározottságát 2,15 dolláros szegénységi küszöb figyelembevételével többváltozós statisztikai elemzéssel végezte. Az eredmények azt mutatják, hogy a strukturális változókkal és az országhatással való kontroll után a romák „még mindig kétszer-háromszor akkora valószínűséggel szegények, mint a nem romák. Az alacsony iskolázottság és a foglalkoztatási hátrányok is fontos összetevői a roma szegénységnek. A változók legkedvezőbb értékei esetén eltűnik a romák fennmaradó hátrányának még mintegy a fele. A fennmaradó részt azonban – írják a szerzők – még mindig nem lehet megmagyarázni, és ez az a hányad, amely részben vagy nagy részben az etnikai diszkriminációnak tulajdonítható”.⁵⁵² A kirekesztettség lakóhelyi, munkaerőpiaci és iskolarendszerből való kirekesztettség formájában jelenik meg, és a különböző kirekesztettségek összekapcsolódhatnak. Ladányi és Szelényi szerint az *underclass* a strukturális kirekesztettség megjelenése, és alapja a különböző kirekesztettségek speciális összekapcsolódási formája.⁵⁵³ A cigány népesség foglalkoztatottsági szintje kirívóan alacsony: munkanélküliségi rátájuk három-ötszöröse, az egy keresőre jutó eltartottak aránya háromszorosa a nem cigány lakosságénak. A romák alacsony foglalkoztatásában meghatározó, hogy lényegesen képzetlenebbek az átlagpopulációnál, és jó részük a gazdaságilag elmaradott megyékben és a kis falvakban él.⁵⁵⁴ A munkaerőpiacról kiszakadók (tartósan munka nélkül levők és a már nem tanuló, még nem dolgozó fiatalok) hányada a cigányoknál – a legidősebbek kivételével – minden életkori csoportban jóval meghaladja az adott korosztályi átlagot.⁵⁵⁵ Tragikus és beláthatatlan következményei lesznek annak, hogy egy-egy családban mára akár a harmadik nemzedék is felnő úgy, hogy nincs munkalehetősége.

A rendszerváltás kezdeti éveiben még a közbeszéd is, a politikai diskurzus is nagyjából egybemosta az életszínvonal csökkenésében testet öltő jövedelmi elszegényedés és az életformává szilárdult tartós mélyszegénység különböző válfajait, s azokat többé-ke-

⁵⁵⁰ Az említett kutatásban a szegénység szubjektív indikátoraival mérték a szegénység mértékét, az alábbi négy kérdés segítségével: éheztek-e, tudtak-e elég húst enni, megfelelő volt-e a téli ruhájuk, és volt-e cipőjük.

⁵⁵¹ LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó. 141.

⁵⁵² LADÁNYI–SZELÉNYI 2004, 151.

⁵⁵³ Uo. 158.

⁵⁵⁴ *Jelentés a 2002 és 2010 közötti roma támogatások felülvizsgálatáról* (2011). Elérhető: www.romnet.hu/hirek/2011/06/06/jelentes_a_2002_es_2010_kozotti_roma_tamogatasok_felulvizsgalatarol (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁵⁵ Uo.

vésbé differenciálatlanul az átalakulás átmeneti jelenségköreként értelmezte.⁵⁵⁶ Az elmúlt másfél évtizedben a mélyszegénység megkövesedett, etnikai jelisséggé szilárdult, és bekövetkezett az etnikai gettósodás folyamata. Elvált egymástól az egyenlőtlenségi problémaként felfogott szegénység és a társadalmi szakadást pontokra reflektáló kirekesztés diskurzusa, és a második csoportba tartozó leszakadók „egy másik Magyarországon laknak, mint többségi honfitársaik”.⁵⁵⁷ Ferge szerint az „egyik legfontosabb közös dolgunk ma az önfelelősség és a közfelelősség közti kapcsolat tisztázása lenne”.⁵⁵⁸

A kirekesztettség állapota hozza magával a cigányellenességet és a különféle előítéletek felerősödését. Ma Magyarországon egyes kisebbségi és etnikai csoportokkal és a mássággal kapcsolatos érzékenységeket sértő közbeszéd határai jelentősen kitolódtak. A „kimondhatóság” határainak ilyen kitolódását más egyének, csoportok helyzetével kapcsolatos társadalmi érzéketlenség és empátiahiány jeleként értelmezem. Sokszor van a bántó beszéd mögött butaság, ismerethiány vagy gyávaság és a „nagyhangúakkal” együtt üvöltés bátorsága, de sokszor egyszerűen csak a hatalom közömbössége abban, hogy kiszolgáltatott társadalmi csoportok érdekében használja a rendelkezésére álló – adott esetben igazságszolgáltatási – eszközöket. A kimondhatóság határainak szükséges szűkítése a közbeszédben, a „társadalmi józanság” megkövetelése minden állampolgártól csak a politika által ösztönzött folyamat lehet. A 18–30 éves generáció tagjai körében a cigányellenességről és az antiszemitizmusról végzett felmérés⁵⁵⁹ eredményei szerint, bár a fiatal generáció tagjait összességében kevésbé jellemzi a cigányokkal kapcsolatos előítéletes és kirekesztő gondolkodás, mint a felnőtt társadalom egészét, a cigányok elutasításával kapcsolatos kriminalitásra vonatkozó meghatározó attribútumot⁵⁶⁰ ugyanakkor a fiatal generációban is ugyanannyian fogadják el, mint az idősebbeknél. A fiatalok 70%-a ugyan egyetértett azzal, hogy a cigánykérdés megoldása az egész társadalom felelőssége, bár ennek háttérben legalább olyan erős szerepet játszik a veszélyeztettség érzése, mint a szolidaritás és felelősség, ugyanis a válaszolók kétharmada szerint a cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a többségi társadalom biztonságát.⁵⁶¹ Feltűnő, hogy a fiatalok körében a szélsőségesen cigányellenesek legnagyobb arányban az érettségizettek és a főiskolai diplomások körében vannak. A kutató a jelenséget azzal magyarázza, hogy az ilyen végzettségű fiatalok a saját helyzetüket úgy ítélik meg, hogy „képzettségükönél lényegesen alacsonyabb helyet foglalnak el a munkamegosztás hierarchiájában, látványosan többen azonosulnak a rasszista, kirekesztő nézetekkel, ami azt is jelzi, hogy a státussal való elégedetlenség nagymértékben befolyásolja a fiatalok kisebbségekhez való viszonyát”.⁵⁶² Ezt a megállapítást különösen abból a szempontból érdemes továbbgondolni, hogy a fiatalkori munkanélküliség kezelésére néhány évvel ezelőtt beindított *Mindenkit a felsőoktatásba* program csak akkor segíti a társadalom egészséges működését, ha hosszabb távon is képes

⁵⁵⁶ SZALAI Júlia et al. (2009): A romák integrációja. *Fundamentum*, 13. évf. 2. sz. 39.

⁵⁵⁷ Uo.

⁵⁵⁸ FERGE Zsuzsa (2009): Verseny és emberi kapcsolatok. In SOMLAI–SURÁNYI–TARDOS–VÁSÁRHELYI 2009, 380.

⁵⁵⁹ Lásd: VÁSÁRHELYI Mária (2009): Cigányellenesség és antiszemitizmus a huszonévesek körében. *Élet és Irodalom*, 2009. november 6. 17.

⁵⁶⁰ A cigányok elutasításával kapcsolatos két meghatározó attribútum: 1. kriminális, azaz „a cigányoknak a vértében van a bűnözésre való hajlam”, és 2. parazitizmus, azaz a cigányok a többségi társadalmon élősködnek.

⁵⁶¹ VÁSÁRHELYI 2009, 17.

⁵⁶² Uo. 17.

végiggondolni egy-egy lépés következményeit. A hazai helyzetben a fiatalok munkanélküliségének megelőzését az oktatási rendszerbe, illetve a felsőoktatás rendszerébe irányítással próbálták megoldani. Ez természetesen támogatandó elképzelés, de csak akkor, ha a 10–20 évvel későbbi életutakban is gondolkodni tud a kormányzat. Akkor – és ezt a helyzetet jelzik az említett kutatás adatai –, amikor nem 14 vagy 18, hanem 23–25 évesen szembesül a diák azzal, hogy távolról sem olyanok a lehetőségei, mint amelyeket közép- vagy felsőfokú végzettségüként remélt, az személyes elégedetlenséget szít. De ez csak az érem egyik oldala. A másik, amikor ezek a felsőoktatásból kirajzó diákok elfoglalják a munkaerőpiacon azokat az állásokat, amelyeket középiskolai végzettséggel is el lehet/ne végezni. Számomra ez a kutatási eredmény azt mutatja, hogy a társadalom számára „életveszély”, ha a szakemberek a politikusokra hagyják a szakmai kérdések eldöntését, és a politikus viszont „rövidlátó”, ha nem igényli a szakemberek támogatását.

John Pitts szerint – aki kisebbségi diákok helyzetét vizsgálta az angol, a francia és az olasz iskolarendszerben – a kisebbségi diákok iskolai lemaradásában és problémáiban nemcsak a saját tapasztalataik, hanem apáik és nagyapáik kedvezőtlen iskolai tapasztalatai is megjelennek.⁵⁶³ A második generációs olaszországi bevándorlók rosszul teljesítenek az iskolában, ez kihat munkavállalási lehetőségeikre és integrációjukra. Későbbi problémáik a munkavállalás területén az iskolai rossz teljesítményből eredtek, és nem az emigráns vagy kisebbségi létből.⁵⁶⁴ A példák jelzik, hogy az iskolarendszer és a kisebbségek problémái nagyon hasonló gondokkal terheltek szerte az EU-ban.⁵⁶⁵

A szociális identitás fejlődése, ezen belül az etnikai identitás alakulása folyamat, amelynek során az etnikai kisebbségi személy megérti és elfogadja, hogy az adott kisebbségi csoporthoz tartozik. Ez a tudatosodás jellemzően a serdülőkor végére alakul ki.⁵⁶⁶ A serdülő roma gyerekek többségének vágya a társadalmi integráció, közülük többeknek még annak árán is, hogy megtagadják roma hovatartozásukat.⁵⁶⁷ Ha roma identitásukat nem érné folyamatosan sérelem, ha nem tapasztalnának mind intézményes, mind személyes szinten elutasítást, kirekesztést, akkor inkább tudnának támaszkodni a roma közösség hagyományaira, a családi szocializáció útján nyújtott védelemre és biztonságra. Ha a roma hovatartozás nem jelentené egyúttal a társadalmi marginalizációt, a biztos szegénységet és kirekesztődést, akkor magabiztosabban, egészséges önértékeléssel készülhetnének romaként a felnőtt életre.⁵⁶⁸ A szociális identitás kialakításában, megerősítésében, de akár lerombolásában is kiemelt szerepe van az iskolának. Nem újdonság, hogy azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyek közel vannak az adott kultúra alakítóihoz, könnyebb hozzájutni az iskola szolgáltatásaihoz és azokat jól kamatoztatni saját jó helyzetük belső legitimálására, társadalmi-gazdasági nyereségek elérésére és pozícióik külsődleges megerősítésére. Az uralkodó

⁵⁶³ PITTS, John (2008): *Reluctant Gangsters: The Changing Face of Youth Crime*. Cullompton, Willan.

⁵⁶⁴ MELOSSI, Dario – MASSA, Ester (2009): *Crimprev info n°30bis – The Changing Nature of the Institutional and Political Framework of Crime Prevention in Europe: the Case of Ethnicity and Migration*. Elérhető: <http://lodet.irevues.inist.fr/crimprev/index.php?id=247> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁶⁵ Lásd részletesen: *Assessing Deviance, Crime and Prevention in Europe. WP-6. School as Scene of Social Cohesion and Crime Prevention* (2009). CRIMPREV, 2009. 19–20, February. Brussels.

⁵⁶⁶ NEMÉNYI Mária (2008): *Kisebbségi identitások vizsgálata a szociálpszichológiában. Roma származású gyerekek identitásstratégiái*. Elérhető: www.mtaki.hu/docs/080611_12/rovid/nemenyi_maria_kisebbségi_identitasok.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁶⁷ Uo.

⁵⁶⁸ Uo.

kultúra iskolarendszere által megtestesített cél- és normarendszertől azonban még azok is távol lehetnek, akik névlegesen az adott kultúrához tartoznak ugyan, de a hozzá tartozó társadalmi struktúra alá szorultak.⁵⁶⁹ A távolság még nagyobb, illetve más természetű, ha a gyerekek „egy másik, viszonylag zárt közösség kultúrájából érkeznek az iskolába, legyen az őshonos vagy újonnan megjelenő népcsoporté. És ha mindehhez olyan társadalmilag konstruált etnikai definíciót alkalmaz a társadalom a kisebbségre, amely rasszista előítéletekkel terhelt, akkor az iskola és a család/gyerekek közötti távolság szakadékká változik. A cigányság esetében mindhárom tényező szinte szétválaszthatatlanul van együtt. A távolság egyszerre adódik a történelmileg kialakult társadalmi peremleiből, az etnikai kultúra kisebbségi mivoltából és az ezt megbélyegzetté és egyben a határait képlékennyé tévő előítélet-rendszerből” – írja Ferge Zsuzsa.⁵⁷⁰ A roma gyerekek szegregációját tovább erősíti, hogy egy részüket a fogyatékkal élő gyerekek oktatására szakosodott iskolákba íratják be, mivel ezek az intézmények arra is felhasználhatók, hogy ott oktassák a hátrányos helyzetű és alacsonyabb teljesítményt nyújtó roma gyerekeket. „A kisebbségi iskolákban tanuló gyerekek későbbi integrációja nemcsak azért válik szinte lehetetlenné, mert az elsajátítandó tananyag nem azonos a kétféle intézményben, [...] hanem azért is, mert a gyermekek 14–16 évesen – túl későn – szembesülnek az érvényesüléshez elengedhetetlen integráció kihívásával, amikor a hátrányok már felhalmozódtak, és a két fél semmiféle tapasztalattal nem rendelkezik az egymáshoz való alkalmazkodás, a tolerancia és a befogadás terén.”⁵⁷¹ Szalai Júlia vizsgálatai igazolják, hogy az általános iskola végére „az iskolai minősítés által közvetített kökemény válaszfalak húzódnak a roma és nem roma fiatalok között: vágyaikban, elképzeléseikben más és más világokat építenek, amit csak visszaigazolnak és tovább erősítenek azok a vaskos tények, amelyek iskolai teljesítményeik eltérő értékelésében és továbbtanulási pályáik markáns szétválásában – röviden: a roma gyerekek szisztematikus intézményi leértékelésében – öltönek testet. Úgy is fogalmazhatunk, hogy erre az életkorra összeépül az objektív és a szubjektív valóság. Mélyen interiorizált kisebbségi érzés egyre fogott álmodozás a garanciái annak, hogy hang és zokszó nélkül tudomásul véssék az élet realitása: ha valaki cigány, annak mindenből kevesebb dukál.”⁵⁷² Az általános iskola befejezése után a roma gyerekek 15%-a nem folytatja tanulmányait, míg a továbbtanulók 57%-a szakképző intézménybe megy, és csak 20%-a tanul középiskolában. A roma fiataloknak mindössze 2%-a tanul felsőoktatási intézményben. A becslések szerint 1999-ben a tanköteles korúak 11%-a volt roma, mára közelít a 20%-hoz.⁵⁷³

Az iskolarendszer szocializációs hiányosságai – és még számos egyéb ok – miatt a szegény és a roma fiatalok a foglalkoztatásra való esély teljes hiányával hagyják el az iskolarendszert. S innentől kezdve „maguk vannak”, a roma és nem roma társadalmi csoportok életútjai ritkán keresztezik a továbbiakban egymást: nem egy iskolába jártak/járnak, nem egy munkahelyen dolgoznak, nem azonos helyen vásárolnak, nem laknak azonos szom-

⁵⁶⁹ FERGE ZSUSZA (2004): Egy nagy téma méltó összefoglalása – és továbbgondolása (Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai). *Iskolakultúra*, 14. évf. 2. sz. 127–131.

⁵⁷⁰ Uo.

⁵⁷¹ KENDE ANNA – NEMÉNYI MÁRIA (2005): A fogyatékosághoz vezető út. In SZALAI JÚLIA – NEMÉNYI MÁRIA szerk.: *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum. 584.

⁵⁷² SZALAI JÚLIA (2008): Széttartó jövőképek. *Esély*, 19. évf. 2. sz. 26–47.

⁵⁷³ *Jelentés a 2002 és 2010 közötti roma támogatások felülvizsgálatáról* 2011.

szédságban, így majdan megszülető gyermekeik sem ugyanazon a játszótéren hintáznak. Némileg leegyszerűsítve a helyzetet, egyetlen szintéren találkozunk: a büntető igazságszolgáltatás területén, ahol a büntető igazság „szolgáltatói” a kedvezőbb társadalmi csoportok tagjai közül, az „igénybe vevők” pedig jellemzően a rosszabb helyzetű társadalmi csoportok tagjai közül kerülnek ki. A roma közösségek életében, illetve a romák és a többségi társadalom kapcsolataiban jelentkező rendtelenségtünetek túlmutatnak az állam által gerjesztett működési zavarokon.⁵⁷⁴ A teljesen esélytelen emberek életvitele a többiek számára eleve rendtelenségnek tűnik, a szegregáltak normái egyre élesebben fordulnak az uralkodó normák és még inkább az uralkodó normák képviselői – és saját maguk – ellen, ráadásul egy olyan környezetben, ahonnan a jóléti és rendfenntartó állam rég kivonult. „A szembenállás kölcsönösen ellenséges normasértésnek minősülő magatartásokat produkál, ami az immár kölcsönös előítéletességet fokozza, szinte kizárva a társadalmi kommunikációt olyan elkülönült csoportok közt, amelyek egyre inkább a felsőbbrendű-alsóbbrendű minősítéspárban határozzák meg magukat. A jelen viszonyok közt a szegregáció felszámolása a legsürgetőbb lépés, de még ennek előfeltétele, az antidiszkriminációs előírások érvényesítése sem sikeres. Ez az állam felelőssége – bár világos, hogy olyan közfelfogással szemben, mely a rasszizmus normalizálásával kacérkodik, a jog lehetőségei korlátozottak.”⁵⁷⁵

E „rendtelenségtünetek” a többségi társadalom megközelítésében a „cigánybűnözés” címkét kapják, s ezzel a romakérdés szociális, oktatási és foglalkoztatási probléma helyett közbiztonsági és kriminológiai problémaként értelmeződik. 2000-ben a felnőtt népesség 55%-a, 2005-ben pedig már 62%-a értett egyet azzal az állítással, hogy „a bűnözési hajlam a romák vérében van”. Az „ország rosszabbik énjét képviselő Jobbik középpárttá válása azt jelzi, hogy szinte teljesen felbomlott a legitim közbeszédéről és viselkedéséről szóló társadalmi konszenzus. Másképpen fogalmazva: már a rasszizmus látszatát sem igen szükséges elkerülni.”⁵⁷⁶ Talán a rendészeti jelző írná le legjobban a „cigánybűnözés” fogalmának tartalmát. Ez a fogalom korábban valóban használatban volt a kriminalisztika (vagy bünyügyi nyomozástan)⁵⁷⁷ területén, azaz nyomozástaktikai kategóriaként működött a bűnfelderítés gyakorlatában. Az új millennium után szélsőséges politikai csoportok kriminológiai⁵⁷⁸ értelemben kezdték használni a fogalmat, azaz oksági szinten kapcsolták össze a származást és a bűnözést. A 21. század kezdetén ez a megoldás igen alkalmasnak tűnt a társadalmi feszültségek egy irányba kanalizálására, és a bűnbakképzési mechanizmusok beindítására. A „cigánybűnözés” kriminalisztikai helyett kriminológiai fogalomként történő interpretálása is azt eredményezte, hogy a korábbi „cigánykérdés” a „cigánybűnözés” címkéjét kapta a közbeszédben.⁵⁷⁹ Az Országos Kriminológiai Intézetben folytatott kutatás annak meghatározására irányult, hogy a mai magyar társadalomban hol vannak azok a szimbolikus kereszteződések, ahol a romaellenes érzelmek kikristályosodnak. Azt kerestük, hogy

⁵⁷⁴ SAJÓ 2008, 690–711.

⁵⁷⁵ Uo.

⁵⁷⁶ RADÓ Péter (2011): *Roma gyerekek és az iskola I: A közoktatás kudarcáról*. Elérhető: <http://oktropolcafe.hu/roma-gyerekek-es-az-iskola-1-a-kozoktatasi-kudarcrol-0015472> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁷⁷ A kriminalisztika, avagy bünyügyi nyomozástan a bűncselekmények felderítésének és bizonyításának eszközeit és módszereit tárja fel és rendszerezi.

⁵⁷⁸ A kriminológia a bűnözés megjelenési formáit, okait és a megelőzés lehetőségeit kutató tudományterület. A modern kriminológia vizsgálatai kiterjednek a bűnözés társadalmi és jogi reakcióinak elemzésére is.

⁵⁷⁹ KEREZSI Klára – GOSZTONYI Márton – POLÁK Attila (2014): A roma és nem roma együttélés konfliktusai, kriminális vonatkozásai. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 7–8. sz. 5–51.

összefüggésben van-e a romák integráltsága a bűnözés települési adataival. Feltehetjük a kérdést úgy is, hogy a magyarországi településeken vajon ott van-e a legmagasabb arányú bűnözés, ahol a legnagyobbak a társadalmi távolságok. Az adatvédelmi szabályok tiszteletben tartásával települési szintig vizsgáltuk a kriminálistatistikai adatokat, és a kisebbségek közül egyedül a roma népesség érintettségére voltunk kíváncsiak. Magyarországon a romák jellemzően leszakadó hátrányos helyzetű településeken élnek. A hazai roma etnikum mintegy 20%-a az 1000 főnél kisebb lélekszámú falvakban él; az ország teljes népességét tekintve ez az arány: 7,8%. A kisebbségi bűnözés alakulását tehát ez a jellegzetesség alapvetően meghatározza. Az volt az egyik hipotézisünk, hogy a roma népesség számbelileg releváns megjelenése a tízezernél kisebb lélekszámú településeken felborította a település korábban kialakult személyközi viszonyait. A mintába került 513 településen a 2001. és a 2011. évekre vonatkozóan leválogattuk a bűncselekményi és bűnelkövetői statisztika adatait. Magyarországon ugyan 3 200 település van, de az 513 elemű minta felőleli a regisztrált bűnözés háromnegyedét és az ismertté vált bűnelkövetők kétharmadát.

Az így kialakított mintát a települések lélekszáma (tízezer főnél kisebb vagy nagyobb lélekszámú település) és a roma népesség megoszlása (10% alatt vagy felett van a roma népességi ráta) alapján négy csoportba rendeztük.

6. táblázat

A romák által elkövetett bűncselekmények aránya 2001 és 2011 között

A krimstat. adatok a „10-es szabály” szerint

I. Less–More	2001	2011	III. More–More	2001	2011
Regisztrált bcs-ek	2,6%	3,0%	Regisztrált bcs-ek	0,4%	0,5%
Reg. bűnelk.	6,5%	12,6%	Reg. bűnelk.	0,6%	2,7%
Települések száma a kategóriában	183	181	Települések száma a kategóriában	2	3
II. Less–Less	2001	2011	IV. More–Less	2001	2011
Regisztrált bcs-ek	6,6%	7,7%	Regisztrált bcs-ek	90,4%	88,4%
Reg. bűnelk.	12,2%	10,6%	Reg. bűnelk.	80,7%	74,0%
Települések száma a kategóriában	192	174	Települések száma a kategóriában	137	134

Forrás: KEREZSI–GOSZTONYI–POLÁK 2014

Azt tapasztaltuk, hogy 2001-ben a vizsgált mintában az ismertté vált bűncselekmények 56%-át olyan településeken követték el, ahol a roma népesség megoszlása még az 1%-ot sem éri el. 79%-át olyan településeken, ahol a roma népesség létszáma nem éri el a 2%-ot, és 93%-át olyan településen követték el, ahol a roma népesség aránya 5% alatti. 2011-ben valamennyire változott a helyzet, de az ismertté vált bűncselekményeknek még mindig 87,6%-át követték el olyan településeken, ahol a romák megoszlása nem érte el az 5%-ot. A részletesebb elemzés alapján kitűnt, hogy a 10–20 ezer fős lélekszámú településeknél magasabb a bűnelkövetői gyakoriság, és határozottan ez a tendencia látható a 10 ezer lakosnál kisebb lélekszámú településeknél. A roma-nem roma kapcsolatrendszer jellemző

bűnözési narratívákkal szemben Magyarországon is szükség van egy alternatív beszédmód kialakítására, és olyan további kutatásokra, amelyek az együttélési mintázatok terepkutatóssal történő vizsgálatát teszik lehetővé a településeken.

A hazai kisebbségi bűnözéssel kapcsolatos időszerű kutatások hiánya miatt – ami a hazai adatvédelmi szabályozással is összefügg⁵⁸⁰ – igen kevés releváns adatunk van a hazai kisebbségekhez tartozó személyek bűnözési részvételéről és elkövetési intenzitásáról. Köztudott az is, hogy a fogvatartottak körében a népességarányukat meghaladó mértékben vannak cigány származású elítéltek. Huszár László vizsgálata szerint „a romaság – a definíciós és módszertani bizonytalanságoktól függetlenül – példátlan mértékben felülreprezentált a börtönnépességben. A (szakmai) köztudatban élő becslések azonban (60–80%) túlzónak bizonyultak. [...] A létező legkonzervatívabb becslés szerint is (amely szerint a cigányság létszáma országosan egymillió körül van, a börtönlakóknak pedig kb. harmada roma) a szabad és a rab romák közötti szorzó több mint háromszoros”.⁵⁸¹ Ha lennének a jelenséggel kapcsolatos aktuális kutatásaink, akkor ennek a ténynek már önmagában is jelentősége lehetne a romák visszaesési intenzitásának vizsgálatánál. Solt Ágnes az életfogytig tartó szabadságvesztés vizsgálatánál származásukról is megkérdezte az elítélteket. Az derült ki, hogy a legbrutálisabb bűncselekmények elkövetői között arányaiban kevesebb a cigány, ugyanakkor náluk gyakoribb, hogy a deviáns, bűnözői karrier vége az emberölés, azaz hosszabb kriminális előélettel rendelkeznek. Ugyancsak e kutatás eredményei azt is jelzik, hogy a családon belül elkövetett élet elleni cselekményeknél a romák ritkán szerepelnek: a családtag vagy rokon sérelmére elkövetett emberöléseket csupán 10 százalékban követték el roma elítéltek.⁵⁸²

A kisebbségi csoportok felülreprezentáltsága a büntetés-végrehajtásban nem csak hazai jelenség. Ausztráliában a bennszülött munkanélkülieknek, akiknek az iskolai végzettségük is alacsony, 130-szor nagyobb az esélyük arra, hogy börtönbe kerüljenek, mint a többséghez tartozóknak. Nekünk azonban az ismertté vált elkövetők körében a cigány kisebbséghez tartozó személyek arányáról hivatalos adataink 1992 óta nincsenek, kutatási adataink pedig ritka kivételként akadnak e körben. Át kell értékelni az ezzel kapcsolatos gyakorlatot, hiszen az adatvédelmi érdek primátusa egyéb jogok érvényesülését akadályozza, és számos kedvezőtlen következménnyel jár. Töretlenebb tradíciójú országokban elképzelhetetlen, hogy a kisebbségek ügyeinek kezelésében a hazaihoz hasonlóan kismértékben, vagy egyáltalán ne vegyenek részt az adott kisebbségi csoport tagjai (jelen esetben roma szociális munkások, nevelőtisztek, pártfogó felügyelők, rendőrök, ügyészek, bírák stb.) Mivel az eljárás alá vont személyek meghatározó hányada cigány származású,

⁵⁸⁰ A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LVIII. tv. két csoportban külön nevesíti a különleges, vagyis a szenzitív adatok körét. Ezek

a) a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más meggyőződésre, és

b) az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre, a szexuális életre, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adatok.

⁵⁸¹ HUSZÁR László (1999): Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 7–8. sz. 124–133.

⁵⁸² SOLT Ágnes (2009): Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 28. évf. 2. sz. 77–98.; ANTAL Szilvia – NAGY László Tibor – SOLT Ágnes (2009): Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In VIRÁG György szerk.: *Kriminológiai tanulmányok 46.* Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 54–94.

minden lehetséges eszközzel támogatni kell a cigány származású szakemberek alkalmazását a kezelőrendszer intézményeiben. Ennek hiányában e kisebbségi népcsoport tagjainak speciális szükségleteiről – ez irányú ismeretek, felkészültség hiányában – tudomást sem vesz a kezelőrendszer.

Ebben az alfejezetben néhány olyan problémát tekintettem át, amelyek a romákkal kapcsolatos társadalmi párbeszéd sürgős megindításának szükségességét igazolják. A párbeszéd megkezdése azért is szükséges, mert változik az európai szintér, amely a kisebbségekkel/migránsokkal kapcsolatos politikát is befolyásolja, hiszen megszületett A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig.⁵⁸³ „A generációk között öröklődő szegénység megtörése nem kezelhető csupán emberbaráti kötelezettségként, hiszen komoly gazdasági érdek is fűződik hozzá. Az Európában élő romák teljes körű integrációja olyan befektetés, amely egyszerre elkerülhetetlen és megtérülő: egy friss, a Világbank által végzett kutatás szerint abban az esetben, ha a romák foglalkoztatottsági rátája elérné a regionális átlagot, az a nemzeti GDP 4–6 százalékos növekedését eredményezné.”⁵⁸⁴ Az uniós tagállamokban a roma integrációra vonatkozó célkitűzéseknek – a roma népesség nagyságával arányosan – négy fontos területet kell lefednie: az oktatáshoz való hozzáférést, a foglalkoztatást, az egészségügyi ellátást és a lakhatást. Fel kell ismernünk, hogy a társadalmi béke megteremtéséhez pozitív ideák kellene, és nem a rizikókontroll szükségességének kiábrándult racionalitása. Nem a közös utat erősíti, ha a szolidaritás nem az összetartozás pozitív érzésén, hanem a félelemben való osztozás negatív érzésén alapul.⁵⁸⁵ Tudnunk kell azt is, hogy az áldozattá válás érzésének általánossága annak ellenére vált áthatóvá, hogy a kutatási eredmények szerint a sértettek (és elkövetők) egyre erőteljesebben a nagyvárosok belsővárosi részeiben lakó kisebbségi csoportokra koncentrálnak.⁵⁸⁶

Álláspontom szerint a romaprobléma oldására, kezelésére kellene használni a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit az iskolától a helyi szomszédságon át az igazságszolgáltatás rendszeréig. A „társadalmi közösségi közvetítés” alkalmazására akkor van szükség, amikor a probléma áthatóvá válik, és a népesség jelentős része érintett benne. Úgy vélem, hogy a roma kisebbség és a többség között fennálló problémák indokolják a társadalmi párbeszéd megindulását, hogy ne a szélsőjobboldali csoportok gárdáinak masírozása tűnjön az egyetlen megoldásnak a problémák kezelésére. Úgy a kisebbség, mint a többség által érzett kiszolgáltatottság csak a szelíd viszálykezelés módszereinek alkalmazásával vezethet el a társadalmi béke megteremtéséhez. Úgy vélem, hogy a probléma kriminalizálása nem áll a többség érdekében sem, mert amit orvosolnunk kell, az a húsz éve tartó bizalomhiány és kiszolgáltatottság érzése. Az igazságos (vagy legalább: igazságosabb) társadalom megteremtésére a büntető igazságszolgáltatás rendszere pedig teljességgel alkalmatlan.

⁵⁸³ Európai Bizottság, Brüsszel, 2011.4.5. COM (2011) 173 végleges. Elérhető: www.eu2011.hu/files/bveu/documents/A_nemzeti_romaintegracios_strategiak_unios_keretrendszere_2020-ig.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁸⁴ *Roma Inclusion in Central and Eastern Europe* (2010). Elérhető: http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/Policy_Note_Fact_Sheet.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

⁵⁸⁵ SWAANINGEN, René van (2000): Back to the “Iron Cage”: The Example of the Dutch Probation Service. In GREEN, Penny – RUTHERFORD, Andrew eds.: *Criminal Policy in Transition*. Oxford–Portland, Hart Publishing. 92.

⁵⁸⁶ NISKANEN, William A. (1994): Crime, Police, and Root Causes. *Cato Policy Analysis*, No. 218. Elérhető: www.cato.org/pubs/pas/pa-218.html (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

5.3.3. ... a fiatalok

A „társadalmi közösségi közvetítés” a problémával érintett társadalmi csoportokkal megkezdendő párbeszédet jelenti. Ezek között részben a társadalmi réteg, részben az életkor szerinti társadalmi csoportok között átfedések vannak. Ennek eklatáns példája a fiatalok életkori csoportja, akik között „problémahordozóként” a kisebbségi fiatalok is megjelennek. A kisebbségi fiatalokkal kapcsolatos problémák – vagy inkább: azok a problémák, amelyeket a kisebbségi fiatalok viselkedése testesít meg – szerte Európában kiéleződtek. Goretti Horgan például észak-írországi kisebbségi fiatalokról írja: „jelentős részük olyan közösségekben nevelkedik, amelyeket a nyomor és a konfliktusok tettek tönkre. Az iskola, ahol idejük nagy részét töltik, általában nem motiválja őket, és a kirekesztettség érzését növeli bennük. A segélyen élő családokban minden tíz fiatalból egynek nincs befejezett iskolai végzettsége, és a jövőjük eléggé kopárnak ígérkezik. Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy közülük sokan szenvednek érzelmi és mentális problémáktól, és sokuknál tapasztalható önkárosító magatartás.”⁵⁸⁷ Mint Horgan írja, „ezeknek a fiataloknak olyan kirekesztésben van részük, hogy néhányan még a saját közösségükben is »kivülállónak« érzik magukat, és ez különösen veszélyes abban az északír társadalomban, amelyben még mindig munkálnak konfliktusok”.⁵⁸⁸

Szalai Júlia nyolcadik osztályos roma és nem roma fiatalok jövőképében a „szétszúzott történelmi időt” azonosítja: „... akár a foglalkozások jellegét, akár a választások indoklását tekintjük, a roma fiatalok fogalmazásaiból a hetvenes évek Magyarországanak világa reprodukálódik. Ha mások is a konkrét munkák, de olyanok, mint a nagyszülők, a szülők számára aranykort jelentő években voltak: szorgalommal, rendszerességgel és a szaktudásnak szóló megbecsültséggel tisztos pozíciót és biztos, kalkulálható megélhetést szavatolnak. A kísérletezés, az önmegvalósítás tere a munkán kívüli élet: a ki nem élt alkotói fantáziának a szabadidőben és a családi, baráti együttlétekben van a helye. Ugyanakkor a nem roma nyolcadikosok a körülöttük zajló és részben rájuk váró modernizáció szülőit: a munkától korszerű ismereteket, nagyfokú kreativitást, a kísérletezés és a megmérettetés lehetőségét remélik, s ebbéli elképzeléseiket gyakorta kapcsolják össze az élet olyan nagy kalandjaival, mint amilyeneket a külföldi munkavállalás vagy egyenesen a más országban való letelepedés kínálhat.”⁵⁸⁹

A gyakorlati szakemberek jól érzékelik a fiatalok körében jellemző macsó viselkedésmintát, amelyet a filmek, a reklámok, a számítógépes játékok sugallnak. Találón nevezi ezt a jelenséget Tony Jefferson⁵⁹⁰ „keményfiú-kontextusnak”, utalva arra, hogy a fiatalok körében a saját maguk számára a hátrányos helyzet elemeit a keménység fogalmaiban értelmezik. Ez az értelmezési keret azért lehet olyan jellemző a – különösen a deprivált – fiatal férfiakra, mert nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, de egy olyan kultúrában élnek, amely a patriarchális

⁵⁸⁷ GORETTI, Horgan (2011): *The Making of an Outsider: Growing Up in Poverty in Northern Ireland*. *Youth Society*, Vol. 43, No. 2. 453–467.

⁵⁸⁸ Uo.

⁵⁸⁹ SZALAI 2008, 26–47.

⁵⁹⁰ JEFFERSON 1996.

hatalom értékeit közvetíti a számukra. Sophie Body-Gendrot⁵⁹¹ francia fiatalokú erőszakos bűnelkövetők vizsgálata alapján megállapította, hogy nem vezet egyenes út az enyhe súlyú jogsértésektől a maffiajellegű és terrorista cselekmények elkövetéséig. Inkább a szocializációs hiányok rombolják a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget, és vezetnek a jogi előírások tiszteletének hiányához. Az iskolákban lefolytatott vizsgálatok eredményei azt jelzik, hogy a szegénység nem befolyásolja az úgynevezett macsó magatartás kialakulását, de a számítógépes játékok közül az olyan játékok, amelyeknél a mindenki más megsemmisítése a cél (*beat them up games*), illetve az erőszakos médiaműsorok preferálása mutat szoros összefüggést az erőszakos viselkedéssel.⁵⁹² Domokos Andrea⁵⁹³ szerint a hétköznapi, illegitim erőszakos viselkedést (*pitbullküzdelem, gyorsulási versenyek stb.*) azok tanúsítják, „akiknek a szemében az erőszak az érték”. Álláspontom szerint ezekben az esetekben inkább arról a hatalomról van szó, amely az erő alkalmazásával gyakorolható, jelen esetben egy közvetett eszközzel, a harci ebbel. A gyorsulási verseny esetében a hétköznapi erőszak e formája a versengés színtereinek korlátozottságát jelezheti. Hasonlóan a pénzhez és a tudáshoz, az erőszak is a hatalom egyik formája lehet, s számos fiatal számára a hatalom gyakorlásának semmilyen más formája nem adatott meg. Nem is beszélve arról, hogy nem csupán az tanulható meg, hogy hogyan lehet erőszakossá válni, de az erőszak köznapivá változtatása is, valamint annak a racionalizálása is, hogy hogyan lehet kibújni a másokkal szembeni erkölcsi kötelezettségek teljesítése alól.

Az 1970-es évekig a védelemmel és gondozással jellemezhető reakciókészlet az utóbbi két évtizedben egyre inkább a fiatalokúak felelősségének szigorúbb erősítése és a fokozottabb felügyelet irányába mozdult. Napjainkban a társadalom védelmének biztosítása érdekében a súlyos bűncselekményt, különösen az erőszakos cselekményt elkövető fiatalokúak egyre több országban a felnőttekével hasonló elbírálásban részesülnek. Az USA-ban állami és szövetségi törvények határozzák meg azokat a speciális körülményeket, amelyek fennállása esetén automatikusan a felnőttkorúak igazságszolgáltatási intézményei járnak el az ügyükben (például emberölés, erőszakos közöszlés, fegyveres rablás elkövetése), illetve azokat a körülményeket, amelyek mellett lehetséges a fiatalokú elkövető ügyének áttétele a felnőttkorúak hatóságához. A jelenlegi amerikai igazságszolgáltatási rendszer azzal, hogy egyre kevésbé hajlandó különbséget tenni fiatalokú és felnőttkorú között, egyszerűen megtagadja az életkori sajátosságok figyelembevételét a bűnelkövető fiatalokútól, vagy ahogy Aaron Kupchik fogalmaz, szimbolikusan tagadja a gyermeki státuszt.⁵⁹⁴ Bernard szerint a „keményen a bűnözéssel” szlogen nem új jelenség, az elmúlt 200 évben a szigorú és a liberális ciklus háromszor is váltotta egymást, de a megközelítések különbözősége kicsi vagy semmilyen hatást nem gyakorolt a fiatalokú bűnözés kezelésére.⁵⁹⁵ A fiatalokúakkal kapcsolatos problémák kezelhetetlenségénél a legtöbb országban a fiatalokúak által elkövetett

⁵⁹¹ Sophie Body-Gendrot előadása a Nemzetközi Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján, Philadelphia, USA, 2005.

⁵⁹² BAKÓCZI Antal – SÁRKÁNY István (2001): *Erőszak a bűnözésben*. Budapest, BM Kiadó.

⁵⁹³ DOMOKOS Andrea (2000): *Az erőszakos bűnözés: új jelenségek a magyarországi erőszakos bűnözés területén*. Budapest, Hinnova.

⁵⁹⁴ KUPCHIK, Aaron (1999): *Child as Offender, Child as Adult: The Classification of Juveniles Waived to Criminal Court*. Conference Presentation, ASC Conference, Toronto.

⁵⁹⁵ BERNARD, Thomas J. – KURLYCHEK, Megan C. (1992): *The Cycle of Juvenile Justice*. Oxford, Oxford University Press. 195.

bűncselekmények számának növekedésére hivatkoznak. Hollandiában például 1960 és 1980 között meredek emelkedés volt tapasztalható a fiatalkori bűnözésben, amelyet az 1990-es évekig egy korlátozottabb növekedés követett. A növekedés főként a vagyon elleni bűncselekményeknél volt tapasztalható, ott is a csekély súlyú bűncselekmények körében. A jelenség valóban bosszantó, de nehezen tekinthető súlyosnak – mondták a szakemberek.⁵⁹⁶ A fiatalok magatartás-változásának okai között ugyanis megtaláljuk az 1960-as évek gazdasági növekedését, az önkiszolgáló boltok elterjedését, az anyák növekvő arányú munkába állását és a fiatalok helyváltoztatási lehetőségeinek megnövekedését (motorral és robogóval), valamint az informális társadalmi kontroll kétségtelen csökkenését is. Gazdasági és társadalmi változások ösztökélték tehát a fiatalkorú bűnözés növekedését az európai országok többségében, és vezettek a bűnelkövető fiatalkorúakkal kapcsolatosan megnyilvánuló érdeklődés növekedéséhez, amelyet azután a rendőrség és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának megnövekedett aktivitása is jelzett. A nyugat-európai országok többségében ezeknek a folyamatoknak a kimenete a rendőrség által regisztrált adatok folyamatos növekedését eredményezte mind a fiatalkorúak, mind a fiatal felnőttek által elkövetett bűncselekmények körében, és a folyamat a mai napig tart.⁵⁹⁷

A rendőrségi adatok mellett két további mérőeszkőzzel is mérhető a bűnözés változása: 1. az áldozati megkérdezésekkel és 2. az önbevallásra épülő vizsgálatokkal. Hollandiában például 1980 óta rendszeresen készíteneik viktimizációs felméréseket. A rendőrség által regisztrált növekedéssel szemben az említett felmérés jelentős stabilitást (stagnálást) mutatott a sértetté válás adataiban, különösen az erőszakos bűncselekmények körében, mindemellett a vagyon elleni bűncselekmények nemhogy stagnáltak volna, de még csökkentek is. A szerzők szerint, ami magyarázatot igényel, az a rendőrségnek jelentett erőszakos cselekmények 20%-ról 25%-ra növekedése. Hasonló bejelentési növekedést jelez a Schwindt és munkatársai által Németországban lefolytatott vizsgálat. Ez azt mutatja, hogy a rendőrség által 1975 és 1998 között a regisztrált erőszakos bűncselekmények körében mért 128%-os növekedéssel szemben az „igazi” növekedés az erőszakos cselekményekben mindössze 24%-os volt. Ez a növekedés is abból eredt, hogy a fiatalok által elkövetett erőszakos bűncselekmények körébe számos olyan viselkedést besoroltak, amelyet korábban a fiatalok életével együttjáró normális jelenségnek tekintettek, később viszont a toleranciaküszöb megváltozott ezekkel a cselekményekkel kapcsolatosan. A fiatalkorúak bűnelkövetésével hasonló a helyzet, mert például egy iskolaudvaron történt verekedés is fejeződhét be a fiatalkorúak bíróságán. A rendőrségen egyre határozottabb készség mutatkozik arra, hogy a feljelentéseket bűncselekménnyel kapcsolatos és eljárás megindítására alkalmas tényként kezeljék: a regisztrálási gyakoriság így 60%-ról 80%-ra emelkedett. A szerzők azt a következtetést vonták le, hogy bár a rendőrség által regisztrált adatok az elmúlt huszonöt évben jelentős növekedésre utalnak, a viktimizációs trendek a sértetté válás folyamatos stabilitását igazolják.⁵⁹⁸

Tagadhatatlan, hogy megváltozott a világ és a felnövekvő fiatal generációkon gyakorolt kisközösségi kontroll. Úgy gondolom, hogy egy gyermek felneveléséhez „több” kell, mint egy szülő (a gyermekek jelentős része úgynevezett egyszülős háztartásban nevelkedik)

⁵⁹⁶ JUNGER-TAS, Josine – DÜNKEL, Frieder eds. (2009): *Reforming Juvenile Justice*. New York, Springer Science. 216.

⁵⁹⁷ Uo. 216.

⁵⁹⁸ Uo. 216.

és a fizetett szakemberek (óvónő, tanár, tanító, pedellus stb.). Generációkkal ezelőtt a nagycsaládi környezet biztosította a kisközösségi kontrollt. A nukleáris család elterjedésével a szomszédsági környezet gyakorolt bizonyosfajta kisközösségi kontrollt, illetve nyújtott segítséget a szülő(k)nek a gyermek nevelésében. Napjainkban – feltehetően az individualizmus sajátos értelmezése miatt – mintha széles körű megegyezés lenne abban, hogy a szomszédságban élő felnőttek nem vesznek részt a gyermekek nevelésében. Ebből két következtetés is adódik: 1. a szülők nagyon magukra vannak hagyva a hatalmas feladattal, amit a gyermekek felnevelése jelent, amikor megküzdnek a modern társadalom kihívásaival. 2. Ennek a helyzetnek van egy magától értetődő üzenete a fiatalok számára, azaz, hogy a viselkedésük nem fontos a közösség számára, azt csak a saját szüleik (és az életükbe jog szerint beavatkozó fizetett szakemberek) ítélik meg és kontrollálhatják. Ez a helyzet egyrészt a bevonódástól való félelem miatt alakult ki. De jelzi azt is, hogy a közösség tagjai lemondtak állampolgári felelősségük egy részéről, vagy csak egyszerűen hiányzik a kurázi belőlük a viselkedési sztenderdek betartatásához.

5.3.4. ... a migránsok

A nemzetközi migráció kérdésköre ma a politikai agenda első helyén szereplő, érzelmekkel telített problémacsoport. Már maga a brexit is részben annak a feltevésnek köszönhető, hogy a migráció hátrányosan hat az Egyesült Királyság társadalmára és gazdaságára. De nyilván nem minden migráció azonos, és nem minden migránsnak egyforma a hatása. Népszerűnek tűnő – a főként a hétköznapi értelmezésekben tapasztalható – megközelítés, hogy Európában jelenleg a muszlim és az európai kultúra mérkőzik egymással. Pedig sokkal inkább arról van szó, hogy a véleményeltérések, megoldatlan belső európai konfliktusok feszítik Európát, és három filozófia (a liberalizmus, a nacionalizmus és a posztmodernizmus) küzd egymással. Tehát nem az iszlám és a nyugat összeütközését látjuk. O'Brien szerint a muszlimok nem képeznek monolit nyugatellenes blokkot Európában, és ugyanannak a három filozófiának a mentén fogalmazzák meg eltérő nézeteiket, mint amelyek Európában a nem muszlim európaiak között is jellemzőek. Mind a vitatémák, mind a megoldásjavaslat-készlet nagyon hasonló az egyes európai országokban, ezért kétséges, hogy országonként létezik-e egy jellemző stílus, mint például a francia köztársaságpártiság, a német etnonacionalizmus vagy a brit multikulturalizmus.⁵⁹⁹ A helyzetet bonyolítja a *crimmigration* fogalmának megjelenése, amely a bűnözés és a migráció összekapcsolásával indokolja a hatósági fellépést az irreguláris migrációval szemben. Ez az eszközrendszer a büntetőjogi megoldásokat preferálja, amelyeket erősen igénybe is vesznek a migrációs nyomás kezelésére.⁶⁰⁰

Az European Social Survey felmérése már korábban is jelezte, hogy a magyar megkérdezettek egyre kevésbé hajlandók közösséget vagy legalább szolidaritást vállalni a mig-

⁵⁹⁹ O'BRIEN, Peter (2016): *The Muslim Question in Europe: Political Controversies and Public Philosophies*. Philadelphia, Temple University Press.

⁶⁰⁰ MARIN, Luisa – SPENA, Alessandro (2016): The Criminalization of Migration and European (Dis)Integration Image of Europe. *European Journal of Migration and Law*, Vol. 18, No. 2. 147–156.

ránsokkal.⁶⁰¹ Az adatok egy nyelvében, mentalitásában és értékválasztásában bezárkózó ország képét mutatják Európa közepén a 21. század kezdetén. Ezek az attitűdminták egy olyan világot sugallnak, amely már soha nem jön vissza, ugyanis a globalizáció előtti világhoz nem lehet visszatérni – még akkor sem, ha eltekintünk attól, hogy egy jelenleg huszonnyolc országot érintő közös szövetség tagjai vagyunk. Európa eddig is nemzetközi méhkas volt: sok ország, sok nyelv, sok kultúra kavalkádja. Az elmúlt néhány év azonban átalakította a migrációval kapcsolatos attitűdöket. Az elmúlt két évtizedben a migráció fejlődést ösztönző hatása volt általánosan elfogadott megközelítés, napjainkra mintha egy újfajta, a „fejlődést gátló migráció” pesszimiztikus megközelítése terjedne. A nyugat-európai társadalmakat a nyolcvanas évek vége óta egyre intenzívebben foglalkoztatják a bevándorlásnak és a szervezett bűnözésnek a társadalmi és a gazdasági stabilitásra gyakorolt, illetve feltételezett hatásai. Nem csupán arról van szó, hogy ma mindannyian annak az érdekes kísérletnek vagyunk az alanyai és közreműködői, hogy lehet-e nemzetiállami alapokon létrehozni az egységes gazdaságot és a multikulturális Európát. Mindkettőre láttunk és látunk biztató és kevésbé biztató jeleket és példákat Európában.

Európa (eddig) a globalizáció gazdasági befolyásával számolt, illetve szenvedte el a hatását a 2008-as válság idején. A kulturális effektusok között viszont csak egyirányúan, a központnak a perifériákra gyakorolt befolyásában tudott gondolkodni. A jelenlegi migráció azonban nagyon határozottan konfrontálja a központot a perifériákról érkező kulturális hatásokkal, erre azonban Európa nem eléggé felkészült. Ennek – többek között – az is az oka, hogy e kulturális befolyás olyan vélt vagy valós biztonsági problémákkal kapcsolódik össze, mint az illegális bevándorlás vagy a terrorizmus veszélye. A folyamat végkifejtését nem látjuk, de a migráció európai problémái egyelőre nem a siker történetét írják...

Napjainkig a migráció kapcsán két, egymással szemben álló elv érvényesülése küzdött Európában: 1. „ha Rómába mész, viselkedj úgy, mint a rómaiak”, illetve 2. minden ember másságának meg kell adni a kötelező tiszteletet. Könnyen lehet, hogy mindkét elvet „bezárkózással” írja át a tömeges migráció... Az asszimiláció azonban nem lehet kívánalma annak az európai kultúrának, amely fontosnak tartja a véleménynyilvánítás szabadságát és a másság tiszteletét. Az „olvasztótégely” viszont gazdasági értelemben sem lehet kitűzött cél, mert a nehezedő gazdasági feltételek között veszélyezteteti a jóléti állam eredményeinek megőrzését. Kétségtelen tény, hogy a multikulturalitás mint cél alulértékelt azokat a problémákat, amelyek egy új csoportnak egy létező kultúrába történő befogadásával szükségszerűen együtt járnak. Különösen akkor, amikor a lineáris migráció (az óhaza végleges elhagyása) helyett egyre inkább a cirkuláris migráció (munkavállalás külföldön és rendszeres visszatérés az óhazában hagyott családhoz) a jellemző, és ez nehezíti az integrációt. A kutatási tapasztalatok szerint az első bevándorló generáció mindig igen jól megkülönböztethető a befogadó ország népességében mind gazdasági, mind szociális, mind kulturális szempontból, de vannak olyan csoportok, amelyeknél az integrálódás lassú, vagy meg sem történik, és több generáción keresztül olyan szegregált körülmények között élnek, amelyet a szegénység, a munkanélküliség, az alkohol- és drogfogyasztás, valamint a bűnözés jellemez. Ez a helyzet az algériaiak és a marokkóiak bizonyos csoportjaival

⁶⁰¹ SZANYI Eleonóra (2008): Kelet-Európa mint régió. In Füstös László – GUBA László – SZALMA Ivett szerk.: *Társadalmi regiszter 2008/I.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete – MTA Szociológiai Kutatóintézet. 215–226.

Franciaországban, a törökökkel és a marokkóiakkal Hollandiában, az indiaiakkal Angliában és a feketékkel az USA-ban.⁶⁰² Ezek azok az etnikai csoportok, amelyek a börtönépességben is felülreprezentáltak. A nehézséget az okozza, ha egy kulturálisan sokszínű társadalomban a bűnelkövetők csoportja kulturálisan „egyszínűvé” válik: a kisebbségek és a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai (a migránsokra e két kritérium a jellemző) válnak felülreprezentálttá közöttük.

A növekvő megosztottság élteti a migránsok bűnözésével kapcsolatos növekvő aggodalmat és vitákat. Bár a bevándorló kisebbségi csoportok távolról sem egyformák, az új jobboldali pártoknak szerte Európában közös a nyelvük: bevándorlásellenesség és a bevándorlók magasabb bűnözési gyakoriságára történő hivatkozás. A bűnözés és a büntetés kérdésének átpolitizálódása összekapcsolódik a szélsőjobboldali pártok sikeres törekvéseivel arra, hogy a migrációt és a menekültügyet a „veszélyesség kérdéseként” kezeljék. A jóléti állam és a szabadpiaci gazdaságra épülő állam között az (is) a különbség, hogy hogyan kezeli azt a „felesleges” népességet, amelyet a gazdaság működése produkál, azaz a munkaerőpiac képtelen felszívni. A jóléti államok ezt a „felesleges” népességet legfeljebb marginalizálták, a szabadpiaci gazdaságú államok viszont nem produktívnak és veszélyesnek tételezik őket. A büntetési rendszerek tehát leképezik a gazdaság működését.⁶⁰³

A kapcsolat a bűnözés és a migráció között az európai politikákban úgy jelenik meg, hogy néhány etnikai csoport kriminalizálódik,⁶⁰⁴ és egyes migráns csoportokat különösen magas bűnözési gyakoriságot felmutató csoportként tart számon a közvélemény.⁶⁰⁵ Az egyes személyek megállítására és átvizsgálására felhatalmazott angol rendőrség a gyakorlatban elsősorban a kisebbségi csoporthoz tartozókat, ezen belül is elsősorban a feketéket állítja meg és vizsgálja át. 2003-ban a rendőrség 869 ezer esetben élt a megállítás és megvizsgálás eszközével. Ennek 14%-át feketékkel, 7%-át ázsiaiakkal és 1%-át egyéb etnikai származású személyekkel szemben alkalmazták. A népszerű adatokhoz viszonyítva 2002–2003-ban a feketéket hatszor gyakrabban állították meg és vizsgálták át, mint a fehéreket, s ez a gyakoriság már 2001–2002-ben is ötszörös volt.⁶⁰⁶ A cigány népességgel kapcsolatos diszkrimináció a hazai hatóságok viszonyulásában is megjelenik – bár ezzel kapcsolatosan kevés magyar adat áll rendelkezésünkre. A Helsinki Bizottság az igazoltatások gyakorlatán keresztül vizsgálta a rendőrségi diszkriminációt. A kutatás eredményei határozottan jelezték a romákkal kapcsolatos rendőri elfogultságot. Az adatok szerint az összes igazoltatás 22%-a érintett cigány személyeket, miközben a romák a teljes népesség 6-8%-át adják. Ugyanakkor hiába igazoltatták többször a romákat, további intézkedésre velük szemben is csak ugyanolyan arányban kerül sor, mint a nem roma személyeknél (például elfogás csak az esetek

⁶⁰² JUNGER-TAS, Josine (2001): Ethnic Minorities, Social Integration and Crime. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, No. 1. 5–29.

⁶⁰³ HALLSWORTH, Simon (2005): *The New Punitiveness in Europe: Issues, Debates and Perspectives*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján (Krakkó, 2005. szeptember 1–4., 7.2. panel)

⁶⁰⁴ SMITH, David J. (2004): Criminology and the Wider Europe. *European Journal of Criminology*, Vol. 1, No. 1. 5–15.

⁶⁰⁵ ALBRECHT, Hans-Jörg (1997): Ethnic Minorities, Crime and Criminal Justice in Germany. In TONRY, Michael ed.: *Ethnicity, Crime and Immigration. Comparative and Cross National Perspectives*. Chicago–London, The University of Chicago Press. 31–99.

⁶⁰⁶ MILLER, Joel – QUINTON, Paul – BLAND, Nick (2000): *Police Stops and Searches: Lessons from a Programme of Research*. London, Home Office.

1%-ában történik).⁶⁰⁷ A rendőrök azonban mégis nagyobb gyakorisággal állítottak meg és igazoltattak roma személyeket.

Tény azonban, hogy valóban vannak jelek egyes kisebbségi csoportok magasabb bűnözési aktivitására. Számos kutatás azt jelzi, hogy a kriminalitási gyakoriság magasabb a migránsok, mint az egyéb népesség körében.⁶⁰⁸ Hollandiában a Jugoszláviából, Szomáliából és Irakból származó fiatalok felülreprezentáltak a gyanúsítottak körében.⁶⁰⁹ Egy másik vizsgálat azt jelzi, hogy ugyanez a helyzet a volt Szovjetunió területéről érkezett fiatalokkal is.⁶¹⁰ Ugyancsak Hollandiában a 12–24 éves gyanúsítottak körében mindegyik etnikai csoportban erősen felülreprezentáltak a bevándorló csoportokhoz tartozó fiatalok. Különösen az Antillák, Aruba, Marokkó és a korábbi Jugoszlávia területéről érkezők, valamint a szomáliaiak körében magas a gyanúsítottak száma. Az etnikai kisebbséghez tartozást a születési ország alapján határozták meg, azaz a már Hollandiában született második generáció tagjait már a „született hollandok” körébe sorolták. A gyakorisági mutató a született holland fiatalok körében általában csökkent, 2000-ben például alacsonyabb volt, mint 1998-ban.⁶¹¹ A fogvatartottak körében (ugyancsak a születési ország alapján számba véve) az etnikai csoportok tagjainak száma szintén magasabb, mint a született hollandoké, és jellemzően az Antillákról, azon belül is Arubából érkezettek felülreprezentáltak e körben. A fiatalok körében végzett önbevalláson alapuló vizsgálatok eredményei szintén a bűnelkövető magatartás magasabb gyakorisági értékeit jelzik az etnikai kisebbségek körében. Ez a jellegzetesség különösen az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban volt megállapítható, és nem, vagy csak kisebb mértékben a lopással, a rongálással vagy a közrendet sértő cselekményekkel kapcsolatosan.⁶¹² A holland adatok azt is jelzik, hogy a migránsok bűnelkövetésben megjelenő problémái igen jól körülírhatók, és egyes meghatározott országokból érkező illegális bevándorlók felülreprezentáltsága csak bizonyos elkövetési magatartásoknál tapasztalható. Például a Törökországból és Kelet-Európából érkező illegális bevándorlók legtöbbször engedély nélküli belföldi tartózkodás vagy szabálysértések elkövetése miatt kerülnek kapcsolatba a hatóságokkal. A marokkóiak, az algériaiak és a kelet-európaiak őrizetbe vételére gyakrabban kerül sor bűncselekmény elkövetése miatt (lopás, okirat-hamisítás). A nyugat-európaiak (főként a franciák), a marokkóiak és az algériaiak

⁶⁰⁷ KÁDÁR András Kristóf – KÖRNER Júlia – MOLDOVA Zsófia – TÓTH Balázs (2008): *Szigorúan ellenőrzött iratok. A magyar igazoltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól*. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság.

⁶⁰⁸ Lásd például: SAVONA, Ernesto – DI NICOLA, Andrea – DA COL, Giovanni (1996): Dynamics of Migration and Crime in Europe: New Patterns of an Old Nexus. *Transcrime Working Papers*, No. 8; SOLIVETTI, L. – D’ONOFRIO, P. (1998): Some Quantitative Considerations on Migration, Crime and Justice in Italy. In *Migration and Crime: Proceedings of the International Conference on Migration and Crime*. Milano, ISPAC. 273–288.; JACKSON, Pamela (1995): Minority Group Threat, Crime and the Mobilization of Law in France. In HAWKINS, Darnell ed.: *Ethnicity Race and Crime: Perspectives Across Time and Place*. Albany, SUNY Press; CHILTON, Roland – TESKE, Raymond – ARNOLD, Harald (1995): Ethnicity, Race and Crime: German and Non-German Suspects 1960–1990. In HAWKINS 1995. Idézi: PLECCAS, Darryl – EVANS, John – DANDURAND, Yvon (1998): *Migration and Crime: A Canadian Perspective*. Vancouver, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.

⁶⁰⁹ Integration Monitor 2002 – The Netherlands. Summary and Conclusion.

⁶¹⁰ Lásd: JUNGER-TAS, Josine (2002): My Hopes for the Future of Criminology in Europe. *Criminology in Europe*, Vol. 1, No. 3.

⁶¹¹ JUNGER-TAS 2001, 5–29.

⁶¹² Integration Monitor 2002 – The Netherlands. Summary and Conclusion.

felülreprezentáltak a droggal kapcsolatos bűncselekmények elkövetésénél. A török illegális bevándorlók viszont igen ritkán szerepelnek a bűnelkövetői nyilvántartásban.⁶¹³

Sonja Snacken szerint két út áll Európa előtt, a *Social Europe* vagy a *Penal Europe*.⁶¹⁴ Ferge Zsuzsa hasonlóan láttató módon veszi sorra a bosszúálló állam jellemzőit.⁶¹⁵ Éppen azért, hogy a szociális Európa útját járhassuk, hogy a marginális csoportok kezelésére ne a jóléti investíció vagy a börtön dilemmája szolgáljon, fogalmaztam meg a fenti listát, amelyben többféle társadalmi csoporttal kapcsolatosan hívtam fel a figyelmet a párbeszéd megkezdésének szükségességére. A mai magyar társadalomban ösztönözni kellene a társadalmi rétegek közötti párbeszédet, a társadalmi szolidaritás érvényesülése és a társadalmi béke elérése érdekében. Egy társadalom élhetőségét a tagjai számára nem a végletes szükséghelyzetekben (például földrengés, árvíz) megnyilvánuló segítőkészség kifejeződése jelzi, hanem a „napi rutinként”, a mindennapokban megjelenő szolidaritás és egymásra figyelés. És ennek bizony híján vagyunk. Hogy az állítást plauzibilissé tegyem, egy analógiával élek: ha az ember egy koldust lát az utcán, ad neki alamizsnát. Még akkor is, ha másnap vagy máshol is lát egyet. Akkor viszont, ha mindennap és minden utcasarkon koldulnak, az adakozó közömbössé válik. A helyzet megoldása természetesen nem az, hogy el kell tüntetni a koldusokat az utcasarkokról. Ellenkezőleg, társadalmi léptékben kell elgondolkodni azon, hogy ilyen helyzetben a fuldoklókat hogyan lehet úszásra tanítani ahelyett, hogy időről időre kihúzzák őket a folyóból.

⁶¹³ ENGBERSEN, Godfried – VAN DER LEUN, Joanne (2002): *Panopticum Europe and the Criminalisation of Undocumented Immigrants*. Paper to be presented at the sixth International Metropolis Conference, Rotterdam, 26–30, Nov.

⁶¹⁴ Sonja Snacken előadása a CRIMPREV zárókonferenciáján, MiltonKeynes, UK, 2009.

⁶¹⁵ FERGE 2014, 117–136.

Vákát oldal

IV. rész

Helyreállítás az igazságszolgáltatáson túl: a béketeremtés elvén működő társadalom

Bizonyos ideák hirtelen és hatalmas erővel törnek felszínre – mondja Clifford Geertz.⁶¹⁶ Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy egyszerre oly sok alapvető problémára válaszolnak, hogy úgy tűnik, hogy az összes felmerülő problémát meg is válaszolják, és tisztáznak minden homályos kérdést. Miután lecsengett az intellektuális izgalom, és az új idea elméleti koncepcióink részévé vált, elvárásaink is lecsökkennek a magyarázó erejével kapcsolatosan, és kiegyensúlyozottabban tudjuk szemlélni, hogy valóban mire is ad választ. Ekkor már nem grandiózus, átfogó alkalmazási lehetőségekkel mindent megoldó eszköztárnak tűnik, mint a felbukkanása idején.

A termodinamikai áramlás második hulláma akkor jön el – mondja Geertz –, amikor kiderül, hogy az új idea nem mindenre panácea, de még csak nem is old meg minden emberi problémát, bár még mindig jelentős szerepe van a jelenségek magyarázatában. Ekkor indul el annak a területnek a keresése és izolálása, amelyben az új megközelítés gyümölcsözően használható.

Azt hiszem, éppen ez történik a helyreállító igazságszolgáltatás tudományos koncepciójával is. „Nagyot szólt”, amikor megjelent, sokféle problémára látszott választ adni, majd az elmúlt években kezdi megtalálni a helyet a kriminológia és a büntető anyagi és eljárásjog, valamint a szakpolitikák területén, és végül majd kiderül, hogy mennyire maradandó eszköz a büntető igazságszolgáltatás fegyvertárában.

A korábbi fejezetekben elhelyeztem a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer az igazságszolgáltatás palettáján. Nem beszéltem azonban arról a kérdésről, amelyet a kötet bevezetésében vettem fel: mi lehet a magyarázata annak, hogy a globalizálódó világban a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek gyors elterjedésével éppen a természeti népek hagyományaihoz nyúl vissza az igazságszolgáltatás? Miért jelennek meg ezek az eszközök akkor, amikor már nyomokban – vagy még úgy sem – fedezhetők fel a társadalmi feltételrendszernek azok az elemei, amelyek e módszerek alkalmazását indokolnák? Feltettem a kérdést, hogy lehet-e ebben „Árkádia-hatás”, azaz, hogy az új eszközök használatával a régen letűnt aranykort akarja-e újra felidézni a konfliktusok rázta emberiség. Somlai Péter mondja, hogy az 1968-as diáklázadások, a vietnami háború és az 1970-es olajválság után megváltozott a világ: korábban a modernizáció mindig megújulással, az újabb és haladóbb eszmék, eszközök, módszerek terjedésével járt. Napjainkban azonban

⁶¹⁶ GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books. 3–30.

a posztmodern gondolkodás befejezettnek nyilvánítja a modernizációt,⁶¹⁷ s a globalizáció elemzői ironikus választ adnak a jövőt firtató kérdésekre, azt állítva, hogy: „hátramenetben haladunk a jövő felé”.⁶¹⁸ A helyreállító igazságszolgáltatás modern formái ebben a – jelenségek értelmezésére nem mindig alkalmas – közegben keresik a helyüket. A világ valóban megváltozott: megváltozott a munkamegosztás, és megváltoztak a társadalmi integráció kezei és erői. Nem véletlen tehát, hogy ködösnek tűnnek a jövő útjai. „Az anómiáról gondolkodva Durkheim azt várta, hogy kialakul majd az új erkölcs és szilárd értékrend a modern társadalmakban. Most viszont leginkább a premodern irányba mutatnak a szilárd értékrend alapjai. Nem előre, a következő nemzedékek és a jövő felé, hanem az ősök és gyökerek, a szentté tett hagyományok felé” – írja Somlai Péter.⁶¹⁹ Ez a jól etalált helyzetkép is segít megértetni azt, hogy miért a régmúltban keres az igazságszolgáltatás gyógyírt az emberi viselkedés bajaira.

Az igazságszolgáltatás jelenlegi fejlődéstörténetében a régmúlt felidézése a decivilizálódás, illetve a historizálás elemeiben érhető tetten. Mindkét egyidejűleg érvényesülő irányban a közvetlennek képzelt „rég”i” rend vagy „eredeti” organikus állapot felidézése a cél.

A) A decivilizálódás folyamata különösen két területen, az eljárási garanciák területén és a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatosan érzékelhető. A civilizáció fejlődése Norbert Elias⁶²⁰ megközelítésében lényegében a tiltások és korlátozások egyéni interiorizálásának folyamata, amely a korábban külső hatalmi vagy társadalmi kényszerítés formájában realizálódó magatartás-szabályozást belső kényszerre, önkéntes korlátozássá szelídíti: „az alsó rétegekre ható kényszerek a történelem nagy részében a közvetlen testi fenyegetettségéből származnak: ilyen testi fenyegetést jelent a testi kín vagy a kard, a nyomor vagy éhezés általi elpusztulás. Ez az erőszak és ezek a helyzetek nem teszik lehetővé, hogy a külső kényszerek stabilan belső kényszerekké alakuljanak.”⁶²¹ Ferge gondolja tovább a témát, amikor a fizikai és a szimbolikus erőszak szerepét tárgyalja a civilizatórikus elemek többséggel való elfogadtatásában vagy rájuk kényszerítésében. Mint mondja, „a kétféle erőszak többnyire egymásba játszik, vegytisztán nem elválaszthatók. Mégis, a civilizációs erőfeszítésekben rejtőző relatív súlyuk koronként és intézményenként változott. [...] A szimbolikus tartalmak segítségével a fizikai kényszer [...] lassan átadta a helyét a szimbolikus erőszaknak, amelynek erőszak jellege úgy halványult, ahogyan a normák belsővé váltak. A normalizálódás és pacifikálás folyamata azonban több generációt igényelt, és sosem volt visszafordíthatatlan”.⁶²² A munkamegosztás bonyolultabbá válásával – intézményei közvetítésével – az állam is belépett a civilizáló ágensek közé. Napjainkban a „minimális állam” követelményének megfogalmazása az államot elsősorban a civilizációhoz való adaptációt segítő feladataitól kívánja

⁶¹⁷ SOMLAI Péter (2009): A társadalmi integrációtól és anómiától a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In SOMLAI-SURÁNYI-TARDOS-VÁSÁRHELYI 2009, 99–116.

⁶¹⁸ MARTIN, Hans-Peter – SCHUMANN, Harald (1998): *A globalizáció csapdája*. Budapest, Perfekt. 18. Idézi: SOMLAI 2009.

⁶¹⁹ SOMLAI 2009, 99–116.

⁶²⁰ ELIAS, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat. 697.

⁶²¹ Uo. 704.

⁶²² FERGE Zsuzsa (1998): *A civilizációs folyamat fenyegetettsége*. Akadémiai székfoglaló, 1998. december 9. Elérhető: www.szochalo.hu/tudomany/temak/tarselmelet/tan002.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

megszabadítani, amelyek ekként a civilizációs folyamatot károsító hatásként is értékelhetők. Ugyanakkor – hangsúlyozza Ferge – az „állam katonai, rendőri, szabályozó vagy igazságosztó funkciói nem vagy kevésbé kérdőjeleződnek meg, sőt, a »minimális állam« pompásan elviseli az erőszakfunkciók és erőszakszervek erősödését”.⁶²³

Az egyének, csoportok, rétegek kölcsönös függőségi viszonyában, a magatartás-szabályozás eszközeiben a külső befolyásolási kényszerekhez történő visszatérés a civilizációs folyamat egy korábbi fázisához történő visszatérésnek, azaz decivilizációs folyamatnak tekinthető. A civilizációs folyamatot gyengítő hatásként értékelhetjük a büntető igazságszolgáltatás területén a stigmatizáló és megszegényítő elemek szándékolt beépítését is a büntetés tartalmi alkotórészei közé. Idetartozik az büntető eljárásokban a kényszerítő elemek látványos megjelenése, de nem feledkezhetünk meg ennek az új tünetnek a vizuális tömegkommunikációs eszközökben történő megjelenítéséről sem. Ebbe a körbe sorolom továbbá a zéró tolerancia gyors és szuggesztív terjedését is.

B) A historizálás folyamatként megjelölt változást vegyes következményekkel járó fejlődési fordulatként értelmezem. Ez az irány azt jelenti, hogy felmerült a „kabát újragombolásának” szükségessége, tehát a visszatérés azokhoz az eredeti kérdésekhez, amelyekre a jelenlegi igazságszolgáltatás rossz válaszokat ad, vagy nem is tudja a megoldást. E prehistorizáló fejlődési irány jeleként értékelhető a rég letűnt korok konfliktusmegoldási módszereinek visszatérése, a büntetőjogi garanciák átértelmeződése és a bűnözéskontrollban az érzelmek szabadjára engedése. Ez a prehistorizáló, közösségi megközelítés azonban megtermékenyítő erő is lehet. Így minősítem a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenését az igazságszolgáltatásban. De éppen ezek a folyamatok tették szükségessé annak tisztázását is, hogy hol vannak a helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciahatárai. Ebbe beletartozik annak meghatározása, hogy mely jogellenes cselekményi kör az, amelyben kompetens a hagyományos igazságszolgáltatás. Az előzőekben amellett érveltem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ott igazán hatékony és működőképes, ahol még el sem kezdődtek vagy ahol véget érnek a büntetőjog kompetenciahatárai.

A helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés mint a konfliktuskezelés holisztikus megközelítése meghatározó befolyást gyakorolt a közösségi elvárásokra részben a társadalmi igazságossággal, részben azzal kapcsolatosan, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszernek hogyan kell(ene) reagálnia a bűnözés okozta sérelemre.

A helyreállító igazságszolgáltatás megnevezés helyett szívesebben használok a „stratégiai békeépítés” fogalmát.⁶²⁴ A békeépítés „leleplezi a hatalmat, és kiegyensúlyozza az egyenlőtlen viszonyokat, hogy megoldja a megjelenő problémát [...] a hangsúlyt az igazságosságra és a méltányosságra helyezi, sokkal inkább, mint a harmónia megőrzésére és a politikai rend megtartására”.⁶²⁵ Mint Dan Van Ness mondja: „a kormány rendet tud

⁶²³ Uo.

⁶²⁴ Lásd: SCHIRCH, Lisa (2004): *The Little Book of Strategic Peacebuilding*. Intercourse, Good Books.

⁶²⁵ CLEMENTS, Kevin (2004): *Towards Conflict Transformation and a Just Peace. Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. Elérhető: www.berghofhandbook.net (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

csinálni, de békét teremteni csak a közösség tud”.⁶²⁶ Hasonlóan vélekedik Duane Ruth-Heffelbower is, amikor azt írja, hogy a felülről lefelé szervezett közvetítés ugyan teremthet rendet, de csak az alulról fölfelé szervezett mediáció hozhat békét.⁶²⁷ Ebben a kötetben azt a lehetőséget vizsgáltam, hogy van-e bármiféle lehetőség egy kényszerpályán haladó országban a társadalmi és emberi kapcsolatok megerősítésére, és ebben a folyamatban hol van a helye, és mi a szerepe a helyreállító megközelítésnek. Az hazai igazságszolgáltatási reformok feltételrendszere eleddig igen hektikus fejleményeket követett, és hangsúlyoznunk kell, hogy a legfontosabb és legnehezebben operacionalizálható elem ebben a körben a gondolkodás átalakítása. A helyreállító igazságszolgáltatás nézőpontja és módszerei azonban maguk is segíthetik ezt a folyamatot. A reformfolyamatokat valószínűleg nem a legkönnyebben elvégezhető feladatokkal kell kezdeni. Az igazságszolgáltatási reformokhoz – mint írtam korábban is – szükséges, de távolról sem elégséges feltétel a jogi normák megváltoztatása.

Összefoglalásként röviden áttekintem az elemzés legfontosabb stációit és azokat a következtetéseket, amelyek a békeateremtés elvén működő társadalom kibontakozását szolgálhatják.

1. A helyreállító igazságszolgáltatás a formális legalitás és az informális emberi viszonyok között feszülő konfliktusokra ad választ, és a közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségét biztosítja

A probléma rétegeinek feltárásánál a konfliktusból indultam ki, amelyet különböző csoportok közötti értékek eltéréseként és az elérni kívánt célok inkompatibilitásaként fogtam fel. A konfliktusok értelmezésénél a legfontosabbnak a társadalmi törésvonalak mentén kialakuló konfliktusokat tekinttem. A társadalom integrációját veszélyeztető konfliktusok egyik oldási eszközeként tekintek a társadalmi részvétel lehetőségére, mivel úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatást is az a konfliktus hívta életre, amely a büntető igazságszolgáltatás működésében a „formális” legalitás és az „informális” szociális és társadalmi körülmények, emberi viszonyok között feszül. E feszültség miatt újra kell értelmezni a kapcsolatot a közösség és a tagjai között, s a hatékony működés érdekében informális felelősségre vonási módozatokat kell alkalmazni. A kapcsolat újraértelmezését a kulturálisan érzéketlen, az „egy méret mindenkinek jó” jogalkalmazás gyakorlata is indokolhatja.

Osztom Nils Christie álláspontját a konfliktus értékéről, mivel ebben rejlik a lehetőség az aktív részvételre. A helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó szakirodalom szerint alapvető kíváncságot, hogy a konfliktusok kezelésében az érintett felek részt vegyenek. Magam még ennél is szélesebbre nyitom az optikát, és a közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségében látom a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének értelmét.

⁶²⁶ VAN NESS, Daniel (1990b): Restoring the Balance: Tipping the Scales of Justice. *Corrections Today*, Vol. 52, No. 1. 62., 64–66; Idézi: LLEWELLYN, Jennifer J. (2008): *Restorative Justice and Peacebuilding in Post-Conflict Societies*. Presented at the International Studies Association Annual Convention, San Francisco, CA. March 26–29, 2008. 15.

⁶²⁷ RUTH-HEFFELBOWER, Duane (2001): *Restorative Justice or Impunity: The Choice for East Timor*. Fresno, Center for Peacemaking and Conflict Studies, Fresno Pacific University.

Értelmezésemben a helyreállító igazságszolgáltatás olyan társadalomszervező elv, amely mélyen „benyúlik” különböző szakpolitikai területekre. A társadalompolitika feladata az alapvető társadalmi újratermelési folyamatok kiegyensúlyozása. Ha rosszul funkcionálnak az egyes szakpolitikai kezelőrendszerek, a problémák eszkalálódhatnak. Ebből arra következtettem, hogy a konfliktusokból az egyes területeken nem feltétlenül azt kezelik, ami racionálisan „rájuk tartozik”, hanem a „probléma kezeletlenül nem maradhat” követelménye alapján – és ha más kezelőrendszerek nem lépnek sorompóba – végső eszközként (*ultima ratio*) a büntetőjogra marad a konfliktusok kezelése, mivel az a társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen.⁶²⁸ Ezt a helyzetet láthatjuk a zéró tolerancia megjelenésével a büntetőjog kompetenciahatárainak jogalkotói kiterjesztésében a hajléktalanság vagy más normasértő civilizálatlan magatartások kezelésére.

2. A helyreállítás társadalmi feltétele a társadalmi tőke és a bizalom. Társadalmi bizalom nélkül nem zárható le a rendszerváltás folyamata

A helyreállító igazságszolgáltatás gondolkodásmódjának terjedését az adott társadalom mentális állapota is befolyásolja. A kedvező mentális állapotban lévő társadalmakban az élet élhetőbb, az emberek boldogabbnak érzik magukat, és lehetőségük van az önkitaljesítésre. A helyreállítás társadalmi feltételei között a legfontosabb a társadalmat „ragasztóként” összetartó társadalmi tőke, amely nélkül nem értelmezhető a társadalmi tagság, a társadalmi szolidaritás, és nem értelmezhető a helyreállító igazságosság sem. A társadalmi tőke személyek közötti viszonyokban testesül meg, és egyfajta erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer. Ezért a jóvátételi megközelítés szempontjából kiemelkedő jelentősége van a társadalmi tőke kulcselemének, a bizalomnak és a kölcsönösségnek. Ezzel is megerősítve láttam megközelítem helyességét, hogy a közös cselekvés elengedhetetlen a társadalmi tőke működéséhez, a kapcsolatok létezése pedig elengedhetetlen a participáció elvének gyakorlati megvalósulásához, s mindkettő szükséges a helyreállító igazságszolgáltatás működéséhez. Ugyanakkor a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere és működése – éppen a participáció lehetőségének biztosításával – maga is erősíti a társadalmi tőkét. Mivel az egyik – és leginkább elfogadott – indikátora a társadalmi tőke létezésének, illetve minőségének az „általános bizalom”, hivatkoztam saját kutatásaimra, és megvizsgáltam mások ezzel kapcsolatos kutatási eredményeit is. Bár a bizalom meghatározó eleme a társadalmi tőke létezésének, a szakirodalom nem egységes abban, hogy a bizalom eredménye-e az erős társadalmi tőkének, vagy annak csupán egyik összetevője. Az erős társadalmi tőke a közös értékek elfogadásán alapul, ezért az anómiás állapotban lévő országokban gyengébb a társadalmi tőke – amely megállapításnak kiemelt jelentőséget tulajdonítottam a hazai helyzet értékelésénél. A vizsgálatok szerint ugyanis Magyarországon a társadalmi bizalom mértéke extrém módon alacsony, az emberek nem bíznak sem egymásban, sem az intézményrendszerekben.

A helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál különösen fontos az a szempont, hogy mi a jelentősége a bizalomnak a társadalom életében. A bizalom ugyanis többféle megközelítésből is értelmezhető: tekinthető személyes jellemvonásként pszichológiai jelenségnek;

⁶²⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

tekinthető morális kérdésnek (hiszen a bizalomban az értékkomponens is jelen van); tekinthető az egyén számára mobilizálható társadalmi „jószágnak”, s végül – makroszintű megközelítésben – bizalom nélkül elképzelhetetlen a társadalom morális integrációja. A bizalom jelentőségét vizsgálva a társadalom életében kiemelttem azokat a kutatási eredményeket, amelyek szerint a kelet-európai gazdasági és társadalmi átalakulások vizsgálatánál a figyelem főként a gazdasági dimenzióra irányult, a morális és lélektani tényezők elemzésére alig került sor. A hirtelen jött változások megzavarták az emberek társadalmi „iránytűit”. Miközben a külső (rendszerszintű) értékpremisszák és értelmezési keretek megváltoztak, az emberek belső értékpremisszái változatlanok maradtak. Magyarországon a rendszerváltást követően még a korábnál is nagyobb egyenlőtlenségek keletkeztek, miközben a polgári jólétet és jóllétet mint célt a túlnyomó többség a rendszerváltástól várta. Igazolva láttam, hogy a mertoni cél-eszköz viszony súlyos problémái állnak a magyarországi anómiás helyzet hátterében: a (fogyasztási) célok eléréséhez szükséges eszközöket ugyanis a rendszerváltozás csak egyenlőtlenül biztosította.

A bizalom építése lassú folyamat, de a társadalmi bizalom nélkül nem zárható le a rendszerváltás folyamata, és nem, vagy torzultan jelentkeznek az eredményei. Az emberek közötti bizalom mértékét jól jelzik a bűnözési félelem mutatói. A kutatási adatok szerint azokban a megyékben, ahol nagyobb arányú a helyzetükkel elégedettek megoszlása, a helyi lakóközösségek biztonságáról is kedvezőbben vélekednek. A „biztonságérzet-lejtő” létezését a hazai viktimológiai vizsgálatok is jelzik, de az is érzékelhető, hogy még a nagyobb hazai városokban is meghatározó a biztonságérzet a helyi szomszédsági környezettel kapcsolatosan. Bizalom nélkül nem kezelhető a világ komplexitása, ezért különösen figyelni kell a biztonságérzet és a bizalom összefüggéseit jelző eredményekre, amelyek egy szűk személyi körre kiterjedő bizalmi viszonyt azonosítottak: a bizalmi kapcsolataiban csak a legszorosabb családi kapcsolatok dominálnak. A kutatási eredmények azt is jelzik, hogy a bizalom és a védelmi háló nagysága is összefügg, s mindez jelentősen kihat az emberek biztonságérzetének alakulására.

3. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom alapvető követelménye a társadalom demokratikus működésének

A szociálpszichológusok szerint a társadalmi viselkedést a környezeti hatások és a társadalmi értékek formálják. Ez a feltételrendszer határozza meg, hogy az emberek a jogkövetés vagy a normasértés eszközét alkalmazzák-e konfliktusaik megoldására. A jogkövető társadalom alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy az emberek bíznak abban, hogy A) a jog az erkölcsileg megfelelő viselkedést önti jogi formába, és B) a hatóságok legitim módon működnek, ezért az általuk kiadott szabályokat indokolt és javallt követni.

A hazai értékvizsgálatok eredményei – huszonöt évvel a rendszerváltás után – egy zárt, magába forduló társadalom képét mutatják, amely erősen bizalomhiányos állapotban van, különösen a közintézmények iránti bizalom vonatkozásában. A bizalomhiány a mások viselkedésének megítélésében is jelentkezik: ugyanis elsősorban másokat tart korruptnak és normaszegőnek. Ez befolyásolja a másokhoz és a közösséghez fűződő viszonyokat is. Talán nincs is mit csodálkozni ezért azon, hogy a hazai megkérdezettek alapvetően a félelemre és a kényszerre vezetik vissza a jogkövető magatartás motívumait.

Az emberek közötti és az intézményrendszerbe vetett bizalom nemcsak az emberek mentális jóllétére van hatással, de az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom maga is alapvető követelmény a társadalom demokratikus működéséhez. A bizalom olyan kategória, amelyet az emberek többsége ideológiai-elméleti nézeteitől függetlenül, nagyjából azonos módon értelmel. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos lakossági bizalom mindig a jogkövetéshez való viszonyban, a jog iránti engedelmességgel kapcsolatosan merül fel. Egyre nagyobb figyelem irányul a jövedelmek eloszlása és a társadalmi normák iránti elkötelezettség közötti összefüggések feltárására. A gyors társadalmi átalakulás gyengíti a társadalmi kontroll szabályozási rendszerét, és a túlságosan nagy jövedelmi egyenlőtlenség „fűtőanyaggal” látja el a bűnözést. Nem tud működni a bűnözéskezelés jogállami modellje, ha a bűnözés olyan szintet és formát ölt, hogy nem kulturálisan, hanem gazdaságilag meghatározott és ösztönzött emberi viselkedéssé válik. A társadalmi normakövetésre a formális társadalmi kontroll intézményei is hatást gyakorolnak, ám önmagában a kontroll gyakorlása soha nem elegendő a normák betartatásához.

A procedurális méltányosság szerint az igazságszolgáltatás intézményeinek fair és tisztességes eljárása erősíti az emberekben az igazságszolgáltatás iránti bizalmat, ezáltal erősödik az intézmények legitimációja és a jogkövetés iránti elkötelezettség. Napjaink kriminálpolitikájának alakítói és a laikus közvélemény a bűnözéskezelés leegyszerűsített modelljében gondolkodnak. Abban, amely úgy véli, hogy az emberek észszerű gazdasági számítást végeznek, hogy elkövessék-e a jogsértő cselekményt, vagy sem. Abban, amelyben az elrettentés a büntető igazságszolgáltatás fő fegyvere. Abban, amely úgy gondolja, hogy az elkövetők száma – és közvetve a bűnözési ráta – elsősorban a büntetéssel fenyegetéshez igazodik, amely veszélyt biztosan bekövetkezően kell megígérni, és annál hatékonyabb, minél súlyosabb a fenyegetés. Abban a leegyszerűsített modellben gondolkodnak, amelyben a büntetés kiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása logikus válasznak tűnik a bűnözésre, és amelyben a bűnelkövetők jogai a büntető igazságszolgáltatás hatékony működését akadályozó feltételekként fogalmazódnak meg. A bűnözés és a büntetés populista narratívájával szemben jelentős számú vizsgálat igazolta már, hogy a közvélemény távolról sem annyira punitív, mint amennyire ezt a politikusok vélik.

4. Konszenzus és konfliktus a kriminálpolitikában, szembesítés és szembesülés az igazságszolgáltatásban

A konfrontáció és a kiegyezés végiggondolásánál eldöntendő kérdés volt, hogy honnan érdemes kezdeni a „háború és béke” folyamatainak áttekintését, és csak a hazai, vagy az európai helyzetet is vonjam-e a vizsgálódás körébe. További kérdés, hogy a kriminálpolitika irányváltásai összefüggnek-e a tudomány – jelesül a kriminológia – eredményeivel. Az a probléma foglalkoztat ugyanis már elég régen, hogy a történeti fejlődés során a kriminológia és az egyéb tudományterületek hogyan, mikor, és miért éppen akkor találhatnak egymásra, illetve a kriminológia közvetítésével vagy éppen a kriminológia tudományának „megkerülésével” hogyan befolyásolják a kriminálpolitikát, és miként alakítják a bűnözéskezelés rendszerét.

Ha a konfrontáció szempontjából vizsgáljuk a hagyományos igazságszolgáltatást, elbizonytalanodunk, hiszen nem találunk utalást arra, hogy ez a rendszer erre a paradigmára

épülne. Sokkal inkább leljük meg az elv alkalmazási lehetőségét a helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalási folyamatának kezdeti lépéseként. Mi több számos olyan jogintézményt találunk a hagyományos igazságszolgáltatás területén, amely a megegyezésre és a bizalomra épül, ilyen például az óvadék, a pártfogó felügyelet és a próbaidőt tartalmazó összes jogkövetkezmény.

A konszenzus és a konfrontáció igazságszolgáltatási rendszerekre történő értelmezésénél a szembesítés és szembesülés fogalom párral írható le a két igazságszolgáltatási rendszer eltérése. Bár a hagyományos igazságszolgáltatás szembesíti a tettet az elkövetőt (van is ilyen eljárásjogi jogintézmény), de azzal már kevésbé törődik, hogy valóban szembesül-e az elkövető tettének súlyával, illetve következményeivel. Kooperációt, ha formálisat is, megkíván, és „jutalmaz”. Megelégszik például a formális beismeréssel, és ezt enyhítő körülményként honorálja. Azonban a szembenézés és szembesülés elmaradása esetén is megfelelően tud működni a rendszer – legalábbis a saját eredményességi kritériumai szerint –, hiszen a jogalkalmazó „kimérheti” a szankciót. A helyreállító igazságszolgáltatásban viszont – különböző megnevezésekkel – a szembesülés a központi fogalom, ennek elérése nélkül nem lehet eredményes a folyamat.

A helyreállító igazságszolgáltatás fejlődéstörténetében a meghatározó kapcsolódásokat és a fordulópontokat keresve úgy láttam, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése szükségszerű volt, mert a modern társadalom alapító mítoszainak egy része elkopott. Meggyengült az a mítosz, hogy a szuverén állam képes megvalósítani az „igazságot és a rendet”, és képes kontrollálni a bűnözés mértékét a saját szuverén területi határain belül. A gondolatot azzal folytattam, hogy ebben a részében tehát „átíródik” az állam és az állampolgár között „kötött volt” társadalmi szerződés. Napjaink kriminálpolitikái azt is jelzik, hogy állam és állampolgár (különböző mértékben és különböző indokkal) éppen milyen céllal és szándékkal „írják át” a szerződést. Az állam azzal az új szerepfelfogással, hogy hajlandó a sértettől korábban elorzott hatalom egy részét visszaszármaztatni, és ha már nem tudta megelőzni a polgár áldozattá válását, legalább a helyreállításban vállal nagyobb kötelezettséget. A polgár is átírta a szerződést – értelmezésemben eléggé pesszimista megközelítéssel. A biztonságipar kialakulása ugyanis nem következhetett volna be anélkül, hogy az állampolgárok nagyobb szerepet ne vállaljanak a saját biztonságuk – vagy inkább biztonságérzetük – erősítésében. A biztonsági ágazat léte a bizonyíték arra, hogy az állampolgár „saját kezébe vette” a saját biztonságáról való gondoskodást, s ezzel „visszavette” a korábban általa a társadalmi szerződéssel áttestált jogot az államtól.

A büntetés eszköz, a helyreállítás cél – lehetne nagyon egyszerűen is összefoglalni a vizsgált hosszú társadalomtörténeti folyamatot. A kérdés azonban ennél bonyolultabb. Ez kitűnik a hagyományos igazságszolgáltatás büntetéstannal foglalkozó szakirodalmából, de a helyreállító igazságszolgáltatás jelentős számú forrásából is, amelyek azzal foglalkoznak, hogy eszköz-e vagy cél a helyreállítás. Az igazságszolgáltatás és a bűnözéskontroll tartalmát és feltételrendszerét alakító kriminálpolitika aktuálpolitikai elköteleződései sajnos nem teszik egyszerűbbé az értékelést. Én magam a folyamatban a fordulópontokat kerestem. Ezek sorában az egyik legfontosabbnak a bűncselekménnyel okozott károk következményeit enyhítő kompenzáció megjelenését látom. Kétségtelenül ez volt az első lépés a sérelem más mércével történő értékelésére, ahol a bűncselekmény következményeit már nem csak az azonos súlyú sérelemkozással lehetett orvosolni. A következő fordulópont a 19. században következett be, amikor a büntetőjogi reformok formalizálták a büntetéseket,

és az igazságszolgáltatás „belépett” az átlagember életébe. Az állami büntetőhatalom kialakulása csökkentette a krudélis reakciókat, mivel a személyi bosszú állami büntetéssé történő transzformálása be tudta építeni a garanciákat is a folyamatba. A folyamat következő állomásait a hagyományos igazságszolgáltatás közösségi jellegének kialakulása fémjelzi, majd a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek és a közösségi büntetések elterjedésével a büntetés „végrehajtásának” jogát is megkapja, illetve visszakapja a közösség. Ebben a fázisban jutnak szerephez a helyreállító igazságszolgáltatás módszerei.

A modern igazságszolgáltatási rendszerek működésének időszakában a konfliktuskezelés modern és alternatív formájaként értékelhető helyreállító igazságszolgáltatás megjelenését segítették a sértetti mozgalmak, a börtönnépesség növekedése miatti költségvetési kiadások, és a hagyományos igazságszolgáltatás hatástalansága a bűnelkövetés és a visszaesés valódi okainak kezelésére. A folyamatban nem elhanyagolható szerepet játszott a fejlett társadalmak jellegzetessége, amely a „gondozó” társadalomból a „biztonsági” társadalomba vezető átalakulást mutat. A társadalmi kontroll intézményei arra törekuszenek, hogy újabb és újabb megoldásokkal ellenőrizzék és szabályozzák a lehetségesen felmerülő veszélyek legszélesebb körét. A civilizálatlan magatartások és az enyhe súlyú jogsértő cselekmények elleni küzdelem témájának beemelése a politikai diskurzusba és az ilyen magatartások fontosságának erősödése a jogi szabályozás területének kiterjedéséhez vezetett, s ugyanakkor – paradox módon – egyre több alkalmat is teremtett a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazására.

További tényezőként azonosítható a büntetőeljárás menetét „gyorsító” vagy a bizonyítás kötött rendszerét „lazító” olyan jogintézmények megfogalmazódása, amelyek a terhelttel való „megegyezést” célozzák, és amelyek a formális keretet is megteremtik a jóvátételi megoldások alkalmazására. A szankcióalkalmazási hatalom reallokációja az elmúlt évtizedek legjelentősebb változása, melyben a jogalkotó nem bírósági szervezeteket „kvázi büntető” hatáskörrel (vagyis azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált”) ruház fel. Európában különösen azokban az országokban erős a szankcióalkalmazási hatalom „újraelosztása”, ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására. Hazai példa a „vádemelés elhalasztása”, amely jogintézmény a büntetőeljárás előkészítő szakaszának felértékelődését és az ügyész pozíciójának jelentős megerősödését eredményezte. Voltaképpen ezek a „lazítások” tették lehetővé a rugalmas és a sértett szempontjainak érvényesítésére különös hangsúlyt helyező diverziós formák elterjedését: a helyreállítást, a jóvátételt, a kárpótlást, és a sértett-áldozat egyezséget. Mivel ezekben az új megoldásokban a részvétel, a beleegyezés és az egyezkedés döntő szerepet játszik, párbeszéd és részt vevő igazságszolgáltatásnak is nevezik. Napjainkban határozottan megerősödtek a büntető igazságszolgáltatásban a „megegyezésszerű” elemek, és egyre erőteljesebb a civiljogi megoldások „beszivárgása” a büntetőjog, illetve a büntetőeljárás-jog területére.

Az 1990-es évekre a részvételi demokrácia megfogalmazódása, technikáinak és jogintézményeinek megjelenése átalakította a hatalomgyakorlás formáit és az érdekérvényesítés korábban bejáratódott csatornáit. A részvételi demokrácia kiszélesítette, ha úgy tetszik, popularizálta a hatalomgyakorlás folyamatát, és ez az igény többféle formában jelent meg a büntető igazságszolgáltatás területén. Az első jelek egyike a közösségi rendőrség koncepciója, amelyben a helyi közösség nemcsak elvárásokat fogalmaz meg a biztonsággal kapcsolatosan, hanem hajlandó tenni is érte. A közösséget tehát nem is kellett olyan nagyon bevonni a problémamegoldásba a biztonsággal kapcsolatos területeken, mivel önként

jelentkezett a részvételre. A részvételi demokrácia hatása az igazságszolgáltatás területén az „egyezkedéses” igazságszolgáltatás megjelenése a „kirótt” igazságszolgáltatás helyett, illetve mellett.

A folyamat azt jelzi, hogy erősödik az igazság „szolgáltatására”, és a „részvételi igazságszolgáltatásra” vonatkozó közösségi, társadalmi igény. A helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében egyfajta szintézis: összegzi és egységbe ötvözi a történeti fejlődés különféle elemeit. Felmutatja azokat a célokat, kidolgozza és használatra alkalmassá teszi azokat az eszközöket, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási eljárásában elsikkadnak. Ezért képes a helyreállító igazságszolgáltatás közvetlenebbül szólni a felekhez és foglalkozni a helyreállító igazságszolgáltatás központi fogalmával, a felelősséggel.

5. Az igazságszolgáltatási reformok és a bűnözéskontroll: diszkrepancia a technikai fejlesztések és a költséghatékonyság követelménye között

A globalizációs hatásokról és a társadalmi különbségekből eredő konfliktusok a büntető igazságszolgáltatási reformok peremfeltételeinek tervezhetőségét is meghatározzák. Napjaink büntető igazságszolgáltatási reformjai, illetve reformkísérletei sokféle kényszerpályán mozognak. Ezek közül néhány olyan szempontot emeltem ki, amelyek a választott kriminálpolitikai irányvonal tartalmát és az igazságszolgáltatási reformok sikerét befolyásolják.

A bűnözéskontroll szóhasználatában – a szakmai szókészlet és megfontolások helyett – általánossá váltak az érzelmileg színezett, populáris és kirekesztő megfogalmazások. Ettől nem függetlenül a polgárok bűnözéstől való félelme jelentős mértékben növekedett, miközben a tényleges bűnözési és viktimizációs adatok folyamatosan mérséklődtek.

E helyzetet a büntetőjog kettős irányú fejlődési folyamata is alakította, amely „felfelé” is és „lefelé” is átlépte kompetenciahatárait. A „fölfelé” történő területfoglalással – például a terrorizmus elleni küzdelemmel vagy még inkább azzal a móddal, ahogy ezt a jelenséget a kormányok általában értelmezik – a „háború” és a „bűnözés” közötti határok mosódnak el. A terrorizmus ugyanis nem háború, és a súlyos bűncselekmények elleni küzdelemtől is különbözik, mert politikai-ideológiai szándékok, érdekek vannak a háttérben. Ugyanakkor a küzdelem ellene – amelyet a politikai szóhasználat, talán nem véletlenül, a háború szóval jelöl – összemossa a rendészet és a honvédelem feladatkörét. Folyamatosan állami vészhelyzetet implikál, mintha ez hagyományos háború lenne, és kirívó mértékben alkalmaz kényszereszközöket. A büntetőjog „lefelé” történő helyfoglalására a helyi bűnmegelőzés, illetve a zéró tolerancia kínálkozik példának, amely szintén elmosza a bűnözés és a nemkívánatos vagy civilizálatlan magatartások befolyásolása közötti határvonalat. Ezen a területen a rendőrség és a szociális szolgálatok közötti kompetenciahatárok válnak bizonytalanná.

A 20–21. század fordulóján a csúcstechnika közvetlenül is megjelent a bűnözéskontrollban. A kétpólusú világrend felbomlásával a büntető igazságszolgáltatás lett a megtérülő beruházások terepe. Tehát az összes olyan eszköz, amely korábban a nagyhatalmak szembenállása miatt megtérülő befektetést talált a fegyverkezésben, az most a büntető igazságszolgáltatásban jelenik meg technikai fejlesztésként. (Például a börtönépítés és a ri-

zikokezelés számos eszköze, illetve a helyi biztonság és a bűnmegelőzés területén például a kamerák elterjedése, a biometrikus azonosítási rendszerek.) A világpolitikai helyzet megváltozásával ugyanis szükségszerűen meg kellett találni azt a „felvevőpiacot”, amely a csúcstechnikai fejlesztéseket igényli, és azokat használni is tudja. Napjainkban a csúcstechnológiák fejlesztésének kiváló terepül szolgál a bűnözéskontroll. Egyrészt mert a terrorizmus elleni küzdelem folyamatosan olyan új eszközök kifejlesztését és alkalmazását igényli, amelyek önmagukban is indokolják a további fejlesztéseket (iriszdiagnosztika, Echelon-rendszer); másrészt mert a büntető igazságszolgáltatás egyéb területei (szankcióvégrehajtás) is felvevőpiacul szolgálhatnak. Így jelenik meg az elektronikus személykövető rendszer eszközei között a mobiltelefonra és a műholdas követésre alkalmas személyellenőrző eszközök újabb és újabb nemzedéke. A csúcstechnológiai fejlesztések emellett kiemelten hasznosulnak a biztonságiparban és a vagyonvédelemben.

A gazdasági nehézségek azonban a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos költségek mérséklését is indokolják, ezért egyre többféle diverziós forma jelenik meg a büntetőeljáráásban.

Az egyik oldalon tehát jelentős – főként technikai – fejlesztések, a másik oldalon pedig a költséghatékonyság szempontjaira is tekintettel lévő új jogintézmények jellemzik a bűnözéskontroll eszközrendszerét.

A helyreállító igazságszolgáltatás értékelését azokra az új társadalmi jelenségekre építettem, amelyek a bűnözéskontroll kereteit és formáit alakítják. Mindenekelőtt arra a – jóléti állam megroppanását mutató s a szociálpolitikában világszerte tapasztalható és Ferge Zsuzsa által kitűnően elemzett – paradigmaváltásra, amely az integráltsággal, a kohézióval és a létbiztonsággal jellemezhető társadalomkép elhalványulását tükrözi. A napjainkban érvényesülő társadalomkép az egyenlőtlenségek korlátlan elfogadása felé tendál, s a társadalmi újratermelés egészéért vállalt közfelelősség helyébe az egyéni felelősséget állítja. Ez a változás a kriminálpolitikában a „megérdemelt büntetés” elvére épülő büntetésmodell széles körű elterjedését segítette. Az emberi jogok felértékelődése érzékenyen befolyásolta az áldozat szerepét a büntető igazságszolgáltatásban. Ennek ellenére a kriminálpolitika alakítója az elkövető és a sértett jogaira egyre inkább zéró összegű egyenletként tekint, amelyben a sértetti jogok teljesebb érvényesülése az elkövetők jogainak korlátozásával jár. Ezt a megközelítést erősíti a félelemben való osztozás negatív érzésén alapuló univerzális áldozatmentalitás kialakulása, amely szoros összefüggésben van a társadalmi „kockázattermeléssel”. Az állampolgárok biztonság iránti igénye olyannyira erőteljesen fogalmazódik meg, hogy a szükséglet a mások, de akár még saját szabadságjogaik korlátozásával szemben is elfogadóbbá tette az embereket. Nem maradhattak figyelmen kívül a büntető igazságszolgáltatás intézményeivel kapcsolatos új elvárások sem, például a közszolgáltatási intézmények működésében érvényesülő piaci elvek megjelenése. Végül lehetetlen volt nem számolni azzal a hatásrendszerrel, amelyet a tömegkommunikáció gyakorol a bűnözéshez, a bűnelkövetőkhöz és az áldozatokhoz való viszony változására.

A hazai reformok közül sikertörténetként a büntető igazságszolgáltatási szatelliteszervezetek átalakítását értékelhetjük: a pártfogó szolgálat reformját, a bűnmegelőzés rendszerének kialakítását, a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés, valamint a mediáció feltételeinek megteremtését. Hozzá kell azonban tennem, hogy e „sikertörténetekként” említett reformelemek nem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét jelentik – bár kétségtelenül igen fontos elemei az igazságszolgáltatás működésének.

6. Az érzelmek és az igazságszolgáltatás: az érzelmek manifeszt megjelenése vált jellemzővé a büntető jogalkotásra és az igazságszolgáltatásra

A kriminálpolitika „sokat tud” az emóciók kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, felkorbácsolhat érzelmeket, de ki is használhatja például a morális pánik keltette társadalmi felháborodás érzelmi expresszivitását. Az érzelmek és a bűnelkövetés szoros kapcsolatban vannak egymással, s a kapcsolat értelmezhető az elkövető, a sértett, valamint az állam, az állampolgárok, pontosabban a közvélemény oldaláról. Az elkövető viszonyulását a tethhez legjobban az érzelmei fejezik ki. A hagyományos igazságszolgáltatás azonban nem nagyon kíváncsi az érzelmekre, vagy ha igen, megelégszik azok formális kifejeződésével, miközben az elkövetőnél is dinamikájában változnak az érzelmek. Ez a jellegzetesség nem „hasznosul” a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási folyamatában.

Lehet-e az érzelmeknek szerepük a jogban? A büntetőjogi jogsértés és az igazságszolgáltatás szempontjából a szégyenérzet és a büntudat megkülönböztetésének van jelentősége. A szégyenérzetet a társadalmi konvenció megsértéséhez, a büntudat pedig a morális, erkölcsi normasértéshez kapcsolódik. Van-e helyük az érzelmeknek a bűnözéskezelésben, kaphatnak-e az érzelmek helyet az egyes jogintézmények működésében? Valóban annyira „érzelemmentes-e” az igazságszolgáltatás, mint amennyire első pillanatban gondoljuk? Büntetőjogtudósok állítása szerint a büntetés becsületbe vágó szankció, és a megtorlást emocionális jellege különbözteti meg az egyéb jogterületeken alkalmazott jogkövetkezményektől. A büntetési rendszer tehát nem lehet közömbös a cselekménnyel szemben, ki kell fejeznie a sértett felháborodásával való szolidaritást. A hagyományos igazságszolgáltatás sem lehet teljesen mentes az érzelmektől, a helyreállító igazságszolgáltatásnak pedig lényege az érzelmekkel való operálás.

Az érzelmek manifeszt megjelenése érzékelhető egyrészt a bűnözésről és az igazságszolgáltatásról zajló közbeszéd érzelmekkel és indulatokkal telítettségében, másrészt a szankciók végrehajtásának új jellemzőiben. A bűnözéshez való viszonyban a düh, a felháborodás, a szégyen akár tekinthetők a társadalmi erkölcsiség érzékelő barométerének is. Ma már azonban az sem elképzelhetetlen, hogy egy büntetőjogi szankció sérti az emberi méltóságot – ez ugyanis még akkor is előfordulhat, ha ebbe az elítélt beleegyezett. A civilizáció előrehaladásával egyre inkább úgy tűnt, mintha mérséklődtek volna azok az indulatok, amelyek a bűnelkövetők megbélyegzését kívánták. Mintha az emberi jogok megfogalmazódása eliminálta volna a megbélyegző szankciókat, és a jóléti állam sikerrel tudna ellenállni a punitivitás kísértésének. A helyzet azonban megváltozott, és az elmúlt két évtizedben az érzelmek „szabadjára engedése” vált jellemzővé a büntető jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban. Az érzelmek „elersztése” jól illeszkedik a bűnelkövetők demonizálásának folyamatába. Először a „rovástörvények” (lásd *three strikes and you're out*) nyitottak új fejezetet az bűnözéskezelés és az érzelmek kapcsolatában, azok ugyanis a tetтарыosságón messze túlterjeszkedve közömbösíteni, semlegesíteni akarják a bűnelkövetőt. Ezt követte az úgynevezett civilizálatlan magatartások és státuszcselekmények üldözésének kiterjesztése, amely szabályozást az érzelmekre apellálva és az emberek biztonságérzetének hiányára rájátszva végezte el a jogalkotó. A modern technikai eszközök felerősítik az érzelmek hatását, ezért a büntető jogalkotás és a kriminálpolitika tudatosan operál az érzelmekkel, és ebben nagy jelentőséget tulajdonít a publicitásnak.

Az érzelmekhez kapcsolható krízishelyzetek, illetve a konfliktusok kezelésében jelentőséggel bírnak a rítus és a katarzis fogalmai. Még a hagyományos büntetőeljárás is egy olyan eljárásrend, amelynek lefolyása számtalan példával szolgál a rituális viselkedésre: a bírósági tárgyalóteremben zajló drámától az elkövető deperszonalizációjáig például a büntetés-végrehajtási hospitalizáció során, vagy a befogadás/kirekesztés következményével járó beavatási szertartásig a börtönök világában. A rítusok mint a kulturális kommunikáció ismétlődő és leegyszerűsített mintái a szimbolikus kommunikáció révén integráló funkcióval rendelkeznek. A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai megfelelő módon képesek kifejezni a kirekesztés és a visszafogadás szakaszait. A társadalmi dráma performanszának sikere azon múlik, hogy a közönség tud-e azonosulni a szereplővel és a szöveggel, és ezáltal megteremtődnek-e azok a feltételek, amelyek között a megjelenítés kulturális jelentéseket közvetíthet a közönség számára. A sikeres performanszban a jelek valóban azzá válnak, amit jelentenek: a szimbólumok és referenciáik eggyé válnak. Voltaképpen ebben van a helyreállító igazságszolgáltatás és a rítus kapcsolatának ereje.

A rítusoknak végső soron morális tartalmuk van, a jó és a rossz megkülönböztetésére és elhatárolására szolgálnak. Nem tudják ezt az üzenetet közvetíteni akkor, ha a jogalkotó elképzelései nem kiforrottak a jó és a rossz határvonalairól. Ekkor ugyanis a korábbi számkivetett visszafogadása nem képes elérni azt a katarzist, hogy „helyreállt a rend”, „megbocsáttatott a véték”, mivel nem is mindenki gondolja úgy, hogy a véték valóban véték volt, a veszély (például a személyben rejlő) elhárult, a morális rend helyreállt. Ráadásul a társadalmi visszafogadás folyamatának nem azonosíthatók jól meghangszerelt ismerős rituáléi sem.

7. Az igazság iránti szükséglet és a „kibillent rend” helyretolása

A jóvátételi megközelítés értékei és módszerei ugyan elsődlegesen a bűnelkövetésben megjelenő konfliktus kezeléséhez kapcsolódnak, de nem csupán jogi vagy személyi konfliktus megoldására alkalmasak, hanem képesek más súlyos társadalmi konfliktus rendezésére is. Azok az előfeltevések, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmaváltását jelentik, viszonylag egyszerűek, holisztikus szemléletmódja mégis hatalmas előrelépést jelent a tradicionális „jogérvényesítés-alapú” megközelítéssel szemben.

A helyreállító igazságszolgáltatás különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól, és a különbség három vonatkozást tekintve meghatározó: 1. a helyreállító igazságszolgáltatás átfogóan tekint a bűncselekmény elkövetésére, és nem csupán jogellenes cselekményként definiálja azt, hanem a lényegét abban a sérelemkötésben látja, amelyet az elkövetők a sértetteknek, a közösségnek, de akár még maguknak is okoztak. 2. Több szereplőt von be a bűnözés kezelésébe: ahelyett, hogy szerepet jellemzően csak az államnak és az elkövetőnek adna, bevonja az áldozatokat és a közösséget is a folyamatba. 3. Különbözőképpen méri az eljárás sikerességét: ahelyett, hogy az alkalmazott büntetés súlyosságával mérné a sikerességet, azt tartja fontosnak, hogy az okozott kárt és sérelmet milyen mértékben sikerült helyreállítani. A konfliktusmegoldás alternatív eljárásai alapvető lényegüket tekintve térnek el a hagyományos igazságszolgáltatástól: másfajta kérdéseket tesznek fel, másfajta igazságosságelméletre épülnek, másként tekintenek a folyamatban részt vevő szereplőkre,

és mások a céljaik is. Nem egy új országút tehát „régí úti célokhoz”, hanem új úti célokhoz vezető új útvonal.

Az igazság iránti szükséglet kielégítésének funkciója egyértelműen azonosítható a hagyományos igazságszolgáltatásban, hiszen a „kibillent rend helyreolása” a célja. Mivel az igazság mibenlétének kérdése a filozófia alapproblémája, a helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál az az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy igaz-e, hogy más igazságelmélet az alapja, mint a hagyományos igazságszolgáltatásnak. Álláspontom szerint az igazság iránt megnyilvánuló szükségletben nincs különbség a hagyományos és a helyreállító megközelítés között, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás ugyanúgy feladatának tekinti a „rend helyreállítását”, mint a tradicionális igazságszolgáltatás. Van viszont abban, hogy a két megközelítés miként definiálja a „kibillent rend” fogalmát, és abban, hogy hogyan és milyen eszközökkel akarja helyreoltni azt, már jelentős különbségek azonosíthatók. Az erkölcsi felelősség kérdése a hagyományos igazságszolgáltatást *in concreto* kevésbé érdekli, hiszen ez már megjelent a büntetendővé nyilvánítás jogalkotói döntésében, és nyilvánvaló módon kifejeződik az alkalmazott szankcióban. Tehát nem a jog szempontjai szerinti, hanem az a fajta felelősség és számonkérhetőség a lényeg, amely a velejét adja a helyreállító igazságosságnak: a tettel való szembenézés és az erkölcsi felelősségvállalás elengedhetetlensége. Ebből a szempontból a helyreállító igazságszolgáltatás is „tettarányos”, hiszen „érdem szerint” mér: olyan mértékű lelkiismeret-furdalást és olyan szintű megkövetést vár el, amelyet az okozott sérelem szükségessé tesz.

A konfliktusok morális megoldása eleve kizárja az erőszakot és az elvtelen kompromisszumot. A morálisan megalapozott cselekvés alapja a diszkurzivitás és a megértés. Nem vállalkoztam a diszkurzív helyreállító igazságszolgáltatás elméletének kidolgozására. Már csak azért sem, mert maga a helyreállító igazságszolgáltatás fogalomköre is képlékeny. Ráadásul az általa vallott új paradigmát szembeállítani csak a hagyományos igazságszolgáltatás paradigmájával lehet, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás csak módszereiben indult különböző vágányokon, önmagában is kidolgozatlan elméletalkotásában még nem. A diszkurzív elemzés lehetőségének jelzésével annak a megkülönböztetésnek kívántam hangsúlyt adni, hogy a bűnelkövetésről folyó diskurzus – lett légyen az formális, igazságszolgáltatási keretekben folyó vagy egyéb formájú – egyszerre tartalmaz leíró és normatív elemet, és mindig felkínál egy lehetséges módot a különféle szerepek, ügyek, feladatok megértésére és a viselkedés hozzáigazítására ehhez a megértett valósághoz. Mivel az igazságszolgáltatás is társas tevékenység, és mindig jelen vannak benne – legalább potenciálisan – rivalizáló értelmezési lehetőségek, tehát az a folyamat, amelyben a jelentésadás megtörténik, társas jellegű. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ez a jelentésadás alig-alig terjed ki az igazságszolgáltatásban szereplők önreflexióira, tapasztalataira. A diszkurzív elemzés a helyreállító igazságszolgáltatás hermeneutikai aspektusát emeli ki: azzal foglalkozik, miként értik és teremtik meg egyidejűleg egymással, a valósággal, valamint az általuk megélt valóság leírására csekély mértékben alkalmas jogi nyelvvél folytatott párbeszédben az érintettek az igazság elérésének folyamatát. Itt is szembe kell néznünk azonban az igazság alapproblémájának kettősségével: annak meghatározásával, hogy mihez viszonyítunk, és azzal, hogy miben áll az igazság maga, azaz mi az igazság természete.

8. Az aktív felelősségvállalás a helyreállító igazságosság alapja

Az igazságosság normatív követelménye univerzális, a társadalmi cselekvés minden szférájában megjelenik, és leginkább az elosztás rendjének értékelésénél tölti be az értékmérő szerepét. Az, hogy az adott társadalmi berendezkedést az emberek többsége igazságosnak minősíti-e, rendkívül erőteljesen befolyásolja a társadalom legitimitációját, az embereknek a rendszerhez való viszonyát, társadalmi közérzetét és a társadalmi kohézió állapotát. Az igazságosság legtöbbször normatív kiindulópont, de elvei logikailag nem vezethetők le közvetlenül valamely általánosabb téziszből vagy valamilyen erkölcsi tételből, hanem csak egy olyan hipotetikus szerkezetből, amely az igazságosság elvének megalapozásául szolgál. A helyreállító igazságosság esetében ennek a hipotetikus szerkezetnek az alapja a jövőért való helytállást jelentő aktív felelősség, amely a bűncselekmény következményeivel való szembenézést, a károk helyreállításának szándékát és a társadalmi tagság visszaállítani akarásának bizonyítékát jelenti.

A helyreállító igazságosság értelmezhető elosztási igazságosságként, amelyhez segítségül lehet hívni a társadalmi igazságosság és a szolidaritás, valamint az esélyegyenlőség érvényesülését. A helyreállító igazságosságot értelmezhetjük eljárási méltányosságként, hiszen nemcsak annak van jelentősége, hogy milyen a kimenete az eljárásnak, de annak is, hogy milyen mértékben tartják méltányosnak vagy méltánytalannak az eljárást, amely a kimeneti eredményhez vezetett. S ha az igazságosság fokmérője az eljárási méltányosság érvényesülése, az abban való részvétel lehetséges mértéke, akkor a helyreállító igazságosság tökéletesen illeszkedik ezekhez az elvárásokhoz.

Vizsgálódásaim során kiléptem a büntető igazságszolgáltatás területéről, és azt tanulmányoztam, hogy a magyar társadalom előtt tornyosuló megoldatlan problémák közül melyek azok, amelyeknél hatékonyan alkalmazható a jóvátételi megközelítés. A társadalmi igazságosság gyakorlati érvényesítése az egyik legnehezebben megoldható problémája a közpolitikának. A jóléti állam megpróbálta a társadalmi igazságosság elveit a gyakorlatba átültetni, ezért Európában a jóléti rendszerek biztosították az elsődleges eszközt az állampolgárok integrálására. Ezek az eszközök elérték a marginális helyzetben lévőket is, és biztosították a „társadalmi tagság” – legalább minimális – gazdasági feltételeit. A jóléti államban a gondok jelentős részét (bűnözés, egészség-, képzettség-, munkahiány, szegénység, családi diszfunkciók) olyan problémaként fogták fel, amelyeknek társadalmi okaik vannak, s amelyek szociális technikákkal és a szociális munka módszereivel leküzdhetők. E felfogáshoz jól illeszkedett a „társadalmi mérnökség” gyakorlata, amely nem „tervezett”, nem „mért”, és a költségekkel sem „számolt”.

Az 1980-as évek elejére azonban a gazdasági válság finanszírozhatatlanná tette az igazságszolgáltatás drágán működő rendszerét. Az emberi jogok felértékelődésének tükrében pedig tarthatatlanná vált az alapjogi követelményekre „süket” bűnözéskezelési rendszer. A kiformálódó jóvátételi megközelítésben a sértettek célcsoportja mellé az 1990-es évek elején felsorakoztak a közösség és az elkövető szempontjai is. Ezt a változást a rehabilitációs paradigma sajátos, új köntösben való megjelenéseként, illetve továbbéléseként értelmeztem. A jelenséget azzal magyaráztam, hogy a gazdasági helyzet megváltozása sem eredményezhette annak a tudásanyagnak az eliminálódását, amelyet a szociálpolitika és a kriminológia halmozott fel a *treatment* időszakában a kedvezőtlen társadalmi helyzetek felhajtóerőiről. Az európai jóléti állam tehát ugyanolyan viszonyítási ponttá vált, mint az athéni demokrácia:

nem volt teljes (hiszen nem mindenki számára biztosította a teljes jogú tagságot), de mégis a demokratikus működés archetípusának tekintjük. Hasonlóan vagyunk a jóléti állam kriminálpolitikájával. Azok a szándékok, amelyek megjelentek a *treatment* ideológiájában, a kriminológia tudománya kétszáz éves fejlődésének eredményeire támaszkodtak. Igaz, hogy az emberi jogokra érzéketlen volt, tény, hogy nem tekintett a költséghatékonyság szempontjaira, viszont a benne megtestesülő egyenlőségeszmény és a szolidarisztikus viszonyokra alapozott emberkép, amely állampolgárainak a társadalmi tagságot kínálta, az egyenlő jogokat és az egyenlő lehetőségeket akarta biztosítani, továbbra is vonzó maradt.

A jóléti állam kriminálpolitikájának válsága idején a helyreállító igazságszolgáltatás és a bűnmegelőzés területének megerősödése a hagyományos igazságszolgáltatás eltérő típusú hiátusaira reagált. Egy oldalról fontossá vált a bűnmegelőzés, elsősorban azoknak a viktimológiai felméréseknek köszönhetően, amelyek jelezték, hogy nagy a különbség az elkövetett és a regisztrált bűncselekmények száma között. Más oldalról a helyreállító igazságszolgáltatás előtérbe kerülését segítette az az elégedetlenség, amely a hagyományos igazságszolgáltatás konfliktuskezelésével és kontrollfunkcióival kapcsolatosan nyilvánult meg.

9. A helyreállító igazságszolgáltatás elvei és értékei

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnözés problémamegoldó megközelítése, amely a probléma megoldásába a) bevonja magukat az érdekelteket, b) a helyi közösséget, és c) aktív kapcsolatot alakít ki az igazságszolgáltatási hatóságokkal. A helyreállító igazságszolgáltatás bár jóvátételi programcsomagként indult, mára sokkal inkább egy gondolkodásmód, egy életfelfogás és egyfajta hit abban, hogy jó időben és jól feltett kérdések régi beidegződéseket is képesek megváltoztatni.

E megközelítés „antropológiai” vonala a jóvátételt az érintett személyek és közösségek önkéntes és aktív közreműködésén alapuló kommunikációs folyamatnak tekinti, amelynek az a célja, hogy helyreállítsa az áldozatnál a bűncselekmény elszენvedése következtében keletkezett kárt, és azokat a társadalmi kötelekeket, amelyek a bűncselekmény következtében meggyengültek vagy elszakadtak. A „közpolitikai” szemlélet viszont olyan megtermékenyítő paradigmaként tekint rá, amely a helyreállító mechanizmusok működését a büntető igazságszolgáltatás meglévő rendszerén belül képzelel el, és hozzájárul a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőpolitika reformjához.

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos fogalommeghatározó kísérletek mindegyike szélesen értelmezi a helyreállító igazságszolgáltatást. A fogalmak elemzésénél bármerről is közelítjük a resztorativitás lényegét, mindig arra lyukadunk ki, hogy mit akar elérni a helyreállító igazságszolgáltatás. A kérdés úgy is exponálható, hogy mi a fontosabb: az, ami az emberekben „belül” zajlik (s ez megfeleltethető annak, hogy milyen módon történik a felelősségre vonás), vagy az, hogy mi történik „kívül” (azaz mit eredményez az eljárás). Fontos kérdés tehát az eljárás vagy kimenet problémájáról folytatott vita. Ez a megkülönböztetés megtalálható a hagyományos igazságszolgáltatásban is, a jogkövetkezmény mint *output* és a procedurális méltányosság szembeállításában. A nehézség több vonatkozásban is abból ered, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás rendszere az intézményesülés kezdeti fázisában tart. Mint ahogy kétszáz évvel ezelőtt a pozitivista iskolák kutatási eredményeinek

hatására kiderült, hogy a törvény előtti egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése nem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget, úgy jöttek/jönnek rá a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek, hogy az „egyenlően kimért jog” sem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára.

10. A formális és az informális igazságszolgáltatás viszonya: az igazsághoz mindenki számára ugyanaz az eljárás vezet?

A tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás céljai nem térnek el egymástól: mindkettő a jogrend helyreállítására és a bűncselekmény megelőzésére törekszik. A kérdés, hogy ugyanabban a rendszerben „kicsírázhat-e” az új elgondolás, megerősödhetnek-e a megtorló igazságszolgáltatás rendszerének keretei között a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. A hagyományos igazságszolgáltatás a törvény előtti egyenlőség érvényesítésével határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy adott és demokratikusan működő társadalomban mindenki számára egy és ugyanaz a jog létezik. Az „egy igazság mindenkinek” ugyanakkor nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet. A tradicionális és a resztoratív igazságszolgáltatás „békés egymás mellett élése” sokszor nem jelent egyebet, mint azt, hogy a közvetítői eljárás a hagyományos igazságszolgáltatás hiányosságait pótolja, de úgy, hogy elfogadja azt a gondolkodási keretrendszert is, amelyet a tradicionális igazságszolgáltatás kijelöl. Röviden fogalmazva: ebben az esetben a mediáció „áruhájában” érvényesül a sértett polgári jogi igénye. A helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalásra építő megközelítése számára kevésbé fontosak az emberi jogok (lásd például a helyreállító igazságszolgáltatás közömbösségét a proporcionalitás iránt), bár nyilvánvalóan nem tagadja őket. A „békés egymás mellett élés” és az átjárhatóság nehézségét fokozza, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás egyértelműen a garanciák nyelvén beszél (feltéve, ha nem terrorcselekményről, súlyos korrupciós cselekményről és egyéb politikailag érzékeny megítélésű bűncselekményfajtáról van szó), de „süket” a valódi felelősségvállalásra.

A formális és informális igazságszolgáltatás „egymásba csúsása” nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan jelenik meg, de az úgynevezett „biztonsági igazságszolgáltatás” (*actuarial justice*) vagy az úgynevezett „közösségi igazságszolgáltatás” (*community justice*) esetében is. Minden olyan esetben tehát, amikor kriminálpolitikai szándékok, gazdasági megfontolások, a veszély megelőzése, a józan ész, a büntetés célja, hatékonysági szempontok stb. a formális kötöttségek oldása mellett érvelnek és döntenek. A formális kötöttségek oldása legtöbbször azzal a következménnyel jár, hogy „rendszeridegen”, azaz a büntető anyagi vagy eljárási garanciákat rontó megoldások kerülnek be a jogrendszerbe. Ez legtöbbször azt jelenti, hogy egy másik jogág – esetünkben a civil jog – megoldásaival azonos vagy arra hajazó eszközrendszert honosít a jogalkotó. Vizsgált területünkön, a helyreállító igazságszolgáltatás esetében igen jellemző, hogy a konszenzuális megoldásokra törekvés a civil jog eszközrendszerét is „beemeli” a büntetőjogi megoldások közé.

Napjaink büntető igazságszolgáltatási rendszereire mégsem az a jellemző, hogy a diverzió elkerülheti a formális büntető igazságszolgáltatást, és valóban informális, „visszatársadalmisított” fórum rendezi el az ügyet. A formális büntető igazságszolgáltatási

hatóságok „óvó szeme” ugyanis végigkíséri ezeket a diverziós eljárásokat, s amennyiben azok nem nyújtanak megnyugtató megoldást a probléma kezelésére, „visszaveszi” az ügy elbírálását, és lefolytatja a formális eljárást. Ebből arra következtetünk, hogy napjainkban sokkal inkább a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer megújítására, szemléletalakítására szolgál a helyreállító igazságszolgáltatás eszközzrendszere, semmint a formális megoldások helyettesítésére.

Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája zajlik, amely összetartás nem az összeolvadást, hanem a kompetenciahatárok tisztázódását fogja eredményezni. A konvergencia jelenségét értelmezésem szerint a büntető igazságszolgáltatás kettős úton haladó fejlődése okozza. Az egyik folyamat azt jelzi, hogy megerősödik a tetтарыos (időnként még azt meg is haladó) megtorlási szándék, és ezzel párhuzamosan el is mozdul a reparatív szempontok érvényesítése felé, ezzel lehetővé válik a sértett szempontjainak határozottabb érvényesítése a tradicionális igazságszolgáltatásban. A másik folyamat határozottan érzékelteti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a kezdeti, a sértett kizárólagos szempontjait érvényesítő megközelítéstől mára eljutott a közösség és az elkövető szempontjainak figyelembevételéhez. Ennek alapján felállítottam azt a modellt, amely szerint az Európában érvényesülő igazságszolgáltatási modellek fejlődési folyamatában 1. rehabilitációs, 2. reparatív és 3. resztoratív fázisok különböztethetők meg. E folyamat azonban éppen ellentétes – és egymáshoz közelítő – irányban zajlik a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatásban: a tradicionális igazságszolgáltatás a rehabilitációs fázisból eljutott a reparatív fázisba, míg az európai helyreállító igazságszolgáltatás a resztoratív fázis helyett „megelégszik” azzal, hogy a reparáció érvényesítése nemcsak a sértett, de az elkövető érdekeit is szolgálja.

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolatrendszerét vizsgálva, szükségszerűen merült fel a kérdés, hogy van-e szükség az állami büntetőhatalom garanciákkal történő korlátozására a helyreállító igazságszolgáltatás vonatkozásában. Azaz a büntetőhatalom gyakorlásának tekinthető-e a helyreállító igazságszolgáltatás eszközzrendszerének alkalmazása? A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyát korábbi munkáimban az alternatív szankciók elemzése során már értékeltem, de jelen értekezésben jelentősen kinyitottam azt az optikát, amellyel a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyrendszerét vizsgáltam. A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a hagyományos igazságszolgáltatással kapcsolatos viszonyában korlátozottak, mivel a jog számára fontos garanciaelemeket nem képes ugyanazon a szinten biztosítani, mint a hagyományos eljárási rendszerek. (S ez még akkor is igaz, ha ezeknek érvényesülésével folyamatosan elégedetlenek vagyunk.) Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközzrendszere – a büntetőjogi szankció beágyazottságával ellentétben – azokat az elvárásokat sem képes kielégíteni, amelyek a büntetőjogi szankcióval kapcsolatosan megnyilvánulnak. (Az is igaz viszont, ezzel szemben számtalan olyan értéket és erényt tud felmutatni, amelyet csak szeretnénk elvárni a hagyományos igazságszolgáltatástól, de ennek teljesítésére az nem képes.)

11. A helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciahatárai

A hagyományosan bűncselekménynek tekintett magatartások kezelésére továbbra is a konvencionális igazságszolgáltatás eszközzrendszere a leginkább alkalmas. A szélső

értékeknél – amelyeket „nagyon nagy fájdalomként”, illetve „csekély sérelemként” jeölttem – viszont van helye a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Tekintetbe véve a hagyományos igazságszolgáltatás kompetenciahatárait amellet érvelek, hogy a büntető igazságszolgáltatás alsó küszöbét el nem érő, illetve felső küszöbét meghaladó súlyú cselekmények kezelése a helyreállító igazságszolgáltatás terepére vagy kizárólagosan, vagy komplexen módon. A hagyományos igazságszolgáltatás tetтарыosság-mércéje alapján ugyanis a nagyon súlyos, illetve a csekély súlyú jogsértések kívül esnek a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kompetenciahatárain. Ez még akkor is így van, ha a tetтарыosság önmaga távolról sem szolgáltatja „a” tiszta mércét.

Napjainkban a kriminálpolitika hatóköre kiszélesedett, és a hagyományos büntető igazságszolgáltatást oly széles spektrumban készíti a bűncselekmények kezelésére, amelyre sem felkészültsége, sem anyagi forrásai nem elegendők, de a rendelkezésére álló eszközrendszer sem megfelelő. Úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás akkor tölti be célját, ha nem a tradicionális igazságszolgáltatás helyét veszi át, hanem akkor áll rendszerbe, amikor túlságosan nagy a bűncselekménnyel okozott fájdalom, vagy túlságosan csekély a sérelem. Fogalmazhatunk úgy is, hogy akkor, amikor túl „kevés” vagy túl „sok” lenne a hagyományos igazságszolgáltatás. A két igazságszolgáltatási rendszer viszonyának ekképpen történő felfogása segít annak a veszélynek az elkerülésében is, hogy a büntetőjog átlépi kompetenciahatárait, mint ahogy ez napjainkban folyamatosan megtörténik. A büntetőjog „felfelé” is és „lefelé” is átlépi kompetenciahatárait, amikor a terrorizmus elleni küzdelemben összemosódik a honvédelem és a rendőrség tevékenysége, illetve amikor a zéró tolerancia gyakorlatában összeolvad a szociálpolitikai és a rendészeti tevékenység. A helyreállító igazságszolgáltatás tehát azon a területen kaphat helyet, amely a büntető igazságszolgáltatás hagyományos kompetenciahatárain kívül esik. Azaz: a kettejük viszonya jelöli ki azoknak a cselekményeknek a körét, amelyben a tradicionális igazságszolgáltatás eszközrendszere releváns. Ott tehát, ahol a honvédelem és a büntetőjog kompetenciahatárai összemosódnak, ott a helyreállításnak, különösen a „béketeremtő” igazságszolgáltatásnak van jelentősége. Hasonlóan, ahol összefolyik a rendőrség és a szociális szolgálatok tevékenysége, ott nem a hagyományos, hanem a helyreállító igazságszolgáltatásnak lehet nagyobb szerepe. Ez úgy is megfogalmazható, hogy 1. a hagyományos igazságszolgáltatás teherbírását meghaladó sérelmek kezeléséhez a béketeremtő és helyreállító igazságszolgáltatás eszközei forrásbővítést jelentenek, a jóvátételi eszközök kiegészítik a hagyományos igazságszolgáltatást, és segítik a megbékélést; 2. a csekély súlyú ügyek esetében pedig a hagyományos büntető útról való elterelés segítheti a tradicionális igazságszolgáltatás forrásainak tehermentesítését, azaz ezekben az ügyekben a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer önállóan alkalmazható.

Vannak olyan helyzetek, amikor az elkövetett bűncselekmények tárgyi súlya „értelmezhetetlen” a hagyományos igazságszolgáltatás számára. Polgárháborús helyzetben, társadalmi kataklizmák esetén elképzelhetetlen a tettel arányos büntetés. A gaztettek azonban nem maradhatnak következmények nélkül sem, mert a rájuk adott reakció elmaradása akadályozza a társadalmi béke kialakulását is. A társadalom „memóriája” ugyanis működik. A hallgatás a konfliktusokról, a csend távolról sem azt jelenti, hogy a problémák megoldódtak. Ellenkezőleg: a sérelem megmarad, és akár évtizedekre is „betokozódhat” – mint ahogy azt a Dél-afrikai Köztársaság, Ruanda, Bosznia és még számos más helye mutatja a világnak. A konfliktusoknak fejlődéstörténetük van, és egyes társadalmi

csoportok kiszolgáltatottsága, jövőnékülisége is jelezheti a társadalmi kataklizmák felé tartó folyamatot. Érveim tehát arra irányultak, hogy – a társadalom egysége és békéje érdekében – ezekben a helyzetekben is a helyreállító igazságszolgáltatás megbékélést célzó eszközrendszerét kell alkalmazni. A korábbi fejezetekben polgárháborúba süllyedt országok példájával igazoltam, hogy ezekből a helyzetekből is vezet út a megbékélés felé, és a társadalmi béke elérése szempontjából a szegyenre alapozott resztoratív megközelítés sikeresebb lehet, mint a bűnösségalapú megtorló megközelítés alkalmazása.

Az elmúlt két évtizedben az „antiszociális vagy civilizálatlan magatartások” fogalmával szélesedett ki a büntetőjog által üldözendő magatartások köre. Azonosítottam tehát a helyreállító igazságszolgáltatás és a tradicionális igazságszolgáltatás közötti alsó határt is. Az alsó küszöb alatti jogsértő magatartások teszik ki a mikro-, azaz a mindennapi konfliktusaink világát. A hazai jogfejlődésben egy korábitól eltérő jogalkotói megoldás azonosítható ezekkel a viselkedésformákkal kapcsolatosan. A jogalkotó ugyan dekriminalizálta a magatartást (lásd a tulajdon elleni szabálysértéseket), de a viselkedésforma társadalmi és/vagy politikai megítélése időközben megváltozott. Az érzékenységi küszöbök megváltozása nem arra sarkallja a jogalkotót, hogy visszaemelje, azaz rekriminalizálja a magatartást, hanem ehelyett a büntető igazságszolgáltatás alsó határát teszi rugalmassá és átjárhatóvá.

12. A helyreállító igazságszolgáltatás és a társadalmi konfliktusok kezelése: a megbékélés folyamata megtanulható

A helyreállítás társadalmi környezetét elemezve vizsgáltam azt a társadalmi közeget, amely körbeveszi a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését, s amely erősíti vagy lerontja annak hatékonyságát – jelenjék meg az akár konfliktusos, akár konszenzusos tartalommal. A helyreállítás társadalmi közegének értelmezését a szociálpszichológiától indítottam, mivel a folyamat dinamikájában és a konfliktusszituációk értelmezésénél szerepet kapnak/kaphatnak az egyéni és a csoportalapú érzelmek. A helyreállító igazságszolgáltatás azzal, hogy „beemelte” a konfliktust az igazságszolgáltatásba, szükségszerűen „behúzta” a folyamatba azokat az érzelmeket is, amelyek a konfliktusokhoz tapadnak. A helyreállító igazságszolgáltatás a bűncselekményi situációt személyek közötti konfliktusként értelmezi, és kiemelt jelentőséget tulajdonít a személyek közötti relációknak, a bosszú, a bocsánatkérés és a megbocsátás fogalmainak. A megbocsátásnak a személyes/magán szinten és a társadalompolitika/közösség szintjén is meg kell történnie. Mivel azt kerestem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere miként alkalmazható társadalmi problémák oldására, elsősorban a közösségi megbocsátás mechanizmusát vizsgáltam. A közösségi megbocsátás a csoportközi viszonyok mezőjében zajlik, és a konfliktusban lévő mindkét vagy több csoporttól történelmi, kulturális és politikai típusú érzékenységek ismeretét és tiszteletben tartását igényli. Nemcsak az egyén emlékezik, a társadalmi (történelmi) sérelmek is megőrződnek a csoportok emlékezetében. Ezek egy része szubjektív, közösségi fantázia, más részük viszont az igazságtalanság objektív feltételeit rögzítette a csoportos emlékezetbe, s ezek nem hagyják a sérelmeket felejteni. A feladat tehát nem könnyű: elválasztani a szubjektív és objektív sérelemrészeket, és elfogadtatni, hogy a társadalmi megbékélést a bosszú és a revánsvágy „leépítésével” lehet elérni, azaz a közösségnek meg kell tanulni a megbékélés folyamatát.

A makrotársadalmi konfliktusok körébe tartozó ellentétek oldására s a béketeremtő folyamatok elindítására az alternatív konfliktuskezelő technikák alkalmazhatók. A viszálykezelés békés technikáinak az alkalmazása elengedhetetlenül szükséges, mert a rendszerváltás kezdetétől sokféle társadalmi törés és szakadás maradt orvoslás és társadalmi ki-beszélele nélkül. A hatalmi elit ugyanis a rendszerváltás kezdetétől nem tisztázta viszonyát az egyenlőtlenségekhez. Részben azért, mert magukat az egyenlőtlenségi problémákat is átmenetinek gondolta, a problémák idővel bekövetkező csökkenését, és nem súlyosbodását feltételezte. A szabadságjogok kiteljesedése felett érzett öröm és a hatalom megragadásának, megtartásának kényszere elhomályosította azt a tényt, hogy a rendszerváltás után „két ország épült”: a piaci részvétellel járó jogosultságokkal bírók és a piacról minden vonatkozásban kiszoruló reményvesztettek országa. Ez is lehet a magyarázata annak, hogy bár a piaci viszonyok intézményi keretei és feltételei hihetetlen gyorsasággal kiépültek, a folyamat a lelkekben nem megnyugvást, hanem inkább diszharmoniót okozott, s az ország értékészlete a tradicionális és liberális civilizációk közötti mozgás megrekedését jelzi.

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei nem alkalmasak a mély strukturális egyenlőtlenségek kialakulásának megfordítására. Arra viszont igen, hogy megakadályozzák a bajok eszkalálódását, hogy ösztönözzék a társadalmi szolidaritást, hogy erősítsék a társadalmi tőkét, hogy civilizáltabbá tegyék a társadalmat, azaz mindenki számára élhetőbbé tegyék az életet. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere különös jelentőséghez juthat a mikrokonfliktusok kezelésében. A mikrokonfliktusokkal foglalkozó szakirodalom sokféle összetűzést sorol ebbe a körbe, az országon belüli fegyveres konfliktusoktól a hétköznapi kis konfliktusokig terjed a skála. A mindennapi életünket átjáró konfliktusok egy része a szokásos döntéshelyzetekből ered, egy másik része azonban az államéletben is érzékelhető „társadalmi rendtelenségből” fakad, amelynek következményei tetten érhetők a közbizalom alacsony fokában, az emberek tűrőképességének csökkenésében és a mindennapi konfliktusok eszkalálódásában. A mikrokonfliktusok kulcsfontosságúak a konfliktusok természetének megértéséhez, és pótolhatatlan információt hordoznak egy társadalom „élhetőségéről” és „mentális állapotáról”.

Napjainkban jellemzően etnikai konfliktusok miatt robbannak ki erőszakos összetűzések. A nyugat-európai országok migrációs problémaként, a kelet-európai országok roma-problémaként küzdenek a kisebbség integrálódási problémáival. A kontinens mindkét felén könnyen kriminalizálódik a probléma, és tekinti a hatalom szociális és szegénységkérdés helyett közbiztonsági és rendészeti problémának az integrációs folyamat konfliktusait. Nyugat-Európa bevándorlási célországjaiban az etnikai kisebbségek problémái határozottan a terrorizmussal kapcsolatos félelmek eszkalálódásával kapcsolódtak össze, mivel a bevándorlók jelentős része a közel-keleti régióból, illetve az afrikai muszlimok közül érkezik. A közép-kelet-európai régióban az etnikai kisebbség(ek) tagjainak közkeletű toposza „a bűnöző”, „a tolvaj”, ez viszont arra is utal, hogy nem a terrorizmus modern formáival, hanem a hagyományos – jellemzően a kis súlyú, úgynevezett „megélhetési” – bűnözéssel kapcsolják őket össze.

A romakérdés strukturális, azaz makro- és mikroösszefüggések hálózataiból összetevődő bonyolult jelenség. A romák és a többségi társadalom között kialakult konfliktusok Magyarországon sem egyedi és egyszeri jelenségek, hanem társadalmilag beágyazott és a hosszú ideje megoldatlan integrációs, gazdasági, jogi, társadalmi és kulturális problémákkal terhelt viszony következményei. Az időnként kirobbanó interetnikai konfliktusok

Magyarországon is a mélyben húzódó megoldatlan problémákhoz kapcsolódó feszültségeknek köszönhetőek. A csoportkonfliktusok vizsgálatához két modellt állítottam fel: a „tűzhányómodell”, amikor a felgyülemlett konfliktusok következtében csak egy szikra kell az interetnikai erőszak kirobbanásához. A második modell a „kriminálishatalom-modell”, amelyben a kisebbség tagjai a kriminális karrier útját járva érzik meg, hogy milyen a hatalom íze, hogy nemcsak kiszolgáltatott élethelyzetek vannak, hanem a pénz hatalmának „mámora” is átélhető. Ez utóbbi helyzetben várható a nyílt konfrontáció vállalása/keresése a többségi csoportok tagjaival.

13. A büntető igazságszolgáltatás mint a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepe

A hazai súlyos bűncselekményekben manifesztálódó interetnikai konfliktusok nem vezettek el a *tabula rasa* és a megbékélés szükségességének felismeréséhez, ahhoz, hogy kisebbség és többség viszonyáról a támadások előtti nyelven beszélni többé nem lehet. Senki nem dolgozik azon, hogy az indulatokat – a továbbélés érdekében – mérsékelje, és az interetnikai feszültségeket oldja. Az eset kapcsán nem tudott elkezdődni – sem az instrumentális, sem a társadalom-lélektani – megbékélés folyamata. Mi több a helyzet még kilátástalanabbá vált: a szélsőséges nézetek és vélemények megjelentek és szalonképessé váltak a közbeszédben, s ez oda vezetett, hogy tolerálhatóvá, mi több természetessé váltak korábban elképzelhetetlen rasszista megnyilvánulások. A helyzet megváltoztatásához elengedhetetlen a politikai szándék határozott kinyilvánítása: a roma kisebbség helyzete tarthatatlan, és idegen egy olyan ország gyakorlatától, amely a világ egyik kiváltságos klubjának, az EU-nak a tagja.

A megbékélési folyamat megindulásának akadálya a többségi társadalom értékorientációs attitűdjei, a jogkövetéssel kapcsolatos farizeus álláspontja, a szolidaritás és az empátiakészség teljes hiánya. Új jelenség a jog szerepének felértékelődése a magatartás-reguláló eszközök között. Ráadásul igen sajátosan. Nem abban az értelemben, hogy a jogi formába öntött viselkedési szabályt minden körülmények között követni kell, hanem inkább abban az értelemben, hogy „eltűnnek a gypük” a magatartás-reguláló eszközök területei között, és ott is a jogi szabály kikényszerítését várjuk el, ahol elegendő lenne, ha az erkölcsi norma szabályozó ereje érvényesülne. S a következő lépésben egyfajta egyéni hozzáállás eredményeként szelektálunk a jogi szabályok között, hogy melyiket kell komolyan venni és betartani, és melyiket nem. Előáll egyfajta társadalmi rendtelenség, amelyben egyre nyilvánvalóbbá válik az állam gyengesége a szabályok betartatására, így a jog és a szabályok tiszteletének hiánya áthatja a mindennapokat. Ez felerősíti a dezintegrációs folyamatokat, és tovább erodálja a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget. Ebben a helyzetben nehéz csak meghatározott társadalmi csoportokon számonkérni a jogkövetés hiányát – miközben a roma kisebbséggel kapcsolatosan folyamatosan ezt teszi a többségi társadalom.

A konfliktusrendezésben nem elegendő csupán a „tűzszünetet” elérni, de a csoportok közötti konfliktus teljességét kell rendezni, egyébként nem jön létre a felek között a bizalom. Ehhez a múlt fájdalmainak közvetlen és nyitott feltárása, az áldozattá válás és a kiszolgáltatottság érzelmi terhének megosztása szükséges, hogy ki lehessen beszélni a bizalmatlanságot és a félelmeket. A megbékélés folyamatát egyfajta helyi társadalmi szerződés

megkötésével lehet elérni. A megállapodás megerősítése érdekében a társadalmi szerződést minden olyan társadalmi csoportnak alá kell írnia, akik kapcsolatban vannak/kellene lenniük egymással. A társadalmi szerződés részben deklaráció arról, hogy békében élnek, részben tartalmi kötelezettségvállalás arról, hogy ki mit tesz a béke megőrzése érdekében, és milyen erőfeszítéseket vállal a közösség előrehaladása és közös fejlődése érdekében. A helyi társadalmi szerződések megkötése mellett szükség van olyan helyi békebizottságok felállítására is, amelyek feladata a társadalmi szerződés tiszteletben tartásának ellenőrzése.

Az együttműködés is, és a megbékélés is a bizalomról szól. Pontosan arról a bizalomról, amelynek – a kutatási tapasztalatok szerint – éppen a gyengesége jellemzi az emberek egymás közötti viszonyait Magyarországon. A bizalom azonban a helyreállító igazságosság eszközeivel is erősíthető. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének ezért kell szerepet kapnia a közpolitikában, a resztoratív gyakorlatok ugyanis erősítik a társadalom civilizáltságát, mintát kínálnak a társadalmilag megfelelő magatartás megerősítésére.

A helyreállító igazságszolgáltatás megfelelő működését a képviselői paradigma biztosítja, a részvételi elmélet, amely elméletnek a fő motívuma az egyenlő befolyásolás lehetősége, az intézmények szerepe és a nyilvános vita konszenzusos-közösségi döntéssel. A társadalmi párbeszéd szükségességének vizsgálatánál elsősorban cselekvéseméleti keretben gondolkodtam, ami azt is jelenti, hogy – álláspontom szerint – nem kell feltalálni „újra” a „reprezentáció szokásos formáit”, inkább annak biztosítása szükséges, hogy a meglévő keretet úgy használjuk, hogy az valóban mozgásba hozza a folyamatot. Adott tehát egy keret, amelyet nem ugyanolyan hatalmi viszonyban lévő szereplők használnak. Ha tehát a folyamat szolgálja a képessé tétel (*empowerment*) célját is, akkor a keret mozgásba lendül. Nem a formát kell kitalálni, hanem azokat a gyakorlati eszközöket (még pontosabban az eszközök begyakoroltatását), amivel képessé válnak a résztvevők a forma mozgásba hozatalára.

Számba vettem azokat a társadalmi csoportokat is, amelyekkel elengedhetetlenül szükséges a párbeszéd megkezdése. Ahhoz azonban, hogy a jóvátétel új paradigmája a társadalmi konfliktusfeloldás rendszerének alapelve és a társadalmi megbékélés eszköze legyen, az is szükséges, hogy előbb kormányzati szándékká váljon a szelíd viszálykezelés technikáinak elterjesztése a kriminálpolitikában, majd a társadalmi konfliktusok egyéb területein is. A folyamat első lépéseként szükséges a valódi társadalmi párbeszéd felélesztése. Magyarországon a kedvező helyzetű és a leszakadó társadalmi csoportok párhuzamos életet élnek, egyetlen ponton sem találkoznak, kivéve a büntető felelősségre vonás színpadát. Itt a jobb helyzetű csoportok tagjaiból kerül ki az igazság „szolgáltatóinak”, és a leszakadó rétegek tagjai közül a szolgáltatást „igénybe vevők” köre. A büntető igazságszolgáltatás értelmezhető a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepeként, és konfliktusokkal terhelt társadalmi helyzetben ez a színtér nyújtja a társadalmi rétegek közötti párbeszéd és kapcsolattartás egyetlen kommunikációs csatornáját.

A társadalmi kataklizmák elkerülése érdekében négy olyan társadalmi csoportot jeleltem meg a dolgozatban, amelyek tagjaival a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek igénybevételével társadalmi párbeszéd (ha úgy tetszik: közösségi mediáció) kezdeményezendő. A párbeszédet indokolja, hogy a társadalmi átalakulásért az átlagosnál nagyobb árat fizettek a gyermeküket egyedül nevelők és a többgyerekesek; az idősebbek, illetve a kisnyugdíjasok; a szakképzetlenek, a munkanélküliek és a cigányok. A rendszerváltáskor sokan léptek be a versenybe eszköztelenül, túl kevésbé felkészülve. Magyarországon a társadalom alsó harmada szegénységben él, ennek az alsó harmadnak az alsó harmada pedig

mély- és reménytelen szegénységben, beszorulva a nagyvárosok lakótelepeire vagy vegetálva az ország szegényebb régióinak kilátástalansággal küzdő szegregált kistelepléseiben. Ez az embercsoport oly távolra került a társadalom fő sodrától, hogy önjerejéből, társadalmi megbékélés nélkül nem tud változtatni helyzetén. Ebben a helyzetben nyílt meg a biztonság új értelmezési kerete, s a „veszélyes társadalmi osztály/réteg” megjelenése szinte magától értetődően hívja elő a kontrolleszközök alkalmazását.

Az elmúlt két évtizedben a társadalom kedvezőtlen helyzetű csoportjainál a társadalmi integráció rosszul működik. De a társadalom egészében tapasztalható a morális megzavarodottság, az ambivalens viszony a jogkövetéshez, a sikerről és az érvényesülés feltételeiről vallott – nem igazán EU-konform – nézetek, amelyek nem nyújtanak biztató alapot a társadalmi felelősségvállaláshoz, a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal való szolidaritás erősítéséhez. Bár ezek a feltételek nem jelentenek biztató kezdetet a párbeszéd elindításához, éppen ezek a kutatási eredmények jelzik azt, hogy nem választhatunk más utat a társadalmi megbékélés eléréséhez, mint a párbeszéd megkezdését. Azt, hogy jelenleg a társadalmi rétegek és csoportok közötti konfliktusok kiélézésének és a kontroll erősítésének útján járunk, zsákutcás megoldásnak és átmeneti állapotnak tekintem. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy sokkal könnyebb a kriminálpolitikai irányvonalat a nagyobb punitivitás és szigor zsákutcájába bekormányozni, mint onnan kihátrálni és a hibás kriminálpolitikai irányvonal következményeit igazságos és humánus jogszabályokkal kijavítani. Ez még akkor is igaz marad, amikor a jog igazságtalan vagy szándékolatlan következményeit szeretnénk helyrebillenteni. A tanács a kriminálpolitika alakítójának tehát morális pánik idejére sem lehet más, mint a „Maradjunk józanok!” felszólítás.

Akit a szükség szorít, az nem lehet szabad. A szegénység hétköznapijai távolról sem olyan emelkedett szépségűek, mint Andersen *A kis gyufaárus lány* meséje vagy Móricz *Hét krajcár* című novellája. A szegénység és a kiszolgáltatottság hétköznapijai szürkék és kilátástalanok. Ezt a fajta kiszolgáltatottságot a hazai roma kisebbség tagjai ismerik a legjobban. A Kárpát-medencében a 15. századtól jelen lévő cigány népesség még mindig „bevándorló típusú” problémáktól szenved. Az elmúlt két évtizedben a mélyszegénység megkövesedett, etnikai jelenséggé szilárdult, és bekövetkezett az etnikai gettósodás folyamata. A mélyszegénységben élő leszakadók „egy másik Magyarországon laknak, mint többségi honfitársaik”. A kirekesztettség állapota hozza magával a cigányellenességet és a különféle előítéletek felerősödését. Ma Magyarországon egyes kisebbségi és etnikai csoportokkal és a mássággal kapcsolatos érzékenységeket sértő közbeszéd határai jelentősen kitolódtak. Sokszor van a bántó beszéd mögött butaság, ismerethiány, vagy gyávaság és a „nagyhangúakkal” együtt üvöltés bátorsága, de sokszor egyszerűen csak a hatalom közömbössége abban, hogy kiszolgáltatott társadalmi csoportok érdekében használja a rendelkezésére álló – adott esetben igazságszolgáltatási – eszközöket. A kimondhatóság határainak szükséges szűkítése a közbeszédben, a „társadalmi józanság” megkövetelése minden állampolgártól csak a politika által ösztönzött folyamat lehet. Hogy nagy szükség lenne a társadalmi párbeszéd elkezdésére a társadalmi feszültségek oldása érdekében, azt az előítélet-vizsgálatok eredményei különös hangsúllyal jelzik: a fiatalok többségét alapvetően a cigányokkal szembeni negatív attitűdök jellemzik, és szélsőségesen cigányellenesnek legnagyobb arányban az érettségizettek és a főiskolai diplomások körében találhatók.

Az iskolarendszer szolgálhatna mobilitási csatornaként. A kisebbségi diákok iskolai lemaradásában és problémáiban nemcsak a saját tapasztalataik, hanem apáik és nagyapáik

kedvezőtlen iskolai tapasztalatai is megjelennek. A szegény és a roma fiatalok a foglalkoztatásra való esély teljes hiányával hagyják el az iskolarendszert. S innentől kezdve „maguk vannak”, a roma és nem roma társadalmi csoportok életútjai ritkán keresztezik a továbbiakban egymást: nem egy iskolába jártak/járnak, nem egy munkahelyen dolgoznak, nem azonos helyen vásárolnak, nem laknak azonos szomszédságban, így majdan megszülető gyermekeik sem ugyanazon a játszótéren hintáznak. Némileg leegyszerűsítve a helyzetet, egyetlen szintéren találkoznak: a büntető igazságszolgáltatás területén, ahol a büntető igazság „szolgáltatói” a kedvezőbb társadalmi csoportok tagjai közül, az „igénybe vevők” pedig jellemzően a rosszabb helyzetű társadalmi csoportok tagjai közül kerülnek ki.

A teljesen esélytelen emberek életvitele a többiek számára eleve rendetlenségnek tűnik, a szegregáltak normái egyre élesebben fordulnak az uralkodó normák és még inkább az uralkodó normák képviselői – és saját maguk – ellen, ráadásul egy olyan környezetben, ahonnan a jóléti és rendfenntartó állam rég kivonult. A roma közösségek életében, illetve a romák és a többségi társadalom kapcsolataiban jelentkező rendetlenségtünetek túlmutatnak az állam által gerjesztett működési zavarokon. E „rendetlenségtünetek” a többségi társadalom megközelítésében a „cigánybűnözés” címkét kapják, s ezzel a roma kérdés szociális, oktatási és foglalkoztatási probléma helyett közbiztonsági és kriminológiai problémaként értelmeződik.

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei alkalmasak a roma/nem roma kapcsolatok javítására, az iskolától a helyi szomszédságon át az igazságszolgáltatás rendszeréig. A kisebbség és a többség által egyaránt érzett kiszolgáltatottság csak a szelíd viszálykezelés módszereinek alkalmazásával vezethet el a társadalmi béke megteremtéséhez. A probléma kriminalizálása nem áll a többség érdekében sem, mert amit orvosolnunk kell, az a húsz éve tartó bizalomhiány és kiszolgáltatottság érzése. Az igazságos (vagy legalább: igazságosabb) társadalom megteremtésére a büntető igazságszolgáltatás rendszere ugyanis teljességgel alkalmatlan.

A helyreállítás elvére épülő társadalom három pillérré támaszkodik: a jóléti társadalomra, az emberi jogokra és a szolidarisztikus értékekre. A kérdés, hogy léteznek-e ezek a tartóoszlopok a rendszerváltó társadalmakban, s ha ezek ereje meggyengül, mit lehet tenni. Úgy tűnik, mintha a szolidaritás kiveszőben lenne a társadalmakból, s hogy a világ, „a létező világok legjobbika” szétszakad. Úgy tűnik, nem is lehetne tenni ellene, mert az atomizálódó világban ez túl sok erőfeszítést, túl sok anyagi forrást igényelne, miközben a világ egyszerű (és olcsó) válaszokat akar a problémákra. De mint tudjuk, minden bonyolult problémának van egy egyszerű megoldása, és az majdnem mindig a rossz megoldás. A gordiuszi csomót át lehet erővel és karddal vágni, de ahhoz, hogy a problémamegoldás valóban a problémára reagáljon, biztosabb út vezet a „kibogozással”...

A helyreállító igazságszolgáltatás elvei terjednek az igazságszolgáltatási rendszer keretén belül. A mediáció gyors karrierje azt jelzi, hogy a jóvátételi módszerek egyre formálisabb módon épülhetnek be a büntetőeljárás folyamatába. Marginális helyzetük miatt egyelőre elhanyagolható mértékű hatást gyakorolnak a formális büntető igazságszolgáltatás működésére és gondolkodására. Inkább a tudományos világ „játékszerének” tűnnek, semmint a bűnözéskontroll valódi „nagyágyújának”. Arra azonban fel kell figyelnünk, hogy a resztoratív programok azonos jellemzőkkel bírnak: mindegyik limitált szerepet szán az államnak a bűncselekmény révén felmerült konfliktus kezelésében; mindegyik törekszik a megegyezésre; az egymás mellé rendeltségre; és valamilyen módon mindegyik a civil jogi

konfliktusmegoldást preferálja. Megjelenik bennük a „konszenzuális igazságszolgáltatás” kiformalódásának lehetősége.

Terjednek a helyreállító igazságszolgáltatás elvei az igazságszolgáltatás rendszerén kívül is. A tapasztalatok azt jelzik, hogy nemcsak a büntető jogalkalmazásban, hanem más társadalompolitikai területeken is van létjogosultsága a helyreállító eszközöknek, például az oktatási rendszerben vagy a gyermekvédelem rendszerében. A helyreállító igazságosság eszközei ugyanis bármely olyan szituációban alkalmazhatók, ahol a konfliktust tekintélyelvi eszközök alkalmazása nélkül kívánják megoldani. Az erőszakmentes viszálykezelés tehát kezdődhet az iskolában. Ha ott megtanítják a diáknak, hogyan kell a konfliktusokat erőszakmentesen megoldani, de olyan folyamatban, amely figyel mind a két oldalra, és segít nekik abban, hogy megtalálják azt a megoldást, amely mindkettejüknek jó.

Úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás igazi virágzása nem a büntetőügyekben történő mediációból, de még csak nem is az egyéb büntető területeken működő helyreállítási projektekből hoz majd igazi áttörést, hanem azokon a közösségi felületeken, amelyek – legalábbis az én értelmezésemben – a büntető igazságszolgáltatás területén kívül esnek. Az iskolai, a helyi közösségi mediációs és konfliktuskezelési programokban lehet megtanulni azt, hogy mit is jelent a békés viszálykezelés. A helyreállító igazságszolgáltatás intenzív tanulási folyamat, mégpedig a részvételi demokrácia tanulási folyamata. Ezért kell hát elkezdeni gyermekkorban, és ezért nem célszerű csak a büntető igazságszolgáltatás területére korlátozni alkalmazását.

A jóvátételi megközelítés célja nemcsak a büntető igazságszolgáltatás működésének átformálása, de ezen keresztül egy pozitívabb, emberibb és közösségközpontúbb társadalom elérése. Az egyén számára élettechnikává válhat a szelíd viszálykezelés, a közösség párbeszédese átalakulása szintjén pedig „demokráciatechnikaként kultúrateremtő ereje van a közvetítésnek, amely hozzájárulhat az össztársadalmi, sőt világméretű párbeszéd kibontakozásához a vallási, világnézeti és kulturális hagyományok között”.⁶²⁹

Európa előtt ma két út áll: a „szociális Európa” vagy a „büntető Európa”. Éppen azért, hogy a szociális Európa útját járhassuk, hogy a marginális csoportok kezelésére ne a jóléti investíció vagy a börtön dilemmája szolgáljon, érveltem a különféle társadalmi csoportokkal kapcsolatos párbeszéd szükségessége mellett. A mai magyar társadalomban hiányzik a társadalmi rétegek közötti párbeszéd, s ez akadály a társadalmi szolidaritás érvényesülésének és a társadalmi béke elérésének. Egy társadalom élhetőségét a tagjai számára ugyanis nem a végtelen szükséghelyzetekben (például földrengés, árvíz) megnyilvánuló segítőkészség kifejeződése jelzi, hanem a „napi rutinként”, a mindennapokban megjelenő szolidaritás és egymásra figyelés.

⁶²⁹ NAGYPÁL 2011.

Irodalomjegyzék

Tudományos művek, tanulmányok

- ADY Endre (1999) [1905]: Ismeretlen Korvin-kódex margójára. In *Ady Endre összes prózai művei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. „Ady Endre összes művei” CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft.
- ÁGH Attila (2011): A közpolitika változó paradigmái: az érdekcsoportoktól a többszintű kormányzásig. *Politikatudományi Szemle*, 20. évf. 1. sz. 31–48.
- AGNEW, Robert – KEITH MATTHEWS, Shelley – BUCHER, Jacob – WELCHER, Adria N. – KEYES, Corey (2008): Socioeconomic Status, Economic Problems, and Delinquency. *Youth Society*, Vol. 40, No. 2. 159–181.
- AHIEZER, Alekszandr Sz. (1995): Oroszország: megosztott civilizáció? *Replika*, 19–20. sz. 123–138. Elérhető: www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/1920/08jano.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- AKERLOF, George A. – SHILLER, Robert J. (2011): *Animal Spirits. Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest, Corvina Kiadó.
- ALBRECHT, Hans-Jörg (1997): Ethnic Minorities, Crime and Criminal Justice in Germany. In TONRY, Michael ed.: *Ethnicity, Crime and Immigration. Comparative and Cross National Perspectives*. Chicago–London, The University of Chicago Press. 31–99.
- ALBRECHT, Hans-Jörg (2000): A büntetőjog europaizálása és a belső biztonság Európában. *Belügyi Szemle*, 48. évf. 3. sz. 17–41.
- ALEXANDER, Jeffrey C. (2009): A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között, In HORVÁTH Kata – DEME János szerk.: *Társadalmi performansz*. Káva Kulturális Műhely – anBlok Egyesület. (Színház és Pedagógia, 2.) 26–69.
- ALVAZZI DEL FRATE, Anna – VAN KESTEREN, John (2004): *Criminal Victimization in Urban Europe. Key Findings of the 2000 International Crime Victim Surveys*. Turin, UNICRI. Elérhető: www.unicri.it/icvs (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- Analysis of Public Attitudes to Insecurity, Fear of Crime and Crime Prevention*. Results of Eurobarometer 58.0 (Autumn 2002) European Commission Directorate – General Press and Communication. Communication Media and Services. Opinion Polls, Press Reviews, Europe Direct. DG PRESS B/1/UTM D (2003)
- ANGYAL Pál (1933): *A közvélemény-büntetés*. Budapest, MTA.
- ANTAL Szilvia – NAGY László Tibor – SOLT Ágnes (2009): Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In VIRÁG György szerk.: *Kriminológiai tanulmányok 46*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 54–94.
- ARMSTRONG, Jac (2014): Rethinking the Restorative–Retributive Dichotomy: is Reconciliation Possible? *Contemporary Justice Review*, Vol. 17, No. 3. 1–13.

- AROMAA, Kauko – MARKKU, Heiskanen (2000): *Crime Risks in Finland 2000: Finnish Results of the 2000 Sweep of the International Crime Victims Survey*. Helsinki, National Research Institute of Legal Policy.
- ARONSON, Elliott – TRAVIS, Carol (2009): *Történetek hibák (de nem én tehetek rólok)*. Az öngazolás lélektana. Budapest, Ab Ovo.
- ÁRVA Zsuzsanna (2008): *Fejezetek a közigazgatási büntetőbíráskodás elméletörténete köréből*. Doktori értekezés kézírata. Debrecen, DE ÁJK.
- Assessing Deviance, Crime and Prevention in Europe. WP-6. School as Scene of Social Cohesion and Crime Prevention* (2009). CRIMPREV, 2009. 19–20, February. Brussels.
- ASWORTH, Andrew (2009): Responsibilities, Rights and Restorative Justice. In NEWBURN, Tim ed.: *Key Readings in Criminology*. Abingdon, Willan.
- Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe* (2003). United Nations Development Programs, Bratislava.
- AXELROD, Robert (1984): *The Evolution of Cooperation*. New York, Basic Books.
- BAER, Justin – CHAMBLISS, William (1997): Generating Fear: The Politics of Crime Reporting. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 27, No. 2. No. 2. 87–107.
- BAKÓCZI Antal – SÁRKÁNY István (2001): *Erőszak a bűnözésben*. Budapest, BM Kiadó.
- BALOGH István (2006): *Igazságosság és politika*. Budapest, L'Harmattan.
- BÁNYAI Ferenc – NAGYPÁL Szabolcs szerk. (2014): *Vitarendezés jogi és vallási kultúrákban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- BARABÁS A. Tünde (1993): A bosszútól a kiegyezésig. Változó társadalmak, változó szankciók. *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv*, 30. 253–270.
- BARABÁS A. Tünde (2004): *Börtön helyett egyezés?* Budapest, KJK–Kerszöv.
- BARABÁS Tünde (2015): *A resztoratív igazságszolgáltatás alapjai. Paradigmaváltás a szankcionálásban – az áldozati szempontok újjáéledése*. Elérhető: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/757135/file/Barabas_A_tezis.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)
- BARBANTI JR., Olympio (2004): Development and Conflict Theory. In BURGESS, Guy – BURGESS, Heidi eds.: *Beyond Intractability*. Boulder, Conflict Information Consortium, University of Colorado. Elérhető: www.beyondintractability.org/essay/development-conflict-theory (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)
- BÁRD Károly (2007): *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.
- BÁRD Károly (2008): *Erkölc és büntető igazságszolgáltatás – a hallgatás joga*. Habilitációs előadás, 2008. október 15. Elérhető: www.ajk.elte.hu/file/Hab_Bard_Karoly.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)
- BÁRD Petra (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás. In KEREZSI Klára – BORBÍRÓ Andrea szerk.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. Budapest, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium. 191–221.
- BARRILE, Leo G. (2015): I Forgive You, but You Must Die: Murder Victim Family Members, the Death Penalty, and Restorative Justice, Victims & Offenders. *An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, Vol. 10, No. 3. 239–269.
- BASIC, Salena (2006): Bosnian Society on the Path to Justice, Truth and Reconciliation. In FISCHER, Martina ed.: *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina. Ten Years after Dayton*. Münster, Lit Verlag. 357–386. Elérhető: www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/

- [Publications/Books/Book_Dayton_Chapters/daytone_basic_rec.pdf](#) (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- BASSIOUNI, M. Cherif (2010): Assessing Conflict Outcomes: Accountability and Impunity. In BASSIOUNI, M. Cherif ed.: *The Pursuit of International Criminal Justice: A World Study on Conflicts, Victimization, and Post-Conflict Justice*. Antwerp–Oxford–Portland, Intersentia. 3–40.
- BAYER József (2000): *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág.
- BAZEMORE, Gordon (1994): Developing a Victim Orientation for Community Corrections: A Restorative Justice Paradigm and a Balanced Mission. *Perspectives*, Vol. 18, No. 3. 19–24.
- Beck, Elizabeth – KROPF, Nancy P. – BLUME LEONARD, Pamela eds. (2010): *Social Work and Restorative Justice: Skills for Dialogue, Peacemaking, and Reconciliation*. New York, Oxford University Press.
- BERKMAN, Lisa F. – KAWACHI, Ichiro eds. (2000): *Social Epidemiology*. New York, Oxford University Press.
- BERNARD, Thomas J. – KURLYCHEK, Megan C. (1992): *The Cycle of Juvenile Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- BIANCHI, Herman (1986). Pitfalls and Strategies of Abolition. In BIANCHI, Herman – VAN SWAANINGEN, René eds.: *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime*. Amsterdam, Free University Press.
- BIBÓ István (1993): Etika és büntetőjog. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára szerk.: *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, ELTE Szociálpolitikai Tanszéke – T-Twins Kiadó.
- BIHARI Mihály – POKOL Béla (1992): *Politológia*. Budapest, Universitas.
- BLOMSTEDT, A. (2009): *Recognition for Research on Crimes against Humanity*. Summary of the Stockholm Criminology Symposium. Stockholm, The National Council for Crime Prevention (Brå).
- BOCZ János (2002): *Társadalmi integráció?! De ez mit jelent?! Elhangzott: Magyar Szociológiai Társaság konferencia, Szeged 2002. december 12–13. Elérhető: www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm* (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- BODA Zsolt (2016a): Bizalom, legitimitás és jogkövetés. In JAKAB András – GAJDUSCHEK György szerk.: *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet. 837–854.
- BODA Zsolt (2016b): Intézményi bizalom és a közpolitikák eredményessége. In BODA Zsolt szerk.: *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Budapest, Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet. 7–22.
- BODA Zsolt – MEDVE-BÁLINT Gergő (2016): A rendőrségbe vetett bizalom tényezői. In BODA Zsolt szerk.: *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Budapest, Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet. 75–96.
- BODA, Zsolt – MEDVE-BÁLINT, Gergő – SZABÓ, Gabriella (2011): Exploring Trust is Justice and Fear of Crime Through Media Consumption. In HOUGH, Mike – SATO, Mai eds.: *Trust in Justice: Why it is Important for Criminal Policy, and How it can be Measured. Final Report of the Euro-Justis Project*. Helsinki, HEUNI.
- BOERS, Karl (2003): *Crime, Fear of Crime and the Operation of Crime Control in the Light of Victim Surveys and Other Empirical Studies*. Strasbourg, Council of Europe, 7 October 2003, PC-CRC. 1.

- BOKROS Lajos (2006): A közpolitika forradalma Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 51. sz. Elérhető: www.econ.core.hu/doc/seminar/A_kozpolitika_forradalma.ppt (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- BÓNIS György (1934): *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, Sárkány.
- BONTA, James – WALLACE-CAPRETTA, Suzanne – ROONEY, Jennifer (1998): *Restorative Justice. An Evaluation of the Restorative Resolutions Project*. Ottawa, Canada Solicitor General. Elérhető: www.sgc.gc.ca (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)
- BORAINE, Alex (2003): Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottsága. *Fundamentum*, 7. évf. 1. sz. 14–23.
- BORBÍRÓ Andrea (2011): *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*. Doktori értekezés kézírata. Budapest, ELTE ÁJK.
- BORBÍRÓ Andrea (2016): Kriminálpolitika. In BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós szerk.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer. 711–764.
- BOŠNJAK, Marko (2007): Some Thoughts on the Relationship between Restorative Justice and the Criminal Law. In MACKAY, Robert – BOŠNJAK, Marko – DEKLERCK, John – PELIKAN, Christa – VAN STOKKOM, Bas – WRIGHT, Martin eds.: *Images of Restorative Justice Theory*. Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft. 94–111.
- BOTTOMS, Anthony (2001): Compliance and Community Penalties. In BOTTOMS, Anthony – GELSTHORPE, Loraine – REX, Sue eds.: *Community Penalties: Change and Challenges*. Collumpton, Willan Publishing.
- BOULDRING, Kenneth E. (1962): *Conflict and Defense*. New York, Harper Torchbooks.
- BOUTELLIER, Hans (2002): Victimalization and Restorative Justice: Moral Backgrounds and Political Consequences. In WALGRAVE, Lode ed.: *Restorative Justice and the Law*. Devon–Oregon, Willan Publishing.
- BRADT, Lieve – BOUVERNE-DE BIE, Maria (2009): Social Work and the Shift from ‘Welfare’ to ‘Justice’. *British Journal of Social Work*, Vol. 39, No. 1. 113–127.
- BRAITHWAITE, John (1989): *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BRAITHWAITE, John (2002): *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford, Oxford University Press.
- BRAITHWAITE, John (2003): Principles of Restorative Justice. In HIRSCH, Andrew von et al. eds.: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford, Hart Publishing.
- BRAITHWAITE, John (2005): Between Proportionality and Impunity. Confrontation Truth Prevention. Sutherland Award Presentation to American Society of Criminology Meeting. Nashville, November, 2004. *Criminology*, Vol. 43, No. 2. 283.
- BREHM, Hollie Nyseth – UGGEN, Christopher – GASANABO, Jean-Damascène (2014): Genocide, Justice, and Rwanda’s Gacaca Courts. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 30, No. 3. 333–352.
- BUDA Béla (1984): Morál és a társadalomtudományok emberképe. (A lélektani és szociológiai antropológia körvonalai). *Confessio*, 8. évf. 1. sz. 4–23.
- BUIJS, Frank – DEMANT, Froukje – HAMDY, Atef (2006): *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- BURAWOY, Michael (2005): 2004 American Sociological Association, Presidential Address: For Public Sociology. *The British Journal of Sociology*, Vol. 56, No. 2. 259–294.

- BURGESS, Simon – WILSON, Deborah – LUPTON, Ruth (2004): Parallel Lives? Ethnic Segregation in the Playground and the Neighbourhood. *Centre for Market and Public Organisation Working Paper Series*, No. 04/094.
- BURNET, Jennie E. (2008): The Injustice of Local Justice: Truth, Reconciliation, and Revenge in Rwanda. *Genocide Studies and Prevention*, Vol. 3, No. 2. 173–193.
- CANTLE, Ted (2008): Parallel Lives – The Development of Community Cohesion. In JOHNSON, Nick ed.: *Citizenship, Cohesion and Solidarity*. London, The Smith Institute.
- CARNEY, Terry (2000): New Configurations of Justice and Services for the Vulnerable: Panacea or Panegyric? *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 33, No. 3. 318–340.
- CHILTON, Roland – TESKE, Raymond – ARNOLD, Harald (1995): Ethnicity, Race and Crime: German and Non-German Suspects 1960–1990. In HAWKINS, Darnell ed.: *Ethnicity Race and Crime: Perspectives Across Time and Place*. Albany, SUNY Press.
- CHOUDHURY, Tufyal (2007): *The Role of Muslim Identity Politics in Radicalisation (A Study in Progress)*. London, Department for Communities and Local Government.
- CHRISTIE, Nils (1977): Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*, Vol. 17, No. 1. 1–15.
- CHRISTIE, Nils (1991): *A fájdalom korlátai*. Budapest, Magvető.
- CLEMENTS, Kevin (2004): *Towards Conflict Transformation and a Just Peace. Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. Elérhető: www.berghofhandbook.net (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- COHEN, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics*. London, MacGibbon and Kee.
- COLLIER, Paul – ELLIOT, Lani – HEGRE, Håvard – HOFFLER, Anke – REYNAL-QUEROL, Marta – SAMBANIS, Nicholas (2003): *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Oxford, Oxford University Press.
- COLLIER, Paul – HOFFLER, Anke – SÖDERBOM, Måns (2004): On the Duration of Civil War. *Journal of Peace Research*, Vol. 41, No. 3. 253–273.
- COLLINS, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton, Princeton University Press.
- COOK, Dee (2006): *Criminal and Social Justice*. London, Sage Publication.
- COOLEY, Charles Horton (1964): *Human Nature and the Social Order*. New York, Schocken.
- COSER, Lewis A. (1965): *Theorie sozialer Konflikte*. Neuwied am Rhein, Luchterhand Verlag.
- COSER, Lewis A. (1967): *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York, The Free Press.
- COSER, Lewis A. (1968): Conflict: Social Aspects. In SILLS, David E.: *International Encyclopedia of Social Sciences*. New York, Macmillan. 232–236.
- CRAWFORD, Adam – NEWBURN, Tim (2003): *Youth Offending and Restorative Justice: Implementing Reform in Youth Justice*. Cullompton, Willan Publishing.
- CRAWFORD, Adam (1997): *The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnerships*. Oxford, Clarendon Press.
- CRAWFORD, Adam (1999): Questioning Appeals to Community within Crime Prevention and Control. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 7, No. 4. 509–530.
- CRAWFORD, Adam (2001): *Heresy, Nostalgia and Butterfly Collecting: The State, Community and Restorative Justice*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium.
- CRAWFORD, Adam (2010): Conceptual Links and Policy Challenges. In *Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a Theoretical Exploration, an Empirical Analysis and the Policy Perspective*. 1–22. Elérhető: http://euforumrj.org/assets/upload/Restorative_Justice_and_Crime_Prevention_Final_report.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)

- CROCKER, Diane (2016): Balancing Justice Goals: Restorative Justice Practitioners' Views. *Contemporary Justice Review*, Vol. 19, No. 4. 462–478.
- CSÁNYI Vilmos (2010): Hatalom és erkölcs. *Népszabadság*, 2010. november 27. Elérhető: www.nol.hu/lap/hetvege/20101127-hatalom_es_erkolcs (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- CSÁSZI Lajos (2002): *A média rítusai*. Budapest, Osiris.
- CSEPELI György (2001): *A szervezkedő ember*. Budapest, Osiris.
- CSEPELI György – KOLOSI Tamás – NEMÉNYI Mária – ÖRKÉNY Antal (1992): A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2. évf. 3. sz. 21–41.
- CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária – BARNA Ildikó (2005): Sikervakság. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In KORNAI János – ROSE-ACKERMAN, Susan szerk.: *Tisztesség és bizalom a poszt-socialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-socialista átmenet időszakában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSUHAJ Sándor szerk. (2016): *Jelentés a Jó Állam Véleményfelméréséről, 2016*. Budapest, Dialóg Campus.
- DAHRENDORF, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat.
- DALY, Kathleen (2000): Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. In STRANG, Heather – BRAITHWAITE, John eds.: *Restorative Justice: Philosophy to Practice*. Burlington, Ashgate.
- DALY, Kathleen (2002): Restorative Justice. The Real Story. *Punishment & Society*, Vol. 4, No. 1. 55–79.
- DALY, Kathleen (2016): What is Restorative Justice? Fresh Answers to a Vexed Question. *Victims & Offenders*, Vol. 11, No. 1. 9–29.
- DARVAS Ágnes – TAUSZ Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 12. évf. 4. sz. 95–120.
- DEACON, Bob (1993): Developments in East European Social Policy. In JONES, Catherine ed.: *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London – New York, Routledge.
- DELBERT, S. Elliott – WILSON, Julius W. – HUIZINGA, David – SAMPSON, Robert J. – ELLIOTT, Amanda – RANKIN, Bruce (1996): The Effects of Neighborhood Disadvantage on Adolescent Development. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 33, No. 4. 389–426.
- DELBOS, Vincent (2004): *A közérdekű munka mint a civil párbeszéd helyreállításának eszköze az elkövetés után*. Elérhető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/szakmai/kozhasznu_munka_civil_parbeszed.doc (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- DENHAM, John (2001): *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order & Community Cohesion*. London, Home Office.
- DÉS Viktória – BITE Sára – FARKAS Zsombor – SZÉKELY Anita (2012): „Mi vagyunk a tulajdonosok, ja, meg a bank...” *Eladósodás a csengeri és a porcsalmi cigány telepen*. Kézirat.
- DEUTSCH, Morton – COLEMAN, Peter T. – MARCUS, Eric eds. (2006): *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. San Francisco, Jossey-Bass.
- DI IULIO, John J. Jr. (1997): Reinventing Parole and Probation. *Brookings Review*, Vol. 15, No. 2. 40–42.
- DINGES, Martin – SACK, Fritz (2000): Unsichere Großstädte? In DINGES, Martin – SACK, Fritz Hrsg.: *Unsicere Großstädte? Vom Mittelalter bis zur Postmoderne*. Konstanz, Universitätsverlag Konstanz. 9–66.

- DO, Quy-Toan – IYER, Lakshmi (2007): Poverty, Social Divisions, and Conflict in Nepal. *HBS Finance Working Paper*, No. 4228. Elérhető: <http://hbswk.hbs.edu/item/5669.html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 15.)
- DOMOKOS Andrea (2000): *Az erőszakos bűnözés: új jelenségek a magyarországi erőszakos bűnözés területén*. Budapest, Hinnova Mo. Kft.
- DOMOKOS Andrea (2009): *A magyar büntetőpolitika reformja*. 2009. április 15-én tartott előadás az Országos Kriminológiai Intézetben.
- DOYLE, Michael – SAMBANIS, Nicholas (2006): *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. New York, Princeton University Press.
- DÖGEI Ilona – FERGE Zsuzsa (2002): A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. *Esély*, 13. évf. 4. sz. 40–72.
- DRUMBL, Mark A. (2002): Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide. *Contemporary Justice Review*, Vol. 5, No. 1. 5–22.
- DUFF, Antony (2001): *Restorative Punishment and Punitive Restoration*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium.
- DUFF, Antony (2003): Restoration and retribution. In VON HIRSCH, Andrew – ROBERTS, Julian V. – BOTTOMS, Anthony – ROACH, Kent – SCHIFF, Mara eds.: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*. Oxford, Hart Publishing. 43–60.
- DUFFY, Bobby – WAKE, Rhonda – BURROWS, Tamara – BREMNER, Pamela (2008): *Closing the Gaps: Crime and Public Perceptions*. London, Ipsos Mori.
- DURKHEIM, Émile (1980): *Nevelés és szociológia*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- DYHRBERG, Marie (1994): *Maori Based Justice: An Alternative Dispute Resolution in the Criminal Justice System*. The Fifth International Criminal Law Congress, Sydney, Australia, 25–30 September 1994.
- EASTERLY, William – LEVINE, ROSS (1997): Africa’s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 4. 1202–1250.
- EDGAR, Kimmett – NEWELL, Tim (2006): *Restorative Justice in Prisons: A Guide to Making it Happen*. Sheffield, Waterside Press.
- Eight Years on... A Record of Gacaca Monitoring in Rwanda* (2010). [h. n.], PRI. Elérhető: <https://s16889.pcdn.co/wp-content/uploads/2013/05/WEB-english-gacaca-rwanda-5.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- ELDRIDGE, John (1997): *The Mass Media and Power in Modern Britain*. Oxford, Oxford University Press.
- ELIAS, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat.
- ELIAS, Robert (1994): Official Stories: Media Coverage of American Crime Policy. *The Humanist*, Vol. 54, No. 1. 3–8.
- ELONHEIMO, Henrik (2003): Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. In *NSFK’s Research Seminar Proceedings Book “Crime and Crime Control in an Integrating Europe”*. 3rd Annual Conference of the European Society of Criminology. 27–30 August 2003, Helsinki.
- ENGBERSEN, Godfried – VAN DER LEUN, Joanne (2002): *Panopticum Europe and the Criminalisation of Undocumented Immigrants*. Paper to be presented at the sixth International Metropolis Conference, Rotterdam, 26–30, Nov.
- ERDEI Árpád (2014): Az igazságon alapuló büntetőítélet ideálja és a valóság. In ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi szerk.: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor*

65. születésnapja tiszteletére. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke. 75–85.
- ERDEI Árpád (2016): Kodifikációs kölcsönhatások a tág értelemben vett büntetőjog területei között – szükségszerűek-e, s ha igen, akkor miért nem. In HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter szerk.: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 73–82.
- ERŐS Máté (2003): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás spirituális gyökerei. In HERCZOG Mária szerk.: *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Egyesület. 133–150.
- Erőszakos támadások a romák ellen Magyarországon*. 2010. november, Index: EUR 27/001/2010. Amnesty International.
- Értékek egy polarizálódó politikai térben. A Tárki értékvizsgálata 2009-ben és 2013-ban* (2014). Elérhető: www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_osszefoglalo_gazd_kultura.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- ESTEBAN, Joan – RAY, Debraj (1999): Conflict and Distribution. *Journal of Economic Theory*, Vol. 87, No. 2. 379–415.
- ETZIONI, Amitai (1993): *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*. New York, Crown.
- ETZIONI, Amitai (1995): The Attack on Community: The Grooved Debate. *Society*, Vol. 32, No. 5. 12–17.
- Eurobarometer*, Spring 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.
- FARKAS Ákos (2002): *A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Budapest, Osiris.
- FARKAS Ákos (é. n.): *Nemzetközi büntetőjog és nemzetközi büntető igazság-szolgáltatás*. OTKA K63795. sz. projekt zárójelentése. Elérhető: http://real.mtak.hu/2670/1/63795_ZJ1.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- FATTAH, Ezzat (1998): Some Reflections on the Paradigm of Restorative Justice and its Viability for Juvenile Justice. In WALGRAVE, Lode ed.: *Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems*. Leuven, University Press. 389–401.
- FEHR, Ernst – GÄCHTER, Simon (1998): Reciprocity and Economics: The Economic Implications of Homo Reciprocans. *European Economic Review*, Vol. 42, No. 3–5. 845–859.
- FEKECS Beáta (2016): Kodifikációs kölcsönhatások a szabálysértési jog és a büntetőjog területén. In HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter szerk.: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- FELLEGI Borbála (2008): *Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Doktori értekezés kézirat. Budapest, ELTE TáTK Szociális Tanulmányok Intézete. Elérhető: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- FELLEGI Borbála (2009): *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- FERGE Zsuzsa (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 2. évf. 1. sz. 3–17.
- FERGE Zsuzsa (1996a): A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról. *Esély*, 7. évf. 4. sz. 53–61.
- FERGE Zsuzsa (1996b): *A szociálpolitika paradigmaváltása – A társadalom individualizálása*. Kézirat. Budapest, Phare Szociálpolitikai Fejlesztési program.

- FERGE Zsuzsa (1998): *A civilizációs folyamat fenyegetettsége*. Akadémiai székfoglaló, 1998. december 9. Elérhető: www.szocho.hu/tudomany/temak/tarselmelet/tan002.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- FERGE Zsuzsa (2000a): A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle*, 48. évf. 6. sz. 3–17.
- FERGE Zsuzsa (2000b): A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély*, 11. évf. 1. sz. 42–48. Elérhető: www.esely.org/kiadvanyok/2000_1/ferge.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- FERGE Zsuzsa (2004): Egy nagy téma méltó összefoglalása – és továbbgondolása (Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai). *Iskolakultúra*, 14. évf. 2. sz. 127–131.
- FERGE Zsuzsa (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? *Esély*, 19. évf. 2. sz. 3–14.
- FERGE Zsuzsa (2009): Verseny és emberi kapcsolatok. In SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária szerk.: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas Kiadó.
- FERGE Zsuzsa (2014): A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig. In BORBÍRÓ Andrea – INZELT Éva – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós – PODOLETZ Léna szerk.: *A büntető hatalom korlátainak megtartása. A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 117–136.
- FERGE Zsuzsa (2017): *Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)*. Budapest, Osiris.
- FERGE, Zsuzsa – KOLBERG, Jon Eivind (1992): *Social Policy in Changing Europe*. Frankfurt–Boulder, Campus Verlag – Westview Press.
- FERGE, Zsuzsa – TAUSZ, Katalin – DARVAS, Ágnes (2002): *Combating Poverty and Social Exclusion*. Vol. 1. *A Case Study of Hungary*. Budapest, International Labour Office.
- FIÁTH Titanilla (2015): *A „terápiás börtön”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola.
- FIELDHOUSE, Ed (2008): Social Capital and Ethnic Diversity. In JOHNSON, Nick ed.: *Citizenship, Cohesion and Solidarity*. London, The Smith Institute.
- FINK, Clinton F. (1968): Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 12, No. 4. 412–445.
- FISCHER, Martina – SIMIĆ, Olivera eds. (2016): *Transitional Justice and Reconciliation: Lessons from the Balkans*. New York – London, Routledge – Taylor and Francis Group.
- FLECK Zoltán – GYULAVÁRI Ágnes – NAVRATIL Szonja (2008): Jogalkalmazói attitűdök a mediációval kapcsolatban. In IVÁNYI Klára szerk.: *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, Partners Hungary Alapítvány. 199–218.
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Fázsy Anikó és Csűrös Klára ford. Budapest, Gondolat.
- FRANC, Michael (1998): Introduction. The Kerner Commission Report and the Failed Legacy of Liberal Social Policy. *Heritage Foundation Lecture*, No. 619. March 13, 1998. Elérhető: www.heritage.org (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- FREDERIKSEN, Erica A. (2006): *Healing Fractured Communities: Restorative Justice as a Strategy for Inclusion*. Presentation at Meetings of the Canadian Political Science Association, Toronto, Ontario, June 1–3. 2006. Elérhető: www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Frederiksen.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- FRIEDMAN, Lawrence (1999): *The Horizontal Society*. New Haven, Yale University Press.

- FROESTAD, Jan – SHEARING, Clifford (2007): Beyond Restorative Justice – Zwelethemba, a Future-focused Model Using Local Capacity Conflict Resolution. In MACKAY, Robert – BOŠNJAK, Marko – DEKLERCK, John – PELIKAN, Christa – VAN STOKKOM, Bas – WRIGHT, Martin eds.: *Images of Restorative Justice Theory*. Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft. 16–34.
- FUKUYAMA, Francis (2000a): *A Nagy Szétbomlás*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- FUKUYAMA, Francis (2000b): Social Capital and Civil Society. *IMF Working Paper*. Elérhető: www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Social-Capital-and-Civil-Society-3547 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- GAJDUSCHEK György – HAJNAL György (2010): *Közpolitika*. Budapest, HVG-Orac.
- GALLANT, Mary J. – RHEA, Harry M. (2010): Collective Memory, International Law, and Restorative Social Processes After Conflagration: The Holocaust. *International Criminal Justice Review*, Vol. 20, No. 3. 265–279.
- GALTUNG, Johan (2000): *Conflict Transformation by Peaceful Means*. Geneva, United Nations. Elérhető: www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- GANS, Herbert J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – Avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. *Esély*, 4. évf. 3. sz. 3–17.
- GANS, Herbert J. (1995): *The War against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*. New York, BasicBooks.
- GARFINKEL, Harold (1956): Conditions of Successful Degradation Ceremonies. *American Journal of Sociology*, Vol. 61, No. 5. 420–424.
- GARLAND, David (1990): *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford, Clarendon Press.
- GARLAND, David (1995): Penal Modernism and Postmodernism. In BLOMBERG, Thomas – COHEN, Stanley eds.: *Punishment and Social Control: Essays in honour of Sheldon Messinger*. New York, Aldine de Gruyter. 45–74.
- GARLAND, David (1996): The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society. *British Journal of Criminology*, Vol. 36, No. 4. 445–471.
- GARLAND, David (2001): *The Culture of Control. (Crime and Social Order in Contemporary Society)*. Oxford, Oxford University Press.
- GARLAND, David – DUFF, Antony eds. (1994): *A Reader on Punishment*. Oxford, Oxford University Press.
- GARLAND, David – SPARKS, Richard (2000): Criminology, Social Theory, and the Challenge of Our Times. In GARLAND, David – SPARKS, Richard eds.: *Criminology and Social Theory*. Oxford, Clarendon. 1–22.
- GAVRIELIDES, Theo (2014): Bringing Race Relations Into the Restorative Justice Debate. *Journal of Black Studies*, Vol. 45, No. 3. 216–246.
- GAVRIELIDES, Theo (2015a): Repositioning Restorative Justice in Europe. *Victims & Offenders*, Vol. 11, No. 1. 71–86.
- GAVRIELIDES, Theo (2015b): The Victims’ Directive and What Victims Want From Restorative Justice. *Victims & Offenders*, Vol. 12, No. 1. 21–42.
- GAVRIELIDES, Theo ed. (2016): *The Psychology of Restorative Justice: Managing the Power Within*. London, Routledge.

- GAZSÓ Ferenc (2003): Igazságosság a modern társadalomban. *Eszmélet*, 15. évf. 59. sz. 190. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01700/01739/00044/eszmelet_EPA01739_59.item247.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books.
- GIDDENS, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity.
- GIDDENS, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity.
- GILLING, Daniel (1997): Community Safety: A Critique. In *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings*, Vol 2. Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast, 15–19 July. Elérhető: <http://britsoccrim.org/volume2/007.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- GOLDSTONE, Richard J. (2004): Justice and Reconciliation on Fragmented Societies. In WIMMER, Andreas et al. eds.: *Facing Ethnic Conflicts: Toward a New Realism*. Lanham, Rowman & Littlefield. 189–202.
- GORETTI, Horgan (2011): The Making of an Outsider: Growing Up in Poverty in Northern Ireland. *Youth Society*, Vol. 43, No. 2. 453–467.
- GOSZTONYI Márton (2017): *A pénz zsonglőrei. Az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiája és egy részvételi akciókutatás története*. Doktori értekezés kézírata. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola.
- Government at a glance* (2013). Paris, OECD.
- GÖNCZÖL Katalin (1982): A hátrányos helyzet és a bűnözés. *Valóság*, 25. évf. 8. sz. 61–72.
- GÖNCZÖL Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GÖNCZÖL Katalin (2001): A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Kritika*, 30. évf. 12. sz. 16–21.
- GÖNCZÖL Katalin (2009): A kriminológia viszonya a hatalomhoz. In KORINEK László – FINSZTER Géza szerk.: *Évtizedek a kriminológiában: Szabó Dénes 80 éves*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság. 84–88.
- GÖRGÉNYI Ilona (2006a): *A büntető ügyekben történő mediáció távlatai*. Kézirat. Szeged, Magyar Kriminológiai Társaság.
- GÖRGÉNYI Ilona (2006b): *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest, HVG-Orac.
- GÖRGÉNYI Ilona – JACSÓ Judit (2016): A helyreállító igazságszolgáltatás jövője Európában – beszámoló a 3E-RJ európai uniós modellprojekt eredményeiről. In RÓTH Erika szerk.: *Decem anni in Europaea Unione V. Tanulmányok a bűnügyi tudományok köréből*. Miskolc, Miskolci Egyetem ÁJK. 9–46.
- GRANOVETTER, Mark (1978): Threshold Models of Collective Behavior. *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 6. 1420–1443.
- GRIER, Angela – THOMAS, Terry (2001): The Employment of Ex-offenders and the UK's New Criminal Record Bureau. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, No. 4. 459–469.
- GURR, Ted Robert (1970): *Why Men Rebel*. Princeton, Princeton University Press.
- GYÖRY Csaba (2009): Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite. *Jog, Állam, Politika*, 1. évf. 1. sz. 108–128.
- GYÖRY Csaba (é. n.): *A helyreállító igazságszolgáltatás két szemléletéről*. Kézirat.

- GYULAVÁRI Ágnes (2010): *A normák megtanulása: a jogi szocializáció jelentősége*. Előadás. Értéktér című konferencia, ELTE ÁJK 2010. december 2. Elérhető: www.ertekter.hu/eloadasok/bizalomhiany-es-normazavar-elte-ajk/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- HAAN, Willem de – LOADER, Ian (2002): On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control. *Theoretical Criminology*, Vol. 6, No. 3. 243–254.
- HAAN, Willem de (1990): *The Politics of Redress*. London, Unwin Hyman.
- HABERMAS, Jürgen (1983): *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, MIT Press.
- HAJDU Lajos (1996): *Bűnözés és büntetésbíraskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HALLSWORTH, Simon (2005): *The New Punitiveness in Europe: Issues, Debates and Perspectives*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján (Krakkó, 2005. szeptember 1–4., 7.2. panel)
- HAMMERSTEIN, Peter ed. (2003): *The Genetic and Cultural Origins of Cooperation*. Cambridge, MIT Press.
- Handbook on Restorative Justice Programmes* (2006). New York, United Nations. Elérhető: www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- HANIFAN, Lyda Judson (1920): *The Community Center*. Boston, Silver Burdett.
- HARDIN, Russell (2002): *Trust and Trustworthiness*. New York, Russell Sage Foundation.
- HARRIES, Richard (1999): The Cost of Criminal Justice. *Home Office Research Findings*, No. 103. Elérhető: www.researchgate.net/profile/Richard_Harries2/publication/291832935_The_Cost_of_Criminal_Justice_Home_Office_Research_Findings_No_103/links/56a737570-8ae0fd8b3fded51/The-Cost-of-Criminal-Justice-Home-Office-Research-Findings-No-103.pdf?origin=publication_detail (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- HARRIS, Lasana T. – FISKE, Susan T. (2008): Diminishing Vertical Distance: Power and Social Status as Barriers to Intergroup Reconciliation. In NADLER, Arie – MALLOY, Thomas E. – FISHER, Jeffrey D. eds.: *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. Oxford, Oxford University Press. 301–318.
- HAYNER, Priscilla B. (1996): International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions. A Preliminary Proposal. *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59, No. 4. 173–180.
- HELLER Ágnes (2009): Tanú, tanúk, szemtanúk. *Múlt és Jövő*, 20. évf. 2. sz. 84–90.
- HENDERSON, Sheila (2002): Evaluation of the Zero Tolerance “Respect” Pilot Project. Scottish Executive Central Research Unit. *Crime and Criminal Justice Research Findings*, No. 59. Elérhető: www.scotland.gov.uk/cru/resfnds/crf59-00.asp (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)
- HERCZOG Mária szerk. (2004): *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Egyesület.
- HERREROS, Francisco – CRIADO, Henar (2008): The State and the Development of Social Trust. *International Political Science Review*, Vol. 29, No. 1. 53–71.
- HIRSCHMAN, Albert O. (1995): Közösség és konfliktus. Rác Judit ford. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 7. sz. 15–20. Elérhető: <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- HIRSCHMAN, Albert O. (2008): A jövedelemgyenlőtlenségekkel szembeni változó tolerancia a gazdasági fejlődés folyamatában. Berki Tamás ford. *Fordulat*, 1. évf. 3. sz. 20–38. Elérhető: <http://fordulat.net/pdf/3/hirschman.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)

- HOBSBAWM, Eric (1995): *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. London, Abacus.
- HOOGENBOOM, David A. – VIEILLE, Stephanie (2010): Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia. *Human Rights Review*, Vol. 11, No. 2. 183–198.
- HOOGHE, Marc – REESKENS, Tim – STOLLE, Dietlind – TRAPPERS, Ann (2009): Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe – A Cross-national Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, 42. Vol. 2, 198–223.
- HOUGH, Mike – ROBERTS, Julian (1998): *Attitudes to Punishment: Findings from the British Crime Survey*. London, Home Office. (Home Office Research Study, 179.)
- HOUGH, Mike – RUUSKANEN, Elina – JOKINEN, Anniina (2011): Trust in Justice and the Procedural Justice Perspective: Editors' Introduction. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 249–253.
- HOUGH, Mike – SATO, Mai eds. (2011): *Trust in Justice: Why it is Important for Criminal Policy, and How it can be Measured. Final Report of the Euro-Justis Project*. Helsinki, HEUNI.
- HÖRNQVIST, Magnus (2003): Repression and Empowerment in Post-liberal Societies. In *Crime and Crime Control in an Integrating Europe: Nordiska Samarbetsradet för Kriminologi (NSfK)'s 45th Research Seminar*. Helsinki, Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. 105–110.
- HUDSON, Barbara (2006): Balancing the Ethical and the Political: Normative Reflections on the institutionalization of Restorative Justice. In AERTSEN, Ivo – DAEMS, Tom – ROBERT, Luc eds.: *From Institutionalizing Restorative Justice*. Cullompton, Willan. 261–281.
- HUDSON, Joe et al. (1996): *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice*. Leicherdt, NSW.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2000): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa.
- HUNYADI György (2016): Mit kérdez a pszichológus a jogtudatról? *MTA Law Working Papers*, 13. sz. Elérhető: https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016_13_Hunyady.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)
- HUSZÁR László (1999): Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 7–8. sz. 124–133.
- INDERMAUR, David (2000): Voodoo Politics in the Era of the TV Game Show: Public Opinion, the Media and Political Decision Making. In LOSSEFF-TILLMANS, Gisela – KOPS, Manfred eds.: *Public Communication and the New Media*. Cologne, University of Cologne. (Working Paper, 131.) 33–52. Elérhető: www.uni-koeln.de/archiv/www.rundfunk-institut.uni-koeln.de/sites/rundfunk/Arbeitspapiere/131_00.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- INGLEHART, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press.
- Inquiry into Alternative Dispute Resolution and Restorative Justice*. Final report of the Victorian Parliament Law Reform Committee, May 2009.
- IRK Ferenc (2012): *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- IRK Ferenc szerk. (2004): *Áldozatok és vélemények*. I-II. köt. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet.
- IVÁNYI Klára szerk. (2008): *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, Partners Hungary Alapítvány.
- JACKSON, Jonathan et al. (2011): Developing European Indicators of Trust in Justice. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 267–285.

- JACKSON, Pamela (1995): Minority Group Threat, Crime and the Mobilization of Law in France. In HAWKINS, Darnell ed.: *Ethnicity Race and Crime: Perspectives Across Time and Place*. Albany, SUNY Press.
- JANTZI, Vernon E. (2001): *Restorative Justice in New Zealand: Current Practise, Future Possibilities*. Auckland, Massey University.
- JEFFERSON, Tony (1996): „Gyere ki a hórá!” Mike Tyson és a destruktív férfivágycsapat. *Thalassa*, 7. évf. 1. sz. 77–94. Elérhető: www.c3.hu/scripta/thalassa/96/1/06jeff.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- JEHLE, Jörg-Martin (2000): Prosecution in Europe: Varying Structures, Convergent Trends. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 8. 27–41.
- Jelentés a 2002 és 2010 közötti roma támogatások felülvizsgálatáról* (2011). Elérhető: www.romnet.hu/hirek/2011/06/06/jelentes_a_2002_es_2010_kozotti_roma_tamogatasok_felulvizsgalatarol (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- JONES, Edward E. – NISBETT, Richard E. (1971): *The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior*. New York, General Learning Press.
- JORDAN, Bill (2002): Themed Section on Social Policy in Central Europe. *Social Policy and Society*, Vol. 1, No. 2. 139–139.
- JUNGER-TAS, Josine – DÜNKEL, Frieder eds. (2009): *Reforming Juvenile Justice*. New York, Springer Science.
- JUNGER-TAS, Josine (2001): Ethnic Minorities, Social Integration and Crime. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, No. 1. 5–29.
- JUSTINO, Patricia (2008): *Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare*. Brighton, MICROCON. (MICROCON Research Working Paper, 6.)
- KÁDÁR András Kristóf – KÖRNER Júlia – Moldova Zsófia – Tóth Balázs (2008): *Szigorúan ellenőrzött iratok. A magyar igazoltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól*. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság.
- KAMINER, Debra – STEIN, Dan – MBANGA, Irene – ZUNGU-DIRWAYI, Nompumelelo (2001): The Truth and Reconciliation Commission in South Africa: Relation to Psychiatric Status and Forgiveness among Survivors of Human Rights Abuses. *British Journal of Psychology*, Vol. 178. 373–377.
- KARSTEDT, Susanne – FARRALL, Stephen (2007): Law-Abiding Majority? The Everyday Crimes of the Middle Classes. *Centre for Crime and Justice Studies Briefing*, No. 3. Elérhető: www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/Law_abiding_Majority_FINAL_VERSION.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)
- KARSTEDT, Susanne (2001): Comparing Cultures, Comparing Crime: Challenges, Prospects and Problems for a Global Criminology. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 36, No. 3. 285–308.
- KARSTEDT, Susanne (2002a): Durkheim, Tarde and Beyond: The Global Travel of Crime Policies. *Criminology and Criminal Justice*, Vol. 2, No. 2. 111–123.
- KARSTEDT, Susanne (2002b): Emotions and Criminal Justice. *Theoretical Criminology*, Vol. 6, No. 3. 299–317.
- KELEMEN László (2009): *Joghallgatók a jogról. Szociálpszichológiai kutatás*. Budapest, Sprinter Kiadó.
- KELMAN, Herbert C. (2006): Interests, Relationships, Identities: Three Central Issue for Individuals and Groups in Negotiating their Social Environment. *Annual Review of Psychology*, Vol. 57. 1–26.

- KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KEMÉNY István szerk. (2000): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica. (Változó Világ, 31.)
- KENDE Anna – NEMÉNYI Mária (2005): A fogyatékosághoz vezető út. In SZALAI Júlia – NEMÉNYI Mária szerk.: *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum.
- KEREZSI Klára (1995a): *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban*. Budapest, KJK.
- KEREZSI Klára (1995b): Pártfogók „pórázon”: A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában. *Kriminológiai Közlemények*, 51. évf. 44–71.
- KEREZSI Klára (1999): Önkormányzat és közösségi bűnmegelőzés. In *Bűnözés és bűnmegelőzés a válságrégiókban. Kriminológiai Közlemények, külöнкиadás*. (A III. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga) Budapest–Miskolc, Magyar Kriminológiai Társaság, 84–110.
- KEREZSI Klára (2004): A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In IRK Ferenc szerk.: *Aldozatok és vélemények*. I. köt. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 121–155.
- KEREZSI Klára (2005): A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In IRK Ferenc szerk.: *Kriminológiai Tanulmányok 42*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 11–40.
- KEREZSI Klára (2006a): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In TAMÁSI Erzsébet szerk.: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont.
- KEREZSI Klára (2006b): *Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája*. Budapest, CompLex.
- KEREZSI Klára – GOSZTONYI Márton – POLÁK Attila (2014): A roma és nem roma együttélés konfliktusai, kriminális vonatkozásai. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 7–8. sz. 5–51.
- KEREZSI Klára – KÓ József (2008): *Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata*. Elérhető: http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/ald_seg_szolg_hatekonysagvizsgalata.doc (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)
- KEREZSI Klára – KÓ József – ANTAL Szilvia (2011): A bűnözés társadalmi költségei. In VIRÁG György szerk.: *Kriminológiai Tanulmányok 48*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 168–195.
- KERTÉSZ Tibor (2010): *Mediáció a gyakorlatban*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- KERÜLŐ Judit (1995): Tiszavasvári és a bűnözés. In *Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés a család évében. Kriminológiai Közlemények, külöнкиadás*. Budapest–Szolnok, Magyar Kriminológiai Társaság.
- KIS Médea – KOVÁCS Judit (2010): A bosszú pszichológiai összetevői. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 11. évf. 2. sz. 129–150. Elérhető: www.akademiai.com/index/BK53804T03V83710.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- KIS Norbert (2015): A közigazgatási büntetőhatalom hatékonysági és jogbiztonsági dilemmái. *Belügyi Szemle*, 63. évf. 12. sz. 49–68.
- KLEIMAN, Mark A. R. (1999): Getting Deterrence Right: Applying Tipping Models and Behavioral Economics to the Problems of Crime Control. In *Perspectives on Crime and Justice: 1998–1999 Lecture Series*. Washington, D.C., NIJ.
- KONCZ-VÁGÁSI Katalin (2009): A 79. zsoltár magyarázata. Adalékok a bosszú fogalmának biblikoteológiai megítéléséhez. *Theológiai Szemle*, 52 évf. 2. sz. 75–85.

- KOPASZ Marianna (2005): Bizalom, önkéntesség és a közügyek iránti érdeklődés. In MEDGYESI Márton – TÓTH István György: *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest, Társi. 89–109.
- KOPP Mária – RÓZSA Sándor – SKRABSKI Árpád (2008): Az esélyerősítés és életminőség mérésére alkalmazott kérdőíves vizsgálati módszerek, a Hungarostudy 2002 és a Hungarostudy 2006 követéses vizsgálat kérdőívei. In KOPP Mária szerk.: *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, Semmelweis Kiadó. 34–43.
- KORINEK László (1988): *Rejtett bűnözés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KORINEK László (1995): *Félelem a bűnözéstől*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KORINEK László (2010): *Kriminológia I*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- KORINEK László – FINSZTER Géza szerk. (2009): *Évtizedek a kriminológiában: Szabó Dénes 80 éves*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság.
- KORNAI János – ROSE-ACKERMAN, Susan szerk. (2005): *Tisztesség és bizalom a poszt-socialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-socialista átmenet időszakában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOZÁRY, Andrea ed. (2014): *Police – Minority Relations: Policing – Ethnic Minorities: Restorative Justice in Police Practice*. Budapest, L'Harmattan.
- KÖVÉR Ágnes (1996): A büntetés elméletének kritikai megközelítése I. *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok*, 1. évf. 86–115.
- KRAJEWSKI, Krzysztof (2016): Sentencing in Poland: Failed Attempts to Reduce Punitiveness. *Crime and Justice. A Review of Research*, Vol. 45, No. 1. 175–219.
- KUPCHIK, Aaron (1999): *Child as Offender, Child as Adult: The Classification of Juveniles Waived to Criminal Court*. Conference Presentation, ASC Conference, Toronto.
- KURKI, Leena – PRANIS, Kay (2000): *Restorative Justice as Direct Democracy and Community Building*. Saint Paul, Minnesota Department of Corrections. Elérhető: www.doc.state.mn.us/rj/documents/rjdirectdemocracy.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- KURKI, Leena (2003): Evaluating Restorative Justice Practises. In VON HIRSCH, Andrew – ROBERTS, Julian V. – BOTTOMS, Anthony – ROACH, Kent – SCHIFF, Mara eds.: *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*. Oxford, Hart Publishing. 293–314.
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- LAKNER Lajos (2014): *Az Árkádia-pör fogságában. A debreceni Csokonai-kultusz*. Debrecen, Déri Múzeum.
- LANGER, Arnim (2004): Horizontal Inequalities and Violent Conflict: The Case of Côte D'Ivoire. *CRISE Working Paper*, No. 13.
- LAPPI-SEPPÄLÄ, Tapio (2004): *Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland*. Kézirat. Elérhető: [www.optula.om.fi/uploads/anfhavc10\(1\).pdf](http://www.optula.om.fi/uploads/anfhavc10(1).pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)
- LAPRAIRIE, Carol (1995): Community Justice or Just Communities? Aboriginal Communities in Search of Justice. *Canadian Journal of Criminology*, Vol. 37. 521–545.
- LISSO, José Ayala (1994): *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. José Ayala Lasso, on his mission to Rwanda, 11–12 May, 1994 (E/CN.4/S.3/3), 19 May 1994.
- LASTER, Kathy – O'MALLEY, Pat (1996): Sensitive New-age Laws: The Reassertion of Emotionality in Law. *International Journal of the Sociology of Law*, Vol. 24, No. 1. 21–40.
- LEDERACH, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C., United States Institute for Peace.

- LENSKI, Gerhard E. (1999): Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. In ANGELUSZ Róbert szerk.: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 302–340.
- LÉVAY Miklós (2004): A bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel és a bűnözéssel szembeni fellépéssel kapcsolatos nézetek alakító tényezői – ahogy azt az Európa Tanács 22. Kriminológiai Tudományos Konferenciájának előadói látják. In KORINEK László – KÖHALMI László – HERKE Csongor szerk.: *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára*. Pécs, PTE ÁJK. 199–210.
- LIGETI Katalin (2006): Kriminálpolitika és pönológia. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest, CompLex. 599–626.
- LINDSTRÖM, Peter (2003): Zero Tolerance Criminal Policy and Restorative Justice: a Hidden Link? In WEITEKAMP, Elmar G. M. – KERNER, Hans-Jürgen: *Restorative Justice in Context*. Cullompton, Willan. 285–303.
- LISTER, Ruth (2007): Social Justice: Meanings and Politics. *Benefits*, Vol. 15, No. 2. 113–125.
- LLEWELLYN, Jennifer J. (2008): *Restorative Justice and Peacebuilding in Post-Conflict Societies*. Presented at the International Studies Association Annual Convention, San Francisco, CA. March 26–29, 2008.
- LOADER, Ian – SPARKS, Richard (2010): *Public Criminology?* London, Routledge.
- LUHMANN, Niklas (1979): *Trust and Power*. New York, Wiley.
- MACIVER, Robert M. – PAGE, Charles H. (1994): A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In GOSZTONYI Géza szerk.: *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 3. kötet. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- MAHAJAN, Gurpreet (2010): Responding to Identity Conflicts: Multiculturalism and the Pursuit of Peaceful Co-Existence. *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, Vol. 2, No. 3. Elérhető: <http://wiscomp.org/pubn/wiscomp-peace-prints/3-2/gurpreet.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- MANCINI, Luca (2005): Horizontal Inequality and Communal Violence: Evidence from Indonesian Districts. *CRISE Working Paper*, No. 22.
- MARIN, Luisa – SPENA, Alessandro (2016): The Criminalization of Migration and European (Dis) Integration Image of Europe. *European Journal of Migration and Law*, Vol. 18, No. 2. 147–156.
- MARSHALL, Tony F. (1991): *Criminal Justice in the New Community*. A paper written for the 1991 British Criminology Conference, York.
- MARSHALL, Tony F. (1999): *Restorative Justice: An Overview*. London, Home Office, Research Development and Statistics Directorate.
- MARSHALL, Tony F. (2009): Restorative Justice: An Overview. In NEWBURN, Tim ed.: *Key Readings in Criminology*. Abingdon, Willan.
- MARTIN, Hans-Peter – SCHUMANN, Harald (1998): *A globalizáció csapdája*. Budapest, Perfekt.
- MARUNA, Shadd (2011): Reentry as a Rite of Passage. *Punishment & Society*, Vol. 13, No. 1. 3–28.
- MATHIESEN, Thomas (2003): *Contemporary Penal Policy – A Study in Moral Panics*. Council of Europe, Strasbourg, 20 October 2003, PC-CRC 8.
- MCCOLD, Paul (1998): Restorative Justice – Variations on a Theme. In WALGRAVE, Lode ed.: *Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems*. Leuven, University Press.

- McCULLOUGH, Michael E. – BONO, Giacomo – ROOT, Lindsey M. (2007): Ruminatión, Emotión, and Forgiveness: Three Longitudinal Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 92, No. 3. 490–505.
- MEAD, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago, University of Chicago Press.
- MELOSSI, Dario – MASSA, Ester (2009): *Crimprev info n°30bis – The Changing Nature of the Institutional and Political Framework of Crime Prevention in Europe: the Case of Ethnicity and Migration*. Elérhető: <http://lodel.irevues.inist.fr/crimprev/index.php?id=247> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- MESSIAS, Erick – SAINI, Anil – SINATO, Philip – WELCH, Stephen (2010): Bearing Grudges and Physical Health: Relationship to Smoking, Cardiovascular Health and Ulcers. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, Vol. 45. 183–187.
- MESSMER, Heinz – OTTO, Hans-Uwe eds. (1992): *Restorative Justice on Trial*. Rotterdam, Kluwer.
- MÉSZÁROS Árpád – FÓTI János (1996): A cigány népeesség jellemzői Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 74. évf. 11. sz. 909–910.
- MEZEY Barna – TAUBER István (1980): A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, tom. 23. 211–233.
- MIERS, David et al. (2001): An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes. *Crime Reduction Series Paper*, 9. London, Home Office.
- MIKULA, Gerold – WENZEL Michael (2000): Justice and Social Conflict. *International Journal of Psychology*, Vol. 35, No. 2. 126–135.
- MILLER, Joel – QUINTON, Paul – BLAND, Nick (2000): *Police Stops and Searches: Lessons from a Programme of Research*. London, Home Office.
- MILLER, Suzanne M. – REIN, Martin – ROBY, Pamela – GROSS, Bertram M. (1967): Poverty, Inequality and Conflict. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, No. 373. 16–52.
- MONTIEL, Cristina J. (2002): Sociopolitical Forgiveness. *Peace Review*, Vol. 14, No. 3. 271–277.
- MOON, Debbie – WALKER, Alison et al. (2009): Perceptions of Crime and Anti-social Behaviour: Findings from the 2008/09 British Crime Survey. Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2008/09. *Home Office Statistical Bulletin*, November 2009.
- MORRIS, Allison (2002): Critiquing the Critics. *British Journal of Criminology*, Vol. 42, No. 3. 596–615.
- MORRISON, Wayne (2005): Rethinking Narratives of Penal Change in Global Context. In PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne eds.: *The New Punitiveness, Trends, Theories, Perspectives*. Cullompton, Willan. 290–307.
- MORVAI Krisztina (1989): Meditáció a mediációról – avagy gondolatok az elkövető és a sértett közötti konfliktus megoldásának új megközelítéséről. *Magyar Jog*, 36. évf. 2. sz. 147–153.
- MUNCIE, John (2000): Decriminalising Criminology. In MAIR, George – TARLING, Roger eds.: *The British Criminology Conference: Selected Proceedings*, Vol. 3. Elérhető: <http://britsoccrim.org/volume3/010.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)
- MYRDAL, Gunnar (1962): *Challenge to Affluence*. New York, Pantheon Books.
- NAGY Ferenc (2010): *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-Orac.
- NAGY Ferenc (2013a): Gondolatok a hosszú tartamú szabadságvesztésről és az európai börtönnépeségről. *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 1. sz. 1–16.

- NAGY Ferenc (2013b): *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NAGY Marianna (2016): A kihágástól a kihágásig. HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter szerk.: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- NAGYPÁL Szabolcs (2010): *Párbeszédelmélet és mediáció*. Doktori értekezés kézírata. Budapest, ELTE ÁJK.
- NÉMEDI, Dénes (1998): Change, Innovation, Creation: Durkheim's Ambivalence. In ALLEN, N. J. – PICKERING, W. S. F. – WATTS MILLER, William: *On Durkheim's Elementary Forms of Religious Life*. London, Routledge. 162–175.
- NEMÉNYI Mária (2008): *Kisebbségi identitások vizsgálata a szociálpszichológiában. Roma származású gyerekek identitásstratégiái*. Elérhető: www.mtaki.hu/docs/080611_12/rovid/nemenyi_maria_kisebbségi_identitasok.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- NISKANEN, William A. (1994): Crime, Police, and Root Causes. *Policy Analysis*, No. 218.
- NISSIOTIS, Nikos (1966): Types and Problems of Ecumenical Dialogue. *The Ecumenical Review*, Vol. 18, No. 1. 39–57.
- No More Excuses. A New Approach to Tackling Youth Crime in England and Wales* (1997). London, Home Office. Elérhető: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.homeoffice.gov.uk/documents/jou-no-more-excuses?view=Html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- NÓTÁRI Tamás (2011): *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó.
- NOZICK, Robert (1974): Distributive Justice. In NOZICK, Robert: *Anarchy, State and Utopia*. New York, Basic Books.
- NYÍRI Tamás (2003): *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat.
- O'BRIEN, Peter (2016): *The Muslim Question in Europe: Political Controversies and Public Philosophies*. Philadelphia, Temple University Press.
- OLZAK, Susan (1993): Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom*, 4. évf. 1. sz. 159–182.
- ORBÁN Annamária – SZÁNTÓ Zoltán (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 3. évf. 2. sz. 55–70.
- ORTHMAYR Imre (2007): Konfliktusok. *Világosság*, 48. évf. 4. sz. 71–89.
- ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária (2009): „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária szerk.: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas.
- PAPP Zsolt (1985): *Konszenzus és kihívás*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- PAULIN, Judy – VENEZIA, Kingi (2005): *Evaluations of Two Community Managed Restorative Justice Programmes in New Zealand*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 1.7.; Krakó, 2005. szeptember 1.
- PETERS, Tony (2001): *Restorative Prisons, the Belgian Experience*. Paper presented at the Fifth International Conference “Positioning Restorative Justice” Sept. 16–19, 2001. Leuven, Belgium.
- PETTIGREW, Andrew M. (1997). The Double Hurdles for Management Research. In CLARKE, Timothy ed.: *Advancements in Organizational Behaviour: Essays in Honour of D. S. Pugh*. London, Dartmouth. 277–296.
- PIAGET, Jean (1932): *The Moral Judgment of the Child*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.
- PITTS, John (2008): *Reluctant Gangsters: The Changing Face of Youth Crime*. Cullompton, Willan.

- PLECAS, Darryl – EVANS, John – DANDURAND, Yvon (1998): *Migration and Crime: A Canadian Perspective*. Vancouver, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.
- PÓCZIK Szilveszter (2003): A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány*, 47. (108.) évf. 1. sz. 99–111.
- POKOL Béla (2005): Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban. *Jogelméleti Szemle*, 6. évf. 3. sz. Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- POMOGYI László (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris–Századvég.
- PUTNAM, Robert D. (1993a): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- PUTNAM, Robert D. (1993b): The Prosperous Community. *The American Prospect*, Vol. 4, No. 13. 35–42.
- PUTNAM, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster.
- PUTNAM, Robert D. – FELSTEIN, Lewis (2003): *Better Together: Restoring the American Community*. New York, Simon & Schuster.
- RÁDAI Eszter (2009): A társadalom rendkívül bizalomhiányos. Interjú Tóth István György szociológussal, a Tárki vezérigazgatójával. *Élet és Irodalom*, 53. évf. 49. sz.
- RADÓ Péter (2011): *Roma gyerekek és az iskola 1: A közoktatás kudarcáról*. Elérhető: <http://okt-polcafe.hu/roma-gyerekek-es-az-iskola-1-a-kozoktatás-kudarcáról-0015472> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- RAES, An (2005): *The Role of the Public Prosecutor in Contemporary Punishment*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 3.10.; Krakó, 2005. szeptember 1. Elérhető: www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_Abstracts_100920.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)
- RÁKÓCZI Zsuzsa (2006): Társadalmi felelősség a közigazgatási kommunikációban. *Tudásmenedzsment*, 7. évf. 1. sz. 19–23. Elérhető: <http://feek.pte.hu/tudásmenedzsment/full/71szam.pdf#page=19> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- RAPOPORT, Anatol (1973): Konfliktusok tudománya – stratégiák elmélete (II. rész). *Korunk*, 32. évf. 11. sz. 1746–1751.
- RAWLS, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris.
- Reform of the criminal justice system: achieving effectiveness and equity. Restorative justice. Report of the Secretary-General* (2002). E/CN.15/2002/5 Commission on Crime Prevention and Criminal Justice. Eleventh session, Vienna, 16–25 April. UN.
- Rethinking Crime & Punishment: The Report* (2004). London, Esmée Fairbairn Foundation. Elérhető: <https://esmeefairbairn.org.uk/userfiles/Documents/Publications/RCPTTheReport.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)
- RIEDER, Jonathan (1985): *Canarsie. The Jews and Italians of Brooklyn Against Liberalism*. Cambridge, Harvard University Press.
- RIGLER András – BARTHA Eszter (2006): Diffúziós modellek és szimulációs eljárások a pártok választási mozgósításának vizsgálatában. In ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert szerk.: *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. Budapest, Demokráciakutatások Magyar Központja Alapítvány. 315–342.

- ROBERTS, Julian V. (2005): *Public Confidence in Criminal Justice: A Review of Recent Trends 2004–05. Report for Public Safety and Emergency Preparedness Canada*. Ottawa, Public Safety Canada. Elérhető: www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/2004-05-pub-conf-eng.pdf (A letöltés dátuma: 2009. 05. 01.)
- Roma Inclusion in Central and Eastern Europe (2010). Elérhető: http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/Policy_Note_Fact_Sheet.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- ROTHSTEIN, Robert L. (1999): *After the Peace: Resistance and Reconciliation*. Boulder, Lynne Rienner.
- RUTH-HEFFELBOWER, Duane (2001): *Restorative Justice or Impunity: The Choice for East Timor*. Fresno, Fresno Pacific University.
- SADAT, Leila Nadya (2011): Preface and Acknowledgements. In SADAT, Leila Nadya ed.: *Forging a Convention for Crimes Against Humanity*. Cambridge – New York, Cambridge University Press. xix–xxviii. Elérhető: www.conference.ie/content/Sadat%20Book-%20INTRO.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- SAJÓ Andás (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SAJÓ, András (2006): Constitutional Sentiments. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 47, No. 1. 1–13.
- SAJÓ András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 7–8. sz. 690–711. Elérhető: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- SAMPSON, Robert J. (1999): What ‘Community’ Supplies. In FERGUSON, Ronald F. – DICKENS, William T. eds.: *Urban Problems and Community Development*. Washington, D.C., Brookings Institution Press.
- SAMPSON, Robert J. – MORENOFF, Jeffrey D. – EARLS, Felton (1999): Beyond Social Capital: Spatial Dynamics of Collective Efficacy for Children. *American Sociological Review*, Vol. 64, No. 5. 633–660.
- SAVELSBERG, Joachim (1994): Knowledge, Domination, and Criminal Punishment. *AJS*, Vol. 99, No. 4. 911–943.
- SAVONA, Ernesto – DI NICOLA, Andrea – DA COL, Giovanni (1996): Dynamics of Migration and Crime in Europe: New Patterns of an Old Nexus. *Transcrime Working Papers*, No. 8.
- SCHIRCH, Lisa (2004): *The Little Book of Strategic Peacebuilding*. Intercourse, Good Books.
- SCHWEIGHARDT Zsanett (2009): Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás. *JURA*, 15. évf. 2. sz. 153–164. Elérhető: http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2009_2.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- SHAPLAND, Joanna (2014): Implications of Growth. *International Review of Victimology*, Vol. 20, No. 1. 111–127.
- SHAPLAND, Joanna et al. (2008): *Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes*. (Ministry of Justice Research Series 10/08.) London, Ministry of Justice. Elérhető: www.justice.gov.uk/publications/restorative-justice.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 07.)
- SHAW, Margaret – JANÉ, Frederick (1998): *Restorative Justice and Policing in Canada*. Ottawa, Public Safety and Emergency Preparedness Canada.
- SHERMAN, Lawrence W. (2002): Trust and Confidence in Criminal Justice. *National Institute of Justice Journal*, No. 248. 22–31.

- SHERMAN, Lawrence W. (2003): Reason for Emotion: Reinventing Justice with Theories, Innovations and Research – The American Society of Criminology 2002 Presidential Address. *Criminology*, Vol. 41, No. 1. 1–37.
- SIK Domonkos (2007): Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In NÉMEDI Dénes – SZABARI Vera szerk.: *Kötő-jelek*. Budapest, ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola. 47–67. Elérhető: www.tarsadalomkutas.hu/kkk.php?TPUBL-A-830/kotto-jelek2007/TPUBL-A-830.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- SIK Endre (2009): Hátrányos helyzet, diszkrimináció és társadalmi tőke a tervezésben. SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária szerk.: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas Kiadó.
- SIMMEL, Georg (1955): *Conflict*. Glencoe, The Free Press.
- SIMMEL, Georg (2001): A vizsály. In SIMMEL, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Novissima Kiadó. 54–83.
- SIMMONS, Jon – DODD, Tricia eds. (2003): Crime in England and Wales 2002/2003. *Home Office Statistical Bulletin*, July 2003.
- SIMON, Herbert A. (1982): Konfliktus a szervezetekben. In HAJNAL Albert et al. összeáll.: *Korlátozott racionalitás*. Budapest, KJK.
- SKRABSKI Árpád (2003): *A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Budapest, Corvinus Kiadó.
- SKRABSKI Árpád – KOPP Mária (2008): A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. *Vigilia*, 73. évf. 10. sz. 722–730. Elérhető: <https://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- SKRABSKI, Árpád – KOPP, Mária – KAWACHI, Ichiro (2003): Social Capital in a Changing Society: Cross Sectional Associations with Middle Aged Female and Male Mortality. *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 57, No. 2. 114–119.
- SMITH, David J. (2004): Criminology and the Wider Europe. *European Journal of Criminology*, Vol. 1, No. 1. 5–15.
- SMITH, Sandra S. (2010): Race and Trust. *Annual Review of Sociology*, Vol. 36. 453–475.
- SMOLEJA, Mirka – KIVIVUORI, Janne (2006): The Relation Between Crime News and Fear of Violence. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 7, No. 2. 211–227.
- SNACKEN, Sonja (2010): Resisting Punitiveness in Europe? *Theoretical Criminology*, Vol. 14, No. 3. 273–292.
- SOLIVETTI, L. – D’ONOFRIO, P. (1998): Some Quantitative Considerations on Migration, Crime and Justice in Italy. In *Migration and Crime: Proceedings of the International Conference on Migration and Crime*. Milano, ISPAC. 273–288.
- SOLT Ágnes (2009): Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 28. évf. 2. sz. 77–98.
- SOMLAI Péter (2009): A társadalmi integrációtól és anomiatól a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária szerk.: *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas Kiadó. 99–116.
- SPÉDER Zsolt (é. n.): *Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban*. Elérhető: www.szociologia.eu/sites/default/files/hir_csatolmanyok/speer_zsolt_szegenyseg_a_tarsadalomelméletben_szegenyek_a_tarsadalomban.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- STEINBECK, John (1965): *Rosszkedvünk tele*. Budapest, Kossuth.

- STEWART, Frances (2000): Crisis Prevention: Tackling Horizontal Inequalities. *Oxford Development Studies*, Vol. 28, No. 3. 245–262.
- STRELAN, Peter (2007): The Prosocial, Adaptive Qualities of Just World beliefs: Implications for the Relationship between Justice and Forgiveness. *Personality and Individual Differences*, Vol. 43, No. 4. 881–890.
- SULLIVAN, Dennis – TIFFT, Larry eds. (2006): *Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective*. London, Routledge.
- SVERI, Knut (1968): *Butikssnatterier och Andra Smarre Förmögenhetsbrott ur Kriminalpolitisk Synvinkel*. Stockholm, NTFK.
- SWAANINGEN, René van ed. (1986): *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime*. Amsterdam, Free University Press.
- SWAANINGEN, René van (2000): Back to the “Iron Cage”: The Example of the Dutch Probation Service. In GREEN, Penny – RUTHERFORD, Andrew eds.: *Criminal Policy in Transition*. Oxford–Portland, Hart Publishing.
- SZABÓ András (1993): Megelőzés és arányos büntetés. Megjegyzések a büntetéstán újabb fejleményeihez Európában és az Egyesült Államokban. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára szerk.: *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, ELTE Szociálpolitikai Tanszék – T-Twins Kiadó.
- SZABO, Denis (1981): *Kriminológia és kriminálpolitika*. Budapest, Gondolat.
- SZABÓ Zsolt Péter – BANGA Csilla – FÜLÖP Éva – LÁSZLÓ János (2011): A csoportalapú érzelmek kutatása a szociálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66. évf. 2. sz. 361–380.
- SZALAI Júlia (2007): *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris.
- SZALAI Júlia (2008): Széttartó jövőképek. *Esély*, 19. évf. 2. sz. 26–47.
- SZALAI Júlia et al. (2009): A romák integrációja. *Fundamentum*, 13. évf. 2. sz. 39.
- SZANYI Eleonóra (2008): Kelet-Európa mint régió. In FÜSTÖS László – GUBA László – SZALMA Ivett szerk.: *Társadalmi regiszter 2008/1*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete – MTA Szociológiai Kutatóintézet. 215–226.
- SZÉKELY Sarolta (2016): Nem lehet magyarokkal megoldani a munkaerőhiányt. *Menedzsment Fórum*, 2016. szeptember 28. Elérhető: https://mfor.hu/cikkek/makro/Nem_lehet_magyarokkal_megoldani_a_munkaerohiany.html (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- SZEKSZÁRDI Júlia – HORVÁTH H. Attila – BUDA Marianna – SIMONFALVI Ildikó (2000): A serdülők erkölcsi szocializációja. Útkeresés a labirintusban. *Magyar Pedagógia*, 100. évf. 4. sz. 473–494.
- SZOMORA Zsolt (2011): Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/29. Elérhető: www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011-29.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 08.)
- SZÖLLÖSI Gábor (2003): *A társadalom- és szociálpolitika alapjai I*. Oktatási segédanyag. Elérhető: <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/SzocpolI.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- SZŰCS Zoltán Gábor (2008): *A diszkurzív politikatudomány mint politikai diszkurzustörténet*. Miskolc, Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet. Elérhető: <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- TAMÁS Gáspár Miklós (2011): A filozófiáról, a világosságról és a sötétségről. *Magyar Narancs*, 2011. február 3. 50.

- TAMÁSI Erzsébet szerk. (2006): *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont.
- TAYLOR, David (1998): *Crime, Policing and Punishment in England, 1750–1914*. New York, St. Martin's Press.
- TAYLOR, John V. (1979): The Theological Basis of Interfaith Dialogue. *International Review of Mission*, Vol. 68, No. 272. 373.
- Terrorist Recruitment: Commission Communication Addressing the Factors Contributing to Violent Radicalisation*. MEMO/05/329, European Commission 2006.
- The Howard League for Penal Reform*. Canterbury NZ Inc., Fact Sheet 15, Christchurch, NZ, March 2001.
- THORSEN, L. (2009): Mental Healing Offers Opportunity to Break Cycles of Violence. In *The Stockholm Criminology Symposium, Summary*. Stockholm, The National Council for Crime Prevention (Brå).
- TOMKA Béla (2009): Jóléti állapotok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmitoszok? *Magyar Tudomány*, 170. évf. 2. sz. 197–208. Elérhető: www.matud.iif.hu/2009/09feb/10.htm (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- TONRY, Michael (2005): *Contemporary Criminological Theory and Penal Reality*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján. Krakó, 2005. szeptember 1. Elérhető: www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_2005_Programme_100920.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 01.)
- TÓTH István György szerk. (2005): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest, Társi.
- TÓTH István György (2010): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Előadás a Szabad Európa Társaság 2010. február 2-i rendezvényén, Merlin Színház. Elérhető: www.szet.eu/?p=2596 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- TÓTH Mihály (2013a): *Opponensi vélemény Kerezsi Klára „Konfrontáció és kiegyezés” című doktori értekezéséről*. Kézirat. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/492/33/T%C3%B3th%20Mih%C3%A1ly%20b%C3%ADr%C3%A1lata.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- TÓTH Mihály (2013b): Vélemények és várakozások. In HACK Péter szerk.: *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás*. Budapest, Bibó István Szakkollégium. 39–51.
- TÓTH Mihály (2015): A gazdasági bűnözés és bűncselekmények néhány aktuális kérdése. *MTA Law Working Papers*, 2015/4. 1–21.
- TÓTH Mihály (2016a): Hol az igazság mostanában? – Szemelvények és reflexiók Király Tibor professzor tiszteletére. In HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter szerk.: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 17–30.
- TÓTH Mihály (2016b): *Morális deficit és paternalizmus (Régi-új irányok a hazai gazdasági bűnözés határain)* címmel tartott előadása 2016. november 18-án az MTA TK Jogtudományi Intézetben. Elérhető: www.youtube.com/watch?v=1UH2Nm0sazk (A letöltés dátuma: 2018. 05. 30.)
- Toward a Conflict-Sensitive Poverty Reduction Strategy: Lessons from a Retrospective Analysis. Report 32587* (2005). Washington, D.C., The World Bank.
- TUTU, Desmond (1999): *No Future Without Forgiveness*. New York, Random House.
- TWENGE, Jean M. – BAUMEISTER, Roy F. – TICE, Dianne M. – STUCKE, Tanja. S. (2001): If You Can't Join Them, Beat Them: Effects of Social Exclusion on Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 6. 1058–1069.
- TYLER, Tom R. (2006): *Why People Obey the Law?* Princeton, Princeton University Press.

- TYLER, Tom R. (2011): Trust and Legitimacy: Politicing in the USA and Europe. *European Journal of Criminology*, Vol. 8, No. 4. 254–266.
- UMBREIT, Mark – CAREY, Mark (1995): Restorative Justice. Implications for Organizational Change. *Federal Probation*, Vol. 59, No. 1. 47–54.
- URBÁN László (1995): Közcélú szabályozás hatáselemzése. (*Public policy* elemzés). *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 3. sz. 270–278.
- USLANER, Eric M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- UTASI Ágnes (2002): *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- UTASI Ágnes (2006a): Társadalmi tőke és bizalom I-II. *Kritika*, 35. évf. 6. sz. 6–9., 7–8. sz. 22–25.
- UTASI Ágnes szerk. (2006b): *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- VÁGVÖLGYI B. András (2016): *Arcvonal keleten*. Budapest, Konkrét Könyvek.
- VÁMBÉRY Ruzssem (1986) [1907]: 8. §. Büntetőpolitika. In KÓNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin szerk.: *Vámbéry Ruzssem emlékkötet*. Budapest, MTA Magyar Kriminológiai Társaság. 18–25.
- VAN NESS, Daniel (1990a): Restorative Justice. In GALAWAY, Burt – HUDSON, Joe eds.: *Criminal Justice, Restitution and Reconciliation*. New York, Willow Tree Press.
- VAN NESS, Daniel (1990b): Restoring the Balance: Tipping the Scales of Justice. *Corrections Today*, Vol. 52, No. 1. 64–66.
- VAN NESS, Daniel – STRONG, Karen H. (1997): *Restoring Justice*. Cincinnati, Anderson Publishing.
- VÁRADI Balázs (2010): Csak semmi politika! Gyöngyvirágtól lombhullásig. *Magyar Narancs*, 2010. augusztus 19.
- VÁSÁRHELYI Mária (2009): Cigányellenesség és antiszemitizmus a huszonévesek körében. *Élet és Irodalom*, 2009. november 6. 17.
- VELDHUIS, Tinka – BAKKER, Edwin (2009): *Muslims in the Netherlands: Tensions and Violent Conflict*. Brighton, MICROCON. (MICROCON Policy Working Paper, 6.) Elérhető: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.643.2855&rep=rep1&type=pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 13.)
- VINCZE Orsolya (2009): *Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában*. Doktori értekezés kézírata. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola. Elérhető: http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/d-2009-vincze_orsolya.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)
- VINCZE Orsolya – LÁSZLÓ János (2010): A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65. évf. 4. sz. 571–595.
- VINCZE Orsolya – REIN Gabriella (2011): A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai. A kognitív állapotok szerepe a csoportközi attitűdök változásában történelmi szövegek esetében. *Pszichológia*, 31. évf. 1. sz. 17–34.
- VUKOVICH Gabriella (2007): Igazságosság a számok tükrében. *Polgári Szemle*, 3. évf. 2. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00800/00890/00023/EPA00890_Polgari_Szemle_165.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 18.)
- WAARD, Jaap de (1999): The Private Security Industry in International Perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 7, No. 2. 168–169.
- WACHTEL, Ted – MCCOLD, Paul (2001): Restorative Justice in Everyday Life. In STRANG, Heather – BRAITHWAITE, John eds.: *Restorative Justice and Civil Society*. Cambridge, Cambridge University Press.

- WACQUANT, Loïc (2001): Deadly Symbiosis. When Ghetto and Prison Meet and Mesh. *Punishment & Society*, Vol. 3, No. 1. 95–33.
- WALGRAVE, Lode ed. (1998): *Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems*. Leuven, University Press.
- WALGRAVE, Lode ed. (2002): *Restorative Justice and the Law*. Devon & Oregon, Willan.
- WALGRAVE, Lode (2008): *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Cullompton, Willan.
- WEBER, Max (1995): *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth.
- WEINER, Bernard et al. (1972): Perceiving the Causes of Success and Failure. In JONES, Edward E. et al. eds.: *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*. Morristown, General Learning Press. 95–120.
- WEITEKAMP, Elmar G. M. – KERNER, Hans-Jürgen (2002): *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Cullompton, Willan.
- WILKINSON, Steven (2004): *Which Group Identities Lead to Most Violence? Evidence from India*. Paper prepared for the Yale Conference on Order, Conflict and Violence, Yale University, April 30th – May 1st.
- WILSON, William J. (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago, University of Chicago Press.
- WITVLIET, Charlotte et al. (2002): *Physiological Reactivity to Apology and Restitution*. Paper presented at a meeting of the Society of Behavioral Medicine, Washington, D.C.
- YANKELOVICH, Daniel (1994): How Changes in the Economy are Reshaping American Values. In AARON, Henry J. – MANN, Thomas E.: *Values and Public Policy*. Washington, D.C., Brookings Institution.
- YOUNG, Jock (1998): From Inclusive to Exclusive Society. Nightmares in the European Dream. In RUGGIERO, Vincenzo – SOUTH, Nigel – TAYLOR, Ian eds.: *The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe*. London – New York, Routledge. 64–91.
- YSSELDYK, Renate – MATHESON, Kimberly – ANISMAN, Hymie (2007): Rumination: Bridging a Gap Between Forgivingness, Vengefulness, and Psychological Health. *Personality and Individual Differences*, Vol. 42, No. 8. 1573–1584.
- ZEHR, Howard (1990): *Changing Lenses*. Stockdate, Herald Press.
- ZEHR, Howard (2000): Journey to Belonging. Conference Paper. *Restorative Justice as a Challenge for the New Millenium*. Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles. Tübingen, Germany, 1–4 October 2000.
- ZEHR, Howard – MIKA, Harry (2003): Fundamental Concepts of Restorative Justice. In McLAUGHLIN, Eugene – FERGUSSON, Ross – HUGHES, Gordon – WESTMARLAND, Louise eds.: *Restorative Justice. Critical Issues*. London, Sage. 41–42.

Dokumentumok, jogszabályok

11/1992. (III. 5.) AB határozat

30/1992. (V. 26.) AB határozat

Európai Bizottság, Brüsszel, 2011.4.5. COM(2011) 173 végleges. Elérhető: www.eu2011.hu/files/bveu/documents/A_nemzeti_romaintegracios_strategiak_unios_keretrendszere_2020-ig.pdf

Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról

Az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB számú kerethatározata

2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről

A Dialóg Campus Kiadó
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó

www.dialogcampus.hu

www.uni-nke.hu

1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Telefon: (30) 426 6116

E-mail: kiado@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt

Olvasószerkesztő: Bíró Csilla

Korrektor: Szabó Ilse

Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-615-5889-54-7 (nyomtatott)

ISBN 978-615-5889-55-4 (elektronikus)

Amikor egy új idea hirtelen és hatalmas erővel felszínre tör, mindig új társadalmi kérdésekre és problémákra válaszol. Az intellektuális izgalom lecsengése után viszont magyarázó ereje kiegyensúlyozottabbá válik, és már nem mindent megoldó eszköztárnak látjuk, mint a felbukkanása idején. Ekkor indul el annak a területnek a keresése és izolálása, amelyben az új megközelítés gyümölcsözően használható.

Napjainkban éppen ez történik a helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójával: „nagyot szólt”, amikor megjelent, sokféle problémára látszott választ adni, az elmúlt években pedig kezdi megtalálni a helyét a kriminológia, a bűnügyi tudományok és a szakpolitikák területén, és végül kiderül majd, hogy mennyire bizonyul maradandó eszköznek a büntető igazságszolgáltatás fegyvertárában.

A szerző túllép a büntető igazságszolgáltatás vizsgálatán, mert a mai magyar társadalomban hiányzik a társadalmi rétegek közötti párbeszéd, s ez akadály a társadalmi szolidaritás érvényesülésének és a társadalmi béke elérésének. Egy társadalom élhetőségét ugyanis nem a végletes szükséghelyzetekben (például földrengés, árvíz) megnyilvánuló segítőkészség kifejeződése jelzi, hanem a „napi rutinként”, a mindennapokban megjelenő szolidaritás és egymásra figyelés. A kötet ezért közpolitikai kontextusban vizsgálja a helyreállító igazságszolgáltatás témakörét, úgy gondolván, hogy segítségével a társadalmi konfliktusok kezelése javul, és a megbékélés folyamata társadalmi léptékben is megtanulható.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE